

**T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**EBU'L-YUMN MUCÎRUDDÎN EL-ULEYMÎ'NİN FETHU'R-RAHMÂN
FÎ TEFSÎRÎ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİNDE KİRÂAT OLGUSU**

DOKTORA TEZİ

Tezi Hazırlayan

Ahmet KAZAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ramazan DEMİR

ÇANAKKALE – 2022

**T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**EBU'L-YUMN MUCÎRUDDÎN EL-ULEYMÎ'NİN FETHU'R-RAHMÂN
FÎ TEFSÎRÎ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİNDE KİRÂAT OLGUSU**

DOKTORA TEZİ

Tezi Hazırlayan

Ahmet KAZAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ramazan DEMİR

ÇANAKKALE – 2022

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

tarafından yönetiminde hazırlanan ve tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nda olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

(Danışman)

.....
.....
.....

Tez No :

Tez Savunma Tarihi :

.....

Enstitü Müdürü

.../...2022

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

../2022

TEŞEKKÜR

Kur'ân'ı, düşünüp ibret alınması için kolaylaştırarak indiren Yüce Allah'a hamd, onu en güzel şekilde tebliğ edip ruhsatlar çerçevesinde okunmasını öğreten Hz. Muhammed'e (s.a.v.) sonsuz salât ve selam olsun. Kur'ân üzerine böyle bir çalışmaya beni teşvik ederek danışmanlığımı üstlenen ve çalışma boyunca rehberliğine her zaman başvurduğum kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Ramazan DEMİR'e teşekkürlerimi arz ederim. Tez izleme komitelerinde yer alarak tez boyunca görüş ve tavsiyelerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Yunus AKYÜREK ve Doç. Dr. Mehmet YILMAZ hocalarıma şükranlarımı sunarım. Tezin son okumalarını gerçekleştirerek değerli vakitlerini ayıran Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KARA ve Dr. Halil İbrahim ÖNDER hocalarıma teşekkürü borç bilirim. Ayrıca Kur'ân hizmetine beni yönlendiren başta babam ve annem olmak üzere eğitim hayatım boyunca destek ve dualarını esirgemeyen bir kısmı vefat etmiş olan tüm büyüklerime ve üzerimde emeği olanlara minnettarlığımı ifade etmek isterim. Son olarak uzun ve zorlu geçen bu süreçte bana katlanmak zorunda kalan kıymetli eşim ve biricik kızım Büşra Nur'a sevgilerimi sunar; bu tez projesinin daha güzel çalışmalara vesile olmasını Cenab-ı Allah'tan niyaz ederim.

Ahmet KAZAN

Amasya 2022

ÖZET

EBU'L-YUMN MUCÎRUDDÎN EL-ULEYMÎ'NİN FETHU'R-RAHMÂN FÎ TEFSÎRÎ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİNDE KİRÂAT OLGUSU

Ahmet KAZAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Ramazan DEMİR

17/08/2022, 260

Tefsirde kırâat farklılıklarından istifade ederek farklı anlam ve yorumlara ulaşma çabası ilk dönemlerden itibaren mevcuttur. Bu çalışmada 928/1522 tarihinde vefat eden “Ebu'l-Yumn Mucîruddîn el-Uleymî'nin *Fethu'r-rahmân fi tefsîri'l-Kur'ân*” adlı eserinde kırâatlere yaklaşımı ele alınacaktır. On kırâatin yerleşmeye başladığı bir dönemde on kırâati dikkate alarak yazılan eser sahîh kabul edilen kırâatlerin tefsire yansımaları göstermesi bakımından önemlidir.

Tezde Kur'ân ve kırâat tarihi hakkında kısa bilgi verildikten sonra ülkemiz akademisinde pek tanınmayan müellifin hayatı ve eserlerine değinilecektir. Akabinde müellifin kırâatleri nakletme yöntemleri ele alınacak, ferşî ve fonetik kırâat farklılıklarının tefsirdeki yeri ortaya konulacaktır. Ayrıca müellifin kırâatlerin tevcih ve tercihinine yönelik yaklaşımı değerlendirilecektir. Sonuç bölümünde ise çalışmanın genel değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Kırâat, Ebu'l-Yumn, Mucîruddîn el-Uleymî, Fethu'r-rahmân, Kırâat farklılıkları

ABSTRACT

THE FACT OF QIRAAT IN EBU'L-YUMN MUJÎRUDDÎN EL-ULEYMÎ'S WORK TITLED FATH AL-RAHMÂN FÎ TAFSIR AL-QUR'ÂN

Ahmet KAZAN

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Doctoral Thesis In The Department of Basic Islamic Studies

Advisor: Prof. Ramazan DEMİR

17/08/2022, 260

There has been an effort to reach different meanings and interpretations by making use of the differences in recitation in tafsir since the first periods. In this study, the approach of “Ebu'l-Yumn Mujiruddin al-Ulaymî Fath Al-Rahman fî Tafsir Al-Qur'an” to recitations, who died in 928/1522, will be discussed. This work, which was written taking into account the ten recitations (qira'ats) at a time when ten recitations began to settle, is important in that it shows the reflection of the recitation accepted to the tafsir.

In the thesis, after giving brief information about the Qur'an and the history of recitation, the life and works of the author, who is not well known in our country, will be mentioned. Afterwards, the author's methods of conveying recitations will be discussed, and the place of fershi and phonetic recitation differences in tafsir will be revealed. In addition, the author's approach to the selection and preference of the recitations will be evaluated. In the conclusion part, the general evaluation of the study will be made.

Keywords: Tafseer, Recitation, Ebu'l-Yumn, Mujiruddin al-Ulaymî, Feth Al-Rahmân, Recitation differences.

İÇİNDEKİLER

JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	x

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1

1.1. Kuramsal Çerçeve/Önceki Çalışmalar.....	4
1.2. Araştırma Metodolojisi.....	8

İKİNCİ BÖLÜM

EBU'L-YUMN MUCÎRUDDÎN EL-'ULEYMÎ VE FETHU'R-RAHMÂN FÎ TEFSİRİ'L-KUR'ÂN ADLI TEFSİRİ

10

2.1. Ebu'l-Yumn Mucîruddîn el-'Uleymî.....	10
2.1.1. Hayatı.....	10
2.1.2. Eserleri.....	12
2.1.3. 'Uleymî'nin Yaşadığı Dönem.....	14
2.2. Fethu'r-rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân.....	17
2.2.1. Eserin Müellife Aidiyeti.....	17
2.2.2. Fethu'r-rahmân'ın Özellikleri.....	18
2.2.3. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	20
2.2.4. Fethu'r-rahmân'ın Kaynakları.....	21

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FETHU'R-RAHMÂN'IN KIRÂATLERİ NAKLETME YÖNTEMİ

25

3.1. Tefsirinde On Kırâat İmamı ve Râvîlerinden İstifade Etmesi.....	26
3.2. Gerektiğinde Tarîklere Yer Vermesi.....	29
3.3. On Kırâat Dışındaki Kırâatlere Genellikle Girmemesi.....	33

3.4. İmamların İttifak ve İcmâ Ettikleri Yerleri Belirtmesi	37
3.5. Cumhur Kırâati ve Yaygın Kırâat İfadesi	42
3.6. Bir Şehre Ait Kırâatleri Vermesi	46
3.7. Bir Kırâat İmamından Gelen Farklı Rivâyetleri Vermesi	49
3.8. İmamların ve Râvîlerin Tek Kaldıkları Rivâyetleri Vermesi	53
3.9. Kırâatlerin Anlama Etkisini Değerlendirmesi	55
3.10. Mushaf Hattı Hakkında Bilgiler Vermesi	60

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FETHU'R-RAHMÂN'DA FERŞÎ KIRÂAT FARKLILIKLARI 65

4.1. Kelimelerin Takdim/Tehiriyle Oluşan Kırâat Farklılıkları	66
4.2. Kelimedeki Harfin Değişmesiyle Oluşan Kırâat Farklılıkları	68
4.3. Kelimelerin Fiil ve İsim Kalıplarıyla Okunuşu	73
4.4. Kelimelerde Bulunan Ziyadelik ve Noksanlık	77
4.4.1. Kelimelerin Başında Bulunan Ziyadelik/Noksanlık	77
4.4.2. Fiillerde Muzaraat Harfinin Okunmasıyla Alakalı Farklılıklar	81
4.4.3. Fiilin İçindeki Harflerin İdgâmı ile Oluşan Kırâat Farklılıkları	84
4.5. İsimlerde Kırâat Farklılıkları	89
4.5.1. İsm-in Farklı Şekilde Okunmasıyla İlgili Kırâat Farklılıkları	89
4.5.2. İsm-i Fâille İlgili Kırâat Farklılıkları	92
4.5.3. Kelimelerin Müfred-Tesniye-Cem' Okunması İle İlgili Kırâat Farklılıkları	95
4.5.4. Masterla İlgili Kırâat Farklılıkları	99
4.5.5. Mu'arreb Kelimelerle İlgili Kırâat Farklılıkları	103
4.5.6. Tenvinli –Tenvinsiz Kırâat Farklılıkları	106
4.6. Fiillerde Kırâat Farklılıkları	110
4.6.1. Fiilin Müzekker-Müennes Okunması ile İlgili Kırâat Farklılıkları	110
4.6.2. Gâib-Muhatab-Mütekellim (Sîga) ile İlgili Kırâat Farklılıkları	113
4.6.3. Fiilin Malûm-Meçhûl Okunması ile İlgili Kırâat Farklılıkları	117
4.6.4. Fiilin Farklı Bablarda (Kalıp/Vezin) Okunması ile İlgili Kırâat Farklılıkları ..	121
4.6.5. Haber-İnşâ Cümle Yapıları ile İlgili Kırâat Farklılıkları	127
4.6.6. Fiilin Müfred-Tesniye-Cemî Okunması ile İlgili Kırâat Farklılıkları	133
4.6.7. Fiilin Zamanıyla İlgili Kırâat Farklılıkları	134

4.7. Nahiv Yönünden Farklılıklar	135
4.7.1. Fiillerin İ‘râbı İle İlgili Kırâat Farklılıkları.....	136
4.7.2. İsimlerin İ‘râbı ile İlgili Kırâat Farklılıkları	138
4.7.3. Zarfların Okunuşu ile İlgili Kırâat Farklılıkları	143
4.7.4. Diğer Edatlarla İlgili Kırâat Farklılıkları	146
4.7.5. “ن” “Elif-Nûn” Maddesinin Okunuşu ile İlgili Kırâat Farklılıkları.....	149

BEŞİNCİ BÖLÜM

FETHU’R-RAHMÂN’DA FONETİK FARKLILIKLAR 154

5.1. Hemze’nin Okunuşuyla İlgili Vecihler	154
5.2. İdgâm/İzhar ile İlgili Kırâat Farklılıkları	159
5.3. İmâle, Beyne ve Feth ile İlgili Kırâat Farklılıkları	164
5.4. Nakille İlgili Kırâat Farklılıkları	168
5.5. İhtilas ve İşbâ ile İlgili Kırâat Farklılıkları	170
5.6. Harfin Sıfatından Kaynaklanan Kırâat Farklılıkları	173
5.7. İzâfet Yâ’ları ile İlgili Kırâat Farklılıkları	178
5.8. İskân, İtba ve Sıla ile İlgili Kırâat Farklılıkları.....	180
5.9. İbdâl ile İlgili Kırâat Farklılıkları	185
5.10. Vakıf ile İlgili Kırâat Farklılıkları	190
5.11. Vasılla İlgili Kırâat Farklılıkları	194
5.12. Hemze-i Vasılla İlgili Kırâat Farklılıkları	198
5.13. Sekte ve Hâ-i Sekt ile İlgili Kırâat Farklılıkları.....	202
5.14. Eda Farklılıkları	204
5.15. Değerlendirme	206

ALTINCI BÖLÜM

KİRÂATLERİN TEVCİHİ VE TERCİHİ 207

6.1. Kırâatlerin Tevcihi	207
6.1.1. Senedin Sihhatiyle İstişhâd	208
6.1.2. Âyetlerle İstişhâd	210
6.1.3. Hadislerle İstişhâd.....	213

6.1.4. Lehçelerle İstişhâd	216
6.1.5. Mushaf Hattıyla İstişhâd	219
6.1.6. Selefin Kırâatleriyle İstişhâd.....	225
6.1.7. Dilcilerin İzahlarıyla İstişhâd.....	227
6.1.8. Kırâat Âlimlerinin Değerlendirmeleriyle İstişhâd	229
6.1.9. Müfessirlerin Tercihleriyle İstişhâd	233
6.1.10. Kelime Kökü İtibarı ile İzah	236
6.1.11. Nahiv Kurallarıyla İstişhâd	240
6.2. Kırâatlerin Tercihi.....	243
6.2.1. Senetle İlgili Tercihleri	244
Mütevâtir Kırâat ve Sahîh Kırâat İfadesi	244
Muhtar Vecih İfadesi	248
6.2.2. Lehçe İle İlgili Tercihleri	250
Fasîh Lugat İfadesi.....	250
Yaygın Lugat İfadesi.....	251
Sahîh Lugat İfadesi	252
Fasîh Kırâat İfadesi	254
6.2.3. Diğer Tercih Kavramları.....	255
Sahîh Fasîh Kırâat ve Daha Belîğ Kırâat İfadesi	255
Kıyasa Uygun Vecih İfadesi	256

YEDİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

258

KAYNAKÇA	261
ÖZGEÇMİŞ.....	270

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhisselam
b.	İbn
bk.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
ÇOMÜ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
H.z.	Hazreti
İFAV	İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	İslamî Araştırmalar Merkezi
ö.	Ölüm tarihi
(s.a.v.)	Sallallahü aleyhi ve sellem
s.	Sayfa
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	Tahkik eden
vb.	Ve benzeri
t.s.	Tarihsiz
yay.	Yayınları/Yayınevi
y.y.	Yayın yeri yok

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Yüce Allah tarafından Hz. Peygamber'e indirilen Kur'ân-ı Kerîm günümüze kadar korunmuştur, kıyamete kadar da korunacaktır. Bu amaçla Hz. Peygamber'den itibaren Kur'ân-ı Kerîm hem yazılmış hem de ezberlenmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) kendisine inzâl olunan âyetlerde kırâat farklılıkları varsa bunları sahabeye bildirmiş ve böylece sahabenin kırâat bilgilerinde ve uygulamalarında okuyuş farklılıkları oluşmuştur. Sahabenin kırâat bilgisinin farklılık göstermesi Hz. Peygamber'in onlara çeşitli zamanlarda ve mekanlarda farklı okuyuşları öğretmesinden ileri gelmektedir¹. Hz. Peygamber'e, sahabeye ve daha sonrakilere dayanan kırâat farklılıkları tespit edilmiş ve kırâat imamları vasıtasıyla günümüze kadar aktarılmıştır.

Kur'ân'ın nâzil olduğu süreçte gerek yedi harf hadisi² gerekse bazı âyetlerin farklı okuyuş şekillerinde nâzil olduğuna dair Hz. Peygamber'den gelen rivâyetler -ki bunlar sadece kırâat farklılıklarından ibaret değildir- kırâat farklılıklarının Hz. Peygamber'e dayandığını göstermektedir³. Hz. Peygamber'in okumuş olduğu "son arza"⁴da kendini gösteren bu farklılıklar sahabe tarafından alınmış ve onun vefatından sonra Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) tarafından cemedilen mushafta muhafaza edilmiştir. Hz. Osman (ö. 35/656) ise bunları tek harfe indirmiş, hem Arap dilinin o günkü yapısı, hem de farklı okuma vecihlerine imkân vermesi için noktasız ve harekesiz olarak çoğaltmıştır. Bu tek harfin içerisinde

¹ Farklı rivayetler için bk. Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001), "Fezâilü'l-Kur'ân", 5, 27; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsü'l-'Arabîyye, 1955); "Salâtü'l-Müsafirîn", 270; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, ed. Şu'ayb el-Arnaûd (Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009) "Vitr", 22; Ebû İsmâ'îl et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, ed. Ahmed Muhammed Şakir - Muhammed Fuâd Abdülbâki (Mısır: Şeriketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), "Kırâat", 11; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, ed. Şu'ayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 2001), "İftitah", 38.

² Hadis hakkındaki değerlendirmeler için bk. Emin Aşıkutlu, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV: Kırâat İlmî ve Problemleri: Tartışmalı İlmî Toplantı 13-14 Ekim 2001, İstanbul*, ed. M. Sait Şimşek (Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları, İstanbul: İslamî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV)), 43-106; Harun Ögmüş, "Yedi Harf Meselesi", *İslam Araştırmaları Dergisi* 24 (01 Eylül 2010), 1-23.

³ Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 5, 27; Tirmizî, "Salâtü'l-Müsafirîn", 270.

⁴ Arza, Cebrâil (a.s) ve Hz. Peygamber'in ramazan ayında her gece bir araya gelerek Kur'ân-ı Kerîm'i birbirlerine okumalarının (mukabele) adıdır. Her yıl bir defa yapılan bu karşılıklı okuma işi Hz. Peygamber'in vefat edeceği yıl iki defa olmuştur. Arza için bk. Abdülbaki Turan, "Arza", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

değerlendirilebilecek farklılıklar ise imkân nispetinde bu mushaflara yansıtılmaya çalışılmıştır. Çoğaltılan bu mushaflar farklı beldelere yollanırken onları okuyacak kimselerle birlikte gönderilmiş ve onlar orada kırâat eğitiminin öncüsü olmuşlardır. Böylece bir kırâatin sahîh kabul edilmesi için en temel şart olan senet, Hz. Peygamber'e kadar dayanmış ve metinler vasıtasıyla zapt altına alınmıştır. Bundan sonra bu beldelerde büyük kırâat okulları oluşmuş ve zamanla bu kırâatler ümmet arasında şöhret bulmuştur. Aslında bu okuyuşların daha önce oralara yerleşen sahabiler vasıtasıyla söz konusu beldelerdeki varlığı bilinmektedir. Birçok farklılığı da ihtiva eden bu okuyuşlar genellikle sahabeye dayandırılmaktadır. Nitekim Hz. Osman'ı Kur'ân nüshaları arasında birliktelik sağlama yoluna götüren hususun, bu beldelerde daha önce yayılan ve birtakım ayrılıklara yol açan farklı okuyuşlar olduğu da ifade edilmektedir⁵. Hz. Osman mushaflarının onları okuyup okutacak kimselerle birlikte beldelere gönderilmesi yoluyla bir anlamda kırâat konusunda birliktelik sağlanmaya çalışılmış, farklı kırâatlerin yerini bu okuyuşların alması amaçlanmıştır. Ancak bu zaman diliminde daha önce okunan kırâatler ile Hz. Osman tarafından gönderilen mushaflardan yayılan kırâatler, uzun müddet bir arada okutulup öğretilmiş ve neticede birçok kırâat imamının, sayıları yüzleri bulan okuyuşları ve kırâat okulları yaygınlaşmıştır⁶.

Kırâatleri öğretme ve öğrenme faaliyetleri devam ederken ilimlerin tasnif ve tedvin edilmesiyle birlikte kırâat ilmi de kitaplara kaydedilmiştir. Bu dönemdeki eserlerde birçok kırâate yer verilmesi kırâatlerin henüz yedili tasnife tabi tutulmadığını da göstermektedir. Kırâatlere dâir ilk eserler Yahya b. Ya'mer (ö. 89/708), Eban b. Tağlib (ö. 141/758), Hârûn b. Musa (ö. 170/786), Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), Ebû Ömer Hafs ed-Dûrî (ö. 248/862), Ahmed b. Cübeyr el-Kûfî (ö. 258/871), İsmail b. İshak b. el-Mâlikî (ö. 282/895), Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869) ve İbn Cerir et-Taberî (ö. 310/9122) tarafından yazılmıştır⁷. Bu eserlerle birlikte kırâatlerin tespit işlemi tamamlanmış olduğundan erken dönemde yazılan ilk üç eserin, sahîh olsun ya da olmasın bütün kırâatleri

⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Abdulmuhsin Türkî (Beyrut: Dâru'l-Hicr, 2000), 1/21.

⁶ Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâ'în, 2000), 78.

⁷ Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*, thk. Zekerîyya 'Umayrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011); 1/34-35; Mehmet Dağ, "Kırâat İlminin Akademik Serencamı -Araştırma Mantığı ve Biçimi Üzerine-", *Ekev Akademi Dergisi* 17/56 (2013), 311-324, 314.

içerdiği⁸, diğer eserlerin ise sayı sınırlaması yapmaksızın sahîh olarak nakledilen tüm kırâatlere yer verdiği ifade edilmektedir⁹. Nitekim kırâatler hakkında eser yazan ilk müelliflerden Ebû ‘Ubeyd ve İbn Cerir et-Taberî eserlerinde yedi kırâatin birkaç mislini zikretmişlerdir. Ebû ‘Ubeyd Kâsım b. Sellâm kırâatle ilgili *Kitâbü’l-Kırâât* adlı eserinde otuz iki ve İbn Cerîr et-Taberî kırâate dair kitabında yirmi civarında kırâate yer vermiştir¹⁰. Bu noktada beldelerde kırâatlerin sahîhini sakiminden ayıracak ve ümmetin kırâatini benimsediği imamlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Sahîh kırâatlerin şartlarının (senet, mushaf hattına mutabakat, Arap diline uygunluk, tevâtür) belirlenmesiyle bir yönüyle de olsa sıhhat şartını taşımayan kırâatler âyetleri tefsir ederken yorum zenginliği katma dışında terkedilmiş ve sadece sahîh olanların okunması benimsenmiştir¹¹. Böylece ortaya çıkabilecek karışıklıklar bu kitaplarda oluşturulan kriterlerle önlenmeye çalışılmıştır.

Hicri II. asra gelindiğinde İslam beldelerinde müslümanlar, kırâat üstadlarından bazılarının kırâatini diğerlerine karşı tercih etmiş böylece halk arasında da yedi kırâat tabiri yayılmaya başlamıştır¹². Mekke’de Abdullah b. Kesîr’in (ö. 120/738) kırâati, Medîne’de Nâfi’nin (ö. 169/785) kırâati, Şâm’da Abdullah b. Âmir’in (ö. 118/736) kırâati, Basra’da Ebû ‘Amr (ö. 154/771) ve Ya’küb el-Hadramî’nin (ö. 205/821) kırâatleri, Kûfe’de ise ‘Âsım (ö. 127/745) ve Hamza’nın (ö. 156/773) kırâatleri meşhur olmuştur¹³.

Kırâat ilminde kırâatlere dair bir dönüm noktası kabul edilebilecek sağlam prensipler vaz’ eden İbn Mücâhid (ö. 324/936) kırâatleri “yedi”ye tahsis ederken, yukarıda adı geçen imamların kırâatini esas almış; ancak Basralı Yâkub’un yerine Kûfeli el-Kisâî’yi (ö.

⁸ Mustafa Sâdık er-Râfî’î, *İ’câzü’l-Kur’ân ve’l-belâğatü’n-nebeviyye* (Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabi, 1425), 65.

⁹ Muhammed Abdülazim ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabi, t.s.), 1/416.

¹⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne ‘an me’âni’l-kırâât*, thk. Muhyiddîn Ramazan (Şam: Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâs, 1979), 26-27; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü’l-vecîz ilâ ‘ulûmi tete‘allaku bi’l-Kitâbi’l-‘Azîz* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1975), 346; Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kırâat İlmi* (Otto, 2016), 51.

¹¹ Tartışmalar için bk. Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 43; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü’l-vecîz*, 157; İbnü’l-Cezerî, *en-Nesr*, 1/9; Mehmet Ünal, “Kırâat Kriterleri Bağlamında Kırâatlerin Tevatürü Meselesi ve Şia’nın Buna Bakışı”, *Milel ve Nihal* 8/3 (01 Eylül 2011), 77-114, 83; Servet Kılıç, “Mekkî b. Ebî Tâlib’in Sahîh Kırâat Kriterlerine Yaklaşımı”, *Genç Mütefekkirler Dergisi* 2/2 (15 Aralık 2021), 230-257.

¹² Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 248; Mustafa Sâdık er-Râfî’î, *İ’câzü’l-Kur’ân*, 52.

¹³ Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. M. Ebu’l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru’t-Türâs, 1957), 1/327; Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân*, 1/416; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 248-249.

189/805) kabul etmiştir¹⁴. İbn Mücâhid *Kitâbü's-seb'a*'sında imamların yanında ikişer adet de o imamın râvîsini vermek suretiyle yedi kırâat imamını ve râvîlerini belirlemiştir¹⁵. Daha sonra Ebû 'Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) *Câmi'u'l-beyân fi'l-kirâ'âti's-seb'a* adlı eserinde birçok tarîki toplamış¹⁶, İbn Mihrân en-Nîsâbüri (ö. 381/992) ise *el-Gâye fi'l-kirâ'âti'l-'aşr* adında on kırâate dair genişçe bir eser kaleme almıştır. Eserinde kırâatleri, senetleri ve gerekçeleri ile ele alan İbn Mihrân en-Nîsâbüri on kırâat geleneğinin oluşumuna büyük katkı sağlamıştır.

1.1. Kuramsal Çerçeve/Önceki Çalışmalar

Bu tezde etraflıca ele alınacak olan *Fethu'r-rahmân* isimli eserin yazıldığı dönem, kırâate dair birçok temel eserin müellifi olan ve bu alanın önemli temel taşlarından biri sayılan İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) vefatından sonraki yüzyıla tekabül etmektedir¹⁷. Bu açıdan eserin kırâat ilmi hasebiyle çok önemli bir zaman dilimini işaret ettiği ifade edilebilir. Zira İbnü'l-Cezerî ile kırâatlerin nasıl anlaşılması gerektiği, hangi kırâatlerin sahîh hangilerininin zayıf kabul edileceği, tecvid ve kırâat ıstılahlarının yerleşmesi büyük oranda tamamlanmış, tartışmalar tamamen bitmese de asgari seviyeye inmiştir. Hatta on kırâat İbnü'l-Cezerî ile belli bir statü kazanmıştır. Çünkü İbnü'l-Cezerî kırâatleri önce yedisi mütevatir üçü meşhur olmak üzere on kırâat olarak tasnif etmiş¹⁸, daha sonra ise “on sahîh kırâat” olarak değerlendirdiği kırâatleri tespit etmiştir¹⁹. İbnü'l-Cezerî'den sonra bu kırâatler ümmetin üzerinde icmâ ettiği kırâatler halini almış ve Kur'ân-ı Kerim'in bu on kırâate göre okunması meşru hale gelmiştir.

¹⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*. 1/329; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 249; Mustafa Sâdik er-Râfi 'î, *İ'câzü'l-Kur'ân*, 52.

¹⁵ Tayyar Altıkulaç, “Kitâbü's-seb'a”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 113-114.

¹⁶ Bk. Abdurrahman Çetin, “Ebû 'Amr ed-Dani ve Kırâat İlmindeki”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 13-30.

¹⁷ İbnü'l-Cezerî ve eserleri için bk. Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1996), 30-31.

¹⁸ Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'in ve mürşidü't-tâlibîn*, thk. Zekeriya 'Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 15; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Kirâat ve eseruhâ fi 'ulûmi'l-'arabiyye* (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1984), 15.

¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/13.

Müellifin *Fethu'r-rahmân*'ı kaleme aldığı dönem kırâat tarihi açısından son derece velûd bir dönemdir. Medreselerde okutulan dersler, açılan dâru'l-kurrâlar, verilen icazetnameler bunun en büyük göstergesidir. Dönemin Osmanlı padişahları da kırâate ve onun öğretilmesine büyük önem vermiştir²⁰. Ayrıca müellifin hicri 833 tarihinde vefat eden ve kırâate dair oldukça geniş bir külliyat bırakan İbnü'l-Cezerî'den oldukça büyük ölçüde istifade etmesi, onun değerlendirme ve tercihlerini dikkate alması İbnü'l-Cezerî'nin görüşlerinin yaygınlaşmaya başladığının işareti sayılabilir.

Kur'ân'ın doğru anlaşılması ve yorumlanmasında tefsir ilmi önem arz etmektedir. Bu amaçla yüzyıllardır tefsirler yazılmaktadır. Tefsirlerin yazımında birçok ilmin yanında kırâat ilminden de istifade edilmiştir. Çünkü Kur'ân kelimelerinin bazılarında telaffuz açısından farklılıklar söz konusudur. Arap dilinin edebî zenginliği ve lehçe farklılıkları gibi unsurlar, Hz. Peygamber'in bizzat ifadeleri ve onayı, Kur'ân'ın farklı okunmasına sebep olmuştur. Farklı anlamlara gelebilecek lafızların tespiti, mânânın doğru anlaşılması ve yorumlanması için elzemdir. Nüzûl sürecinde ve sonrasında Kur'ân'ı daha iyi anlama çabalarına mâtuf çalışmalar, büyük ölçüde kırâat birikimi oluşturmuştur. Kırâatler, Müslümanın hayata bakışının başlıca unsuru olan Kur'ân'ın anlaşılmasında önemli rol oynar. Anlaşılmasına ve yorumlanmasına hizmet eden bu disiplin sayesinde Kur'ân'dan değişik mânâlar elde etme imkânı doğmuş, bazı kapalı ifadeler kırâatler aracılığıyla açıklığa kavuşturulmuştur. Tefsirde kırâat farklılıklarından istifade ederek farklı anlam ve yorumlara ulaşma çabası ilk dönemlerden itibaren mevcuttur. Taberî, Zemaşerî (ö. 538/1144), Râzî (ö. 606/1210), Kurtubî (ö. 656/1258) ve Ebû Hayyân (ö. 745/1344) gibi birçok âlim, eserlerinde bu farklılıklar üzerinde durmuş ve âyetlerin tefsirinde kırâatlerden istifade etmişlerdir²¹. Böylece kırâat ihtilafının olduğu âyetlere yeni bir bakış açısı ve açıklama getirilmiştir. Bu sayede yorumlar zenginleşmiş, zihinlerde oluşacak yeni çağrışımlarla beraber farklı değerlendirmeler söz konusu olmuştur. Bazı âlimler, sahabe veya tabiine dayanan farklı okuyuşları dikkate alırken bazıları ise bunların yanında kırâat imamlarına dayalı farklı okuyuşlara tefsirlerinde yer vermişlerdir. Buradaki yöntemleri çoğunlukla,

²⁰ Aydın Kudat, "Osmanlı Dönemi Nükûd Vakıfları Bağlamında Dâru'l-Kurrâ ve Kırâat Tedrisatı, (Rumeli Nükûd Vakıfları Örneği)", *Turkish Studies - Religion* 13/25 (2020), 291-304, 295 vd; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005), 1/68.

²¹ Yaşar Akaslan, "Kırâat-ı Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar", *İslâm Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4 (2017), 6-31, 8.

farklı okuyuşları kısmen vermek veya tercih ettikleri mânâyı destekleyen kırâatlere yer vermek şeklinde olmuştur.

Müfessirlerden, kırâat-i aşerenin bütün imamlarını, gerektiğinde râvî farklılıklarını da vermek suretiyle tefsir yazan âlimler oldukça azdır. Bu tezde araştırma konusu yapılan *Fethu'r-rahmân*'ın müellifi ise anlam değişikliğine sebep olsun veya olmasın on kırâat imamının rivâyetlerini, varsa râvîlerin arasındaki kırâat farklılıklarını vermek suretiyle âyetlerin farklı okunuş biçimlerini ilgili âyette vermiştir. Müellif sadece ferşî farklılıklarını vermekle yetinmemiş fonetik farklılıkları da göstermiştir. Böylece okuyucuya âyet hakkındaki on kırâat imamının farklı vecihlerini bir arada görme imkânı sağlamıştır.

Araştırmada *Fethu'r-rahmân*'dan önce yazılan ve *Fethu'r-rahmân*'ın da kaynakları arasında yer alan Begavî'nin (ö. 516/1122) *Me'âlimü't-tenzîl*, İbn 'Atıyye'nin (ö. 541/1147) *el-Muharreru'l-vecîz*, Kurtubî'nin *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Zemaşerî'nin *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmizi't-tenzîl*, Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, Râzî'nin *Mefâtihu'l-gayb*, Ebû Hayyân el-Endelusî'nin *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, Kevâşî'nin (ö. 680/1281) *Tebşiratü'l-mütezekkir ve tezkiretü'l-mütebasır*, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr* adlı eserlerinden istifade edilmiştir. Özellikle bu eserlere atıf yapılan yerlerde bilgilerin bu eserlerdeki yerlerine mutlaka işaret edilerek farklı değerlendirmeler söz konusu ise onlara da kısaca değinilmiştir.

Kırâat değerlendirmeleri konusunda yedi kırâatte İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâat*, Ebû 'Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr fi'l-kırâati's-seb'*, İbn Hâleveyh'in (ö. 370/980) *el-Huce fi'l-kırâati's-seb'* adlı eserleri üzerinden mesele incelenmiştir. On kırâat noktasında ise İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr* adlı eserinden istifade edilerek kırâatlerin bu eserlerdeki kaynakları verilmeye çalışılmıştır. Özellikle müellifin en çok başvurduğu eser olan Begavî'nin *Me'âlimü't-tenzîl*'i üzerinden kırâat farklılıklarına değinilmiştir. Ayrıca kırâat alanında kendisinden sonra yazılan ve başucu eserlerden olan Ahmed b. Muhammed Dimyâtî'nin, *İthâfü fudâlâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erbe'ate aşer* adlı eser üzerinden de

farklılıklar gösterilmiştir. Yine i‘râb takdirleri noktasında en-Nehhâs’ın *İ‘rabü’l-Kur’ân* adlı eserinden istifade edilmiştir.

Gerek müellif gerekse eser hakkındaki bilgilere ulaşma konusunda ‘Uleymî hakkında ülkemizde yazılmış kıymetli bir makale olan ve İshak Doğan tarafından kaleme alınan “Mucîruddîn el-‘Uleymî ve Fethu’r-rahmân fi Tefsiri’l-Kur’ân Adlı Tefsiri” adlı çalışmasından oldukça fazla istifade edilmiştir. Yine bu meyanda Abdülkerim Özaydın tarafından Türkiye Diyanet Vakfı İslam Absiklopedisi’nde “Ebu’l-Yumn el-‘Uleymî” başlığıyla yazılmış ansiklopedi maddesinden de istifade edilmiştir. Aynı esere gerek kırâat kavramları gerekse müelliflere ait bilgiler konusunda sıkça başvuruda bulunulmuştur. Kırâat kavramları ve değerlendirmeleri konusunda günümüzde yurt içinde ve yurt dışında yazılan birçok kitap, makale ve tezin yanında kelimelerin lugat mânâlarına ulaşma konusunda sözlüklerden de istifade yoluna gidilmiştir. Bunların dışında tarihte ve günümüzde yazılan birçok tefsir, hadis, kırâat, tarih, fihrist ve tabakât kaynaklarından alıntılar yapılmış, dijital ortamda paylaşılan birtakım materyallerden de yeri geldikçe istifade edilmiştir.

Tezin ana kaynağını Mucîruddin el-‘Uleymî el-Hanbelî’nin *Fethu’r-rahmân fi tefsiri’l-Kur’ân* adlı eseri oluşturmaktadır. Bu sebeple tezde, 2009 yılında Nureddin Talib tarafından İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi’ndeki doktora öğrencilerine paylaştırılarak tahkiki yapılan, 7 Cilt halinde Dâru’n-Nevâdir yayınevi tarafından Dımeşk’te basılan ve Şâmile nüshası olarak da ulaşılabilen eser esas alınmıştır.

Aynı eserin Süleymaniye Kütüphanesi’nde ve “*Zübdetü’t-tefâsîr*” adıyla Muhammed b. Ahmed el-Mısırî tarafından cemedildiği ifade edilen bir nüshası daha vardır. Bu nüsha, eser üzerine çalışma yapanların doğru bilgiye ulaşmalarının önüne geçmiştir²². İnceleme

²² Bu yazma nüshada müellifin ismi vikaye varakında “Muhammed b. Ahmed ed-Dîbî el-Mısırî el-Mürşidî” olarak geçmektedir. Yine vikaye varakında vefat tarihi olarak 2 Rebiülevvel 1025 tarihi verilmiştir. Bu da miladi olarak 1616 tarihine tekâbülmektedir. Ayrıca burada müellifin tefsir yöntemi açıklanırken, sahîh kavilleri seçerek onları tespit ettiği, zayıf görüşleri terk ettiği, kırâat vecihlerini açıkladığı, sonrasında i‘râba geçtiği ve en sonunda tefsir ile bitirdiği açık bir şekilde belirtilmiştir. Kaydın Arapça metni şu şöyledir: (زبدة التفاسير ليس في الدنيا نظير وهو تفسير جليل جمع محمد بن أحمد الديببي المصري المرشدي العالم الفاضل المحقق انتخب الأقوال الصحاح وأثبتها وترك القول الواهي وبين وجوه

(القرءة ثم بين الإعراب ثم أتى بالتفسير وكانت وفاته في سنة خمس وعشرين وألف

Bk. Muhammed b. Ahmed el-Mısırî, *Zübdetü’t-tefâsîr* (Süleymâniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, 145).

fırsatı bulduğumuz bu nüsha ülkemizde yapılan birtakım çalışmalara da kaynaklık etmiştir²³. Tezin başlangıç aşamasında kaynak eser olarak ele alınan bu nüshada eserin adı ve müellifi belirtilmese de (vikâye varakı dışındaki kayıt hariç tutulursa) gerek nüshanın kütüphane kaydında gerekse günümüzde yapılan çalışmalarda eser “*Zübdetü't-tefâsîr*” adıyla verilmiş ve Muhammed b. Ahmed el-Mısırî'ye nisbet edilmiştir²⁴. Yazmada geçen eser ve müellifin herhangi bir şekilde fihrist ve tabakât kitaplarında yer almaması müstensih ismi olması ihtimalini güçlendirmektedir²⁵. Bu tez çalışmasıyla birlikte böyle bir yanlış düzeltilmekle birlikte, eserin gerçek adı ile müellifi ortaya çıkarılmakta ve eser gerçek müellifine nispet edilmiş olmaktadır.

1.2. Araştırma Metodolojisi

Tezde nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Tezin konusu olan “Ebu'l-Yumn Mucîruddîn el-'Uleymî'nin *Fethu'r-rahmân fi tefsiri'l-Kur'ân*” adlı tefsirinde diğer yorumların yanında kırâat farklılıklarından yola çıkılarak doğru ve farklı mânâlara ulaşma amacı güdülmektedir. Kırâat yönü ağır basan bir tefsir olduğu görülen eserde birçok kırâat tahliline yer veren müellifin *Fethu'r-rahmân*'daki kırâatlere yaklaşımı

²³ Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa kataloğu 145 numara ile kayıtlı olan bu nüsha, tek cilt halinde olup her sayfası 39 satırdan oluşan ve sayfa boyutu itibarıyla oldukça hacimli bir tefsirdir. Her ne kadar tek cilt halinde ve satır sayıları ve uzunluğu bakımından yazmalar arasında büyüklüğü ile göze çarparsa da hem Kur'ân metnini tamamen içermesi hem de tefsirini ihtiva ettiği düşünüldüğünde muhtasar bir tefsir sayılabilir. Öte yandan hattı itibarıyla son derece seçkin bir hatta sahip olan eser son derece kolay okunabilir durumdadır. Kapak ve vikâye varakı dışında 391 varaktan oluşan tefsirde birkaç küçük eksiklik ve hata dışında hattıyla alakalı sorun bulunmamaktadır. Ancak her ne kadar tam bir tefsir gibi görünse de Secde ve Ahzâb sûreleri ve tefsirleri eserde hiç yer almamaktadır. Bu iki sûre atlanırken yazılışı itibarıyla de herhangi bir kopukluk göze çarpmamaktadır. Çünkü müellif ya da müstensih arada hiçbir fasıla vermeden Lokmân Sûresi'nden sonra Sebe' Sûresi'ne geçmektedir. Dikkatli bakılmadığında farkedilemeyen bu hata yazma nüshanın en önemli eksikliğidir. Besmele, hamdele ve salvele ile başlayan eser, paygamberlere salât ve selamdan sonra Allah'a hamd ile sona ermektedir. Eserin Vezir-i Âzam Ali Paşa Kütüphanesine ait olduğunu gösterir mührü de sonda yer almaktadır. Muhammed b. Ahmed el-Mısırî, *Zübdetü't-tefâsîr* (Hekimoğlu Ali Paşa, 145).

²⁴ Süleyman Mollaibrahimoğlu, *Yazma Tefsir Literatürü* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2007), 535 vd. Bu eserde yazma nüsha “*Zübdetü't-Tefâsîr*” olarak yer almış ve “Muhammed b. Ahmed el-Mısırî”ye nispet edilmiştir. Ayrıca eser üzerine, Emine Doğan (Şenel) tarafından müellif ve eser hakkında yüksek lisans tezi hazırlanmış ve burada da eser ve müellif aynı şekilde değerlendirilmiştir. Bk. Emine Doğan (Şenel), *Muhammed b. Ahmed el-Mısırî'nin “Zübdetü't-tefâsîr” Adlı Eseri ve Tefsirdeki Metodu* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

²⁵ Muhammed el-Emîn b. Fazlillâh b. Muhibbillâh el-Muhibbî el-Ulvânî el-Hamevî ed-Dımaşkî, *Hulâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.); Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur (GAL)* (Weimar, 1898); Fuat Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums* (Leiden: Brill, 1967); Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınları, 1975); Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1957); Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm kamusü terâcim li eşhuri'r-ricâl ve'n-nisâ* (Beyrut: Dâru'l-'İlmi'l-Melayin, 1423).

tezde ana temayı oluşturacak ve kırâat çerçevesinde âyetleri yorumlamadaki yöntemleri ele alınacaktır. Bunu yaparken müfessirin kullandığı kaynaklara ulaşılmaya çalışılacak, ayrıca kırâat alanında kullanılan kavramlar hakkında bilgi verilecektir. Âyetleri anlama ve yorumlamadaki incelikleri görülecek ve başta kırâatler olmak üzere birçok konuda faydalı bilgiler sunulacaktır. Bu noktada tefsir ve kırâat ilimleri temel hareket noktası olacak ve bu iki ilim dalıyla ilgili diğer disiplinlerden de faydalanılacaktır.

Tez giriş ve sonuç bölümleriyle birlikte toplam yedi bölümden müteşekkildir. Birinci bölüm olan giriş bölümünde tezin adı, kaynakları, araştırmanın nedenselliği, tezin konusu, amacı, önemi, kuramsal çerçeve, kırâate dair birtakım kavram ve terimlerin yanı sıra kırâat tefsir ilişkisi ve tefsirde kırâatlerin kullanımına dair özet bilgiler verilmiştir. Kırâat-ı seb'a ve kırâat-ı aşerenin oluşum süreci hakkındaki bilgiler bu bölümün içerisinde kısaca yer alacaktır. Böylece teze konu olan müellif ve esere kadar olan tarihi süreç kısaca özetlenecektir.

İkinci bölümde müellifin hayatı, eserleri ve yaşadığı dönem hakkında bilgiler verildikten sonra esere geçilmiştir. *Fethu'r-rahmân*'ın özellikleri, müellife aidiyeti, eser üzerine yapılan çalışmalar ele alınacaktır. Bu bölümde ayrıca tefsirin kaynakları üzerinde durulacak, tefsir, fıkıh, kırâat vb. alanlarda müellifin hangi eserlerden istifade ettiği belirtilecektir. Üçüncü bölümde müellifin kırâatleri nakletme yöntemi ele alınacak ve kırâatleri verirken izlediği yöntem ve kullandığı kavramlar örneklerle anlatılacaktır. Dördüncü bölümde kırâatlerin ferşî ve fonetik farklılıklarına dair bilgiler yer alacak ve bu bölümde kırâatlerin tefsirde yer alış biçimleri ayrıntılı olarak anlatılacaktır. Bu kırâatler içinde mânâyaya etki eden kısımlar üzerinde durulacaktır. Beşinci bölümde fonetik farklılıklara dair bilgiler yer alacak ve mânâyaya etkisi sınırlı olan bu bölümde lafzî ihtilaflar ve vecihler üzerinde ayrıntılı bilgiler verilecektir. Ayrıca bu tür farklılıkların oluşumunda lehçelerin etkisi üzerinde durulacaktır. Altıncı bölümde kırâatlerin tevcihi ve tercihi noktasında müellifin tutumu değerlendirilecek ve kırâatleri hangi gerekçelerle kabul veya reddettiğine dair bilgilere ulaşılmaya çalışılacaktır. Sonuç bölümü olan yedinci bölümde ise *Fethu'r-rahmân fi tefsiri'l-Kur'ân*'ın kırâat yöntemi hakkında edinilen bilgiler kısaca belirtilecek ve kırâatleri ele alış biçimi özetlenecektir. Bu bölümde ulaşılan sonuçlar değerlendirilmeye çalışılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

EBU'L-YUMN MUCİRÜDDİN EL-'ULEYMÎ VE FETHU'R-RAHMÂN FÎ TEFSİRİ'L-KUR'ÂN ADLI TEFSİRİ

Bu bölümde Hanbelî bir âlim olması dolayısıyla ülkemizde çok tanınmayan Ebu'l-Yumn Mucîruddîn el-'Uleymî ve *Fethu'r-rahmân fî tefsiri'l-Kur'ân* adlı eseri hakkında özet bilgiler verilecektir. Bu vesileyle müellifin tanınması sağlanacak ve eser hakkında bilgilere ulaşma imkânı sunulacaktır.

2.1. Ebu'l-Yumn Mucîruddîn el-'Uleymî

Bu başlık altında müellifin hayatı, eserleri ve yaşadığı dönemin ilmî durumu üzerinde durulacaktır.

2.1.1. Hayatı

Hicri 13 Zilkade 860'ta (13 Ekim 1456) pazar günü Kudüs'te doğan müellifin tam adı Ebu'l-Yumn Mucîruddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahmân el-'Uleymî el-Makdisî el-Hanbelî'dir. Tarihçi, müfessir, fakih ve kadı olarak tanınan müellifin lakabı 'Mucîruddîn', künyesi ise 'Ebu'l-Yumn'dür²⁶. Soyunun Hz. Ömer'e (ö. 23/644) dayanması nedeniyle 'el-'Umerî', dedesi Veliyullah Ali b. 'Uleym'den dolayı 'el-'Uleymî' nisbesiyle tanınmaktadır²⁷. Kudüs'te doğup orada vefat ettiği için Makdisî diye bilinen müellif, mezhebi dolayısıyla Hanbelî olarak anılmıştır.

²⁶ Ebu'l-Yumn Mucîruddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahmân el-'Uleymî el-Makdisî el-Hanbelî, *Fethu'r-rahmân fî tefsiri'l-Kur'ân* (Katar: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslamiyye, 2009), 1/11.

²⁷ 'Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl bi tarihi'l-Kudüs ve'l-Halîl* (Amman: Mektebetu Dendis, 1999), 2/266; 'Uleymî, *el-Menhecü'l-Ahmed fî terâcimi ashâbi'l-İmam Ahmed* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1997), 5/269; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şerafettin Yaltkaya - Rifat Bilge (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1941), 1/177; Muhammed b. Abdillâh en-Necdî İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile alâ darâihi'l-hanâbile* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1996), 212; ez-Ziriklî, *el-A'lâm kamusü teracim li eşhuri'r-ricâl ve'n-nisâ*, 3/331; İshak Doğan, "Mucîruddîn el-'Uleymî ve Fethu'r-Rahmân fi Tefsiri'l-Kur'ân Adlı Tefsiri", *Din ve Bilim-Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/1 (Haziran 2021), 45-70, 3.

Babasının yanında büyüyen ve küçük yaşlardan itibaren ilim tahsiline başlayan müellif, ilk eğitimini babası Kâdî'l-kudât Şemsuddin Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahman'dan almıştır²⁸. 2 Cemâziye'l-Evvel 866/1462 tarihinde henüz altı yaşında iken, Salâhiyye Medresesi civarındaki evinde Şeyh Abdullah b. Muhammed el-Kalkaşendî'nin (ö. 867/1462) önüne diz çöküp Harirî'nin *Mulhâtu'l-i'râb*'ını senediyle birlikte arzetmiştir. Babasından sonraki ilk hocası ve ilk icazet aldığı kişi Kalkaşendî'dir²⁹. 870/1466 yılında on yaşında iken Kur'ân-ı Kerîm'i 'Âsım kırâati üzere ezberlemiş ve hocası Şeyh Alâuddin el-Gazzî'ye (ö. 890/1485) arzetmiş ve defalarca hatmetmiştir³⁰. Alâuddin el-Gazzî onu hocası Şeyh Muhammed b. Musa b. İmrân'ın (ö. 873/1468) hadis derslerine dâhil etmiş ve hadis ilmiyle ilgilenip hocasından icâzet almasını sağlamıştır³¹. Şeyh Kemal b. Ebî Şerif (ö. 906/1501), *el-Mukni' fi'l-fikh alâ mezhebi'l-İmam Ahmed* adlı kitaptan bir bölümü ders olarak vermesi konusunda kendisine icâzet vermiştir. Bu dönemde babası vefat edince, kendisinden daha fazla istifade etmek için Şeyh Ahmed b. Abdirrahman'ın (ö. 877/1472) Mescid-i Aksâ'daki derslerine ve sohbetlerine katılmıştır³².

İlim tahsili için hicrî 880 senesinde Kahire'ye giden müfessir orada on sene kadar kalmıştır. Bedruddin Muhammed b. Ebi Bekr es-Sa'dî'nin (ö. 900/1495)halkasına katılıp ondan dersler almıştır. Aralarında Hâfız es-Sehâvî, Kutb el-Hudayrî, Osman ed-Deymî ve Celâl el-Bekrî'nin de bulunduğu âlimlerden hadis öğrenmiştir³³. Fakîh, kadı, tarihçi ve müfessir olmasını sağlayacak ilimleri öğrenen ve bu ilmî atmosferde yetişen el-'Uleymî, kadılık, tedris ve te'lif çalışmalarına devam etmiştir³⁴.

Kahire'den döndükten sonra Kudüs kadılığına getirilen 'Uleymî, Kudüs'ün en iyi kadılarından biri olmuştur³⁵. Daha sonra Remle, Halil ve Nablus kadılıkları da uhdesine verilen müellif³⁶, hiç azil söz konusu olmadan otuz bir yıl kadılık yapmıştır. Sadece Nablus

²⁸ 'Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/237; İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/517; Muhammed Kemaluddin b. Muhammed el-Gazzî, *en-Na'tü'l-ekmel li ashâbi'l-imam Ahmed b. Hanbel* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1982), 53.

²⁹ 'Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 1/1.

³⁰ 'Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 1/1.

³¹ 'Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 1/12; Doğan, "Uleymî", 47.

³² Doğan, "Mucîruddîn el-'Uleymî", 47.

³³ 'Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 1/12-13.

³⁴ İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/518; Doğan, "Mucîruddîn el-'Uleymî", 49.

³⁵ İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/518.

³⁶ Abdülkerim Özeydin, "Ebu'l-Yümn el-'Uleymî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 352-353.

kadılığını iki sene sonra kendi isteğiyle bırakmıştır³⁷. 908/1503 senesinde hacca gitmiş, ibadetle ve tilavetle geçen bir ay müddetince Mekke’de kalmış ve haccını ifa etmiştir. Döndükten sonra kadılık görevini neticelendirip Mescid-i Aksa’ya geçerek bundan sonraki hayatında ders verme, fetva ve kitap te’lifıyla meşgul olmuştur³⁸.

Hanbelî mezhebinden olduğu bilinen müellifin Bedruddin es-Sa’dî dışında, hocalarının büyük bir çoğunluğu Şafî ve Hanefî mezhebindedir. Onun farklı mezheplere mensup âlimlerden ders alması, mezhep taassubundan uzak olmasında büyük rol oynamıştır. Beytu’l-Makdis ve Kahire’de dört mezhebe göre eğitim ve öğretim yapıldığından eserlerinde herhangi bir mezhebî taassup görülmez. Babasına gelinceye kadar olan soyu Şafî mezhebinden olan ‘Uleymî’nin Hanbelî mezhebinden olması dolayısıyla “*el-Menhecu’l-Ahmed fî teracim-i ashâbi’l-İmam Ahmed*” örneğinde olduğu gibi Hanbeli fikhına dair eserler de kaleme almıştır. İtikadi konularda ise Ehl-i Sünnet itikadına sahip olan müellif te’vile gitmeden selef-i salihinin nakilleri ile yetinmiştir.

928/1522’de Kudüs’te vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Kabri Bâbü’l-Esbât’ın doğusunda Cismâniye yakınlarındadır³⁹. Kabrinin bulunduğu yer eski şehrin duvarlarının hemen dışındaki Zeytin Dağı’nın eteklerinde, Gethsemane Kilisesi’nin biraz kuzeyinde ve Hz. Meryem’in mezarı olduğu iddia edilen yerin önü olarak da tarif edilmiştir⁴⁰.

2.1.2. Eserleri

Tarihçiliği ile öne çıkan müellifin fıkıh, tefsir ve diğer alanlarda eserleri mevcuttur. Müellifin kaynaklarda geçen eserleri şunlardır:

el-Ünsü’l-celîl bi-târîhi’l-Kuds ve’l-Halîl: Müellifin en meşhur eseri olan eser insanlığın yaratılışından 900 (1494-95) yılına kadar Kudüs ve civarında meydana gelen

³⁷ ‘Uleymî, *el-Ünsü’l-celîl*, 1/13.

³⁸ ‘Uleymî, *el-Ünsü’l-celîl*, 1/13.

³⁹ Özeydin, “Ebu’l-Yümn el-‘Uleymî”, 352.

⁴⁰ Doğan, “Mucîruddîn el-‘Uleymî”, 47.

olayları ve bu şehirlerle ilgili diğer bilgileri ihtiva eder. ‘Uleymî 18 Zilhicce 900’de (9 Eylül 1495) yazmaya başladığı eserini kısa sürede tamamlamıştır. Ülkemiz kütüphanelerinde birçok yazması bulunan eseri⁴¹ Vâkıdî (ö. 207/823), Ya‘kûbî (ö. 292/905’ten sonra), Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Ali b. Hüseyin el-Mes‘ûdî (ö. 345/956), Ebu’l-Kâsım İbn Asâkir (ö. 571/1176), Üsâme b. Münkız (ö. 584/1188), İmâdüddin el-İsfahânî (ö. 597/1201), Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229), İzzeddin İbnü’l-Esîr (ö. 630/1233), İbn Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1349) ve özellikle İbn Sürûr el-Makdisî ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi tarihçi ve coğrafyacıların kitaplarına ve kendi müşâhedelerine dayanarak yazmıştır. İki cilt olan eserin I. cildinde peygamberler tarihi, Kudüs’ün kuruluşu ve tarih boyunca aldığı isimler, Hz. Peygamber ve mirac, Hz. Ömer ve Kudüs’ün fethi, Abdülmelik b. Mervân’ın (ö. 86/705) yaptırdığı Kubbetü’s-sahra, Kudüs’ü ziyaret eden sahâbî ve tâbiîler, Kudüslü meşhur bilginler, Fâtımîler, Haçlılar döneminde ve Selâhaddîn-i Eyyûbî’nin (ö. 589/1193) vefatına kadar Eyyûbîler devrinde Kudüs ve çevresinde cereyan eden olaylar anlatılmaktadır. II. ciltte Mescid-i Aksâ, Kudüs’teki diğer mescid ve medreseler, zâviyeler, mahalleler ve Memlük Sultanı Kayıtbay (ö. 901/1496) devrine (1468-1496) kadar el-Halîl şehrinin tarihi, Kudüslü âlimler ve burada kadılık yapanlar hakkında bilgi verildikten sonra Kayıtbay devri sonuna kadar meydana gelen olaylar anlatılmaktadır. İlk defa 1283’te (1866) Mısır’da Matba‘atü’l-Vehbiyye’de basılan eserin daha sonra birçok baskısı yapılmıştır⁴².

el-Menhecü’l-Ahmed fî terâcimi ashâbi’l-İmâm Ahmed: Tabakâtü’s-suğrâ olarak bilinen eserde müellif, Ahmed b. Hanbel’den (ö. 241/855) başlayarak kendi zamanına kadar Hanbelî âlimleri hakkında bilgi vermiştir. Vefat tarihleri belli olanları tarih sırasına göre, diğerlerini ise alfabetik sıra ile ele almıştır. İbn Receb el-Hanbelî’nin (ö. 795/1393) *Tabakâtü’l-Hanâbile*’sine zeyli olarak yazılan bu eserin birçok yazma nüshası ve baskısı mevcuttur⁴³.

⁴¹ Bk. ‘Uleymî, *el-Ünsü’l-celîl bi-târîhi’l-Kuds ve’l-Halîl* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yenicami, 821; Esad Efendi, 2076, 2375; Hamidiye, 888; Lâleli, 1998, 1999).

⁴² Kitap müsteşrik H. Sauvaire tarafından da Fransızca tercümesiyle (*Histoire de Jérusalem et d’Hébron depuis Abraham jusqu’à la fin du XVe siècle de J.-C.: fragments de la Chronique de Moudjir-ed-dyn*) birlikte yayımlanmış (Paris 1876) ve daha sonra çeşitli baskıları yapılmıştır (Necf 1968; Amman 1973; Kum 1410), Bk. Özaydın, “Ebu’l-Yümn el-‘Uleymî”, 353.

⁴³ Süleymaniye Ktp., Lâleli, 2083; Dâru’l-kütübi’l-Mısriyye, Târih, 811; Berlin, 10.043. Eser Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd tarafından iki cilt halinde yayımlanmıştır (Kahire 1963-1965; Beyrut 1403/1983) Kemâleddin el-Gazzî *el-Menhec*’e 1207 (1792-93) yılına kadar gelen bir zeyil yazmıştır. Bu iki eseri kaynak olarak kullanan Muhammed Cemîl eş-Şattî el-Bağdâdî de *Muhtasaru’l-Hanâbile* adlı bir eseri kaleme almıştır. Bk. Doğan, “Mucîruddîn el-‘Uleymî”, 51.

et-Tarihu'l-mu'teber fî enbâi men 'aber: İnsanlığın yaratılışından 896/1490-91 yılına kadar meydana gelmiş olayları kronolojik olarak anlatan üç ciltlik bir eserdir⁴⁴.

ed-Dürri'l-mündad fî ashâbi'l-Îmâm Ahmed: İmam Ahmed'in metodu ve Hanbelî âlimlerden bahseden iki ciltlik muhtasar bir tabakât kitabıdır.

İthafu'z-zâir ve etvâfu'l-mukîm ve'l-musâfir: Adından anlaşıldığına göre haccın birtakım edep ve ahkamından bahseden bir eserdir.

el-İthâf: Allâme Ali b. Süleyman el-Merdâvî'nin (ö. 885/1480) *Kitâbü'l-Însâf* adlı eserinin muhtasarıdır,

Tashîhu'l-hilâfi'l-mutlak fî'l-Mukni'.

el-Î'lâm bi a'yân-i duveli'l-İslam.

Fethu'r-rahmân fî tefsiri'l-Kur'ân: Tez olarak bu çalışmada incelen eserdir.

el-Vecîz: *Fethu'r-rahmân fî tefsiri'l-Kur'ân* adlı tefsirin muhtasarıdır.

2.1.3. 'Uleymî'nin Yaşadığı Dönem

H. 928/1521 tarihinde vefat ettiğini bildiğimiz müellifin yaşadığı yıllar, Memlûkler Devleti'nin son yılları ile Osmanlı devletinin en güçlü olduğu dönemlere rastlamaktadır. Tarihçilerin Türk Devleti olarak adlandırdığı Memlûkler (Kölemenler), Bahrî Memlûkleri (Bahriyye, Birinci Memlûkler; 1250-1382) ve Burcî Memlûkleri (Burciyye, İkinci

⁴⁴ 'Uleymî, *et-Tarihu'l-mu'teber fî enbai men 'aber* (Dimeşk: Dâru'n-Nevâdir, 2011) ; Ğazzî, *en-Na'tü'l-ekmel*, 55; Hacı Halife, *Keşfu'z-zunûn*, 1/306.

Memlûkler; 1382-1517) olmak üzere iki dönemde incelenebilir. Memlûkler devri, İslâmî ilimlerdeki gelişme bakımından İslâm tarihinin en parlak dönemlerinden biridir. Doğu İslâm dünyasının Moğol, Endülüs'ün ise Haçlı istilâsına uğradığı bir sırada kurulan Memlûk Devleti, ülkelerini terketmek zorunda kalan pek çok âlimin sığındığı bir yer olmuştur. 'Uleymî'nin çocukluğunun geçtiği ve uzun süre kadılığını yaptığı Kudüs şehri, o yıllarda birçok medresenin varlığından dolayı Memlûk devletinin en önemli ilim merkezlerinden biridir. Farklı İslam ülkelerinden fakihler, muhaddisler, kurrâ ve sûfilerin akın ettiği Kudüs şehrinde, dört mezhebe göre fıkıh dersleri verilmiştir⁴⁵.

Müellifin, eğitim hayatının bir kısmını geçirdiği Kahire ve Dımaşk, İslâm dünyasının en önemli iki ilim merkezi haline gelmiş olup⁴⁶ Dımaşk'ta yüz altmış, Kahire'de yetmiş beş civarında medresenin bulunması bunun açık bir delilidir. Medreselerin çoğu Sünnî dört mezhep üzerine öğretim veren fıkıh medresesi hüviyetini taşımaktadır. Bünyesinde zengin kütüphanelerin bulunduğu medreseler ve camiler mevcuttur. İlmî çalışmalar devlet adamları tarafından desteklenen Memlûkler'de medreselerin başmüdürrisleri sultan tarafından tayin edilmiştir⁴⁷.

Memlûkler devri her ne kadar şerh ve haşiye dönemi olarak eleştirilse de İslâmî ilimlerin bütün şubelerinin yanısıra dil ve tarih alanında yetiştirmiş olduğu âlimleri ve bu âlimlerin yazmış olduğu eserlerin çokluğu bakımından, diğer dönemlerle mukayese edilemeyecek ölçüde zengindir. İslam kültürünün en kıymetli ürünleri arasında yer alan terceme-i hâl ve tabakât kitapları ile mufassal ansiklopedik eserlerin pek çoğu Memlûkler devrinde yazılmıştır. İbn Hallikan (ö. 681/1282), İbn Manzûr (ö. 711/1311), Ebû Hayyân, Zehebî (ö. 748/1348), 'Umerî (ö. 749/1349), İbn Kayyım (ö. 751/1350), Nuveyrî (ö. 775/1374), Kalkaşandî, Makrizî (ö. 845/1442) gibi şöhretler bu sahanın bütün tarihimiz boyunca yetişmiş en meşhur isimleridir. Kırâat alanında İbnü'l-Cezerî, tefsirde Kurtubî, İbn Kesîr (ö. 774/1373), Celaleddin es-Suyûtî (ö. 911/1505), Celaleddin el-Mahallî (ö. 864/1459), Ebû Hayyân el-Endelusî bu dönemde yetişen âlimlerdir. Hadiste İbn Hacer

⁴⁵ İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/518; İshak Doğan, "Mucîruddîn el-'Uleymî", 49.

⁴⁶ İsmail Yiğit, "Memlûkler" (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 99; Muhammet Enes Midilli, "Ulemânın Memlûk Coğrafyasına Yönelmesi ve Memlûkler Döneminde Kahire İlim Kurumları", *İslam Tetkikleri Dergisi* 10/1 (20 Mart 2020), 389-412, 392.

⁴⁷ Yiğit, "Memlûkler", 103.

(852/1449), Aynî (ö. 855/1451), Kastallanî (ö. 923/1517), Nevevî (ö. 676/1277) Memlûkler dönemi âlimlerindedir. Yine hadiste Mizzî (ö. 742/1342), İbn Hacer, Zehebî (748/1347) Sehâvî (ö. 902/1497) ve Heysemî (ö. 807/1405) zikredilebilir⁴⁸.

Şâfiî fikhında İzzeddin b. Abdüsselâm (ö. 660/1262), İbn Dakîkul'îd (ö. 702/1302), Bedreddin b. Cemâ'a (ö. 733/1333), Bedreddin b. Kâdî Şühbe (ö. 874/1470), Takıyyüddin es-Sübkî (ö. 777/1375), Tâceddin es-Sübkî (ö. 771/1370), İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve Ömer b. Reslân el-Bulkînî (ö. 805/1403); Hanefî fikhında Osman b. Ali ez-Zeyla'î (ö. 743/1343), Kâkî (ö. 749/1348), Kureşî (ö. 775/1373), Bâbertî (ö. 786/1384), İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî (ö. 854/1450), İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), İbn Kutluboğa (ö. 879/1474) ve İbnü'l-Kerekî (ö. 922/1516); Hanbelî fikhında Takıyyüddin b. Teymiyye (ö. 622/1225), Tûfî (ö. 716/1316), İbn Kâdî'l-Cebel (ö. 771/1370), Muvaffakuddin b. Kudâme (ö. 909/1503) ve İbn Kayyim el-Cevziyye; Mâlikî fikhında Burhâneddin b. Ferhûn (ö. 799/1397) ve Şihâbeddin el-Karâfî (ö. 1008/1600) bunların en meşhurlarıdır⁴⁹.

Yaşadığı dönemde Osmanlı Devleti'nin başında ise Yavuz Sultan Selim olarak tanınan I. Selim (ö. 926/1520) vardır. 1512-1520 yılları arasında Osmanlı Devleti'ni yöneten Sultan I. Selim, devletin siyasetinde köklü bir değişime gitmiş, Batı'ya olan akınları neredeyse durdurmuş ve doğu topraklarına yönelmiştir. Onu buna sevk eden, İslam dünyasını Batı'da hareketlenmeye başlayan haçlı seferlerine karşı korumak, Safevî Devleti'nin (1501-1736) doğudaki İslam ülkelerine Şia mezhebini yaymaya çalışmasını engellemek ve Memlûk devletinin hâkim olduğu topraklarda yaşattığı problemlere son vermektir⁵⁰. İlim, sanat ve edebiyata ilgisi bulunan ve bu faaliyetlere oldukça değer veren I. Selim, çıkmış olduğu doğu seferlerinde İran ve Mısır'dan birçok âlim, şair ve sanatkârı İstanbul'a getirmek suretiyle İstanbul'un bir ilim, kültür ve sanat merkezi olmasını amaçlamıştır⁵¹.

⁴⁸ İsmail Yiğit, "Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (14 Ocak 2014), 27-45, 39 vd.

⁴⁹ Yiğit, "Memlûkler", 103-104.

⁵⁰ Muhammed Ferid Bey el-Muhamî, *Tarihu'd-Devleti'l-Âliyyeti'l-Usmâniyye*, thk. Dr. İhsan Hakki (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1981), 188-197

⁵¹ Ahmet Kartal, "Dede ile Torunun Medeniyet Yolculuğu", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (01 Mart 2011), 79-103, 93 vd.

2.2. Fethu'r-rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân

Bu başlık altında eserin müellife aidiyeti incelenecek, eserin öne çıkan özellikleri hakkında bilgiler verilecek ve eser üzerinde yapılan çalışmalara değinilecektir. Ayrıca müellifin eseri yazarken kullandığı kaynaklara da ulaşılmaya çalışılacaktır.

2.2.1. Eserin Müellife Aidiyeti

Eserin adı kaynaklarda '*Fethu'r-rahmân fî tefsiri'l-Kur'ân*' şeklinde geçmekte müellifinin ise Ebu'l-Yumn Mücîrüdîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdirrahmân el-'Uleymî el-Makdisî el-Hanbelî olduğu belirtilmektedir⁵². İbn Humejd de eserin adını '*Fethu'r-rahmân fî tefsiri'l-Kur'ân*' olduğunu söylemiştir⁵³. Eserin tahkîkini yapan Nureddin Talib tefsirin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshasının baş tarafında isminin '*Fethu'r-rahmân bi tefsiri'l-Kur'ân*' olduğunu ve Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdirrahmân el-'Uleymî el-Makdisî el-Hanbelî tarafından cemedildiğinin kaydedildiğini söyler. Bu kayıt muhtemelen müstensih hatasından kaynaklanmaktadır Chester Beatty nüshasının birinci cildinin sonunda ve Zâhiriyye nüshasının birinci cildinin dışında da ismi bu şekilde geçmektedir⁵⁴.

Eserin Süleymaniye nüshasının sonunda müellifin ferağ kaydı yer almaktadır. Buna göre eseri hicri 914 senesinin Ramazan ayında cuma günü erken saatlerde Mescid-i Aksâ'nın Hz. Musa zamanından kalma kapılarından biri olan Silsile kapısı tarafında 14 ayda yazmıştır. H. 917 senesinin Şevval ayının 22. günü öğle ezanında ise temize çekmeyi bitirmiştir. Müellif bu ferağ kaydını Allah'a hamd ve Hz. Peygamber'e salât ve selam ile tamamlamıştır⁵⁵. Buradan müellifin eseri nerede ve ne zaman yazdığını açık bir şekilde

⁵² Hacı Halife, *Keşfu'z-zunûn*, 1/305; İbn Humejd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/518; Ğazzî, *en-Na'tü'l-ekmel*, 55; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn ve esmaü'l-müellifîn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/544; Ziriklî, *el-A'lâm* 3/331; Muhammed Cemil b. Ömer el-Bağdadî İbn Şattî, *Muhtasar-u Tabakâti'l-Hanâbile* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1986), 74; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 5/177.

⁵³ İbn Humejd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/518.

⁵⁴ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/28.

⁵⁵ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 7/474.

görmek mümkün olmaktadır. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere eserin adı ve müellifine nispeti konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur⁵⁶.

Eser üzerinde yaptığımız incelemeler ve müellifin kırâat alanında verdiği bilgiler, eserin ‘Uleymî’ye ait olduğunu ispatlar niteliktedir. Çünkü müellifin kırâat alanında aldığı dersler ortadadır. Ayrıca tarih alanında verdiği eserler dolayısıyla tarihçiliği ile öne çıkan müellifin özellikle peygamberlerin yaşadığı şehirler ve o şehirlerin tarihi hakkında tefsirde verdiği bilgiler dikkat çekicidir. Kıssalar ve olaylar nakledilirken ayrıntılı bilgiler verilmesi, kıssanın ve olayın yaşandığı dönem ile müellifin yaşadığı dönem arasında geçen zamanın hesaplanarak aktarılması da tarihi olaylara ve kişilere hâkimiyetini gösterir niteliktedir. Bununla birlikte dört mezhebe göre eğitim verilen şehirlerde ve medreselerde yetişip öğrenim gören müellifin fihri konuları dört mezhebe göre özet olarak vermesi de müellifin aldığı eğitime ve döneme ışık tutmaktadır. Bu noktada otuz yıldan fazla yapmış olduğu kadılık görevi de göz ardı edilmemelidir. İtikadî konularda ise müellif te’vile gitmeden selef-i salihinin rivayetlerini aktarmakla yetinmeyi tercih etmiştir.

2.2.2. Fethu’r-rahmân’ın Özellikleri

Müellif tefsirini yazarken âyetlerin ilgili bölümlerini ele almış, âyeti parçacı bir yaklaşımla tefsir etmiş, âyetin tamamını yazma ihtiyacı duymamıştır. Yani açıklanması gereken yere kadar âyetin metnini yazmış, sonra tefsir etmeye başlamıştır. Âyette kırâat ihtilafları söz konusu ise bunlar üzerinde ayrıca durmuştur. Bazen de aralarındaki ilgiden dolayı âyetin tefsirini bir önceki veya bir sonraki âyet ya da kelimelerle birlikte değerlendirdiği olmuştur.

Müellifin kitabı yazma amacını açıklarken de belirttiği üzere, tefsiri yazmadaki amaç, artık sınırları ve çerçevesi belirlenmiş olan on kırâate göre bir tefsir yazmaktır. Yani asıl amaç, tefsir yazmanın yanında sahîh olarak kabul edilen kırâatlerin tefsire bakan yönünü ortaya koymaktır. Âyetlerin kırâat vecihleri açıklanırken sadece on kırâatle iktifa edilmiş ve şâz kırâatlere ve sahabe/tâbiinden gelen vecihlere genellikle girilmemiştir. Diğer tefsirlerde

⁵⁶ Doğan, “Mucîruddîn el-‘Uleymî”, 52.

farklı mushaflara ve farklı sahabilere dayanarak rivâyet edilen ve şâz olarak kabul edilen birçok kırâatten istifade edilirken, bu eserde o rivâyetlere pek girilmemesi bunun en açık göstergesidir. Metod olarak tefsire bir “nebze” değineceğini ifade eden müfessir, eserinde birkaç yer dışında meselelerin ayrıntılarına çok girmemiş ve onları özlü bir şekilde ele almıştır. Ayrıca kırâatlerin tevcihi kısmında ele alacağımız üzere eserlerinde kırâatlere yer veren müelliflerden oldukça fazla istifade etmiş ve tefsirinde on kırâati destekleyen yorumlara ayrı bir önem vermiştir.

Müellif eserine başlamadan önce on fasıl halinde usûl konuları olarak ifade edebileceğimiz Kur’ân tarihi ve kavramlarına dair birtakım meselelere değinmiş ve gerekli gördüğü yerlerde bunlarla ilgili kendi görüşünü ifade etmiştir.

Bu on fasıl şunlardır:

1. Kur’ân’ın Faziletleri, Öğretilmesi, Okunması ve Kur’ân Hakkında Bilgisizce Konuşanlara Yönelik Tehditler
2. Kur’ân’ı Tefsir Etmenin Fazileti
3. Kur’ân Tefsiri Kavramları
4. Yedi Harf Meselesi
5. Kur’ân’ın Toplanması ve Yazılması
6. Kur’ân’ın Noktalanması ve Harekelenmesi
7. Kur’ân’ın Sûre, Âyet, Harf, Kelime, Hizb ve Nokta Sayıları
8. Mushaf, Kitap, Kur’ân, Sûre, Âyet, Kelime ve Harf Kavramları
9. Kur’ân Nasıl Okunur? (Kur’ân Okuma Usûlleri)
10. İstiâze

Müellif bu on fasıldan önce iki konuya daha kısaca değinmiştir. Bunlardan birincisi vakıf ve ibtidâ konusundaki tercihidir. Buna göre vakıf sistemi konusunda Ebû ‘Amr ed-Dânî ve diğer bazı âlimler tarafından benimsenen ve vakıfları vakf-ı tam, vakf-ı kâfi, vakf-ı hasen, vakf-ı kabih olmak üzere dörde ayıran sistemi benimsediğini ifade etmiştir. Üzerinde durduğu ikinci konu ise âyetlerin fikhî hükümlerini açıklama konusunda izleyeceği yoldur. Müellif *Fethu’r-rahmân*’ın bu konudaki metodunu şöyle açıklamaktadır: “Bir âyet hakkında

dört mezhep imamının –ki onlar: Ebû Hanife, Malik, Şafi‘ ve Ahmed’dir- o âyette geçen mesele hakkındaki ittifak veya ihtilaf ettikleri görüşleri özet olarak vermeye çalıştım. Hükümleri bütün yönleriyle verme zorunluluğu hissetmedim, önemli olanları imkân ölçüsünde zikrettim. Daha önceki imamların tercihlerini ise verme gereği duymadım. Çünkü bana göre ittifak, ismi geçen dört mezhep imamının ittifakıdır. Bazen de münasip olan yerde onların bir şey hakkındaki itikadî ve fikhî görüşlerini özet olarak verdim⁵⁷. On faslın bitiminde müellif, besmeleden başlayarak Nâs sûresine kadar olan Kur’ân’ın tefsirine geçmektedir. Her sûre başında o sûrenin adını, Mekkî veya Medenî olduğunu, varsa Mekkî-Medenî ihtilafını, âyet, kelime ve harf sayısını vermiştir

Tefsirde dikkat çeken hususlardan birisi de Kur’ân’ın şekil özelliklerine ayrı bir özen göstermesidir. Yeri geldikçe Kur’ân’ın bu tür özelliklerini mutlaka vermeye çalışan müellif diğer bazı alanlarda yaptığı gibi meseleyi muhtasar olarak değil ayrıntılı bir şekilde değerlendirmeyi tercih etmiştir. Bunu kanıtlayan önemli hususlardan birisi de zikri geçen on fasılda usûle dair meseleleri ele alırken lafzî konuları diğerlerine nazaran daha ayrıntılı bir şekilde ele almasıdır⁵⁸.

2.2.3. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

Tarih, hadis ve tefsir alanında birçok eseri bulunan müellifin hayatı ve eserleri üzerine ülkemizde ve yurt dışında birçok çalışma mevcuttur. Bunlara müellifin eserleri başlığı altında değinilmiştir. Tezimize konu olan eser ve müellif üzerine yapılan çalışmalara gelince bu noktada Türkçe’deki ilk çalışma, Ahmet Yaşar Güneş’in Ebu’l-Yumn el-‘Uleymî ve Tefsirdeki Metodu (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997) adlı erişime açık olmayan yüksek lisans tezidir.

Ayrıca 2021 yılında İshak Doğan tarafından bizim de oldukça fazla istifade ettiğimiz “*Mucîruddîn el-‘Uleymî ve Fethu’r-rahmân fî Tefsiri’l-Kur’ân Adlı Tefsiri*” başlığıyla Din ve Bilim-Muş Alparslan Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi’nde kıymetli bir

⁵⁷ ‘Uleymî, Fethu’r-Rahmân, 1/5

⁵⁸ Bk. ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/6 vd.

makale yayınlanmış, müellifin hayatına dair bilgilerin yanında eserin tefsir metodu ele alınmıştır⁵⁹.

Eser hakkında özellikle Arap dünyasında da birtakım çalışmalar yayınlanmıştır. İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi'ndeki doktora öğrencilerine, tefsir paylaştırılarak tahkîki yapılmıştır: Mucîruddin el-'Uleymî, el-Hanbelî. *Fethu'r-rahmân fî tefsiri'l-Kur'ân*. thk. Nureddin Talib. 7 Cilt. Dîmeşk: Dâru'n-Nevâdir, 2009. Bu tez çalışmasında ana kaynak olarak istifade ettiğimiz ve Şâmîle nüshası olarak da erişilebilen eserdir.

- Abdulbâri Abdullah Âsi el-Cuhayşî, *Fethu'r-rahmân fî tefsiri'l-Kur'ân li'l-Kadi Mucîruddîn el-'Uleymî* (Dirâse Menheciyye ve Nakdiyye), Câmi'atu'l-'ulûmi'l-İslamiyyeti'l-'Âlemiyye (doktora tezi), 2012. Müellifin *Fethu'r-rahmân fî tefsiri'l-Kur'ân* adlı eserindeki tefsir yönteminin incelendiği doktora çalışmasıdır.

- Ömer Mansûr, *el-İmamu'l-Uleymî el-Hanbelî ve menhecuhu fi'l-kırâât min hilâli tefsirihî Fethu'r-rahmân fî tefsiri'l-Kur'ân*, Câmi'atu'l-Medîneti'l-'Âlemiyye (y. lisans tezi), 2015. Müellifin *Fethu'r-rahmân fî tefsiri'l-Kur'ân* adlı eserindeki kırâat yönteminin muhtasar olarak ele alındığı yüksek lisans tezidir.

2.2.4. Fethu'r-rahmân'ın Kaynakları

Müfessirimiz gerek metin inşasında gerekse tefsirini delillendirmede kendisinden önce yazılmış olan tefsirlerden oldukça fazla istifade etmiştir. Tefsirin birçok yerinde isimlerini vererek tefsirlerden nakillerde bulunduğu gibi isimlerini vermeden de alıntılar yaptığı olmuştur. Metin inşasında daha çok İbn 'Atıyye el-Endelûsî'nin *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsiri'l-Kitâbi'l-'Azîz*'i⁶⁰ ve Begavî'nin "*Me'âlimü't-tenzîl*"inden⁶¹ alıntılar yapan müellifin kırâate dair nakillerde çoğunlukla Begavî'yi tercih ettiği görülmektedir. Bunun sebebi Begavî'nin kırâat alanına özel bir ilgisinin bulunması ve kırâatle ilgili *el-Kifâye fî'l-*

⁵⁹ İshak Doğan, "Mucîruddîn el-'Uleymî ve Fethu'r-rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân Adlı Tefsiri", *Din ve Bilim–Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/1 (Haziran 2021), 45-70, 5.

⁶⁰ Geçtiği bazı yerler için bk. 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/403, 3/31, 4/39, 5/269, 6/114, 7/343.

⁶¹ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/403, 3/31, 4/39, 5/269, 6/114, 7/343.

kırâe adlı müstakil bir eser kaleme almış olmasından kaynaklanmış olabilir. Zaten Begavî de “on”lu sisteme göre tefsir yazan ilk müfessirlere aittir. Aslında Begavî dokuz kırâat imamına göre tefsirini yazarak bu dokuz kırâat imâmının senedlerini zikretmiş, gelenekte kırâat-i aşere içerisinde onuncu sırada yer alan Halef’in kırâatine değinmemiştir. Bunun muhtemel sebebi olarak Halef’in Kûfe kırâat imâmlarından olması, kırâatinin de Kûfelilerin kırâatinden farkı olmaması gösterilebilir⁶². İbnü’l-Cezerî *en-Neşr* adlı eserinde bu yönde bir tetkikte bulunmuştur⁶³. İbn ‘Atıyye ve Begavî dışında istifa ettiği ve çoğu zaman müellif ismiyle nadiren de eser adıyla zikrettiği tefsirlerden bazıları şunlardır:

Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*⁶⁴, Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki Gavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vücûhi’t-te’vîl*⁶⁵, Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*⁶⁶, Kurtubî *el-Câmi ‘li-ahkâmi’l-Kur’ân*⁶⁷, Neseî (ö. 687/1289) *et-Teysîr fi (‘ilmi)’t-tefsîr*⁶⁸, Râzî (ö. 606/1210) *Mefâtihu’l-Gayb*⁶⁹, Zeccâcî (ö. 337/949) *Kitâbü’t-tenzîl*⁷⁰, Zeccâcî (ö. 311/923) *Me‘âni’l-Kur’ân ve i‘râbüh*⁷¹, Me‘âfirî (ö. 543/1148) *Ahkâmü’l-Kur’ân*⁷², Kevâşî, *Tebşiratü’l-mütezekkir ve tezkiretü’l-mütebassır (et-Tefsîru’l-kebîr, et-Tebşira fi’t-tefsîr)*⁷³, İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi ‘ilmi’t-tefsîr*⁷⁴.

Hadisten ise Kütüb-i Sitte ve Tis’a kaynakları başta olmak üzere İbn Hacer el-Askalânî’nin (ö. 852/1449) *Fethu’l-bârî*⁷⁵, Beyhâkî’nin (ö. 458/1066) *Şu‘abu’l-iman*⁷⁶ Humeydî’nin (ö. 219/834) *Müsned*⁷⁷, Begavî’nin *Şerhu’s-sünne* ve Kâdî İyâz’ın (ö.

⁶² Nesrişah Saylan, “Begavî Tefsirinde Kırâat Olgusu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 28/1 (31 Ocak 2018), 217-230, 219-220.

⁶³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/45-46.

⁶⁴ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/381, 4/72.

⁶⁵ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/248, 2/470, 3/517, 4/385, 7/67.

⁶⁶ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/301, 3/31, 4/212, 5/538.

⁶⁷ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/494, 2/134, 3/58,

⁶⁸ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/304.

⁶⁹ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/304.

⁷⁰ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/73.

⁷¹ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/263, 4/540, 7/258.

⁷² ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/147.

⁷³ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/55, 2/408, 3/74, 4/18, 5/462, 6/199.

⁷⁴ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/251, 4/71, 6/226.

⁷⁵ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/380, 7/58, 7/408.

⁷⁶ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/304.

⁷⁷ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/381.

544/1149) *eş-Şifâ*⁷⁸ adlı eserlerinden istifade etmiştir. Bunu yaparken de müellif hadisleri senetleriyle değil sadece son râvîsiyle vermeyi tercih etmiştir.

Fıkıhtan ise dört mezhep imamı ve onların görüşlerini ilgili yerlerde özet olarak vermeyi tercih eden müellif, İbn Kudâme'nin *el-Mugnî*, İbn Teymiyye'nin *Mecmu'u'l-fetâvâ*, İmam Nevevî'nin *Ravzatu't-tâlibîn ve 'umdetu'l-muttakîn* adlı eserlerinden istifade etmiştir. Gerekli gördüğü yerlerde Mâlikîlerden Bisâtî'nin (ö. 842/1439) *Şifâ'ü'l-Galîl 'alâ kelâmi's-Şeyh Halîl*⁷⁹, Halil b. İshak'ın (ö. 776/1374) *Muhtasaru's-Şeyh Halil* ve el-Merdâvî'nin *el-İnsâf* adlı eseri ile Münzir b. Saîd el-Bellûtî'den (ö. 355/966)⁸⁰ alıntılar yapmıştır. Hanbelîlerden ise Ebu'l-Hattab⁸¹ ve İbn Hâmid⁸² gibi isimlere atıflar mevcuttur.

Kırâat ihtilafları konusunda İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*⁸³ adlı eserindeki değerlendirmelerine itibar eden müellif, farklılıkları izah noktasında İbnü'l-Cezerî'den uzun alıntılar yapmıştır. Aynı istikamette Kevâşî'nin kırâat tahlil ve tercihlerinden deliller getirmiştir⁸⁴. Ebû 'Amr ed-Dânî'nin *Câmi'u'l-beyân fi'l-kirâ'âti's-seb'* ve *el-Müktefâ fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ*⁸⁵, Şâtîbî'nin (ö. 590/1194) *eş-Şâtibiyye fi'l-kirâât*⁸⁶ ve Kabâkabî'nin (ö. 826/1422) *İzâhu'r-rumûz ve miiftâhu'l-kunûz*⁸⁷, el-Enderânî'nin (ö. 500/1106) *el-İzah fi'l-kirâati'l-'aşr*, Yafî'î'nin (ö. 768/1367) *ed-Durru'n-nazîm fi fedâili'l-Kur'âni'l-Kerim*⁸⁸ Nevevî'nin *et-Tibyân fi âdâb-i hameleti'l-Kur'ân*⁸⁹ adlı eserlerinden istifade etmiştir. Şâz kırâatler konusunda ise Ebu'l-Fazl er-Râzî'nin (ö. 454/1062) *el-Levâmih fi şevâzzi'l-kirâât*⁹⁰ ile Hasan b. Ebû Hasen (568/1172) *Üslûbu'l-hak fi ta'lîli'l-kirâati'l-'aşr ve şey'un mine's-şevâz*⁹¹ adlı eserinden istifade etmiştir.

⁷⁸ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân* 6/29, 6/435.

⁷⁹ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/120.

⁸⁰ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 6/342, 7/273.

⁸¹ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 7/194.

⁸² 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân* 6/304.

⁸³ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/31, 2/470, 3/234, 4/221, 5/129.

⁸⁴ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/55, 2/408, 470, 3/557, 4/18, 304, 385, 5/462.

⁸⁵ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/4, 5/129.

⁸⁶ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/398.

⁸⁷ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/24.

⁸⁸ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/65.

⁸⁹ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/36, 81.

⁹⁰ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/385, 4/397.

⁹¹ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 5/289.

Dil tahlillerinde Sibeveyhi'nin (ö. 180/796) *Kitâbü'l-'ayn*⁹² ve Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Me'âni'l-Kur'ân*⁹³ adlı eserlerinden; sözlüklerden ise İbn Manzûr'un *Lisâni'l-'arab*⁹⁴ adlı eserinden istifade etmiştir. Bunların dışında İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân*⁹⁵ adlı eseri ile el-Bendenici (ö.284/897)⁹⁶, İbn Berrecan (ö. 536/1142)⁹⁷, el-Fihri (ö. 529/1134)⁹⁸ gibi isimlerden alıntılar yaptığı da görülmüştür.

⁹² 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/70, 4/469, 3/308.

⁹³ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/103, 4/502

⁹⁴ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 6/353.

⁹⁵ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 5/270.

⁹⁶ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/210.

⁹⁷ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 5/270.

⁹⁸ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 7/387.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FETHU'R-RAHMÂN'IN KIRÂATLERİ NAKLETME YÖNTEMİ

Lugatta “okuma” mânâsına gelen kırâat⁹⁹, Kur’ân kelimelerini râvîlerine nispet etmek suretiyle okunuş biçimlerini ve bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir¹⁰⁰. Bu ilim dalının ele aldığı meseleler arasında med-kasr farklılıkları, bazı harflerin ince veya kalın okunması, hemze’lerde uygulanan nakil, sekte, iskât, ibdâl, teshîl gibi farklı okunuşlar, idğâm ve izhâr meseleleri, hareke, sükûn, nokta ve i’râbtaki farklılıklar, feth, imâle ve taklîl gibi birçok konu vardır. Bu noktada teze konu olan eserin önemi tebarüz etmektedir. Zira eserde kırâat farklılıklarının yanında kırâat kavramlarının da verilmesi kırâat-ı aşere eğitimi almayan bir kimsenin de âyetle ilgili kırâat farklılıklarını görebilmesine zemin hazırlamaktadır. Nitekim eserde kırâat imamlarının ve râvîlerinin bazen de tarîklerin o âyet hakkındaki kırâat farklılıkları verilmiş, bunların mânâyâ yansıyan yönleri ele alınmış ve kırâatin sıhhatine yönelik değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Kırâat ilminin, Kur’ân kelimelerinin hata, tahrif ve tağyirden korunması bakımından olduğu kadar, Kur’ân’ın anlaşılması açısından da büyük önem taşıdığı, dahası Kur’ân’ın î’câz yönünün açığa çıkmasına katkı sağladığı bir gerçektir. Zira her kırâatin farklı bir âyet gibi değerlendirilmesi, aynı lafızdan değişik mânâların elde edilmesine imkân vermenin yanı sıra bazı müphem ifadelerin ve müşkil lafızların açıklığa kavuşturulmasını da sağlamıştır. Nitekim âlimler âyetlerden muhtelif anlam ve delaletlerin tespiti yoluna giderken ve farklı hükümlerin istinbatına çalışırken kimi zaman kırâatleri esas almışlardır. Böylece Kur’ân’ın kırâatinde farklı ve zengin mânâlar ortaya çıkmış ve engin mânâlar ifade eden Kur’ân’ın anlamı daha da zenginleşmiş, çoğalmış ve her devirde ve her seviyedeki insanların farklı farklı lezzet aldıkları, yararlandıkları ilâhi bir sofraya ve hazine olmuştur¹⁰¹. Ayrıca kırâatler dil ve belâğat alanında da önemli katkılar sağlamış, bu yönüyle Kur’ân nazımının içerdiği î’câzın tezahürüne aracılık etmiştir. Bu sebepledir ki gerek sarf-nahiv gerek belâğat gerekse

⁹⁹ Ebû Abdîrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî (Dar ve Mektebetü’l-Hilal, ts.), 3/369; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî, *Cemheretü’l-luga*, thk. Remzî Münîr Ba’lebekkî (Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1987), 2/1102; Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbü’l-Luga*, thk. Muhammed İvaz Mer’ab (Beyrut: Dâr-u İhyâ-i’t-Turâsi’l-Arabî, 2001), 9/209.

¹⁰⁰ İbnü’l-Cezerî, *Müncidü’l-mukriîn*, 9.

¹⁰¹ Abdurrahman Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 89-90.

de lugatla ilgili çalışmalarda kırâatlere sürekli olarak atıfta bulunulmuştur¹⁰². Bütün bunlar sebebiyledir ki müfessirlerin çoğu, farklı boyutlarda da olsa, kırâatlere müracaatta bulunmuştur. Bu müracaat kimi zaman âyetin mânâ ve delaletini tespite yönelik olurken, kimi zaman ise takdîr edilen mânâyı temellendirmeye yönelik olmuştur¹⁰³.

Müellifin kırâatlere yönelik tavrını ortaya koymadan önce onun kırâatleri nakledden kullandığı yöntemleri bilmek son derece önemlidir. Özellikle bir kırâati nakledden dikkate aldığı kriterleri ve kullandığı ifadeleri bilmek yerinde olacaktır. Bu başlık altında müfessirin tefsirinde kırâatlere yaklaşımı maddeler halinde ele alınacaktır.

3.1. Tefsirinde On Kırâat İmamı ve Râvîlerinden İstifade Etmesi

Giriş bölümünde belirtildiği üzere on kırâat tabiri İbnü'l-Cezerî ile ortaya çıkmış bir tâbir değildir. İbn Mücâhid'in kırâatleri yedi ile sınırlayan *Kitâbü's-seb'a*'sı ile başlayan bu süreç, daha başka sahîh kırâat var mı düşüncesiyle yazılan ve birçok farklı kırâat imamının tercih edildiği eserlerin ortaya çıktığı bir dönemde Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 381/992) *el-Gâye fi'l-kirââti'l-aşr* adında genişçe bir eser yazarak, senetleri ve gerekçelerini ortaya koymuş olduğu on kırâat tercihinin İbnü'l-Cezerî ile tamamen yerleşmiş olmasından ibarettir.

Gerek sahabe mushaflarındaki farklılıklar gerek tâbiinden Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) gibi on kırâat içinde zikredilmediği halde farklı okuyuşları bulunanların kırâatlerinin ilk dönemden itibaren tefsirde kullanılageldiğini belirtmiştik. Yedi kırâat tespit edilip yerleşmeden önce yazılan eserlerde birçok imamın ve kırâatinin yer aldığını görürüz. *Fethu'r-rahmân*'ın kaynakları arasında yer alan ve hacimli sayılabilecek bir tefsir olan Begavî'nin *Me'âlimü't-tenzîl*'i gibi bazı tefsirlerde on kırâati de içine alacak şekilde yorumlar yapılmış ve kırâat farklılıkları verilmiştir. Ancak yazıldıkları dönemlerde on kırâat tam yerleşmediğinden on kırâate dair bilgileri ve bunların mânâyâ etkilerini bir arada

¹⁰² Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü* (İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019), 135.

¹⁰³ Nesrişah Saylan, "Arap Dili ile İlişkisi Bağlamında Begavî Tefsirinde Kırâat Vecihleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (30 Aralık 2015), 159-178, 163.

görmek mümkün olmamaktadır. Dahası şâz kırâatlere de yer verilen bu alanda herhangi bir sınırlama söz konusu olmadığından âyetlerin çok farklı yorumlanabilmesi sorunu ortaya çıkmaktadır. On kırâatin yerleşip ümmetin üzerinde icmâ etmesi, tefsire getirilecek yorumların da on kırâat açısından nereye tekabül ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Daha açık bir ifadeyle ümmetin üzerinde icmâ ettiği on kırâat çerçevesinde yapılan yorumlar, diğerlerine nazaran daha kabule şayandır¹⁰⁴.

Kadim kitapların en önemli özelliklerinden birisi de mukaddime kısmındaki bilgilerden eserin mahiyeti ve muhtevası hakkında belli oranda bilgi sahibi olunabilmesidir. Eserin girişinde kırâat konusuna ayrı bir başlık açılması ve on kırâat imamının adlarının tek tek sayılarak şehirlerinin belirtilmesi, tefsirin kırâat ağırlıklı bir eser olacağının ipuçlarını vermektedir. Buradan da hareketle müellifin amacının on kırâat çerçevesinde bir tefsir yazmak olduğu söylenebilir. Çünkü müellifin eseri kaleme aldığı dönemde artık on kırâat yerleşmiş ve üzerinde ümmetin icmâ ettiği bir yapı haline gelmeye başlamıştır. Sonuçta bu on kırâat özelinde yapılacak yorumlar diğerlerine nazaran daha değerli hale gelecektir. Müfessir de bu noktadan hareketle diğer yorumlara ilaveten tefsirini on kırâat imamının okuyuş vecihleri çerçevesinde oluşturmaya çalışmış ve bu hususu tefsirinin mukaddimesinde de açıkça ifade etmiştir¹⁰⁵. Tefsirin mukaddimesinde ayrı bir başlık açarak açık isimlerini zikrettiği ve hangi şehrin kırâat imamı olduklarını belirttiği imamlar, günümüzdeki aşere geleneğinde de var olan on kırâat imamıdır. Bunlar:

a. Medîne

- 1- Ebû Ruveym Nâfî b. Abdîrahmân b. Ebî Nu‘aym el-Medenî (ö. 169/785).
- 2- Ebû Ca‘fer Yezîd b. el-Ka‘ka‘ el-Mahzûmî el-Medenî (ö. 130/747-48).

b. Mekke

- 3- Ebû Ma‘bed Abdullah b. Kesîr (ö. 120/738).

c. Basra

- 4- Ebû ‘Amr Zebbân b. el-‘Alâ’ b. ‘Ammâr el-Mâzinî el-Basrî (ö. 154/771).
- 5- Ebû Muhammed Ya‘kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdillâh el-Hadramî (ö. 205/821).

d. Şâm

¹⁰⁴ Muhammed Zâhid el-Kevserî, “Çeşitli İslam Merkezlerine Gönderilen Mushaflar ve Müslümanların Kur’ân’a Verdikleri Önem”, çev. Muhittin Akgül, *Usul İslam Araştırmaları* 7/7 (01 Haziran 2007), 169-186, 174.

¹⁰⁵ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/3.

6- Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsubî (ö. 118/736).

e. Kûfe

7- Ebû Bekr ‘Âsım b. Ebi’n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfî (ö. 127/745).

8- Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfî (ö. 156/773).

9- Ebu’l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâi el-Kûfî (ö. 189/805).

10- Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa‘leb (Tâlib) el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr (ö. 229/844)¹⁰⁶.

Müfessir on kırâat üzere tefsirini inşâ ederken imam ile râvîleri arasında kırâat vecihleri yönünden herhangi bir farklılık yoksa orada sadece kırâat imamlarının isimlerini ve kırâatini vermekle yetinmekte, râvînin ismini ve kırâatini vermeye gerek duymamaktadır. Çünkü sadece kırâat imamının isminin ve kırâatinin geçtiği yerlerde doğal olarak râvînin de aynı kırâat üzere okuduğu sonucuna varılmaktadır. Ancak imam ile râvîsi arasında kırâat farklılığının olduğu durumlarda râvîlerin kırâatlerini ayrıca vermektedir.

Bu noktada on kırâat imamından gelen rivâyetlere bazı örnekler verilecektir. Örneğin “مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ”¹⁰⁷ âyetinde geçen “يُصْرَفْ” kelimesini kırâat imamlarından Nâfî, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, İbn ‘Âmir, Ebû Ca‘fer ve ‘Âsım’dan naklen Hafs (180/796), yâ’nın zammesi ve râ’nın fethasıyla okurken Hamza, Kisâi, ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir (ö. 193/805), Halef ve Ya‘kûb yâ’nın fethası ve râ’nın kesresiyle okumuşlardır. Yani mânâ “مَنْ يُصْرَفِ اللَّهُ عَنْهُ الْعَذَابُ” şeklinde takdîr edilmiş olur.¹⁰⁸ Görüldüğü üzere fiilin malûm ya da meçhûl okunmasıyla ilgili bu kırâat farklılığını on kırâat imamı üzerinden değerlendirmiş, diğer farklılıklara girmemiş ve mânâyâ taalluk eden boyutunu kısaca açıklamıştır.

¹⁰⁶ Mukaddimede kırâat imamlarının açık isimlerinde birtakım kısaltmalara gidilse de biz adlarını tam olarak verdik ve vefat tarihlerini ekledik.

¹⁰⁷ En‘âm 6/16.

¹⁰⁸ Ebû Bekr b. Ahmed b. Mûsâ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a fi’l-kirâat*, thk. Şevki Dayf (Mısır: Dâru’l-Me‘ârif, 1400), 254; Ebû ‘Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *et-Teyisîr fi’l-kirâati’s-seb‘a*, thk. Otto Pretzl (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabi, 1404), 101; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes‘ûd b. Muhammed el-Ferrâ’ el-Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, thk. Abdurrezzak el-Mehdi (Beyrut: Dâru İhyai’t-Türasi’l-Arabî, 1420), 2/12; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/378.

Müellif, ayrıca imamların râvîlerinin arasında meydana gelen kırâat farklılıklarını da belirtmiştir. Zira O, on kırâat içerisinde yer alan râvîlerden gelen rivâyetleri tek bir râvîden gelmiş olsa bile eserine almaktan geri durmamış, bunları tefsirinde zikretmiştir. Örneğin “فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا“¹⁰⁹ âyetindeki “بَقِيَّةٍ” kelimesini Ebû Ca’fer’den naklen İbn Cemmâz bâ’nın kesresi, kâf’ın sükûnu ve yâ’nın fethası ve şeddesiz “بِقِيَّةٍ” şeklinde okumuştur. Diğerleri ise bâ’nın fethası, kâf’ın kesresi ve yâ’nın fethası ile şeddeli okumuşlardır. “Sizden önceki nesiller içerisinde yeryüzünde bozgunculuktan alıkoyacak iyilik sahibi insanlar bulunmalı değil miydi?” demektir¹¹⁰. Görüldüğü üzere bu örnekte müellif kırâat imamın rivâyetini râvîye dayanarak vermiştir.

3.2. Gerektiğinde Tarîklere Yer Vermesi

İmamlar ve râvîlerden sonra kırâatler tarîklere ayrılmaya başlanmıştır. Her kırâat imamının iki râvîsi her râvînin de ikişer tane olmak üzere toplam dört tarîki belirlenmiştir¹¹¹. Tarîklere kadar olan süreç sözlü olarak tedris edilirken tarîklerden sonra artık imamlar ve kırâatleri sözlü tedrisin yanında yazılı olarak da rivâyet edilmeye başlanmıştır. Yukarıda râvîlerin, imamlarından farklı okudukları vecihleri için söylemiş olduğumuz gerekçeler burada da geçerlidir. Tarîklerde bulunan kırâat üstadları da kendi alanlarında duayen ve gerektiğinde farklı okuyuşları tercih edebilecek düzeyde âlimlerdir. On kırâat içerisinde sayılan bu tarîklerde yer alan imamların kırâat birikimlerinin bir sonucu olarak farklı vecihlerine rastlamak mümkündür.

Müfessir az da olsa gerekli gördüğü yerlerde tarîklerden gelen rivâyetlere de başvurmuş, bu vesileyle eserindeki yorum zenginliğini artırma yoluna gitmiştir. Örneğin Ebû ‘Amr’ın tahfif için “بَارِكْكُمْ” kelimesindeki hemze’yi sâkin okuması gibi “اسْتِكْبَارًا فِي الْأَرْضِ”

¹⁰⁹ Hûd 11/116.

¹¹⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/292; Ahmed b. Muhammed Dimyâtî, *İthâfû fudâlâi’l-beşer bi’l-kırâati’l-erbe’ate aşer*, thk. Şa’ban Muhammed İsmail (Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1407), 261; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/383.

¹¹¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/54; Dimyati, *İthâf*, 7.

وَمَكْرُ السَّيِّئِ وَلَا يَجِيئُ الْمَكْرُ السَّيِّئِ إِلَّا بِأَهْلِهِ فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ فَلَنْ نَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ نَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا¹¹² âyetindeki “السَّيِّئِ” kelimesini İmam Hamza, vasıl halinde harekeler peşpeşe geldiği için hemze'nin sükûnuyla okumayı tercih etmiştir. Bu kırâat hakkında Kevâşî, bazı kimselerin Hamza'nın Arap kelimelerini bilmediği için lahn yaptığını iddia ettiklerini söylemiş ve asıl lahn yapanların bunu iddia edenler olduğunu ifade etmiştir. Allâme İbnü'l-Cezerî de *en-Neşr*'inde bu kırâatin sıhhatini ortaya koymuştur¹¹³. Diğer kırâat imamları ise kelimeyi hemze'nin kesresiyle okumuşlardır. Ayrıca Hamza vakfederek okursa hâlis bir yâ'ya ibdâl ederek okumuştur. Müellif kelimeyle ilgili bu bilgilerden sonra Hişâm'ın (ö. 245/859) da Hamza gibi okuduğunu fakat Hulvânî (ö. 250/864) tarîkinde Hamza'ya beyne beyneli bir revm ilave ettiğini haber vermiştir¹¹⁴. “إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصَلِّيهِمْ نَارًا كَلَّمًا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ” âyetinin “نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ” kısmında ise İbn Kesîr, ‘Âsım, Ebû Ca‘fer, Ya‘kûb, Kâlûn (ö. 220/835), İsfehânî (ö. 296/908) tarîkinde Verş ve İbn ‘Âmir cîm'den önce gelen tâ'yı izhar ile okurlarken diğer kırâat imamları ise idğâm ile okumuşlardır¹¹⁵. Görüldüğü üzere bu örneklerde Hişâm'ın tarîkerinden Hulvânî'ye ve Verş'in tarîklerinden İsfehânî'ye yer verilmiştir.

Yine lafzî bir ihtilaf olan idğâm konusunda “الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِعَيْرِ حَقِّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَدَّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ”¹¹⁶ âyetindeki “لَفَدَّمَتْ” kelimesinde Verş'in diğer tarîki olan İsfehânî karşımıza çıkar. Buna göre kelime Nâfi, Ebû Ca‘fer ve İbn Kesîr tarafından şeddesiz okunmuştur. Diğerleri ise şeddeli okumuşlardır. Şeddesiz okuyuş hem azlık hem de çokluk için kullanılırken şeddeli okuyuş sadece teksîre has kılınmıştır. Aynı zamanda kelimenin sonunda bulunan tâ harfinden sonra gelen “صَوَامِعُ” kelimesinin başında bulunan sâd harfine idğâm etmeden izhar ile okuyan imamların İbn Kesîr, ‘Âsım, Ebû Ca‘fer, Ya‘kûb, Kâlûn,

¹¹² Fâtır 35/43.

¹¹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/352; ‘Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 5/461-462.

¹¹⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 535; Dâni, *Teysîr*, 182-183; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/349; ‘Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 5/461-462.

¹¹⁵ Dimyâtî, *İthâf*, 261; ‘Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/383.

¹¹⁶ Hac 22/40.

Verş'ten naklen tarîki olan İsfehânî ve İbn 'Âmir'den naklen Hişâm'ın olduğu âyetin kırâat farklılıkları izah edilirken haber verilmiştir. Diğerlerinin ise idğâm ile okuduğu rivâyet edilmiştir¹¹⁷.

Hemzenin okunuşunun ele alındığı farklılıklardan birinde yine Verş'in tarîki olan İsfehânî karşımıza çıkmaktadır. İsfehânî “فَبَايَ الْآءِ رَبِّكُمْ تُكَدِّبَانِ”¹¹⁸ âyetindeki “فَبَايَ” kelimesini “فَبَايَ أَرْضٍ تَمُوتُ”¹²⁰ ve “فَبَايَ كُمْ الْمَمْتُونُ”¹¹⁹ örneklerinde olduğu gibi fâ'yı hazfederek okumuş ve bu yerlerde ibdâl yapmıştır. Ancak fâ'yı düşürmeden okuduğuna dair rivâyet de vardır. Diğer kırâat imamları ise hemze'nin tahkikiyle okumayı tercih etmişlerdir¹²¹. Hemze'nin okunuşundaki ihtilaflara Verş'in tarîklerinin her ikisinin de dahil olduğu yer ise “ءَأْمَنْتُمْ مِنْ فِي”¹²² âyetinin başındaki hemze'lerdir. Ebû 'Amr, İbn Kesîr, Ebû Ca'fer, Kâlûn, Ruveys (ö. 238/852), Verş'den naklen İsfehânî “ءَأْمَنْتُمْ” kelimesini birinci hemze'nin tahkiki, ikinci hemze'yi de hemze ile elif arası teshîl ile okumuştur. Diğer tarîki olan Ezrak (ö. 240/854) ise, hâlis bir elif'e ibdâl etme ve beyne beyneli teshîl yaparak Verş'in diğer rivâyetini oluşturmuştur. Hişâm'ın da hemze'nin beyne beyne ile teshîli ve tahkiki noktasında farklı rivâyetleri mevcuttur. Diğer kırâat imamları – ki onlar Kûfeliler, İbn Zekvân (ö. 242/856) ve Ravh'tır (ö. 235/849)- her iki hemze'nin de tahkikiyle okumuşlardır. Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer, Kâlûn ve diğer rivâyetinde Hişâm iki hemze'nin arasını elif ile ayırmak suretiyle okumuşlardır. Diğerleri ise ister tahkik ister teshîl ile okusunlar iki hemze'nin arasını ayırmamışlardır. İbn Kesîr'in râvîsi Kunbûl (ö. 291/903) bu harfte usûlüne muhalefet etmiş ve birinci hemze'yi önceki âyetteki “التُّشُورُ” kelimesindeki râ'nın zammesine ibdâl etmek suretiyle okumuştur. Vaslederek okuduğu zaman ise medli olarak fethalı bir vâv ile okumayı tercih etmiştir. Onun ikinci hemze'nin okunuşuyla alakalı farklı rivâyetleri de mevcuttur. Teshîl ile de tahkik ile de okuduğu rivâyet edilmiştir. Âyetin başından

¹¹⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 437; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/222; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/327; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/432.

¹¹⁸ Rahmân 55/13 vd.

¹¹⁹ Kalem 68/6.

¹²⁰ Lokmân 31/34.

¹²¹ Dimyâtî, *İthâf*, 405; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 6/480.

¹²² Mülk 67/16.

başladığında birinciyi tahkîk ile ikinciyi ise usûlü üzere teshîl ile okumuştur¹²³. Yûnus sûresinin başında bulunan “الرَّ تِلْكَ آيَاتِ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ” âyetindeki hurûf-ı mukattaa’yı¹²⁴ Ebû Ca’fer kendi usûlü çerçevesinde harflerin arasını ayırarak okumuştur. Çünkü Ebû Ca’fer hurûf-ı mukattaa’larda geçen harfleri sekte ile okuyan bir kırâat imamıdır. Bu âyetle birlikte Hûd, Yûsuf, Ra’d, İbrahim ve Hicr sûrelerinin başlarında bulunan râ’ları Ebû ‘Amr, İbn ‘Âmir, Hamza, Kisâî, Halef ve ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir imâle ile okumuşlardır. Verş’in tarîki olan Ezrak, Verş’in burayı beyneli okuduğunu rivâyet etmiş, diğerleri ise fethalı okumuşlardır¹²⁵.

İbn Zekvân’ın tarîklerinin geçtiği yerleri ele alacak olursak; “كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبَلُوكُمْ” âyetindeki “تُرْجَعُونَ” fiilini cumhur kurrâ tâ’nın zammesi ve cîm’in fethası ile muhatap sîgası ile okurken, Ya’kûb tâ’nın fethası ve cîm’in kesresi ile okumuştur. İbn Zekvân’ın tarîki olan Sa’lebî ise İbn Zekvân’dan naklen yâ’nın fethası ve cîm’in kesresi ile ğaib sîgası ile okumayı tercih etmiştir¹²⁷. Yine onun tarîkinin geçtiği ve ğaib-muhatab farklılığının tarîkler üzerinden ele alındığı yerlerden biri “قَالَ رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ” âyetindeki “تَصِفُونَ” fiilidir. İbn Zekvân’dan naklen Sûrî (ö. 307/919) ğaib sîga ile “يَصِفُونَ” okurken diğer kırâat imamları muhatab sîga ile “تَصِفُونَ” şeklinde okumuşlardır¹²⁹.

“حُجَّتْهُمْ” âyetindeki “وَأِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا اتُّوَابَاتِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ”

kelimesi cumhur kurrâ tarafından nasb ile okunmuştur. Bu kırâate göre kelime “كَانَ”nin

¹²³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 644; Dâni, *Teysîr*, 212; Dimyâtî, *İthâf*, 420; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 7/113-114.

¹²⁴ Hurûf-ı Mukattaa için bk. İsmail Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okuma Kâideleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2007), 287, 297-299, 309-310, 315; M. Zeki Duman - Mustafa Altundağ, “Hurûf-i Mukattaa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).

¹²⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 322; Dâni, *Teysîr*, 120; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/349; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/241-242; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/261.

¹²⁶ Enbiyâ 21/35.

¹²⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 429; Dimyâtî, *İthâf*, 310; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/354-355.

¹²⁸ Enbiyâ 21/112.

¹²⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 432; Dimyâtî, *İthâf*, 312; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/398.

¹³⁰ Câsiye 45/25.

haberi konumundadır. İsmi ise “إِلَّا أَنْ قَالُوا” cümlesidir. Ya‘kûb’un râvîsi Ruveys’in tarîklerinden olan İbn Allâf’tan (ö. 318/930) raf‘ ile kırâat de gelmiş ve bu kırâatinde İbn Allâf tek kalmıştır. Ayrıca Ebû Bekir ve İbn ‘Âmir’den “حُجَّتَهُمْ” kelimesini “كَانَ”nin ismi, “إِلَّا أَنْ قَالُوا” kısmını ise haber yapan bir rivâyet de gelmiştir¹³¹.

Görüldüğü üzere müellif râvîlerin farklı rivayetlerinin tarîkler üzerinden geldiği durumlarda vecihlerin tarîklerdeki farklılıklarını da vermeyi ihmal etmemiştir. Bazen de tarîkler tek başlarına farklı bir vecihle yer alabilmektedir. Bu tür farklılıklar çoğunlukla fonetik farklılıklarda meydana gelse de ferî farklılıklar olarak da karşımıza çıktığı olmuştur. Sayıca çok olmayan bu tür farklılıkların belli oranda mânâyâ yansımaları da söz konusudur.

3.3. On Kırâat Dışındaki Kırâatlere Genellikle Girmemesi

Daha önce de belirttiğimiz üzere müellifin amacı on kırâat çerçevesinde tefsir yapmak olduğundan eserde diğer tefsirlerde gördüğümüz gerek sahabe ve tâbiinden gerekse on kırâat dışında şâz olarak kabul edilen kırâatlere bir iki yer dışında rastlamak pek mümkün değildir. Eserimizi orta hacimli bir tefsir olarak değerlendirdiğimizde belki bunları zikretmenin zaten mümkün olmayacağı düşünülebilir. Ancak tefsirimizden hacimce daha küçük olan tefsirlerde bile bu tür rivâyetlerin varlığını düşündüğümüzde bu tefsirde de bu türden rivâyetlerin var olması beklenebilir. Tefsirimizde birçok kırâat rivâyetinin ayrıntılı bir şekilde bulunması, gerektiğinde dört mezhebe göre birçok fıkhi hükmün açıklanması ve ayrıca bazı âyetlerin izahında uzun uzun tarihi olaylara ve kıssalara değinilmesine rağmen bu tür rivâyetlerin bulunmaması ancak tefsirin yazılış amacıyla izah edilebilir ki o da on kırâat çerçevesinde tefsir yapıp meselelerin yeterli düzeyde anlaşılmasını sağlamaktan ibarettir.

¹³¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/372; Dimyâtî, *İthâf*, 390; ‘Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 6/273.

On kırâat içerisinde yer almamakla ve herhangi bir kırâat farklılığına dair bir bilgi bulunmamakla birlikte Rûm sûresinin başında bulunan “*أَلَمْ غَلَبَتْ الرُّومُ فِي آدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ*”¹³² *أَلَمْ غَلَبَتْ الرُّومُ فِي آدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ*” âyetlerinin tefsiri esnasında görüşleri desteklemek için âyetlerde geçen fiillerin sahabilerin ve selevin bazıları tarafından farklı okunduğu bilgisi verilmiştir. Buna göre Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Ebû Said el-Hudri (ö. 74/693-94), Hasan (Basri) ve İsa b. Ömer (ö. 149/766) ğayn’ın ve lâm’ın fethasıyla “*غَلَبَتْ*” olarak, “*سَيَغْلِبُونَ*” kelimesini ise yâ’nın zammesi ve lâm’ın fethasıyla “*سَيَغْلِبُونَ*” şeklinde okumuş ve şöyle demişlerdir¹³³. Bu âyetler Hz. Peygamber tarafından Rumların Farisîleri yendiğini haber verdiği esnada nâzil olmuştur. Âyetin mânâsı da “yeryüzünün en düşük yerinde Rumlar Farisileri yendi. Birkaç sene içinde onların galibiyetinden sonra Müslümanlar da onları yenecekler” demektir. Zaten belirtilen sürenin bitmesinden sonra Rumlarla yapılan savaşı Müslümanlar kazanmışlardır. Böyle bir görüş olmakla birlikte Begavî diğer görüşün daha sahîh olduğunu ve müfessirlerin çoğunun görüşünün bu yönde olduğunu ifade etmiştir¹³⁴.

Yedi harf ruhsatına dayanak teşkil eden ve sahabe kırâatini içeren rivayetlerden biri şöyledir: Ebû’d-Derdâ’dan (ö. 32/652) rivâyet edildiğine göre adamın birisi “*طَعَامَ الْيَتِيمِ*”¹³⁵ *طَعَامَ الْيَتِيمِ*” âyetini sürekli “*طعام اليتيم*” olarak okuyordu. Ebu’d-Derdâ ona “Ey falanca “*طعام الفاجر*” diye oku” dedi¹³⁶. Müellife göre bu rivâyet, mânâyı sağladıktan sonra bir kelimenin yerine başka bir kelimenin okunabileceğinin delilidir¹³⁷. Übey b. Ka’b’ın (ö. 33/654) kırâatinin delil olarak getirildiği yerlerden olan “*بَلْ تُؤْتِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا*”¹³⁸ *بَلْ تُؤْتِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا*” âyetinde Ebû ‘Amr bir önceki âyette geçen “*الاشْفَى*” kelimesinin cins için olduğunu reddederek kelimeyi “*يُؤْتِرُونَ*” şeklinde gayb ile

¹³² Rûm 30/2-3.

¹³³ Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *el-Kırâatu’s-şâzze* (Tanta: Dâru’s-Sahâbe, 2008), 116.

¹³⁴ Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/221; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/269.

¹³⁵ Duhân 44/44.

¹³⁶ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 21/53; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/222, (Olay farklı sahabilere atfen de anlatılmıştır); Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 1/132.

¹³⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhim Etfayyîş (Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-Mısıriyye, 1964), 16/149; Ebu’l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvil fi vücûhi’t-te’vil* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabi, 1986), 4/281, ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/256.

¹³⁸ A 1â 87/16.

okurken diğer kırâat imamları Übey b. Kâ'b'ın “بَلْ أَنْتُمْ تُؤْتِرُونَ” kırâatini delil getirerek muhatap olarak okumuşlardır. Ayrıca âyette idğâm ve imâle ile ilgili farklılıklar da verilmiştir¹³⁹. Farklı rivâyetlerin olduğu örneklerden birisi de “وَاللَّيْلِ إِذَا يَسَّرَ”¹⁴⁰ âyetidir. Âyetin sonu vasledilerek geçildiğinde Nâfi, Ebû Ca'fer ve Ebû 'Amr kelimenin sonunu yâ ile okurken İbn Kesîr ve Ya'kûb ise hem vasıl hem de vakıf halinde yâ'lı okumayı tercih etmişlerdir. Diğer kırâat imamlarının ise şiirdeki kafiyede olduğu gibi âyetlerin başlarını düzenlemek için hafiflik olsun diye yâ'yı hafifletmek suretiyle kesre ile okudukları haber verilmiştir¹⁴¹. Zira bunlar fasılalardır¹⁴². On kırâat imamının dışında kalan Yezîdî (110/728) ise mushaf hattına dayanarak bu ve benzeri yerlerde vasıl halinde yâ ile okumuş ve vakıf halinde ise yâ'sız okunacağını söylemiştir¹⁴³. Başka bir izaha göre vakıf yerleri kırâat esnasında istirahat yerleridir. Yâ'sız olarak vakfedenler râ'yı kalın okumayı tercih etmişler, yâ'lı vakfedenler ise râ'yı ince okumuşlardır¹⁴⁴. Tecvid kitaplarında burada durulduğunda râ'nın hem ince hem de kalın okunabileceği haber verilmektedir¹⁴⁵. Böylelikle râ'nın hem kalın hem de ince okunacağına dair ihtilafın sebebi de anlaşılmış olmaktadır.

Müellif “وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا”¹⁴⁶ âyetindeki iki örnekte ise imamın on kırâat içerisinde yer almayan bir râvîsinin rivâyetini vermek suretiyle âyetteki kırâat ihtilafını ortaya koymaya çalışmış ve mânâ farkına değinmiştir. Buna göre “فَرَقْنَاهُ” kelimesi genelin kırâatinde “Onu beyan ettik.” anlamında râ'nın tahfifiyle okunurken 'Âsım'ın on kırâat içinde yer almayan râvîsi Ebân b. Yezîd'in (ö. 163/779-80) okuduğu kırâate göre ise “bir şeyden sonra başka bir şeyi indirdik” anlamında râ'nın fethasıyla şeddeli “فَرَقْنَاهُ” olarak okunmuştur. Aynı âyette geçen “مُكْثٍ” kelimesi ise genelin okuyuşuna göre

¹³⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 680; Dâni, *Teyisîr*, 221; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/600; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 7/344-345.

¹⁴⁰ Fecr 89/4.

¹⁴¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 683; Dâni, *Teyisîr*, 222; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/608-609; Ebû Muhammed Abdülhak İbn 'Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422), 5/477; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 7/355.

¹⁴² Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999), 3/74.

¹⁴³ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 7/355.

¹⁴⁴ Alî b. Sâlim b. Muhammed b. Sâlim en-Nuri es-Sefakusi, *Ğays'ün-nef' fi'l-kirâât's-seb'*, thk. Ahmed Mahmud Abdussemi eş-Şafî'î (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425), 623.

¹⁴⁵ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, 315; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 196.

¹⁴⁶ İsrâ 17/106.

mîm'in zammesiyle iken yine Ebân, 'Âsım'dan naklen mîm'in fethasıyla “مَكْتُ” okumayı tercih etmiştir. Bunların ikisi birer lehçedir ve mânâsı aynı olup “onu eda ediyor ve anlamaları için sabit kılıyor” demektir¹⁴⁷. Yine Ebân b. Yezîd'in kırâatine yer verdiği yerlerden olan “كَذَلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ”¹⁴⁸ âyetindeki “يُوحِي” kelimesini İbn Kesîr hâ'nın fethasıyla meçhûl olmak üzere “يُوحَى” şeklinde okumuştur. “إِلَيْكَ”yi ise naibi fâil olarak değerlendirmiştir. Diğerleri ise fâili Allah Teâlâ olarak düşünerek malûm okumayı tercih etmişlerdir. Ebân ise 'Âsım'dan naklen kırâate bir zenginlik katmış ve burayı azâmet nûn'uyla “نُوحِي” şeklinde okumuştur. İbn Kesîr'in kırâatine göre “كَذَلِكَ”, mübtedâ “يُوحِي” haberdir. Diğerlerinin kırâatine göre ise “اللَّهُ” mübtedâ, “الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ” haberdir. “يُوحِي” eşi ve benzeri olmayacak şekilde vahyedildiğini ifade eden bir fiil-i muzârîdir. “الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ” ise vahyedilen şeyin yüceliğini ifade eden iki sıfattır¹⁴⁹.

Hz. Ali'nin (ö. 40/661) kırâatini delil olarak getirdiği yer olan “قَالَ فَادْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسٌ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ نُخْلِفَهُ وَانظُرْ إِلَى إِلْهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنْتَحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لِنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا”¹⁵⁰ âyetindeki “لَنْتَحَرِّقَنَّهُ” kelimesini cumhur kurrâ “ateşle yakmak” anlamında nûn'un zammesi, hâ'nın fethası ve râ'nın kesresi ile şeddeli olarak “لَنْتَحَرِّقَنَّهُ” okumuştur. Ebû Ca'fer ise yine aynı anlama gelen nûn'un zammesi, hâ'nın sükûnu ve râ'nın kesresi ile şeddesiz olarak “لَنْتَحَرِّقَنَّهُ” okumuştur. Ebû Ca'fer'den nûn'un fethası hâ'nın sükûnu, râ'nın zammesi ile şeddesiz bir vecih daha rivâyet edilmiştir. Bu aynı zamanda Hz. Ali'nin kırâatidir¹⁵¹. Yani “onu tutuşturacağız” demektir. Ateşle yanan şeylere yakıcı denmesi buradan gelir. Bu kırâatin delili Süddî'nin (ö. 127/745) şu sözüdür: “Musa buzağıyı aldı, onu boğazladı, sonra

¹⁴⁷ Ebû Abdillâh (Ebu'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beirut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1999), 21/68; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/139.

¹⁴⁸ Şûrâ 42/3.

¹⁴⁹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî el-Mısırî en-Nehhâs, *Î'râbü'l-Kur'ân* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421), 3/49; İbn Mücâhid, *Kiâbü's-seb'a*, 580; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/73; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 6/171.

¹⁵⁰ Tâhâ 20/97.

¹⁵¹ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/138; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/322; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/322-323.

onu ateşli bir şeyle yaktı, sonra onu denize serpti”. İbn Mes‘ûd’un (ö. 32/652-53) kırâatinde ise “onu boğazladı” ilavesi de mevcuttur¹⁵².

Şâz kırâatin yer aldığı nadir yerlerden olan “قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقُّ أَقُولُ”¹⁵³ âyetinde geçen “الْحَقُّ” kelimelerinden birincisini ‘Âsım, Hamza ve Halef raf’ ile okurken takdîri “أَنَّ الْحَقَّ وَأَقُولُ” şeklinde yapmışlar, diğerleri ise her ikisini de nasb etmişlerdir. Buna göre birincisini iğrâ (teşvik) olmak üzere nasb ederlerken sanki “o hakkı ilzam etti” anlamını takdîr etmişlerdir. İkincisinde ise i‘kâ-i fiil (fiilin gerçekleşmesi) söz konusudur. O da “ben hakkı söylüyorum” anlamına gelir. Şâz kırâat üzere raf’ edenlere göre ise mânâ “ben hakkım ve hakk benim dediğimdir” şeklinde olur ki o zaman hakla kastedilen “أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ”¹⁵⁴ âyetinde olduğu gibi onun ismi olur¹⁵⁵.

Sahabe, tabiîn ve daha sonrakilere dayanan bu tür farklılıklar tefsirde az sayıda yer almıştır. Fakat bunlar sadece şâz kırâat olarak yer almamıştır. Örneklerde görüldüğü üzere bunların arasında on kırâatin içinde değerlendirilebilecek olanlar da mevcuttur. Çünkü on kırâatle aynı vecihte birleşmişlerdir. Bu noktada sahabe kırâatleri on kırâati destekler mahiyettedir. Mânâyâ etkileri sınırlı olan bu tür yerlerin bazılarında birtakım lafız ilave ve noksanlıkları söz konusu olduğundan mânâyâ etkileri de aynı oranda değişmektedir.

3.4. İmamların İttifak ve İcmâ Ettikleri Yerleri Belirtmesi

Kırâat farklılıkları çoğunlukla mânâyı ters yüz eden farklılıklar değil, müfred-tesniye-cemi, ğâib-muhatap, müzekker-müennes vb. farklılıkları olup mânâyâ zenginlik katan birtakım ihtilaflardan meydana gelmektedir. Özellikle bir kelime bir yerde müfred okunurken başka bir yerde cemi okunabilmekte, bir yerde ğâib sîgasıyla okunan kelime

¹⁵² Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa‘lebî, *el-Keşf ve ‘l-beyân ‘an tefsîri ‘l-Kur‘ân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyai’t-Türasi‘l-Arabî, 1422), 6/259.

¹⁵³ Sâd 38/84.

¹⁵⁴ Nûr 24/25.

¹⁵⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü ‘s-seb‘a*, 557; Dâni, *Teyisîr*, 188; Begavî, *Me‘âlimü ‘t-tenzîl*, 3/715; İbnü‘l-Cezerî, *en-Nesr*, 2/362; ‘Uleymî, *Fethu ‘r-rahmân*, 6/48.

başka bir yerde muhatap sîgasıyla okunabilmektedir. Müellif, bu tür kelimelerin geçtiği ve farklı okunması muhtemel olan yerlerde, imamların ittifak ettiği yerleri belirtme ihtiyacı hissetmektedir. Yani her ne kadar ilgili kelimeyle alakalı farklı vecihler bulunsa da burada o kelimenin okunuşuyla alakalı imamların ittifak ettiklerini ifade etmektedir. Örneğin “إِنَّمَا يَعْمُرُ”¹⁵⁶ “مَسَاجِدَ اللَّهِ مِنْ أَمَنِ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَمِمَّا يَخْشَى إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ”¹⁵⁷ âyetindeki “مَسَاجِدَ” kelimesi bütün kırâat imamların ittifakıyla cemi okunmuştur. Çünkü burada kastedilen mescidlerin hepsidir¹⁵⁷. Yine “إِنَّمَا إِذَا مَا وَقَعَ أَمْنُكُمْ بِهِنَّ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ”¹⁵⁸ âyetindeki “إِنَّمَا” kelimesinin hemze’sinin okunuşu da bu türe örnektir. Kırâat imamları bu hemze’nin uzatılması konusunda icmâ etmişlerdir. Çünkü buradaki elif, vasıl hemzesi’nin başına haber ve istifham hemzesi’ni ayırmak için getirilmiştir. Kırâat imamları bu hemze’nin tahkîk ile okunmayacağı konusunda da icmâ etmişlerdir. Çünkü bu vasıl hemzesi’dir ve vasıl hemzesi ancak başta geldiği zaman tahkîk ile okunur. Yumuşatılması noktasında da icmâ eden kırâat imamları telyinin nasıl yapılacağı konusunda ise ihtilaf etmişlerdir. Onların çoğunluğu hâlis bir elif’e dönüştürüleceğini söylerken diğerleri beyne beyneli teshîli tercih etmişlerdir¹⁵⁹. “وَقَدْ عَصَيْتَ”¹⁶⁰ ve “فُلَ اللَّهِ أَدْرَأَ لَكُمْ”¹⁶¹ âyetlerinde de aynı durum söz konusudur¹⁶². Hemze’nin mahiyeti konusunda imamların ittifak ettikleri yerlerden birisi de “إِنِّي كُنْتُ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِي نَادِيَكُمُ الْمُنْكَرَ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا ائْتِنَا بِعَذَابِ اللَّهِ إِنْ كُنْتَ”¹⁶³ âyetinin başındaki hemze’dir. Kırâat imamları “إِنِّي كُنْتُ” kelimesindeki hemze’nin istifham hemzesi olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. İstifham hemzesi olarak kabul ettiklerinde kırâat imamlarının usûlleri devreye girmekte ve şu bilgiler verilmektedir: Nâfî, İbn Kesîr, Ebû Ca’fer, Ebû ‘Amr ve Ya’kûb’dan naklen Ruveys birinci hemze’yi tahkîk ikinciye ise hemze ile yâ arası teshîl ile okumuşlardır. Ayrıca Ebû Ca’fer, Ebû ‘Amr, Kâlûn ve bir rivâyetinde Hişâm iki hemze’nin arasını elif ile ayırmışlardır. Diğerleri ise -ki onlar

¹⁵⁶ Tevbe 9/18.

¹⁵⁷ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/171.

¹⁵⁸ Yûnus 10/51.

¹⁵⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 327; Dâni, *Teysîr*, 122; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/357; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/290.

¹⁶⁰ Yûnus 10/91.

¹⁶¹ Yûnus 10/59.

¹⁶² ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/290.

¹⁶³ Ahkebut 29/29.

Kûfeliler, İbn ‘Âmir ve Ya‘kûb’dan naklen Ravh’tır- her ikisini de tahkîk ile okumuşlardır¹⁶⁴.

وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعًا أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَجِيلٍ وَعَنْبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهَارَ خِلالَهَا “

”¹⁶⁵”¹⁶⁵ âyetlerindeki kırâat farklılıklarını ele alırken müellif “نُؤْمِنَ لَكَ” kısmında Ebû ‘Amr’ın nûn’u lâm’a idğâm ettiğini haber vermiş, ardından “نُفَجِرَ” kelimesinin kırâatine geçmiştir. Kelimeyi Kûfeliler ve Ya‘kûb tâ’nın fethası, fâ’nın sükûnu ve cîm’in zammesi ile şeddesiz “نُفَجِرَ” şekline okumuşlardır. Çünkü “يَنْبُوعًا” tekil kullanılmıştır. Diğerleri ise “تُفَجِّرَ” kökünden tâ’nın zammesi, fâ’nın fethası ve şeddeli cîm’in kesresi ile “نُفَجِرَ” okumuşlardır. Bu bilgilerden sonra müellif sonrasında gelen âyetteki “فَتُفَجِّرَ الْأَنْهَارَ” kelimesinin okunuşunda ise imamların ittifak ettiklerini bildirmiştir. Çünkü burada “الْأَنْهَارَ” cemidir. Fiilinde bulunan şedde de çokluğa delalet eder. Nitekim devamında gelen “تُفَجِّرَ” kelimesi de bunu destekler mahiyettedir¹⁶⁶.

İmamların ittifakına değindiği yerlerden birisi de “أُمَّهَاتِكُمْ” kelimesinin birçok defa geçtiği “لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرْيُوسِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ آبَائِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوَانِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمَامِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخْوَالِكُمْ أَوْ بُيُوتِ بَنَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ بَنَاتِ بَنَاتِكُمْ أَوْ مَا مَلَكَتُمْ أَيْمَانَكُمْ أَوْ صَدِيقِكُمْ”¹⁶⁷ âyetidir. Öncelikle “بُيُوتِ” kelimesi ve benzerleri olan “بُيُوتِ” “بُيُوتَاتِ” “بُيُوتِهِنَّ” “بُيُوتِكُمْ” kelimelerin kırâat farklılıklarını veren müellif İbn Kesîr, İbn ‘Âmir, Nâfi’den naklen Kâlûn, Hamza, Kisâi, Halef ve ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir’in kelimeyi geçtiği her yerde bâ’nın kesresiyle okumayı tercih ettiklerini diğerlerinin ise

¹⁶⁴ İbn Mucâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 499; Dâni, *Teyisîr*, 132; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/363-373; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/244.

¹⁶⁵ İsrâ 17/90-91.

¹⁶⁶ İbn Mucâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 385-386; Dâni, *Teyisîr*, 142; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/309; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/131.

¹⁶⁷ Nûr 24/61.

zammeli okuduklarını söylemiştir¹⁶⁸. Daha sonra “أَمْهَاتِكُمْ” kelimesine geçmiş ve kelimeyi Hamza’nın hemze’nin ve mîm’in kesresiyle, Kisâî’nin ise sadece hemze’nin kesresiyle okuduğunu söylemiştir. Bu sadece vasıl halinde bu şekildedir. Diğerleri ise hemze’nin zammesi ve mîm’in fethasıyla okumuşlardır. Ancak hepsi başlangıçta olması durumunda son şekil üzere ittifak etmişlerdir¹⁶⁹.

Müellifin, telaffuzunun zor olmasından hareketle birtakım kırâat farklılıklarının muhtemel olmasını düşündüğü ancak herhangi bir kırâat farklılığının cârî olmadığı kelimeleri de belirttiği görülmektedir. Örneğin “أَهُمْ يَفْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ فَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُحْرِيًّا وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ”¹⁷⁰ âyetindeki “سُحْرِيًّا” kelimesi bunlardan biridir. Müellif kelimenin sîn’in zammesiyle “تَسْحِيرٌ” kökünden geldiğini ve bu şekilde okunması konusunda imamların ittifak ettiklerini haber verdikten sonra kelimenin tefsirine geçmiştir¹⁷¹. Halbuki aynı kökten geldiği halde farklı kırâat vecihlerinin ortaya çıktığı “فَاتَّخَذُوا مِنْهُمْ سِحْرِيًّا حَتَّىٰ أَنْسَوْكُمُ ذِكْرِي وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ”¹⁷² ve “اتَّخَذُوا مِنْهُمْ سِحْرِيًّا”¹⁷³ âyetlerindeki “سُحْرِيًّا” kelimesi Nâfî, Ebû Ca’fer, Hamza, Kisâî ve Halef tarafından “تَسْحِيرٌ” kökünden sîn’in zammesiyle okunmuştur¹⁷⁴. Bu haliyle “karşılığı olmayan amel” mânâsı verilmiştir. Diğer kırâat imamları ise “alay etme” ve “dalga geçme” anlamında sîn’in kesresiyle okumayı tercih etmişlerdir¹⁷⁵. Benzer bir örnek de Kur’ân’da birçok defa geçen kelimelerden olan “وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبَّحَهُ وَادْبَارَ النُّجُومِ”¹⁷⁶ âyetindeki “وَادْبَارَ” kelimesiyle ilgilidir. Müellif ilgili kısmın kısa tefsirinden sonra kelimenin bu âyette kırâat imamları arasında

¹⁶⁸ Dâni, *Teyisîr*, 80; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/248; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/561.

¹⁶⁹ Dâni, *Teyisîr*, 94; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/562; Ebu’l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan İbnü’l-Kâsîh, *Sirâcü’l-kâriü’l-mübtedî ve tezkiretü’l-mukriü’l-müntehî* (Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1954), 189.

¹⁷⁰ Zuhruf 43/32.

¹⁷¹ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/217.

¹⁷² Mü’minûn 23/110.

¹⁷³ Sâd 38/63.

¹⁷⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 448; Begavî, *Me’âlimü’l-tenzîl*, 3/259; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/129; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/496.

¹⁷⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 556; Dâni, *Teyisîr*, 260; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/329; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/43.

¹⁷⁶ Tûr 52/49.

ittifakla hemze'nin kesresiyle okunduğunu ve mastar olarak geldiğini ifade etmiştir. Buna göre kurrâdan bazılarının Kâf sûresinde geçen “وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبَّحَهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ”¹⁷⁷ âyetinde “دُبِّرَ” kelimesinin cemisi olarak değerlendirmelerinin aksine anlamın “yıldızların kaybolup gittiği vakit” olduğunu söylemiştir¹⁷⁸. Çünkü Kâf sûresinde de geçen kelimeyi kırâat imamlarının bazıları “أَدْبَرَ-إِدْبَارَ” kelimesinin mastarı olarak değerlendirip hemze'nin kesresiyle okumuşlardır. Bunlar da Nâfi, Ebû Ca'fer, İbn Kesîr, Hamza ve Halef'tir. Diğerleri ise “الدُّبِّرَ” kelimesinin cemisi olarak değerlendirip hemze'nin fethasıyla okumayı tercih etmişlerdir¹⁷⁹.

İttifakın fiil üzerinde gerçekleştiği yerlerden olan “وَأَدْخُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَاَدْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ”¹⁸⁰ âyetindeki “نَغْفِرْ” fiilini Nâfi ve Ebû Ca'fer zammeli bir yâ ile okurken, İbn 'Âmir zammeli bir tâ ile okumuştur. Bu kırâat imamları fâ'nın fethalı okunması konusunda ittifak etmişlerdir¹⁸¹. Diğer kırâat imamları ise fethalı bir nûn ve fâ'nın kesresiyle okumayı tercih etmişlerdir. Kelimenin sonundaki râ'nın lâm'a idğâmı konusunda bilgi verdikten sonra tefsirine devam eden müellif bu konuda Ebû 'Amr'dan hem idğâm hem de izhar ile okuduğuna dair iki vechin rivâyet edildiğini ve her iki vechinde ondan sahîh olarak geldiğini belirtmiştir. Begavî buranın tefsirinde A'râf sûresinde benzer şekilde geçen kelimenin okunuşuna da değinmiş¹⁸² ilk vecihte ismi geçen Nâfi, Ebû Ca'fer ve İbn 'Âmir'in zammeli bir tâ ile okuduklarını, Ya'kûb'un da kendilerine katıldığını haber vermiştir¹⁸³.

Örneklerden de anlaşılacağı üzere müellif, kırâat farklılığı bulunsun ya da bulunmasın birtakım delillere dayanarak ve gerekli gördüğü durumlarda imamların ittifak

¹⁷⁷ Kâf 50/40.

¹⁷⁸ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/496.

¹⁷⁹ Dâni, *Teysîr*, 202; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/223; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/376; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 6/393.

¹⁸⁰ Bakara 2/58.

¹⁸¹ En-Nehhâs, *I'râbü'l-Kur'ân*, 1/180; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 156; Dâni, *Teysîr*, 73; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/53; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/215; Dimyâtî, *İthâf*, 137; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/111.

¹⁸² Araf 7/161.

¹⁸³ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/53.

ettiği yerleri belirtme ihtiyacı hissetmiş, bu ittifakın sonrasında veya devamında ihtilaflar söz konusu ise onlara ayrıca değinmiştir.

3.5. Cumhur Kırâati ve Yaygın Kırâat İfadesi

Her âyetin tefsirinde kırâat vecihlerini veren müellif, farklı okuyan imam ve râvîlerin sayısının az olması ve diğer vecihteki kırâat imamlarının hepsinin tek bir kırâat etrafında toplandıkları durumlarda cumhur kırâati ifadesini kullanmıştır. Farklı okuyan imam ve râvîler bir veya birden fazla olabilmektedir. Müfessir, bunları saydıktan sonra diğer tarafta bulunan imamların isimlerini tek tek saymadan onların kırâat vechini bu ifadeyle vermiştir. Yeter ki çoğunluk bir tarafta ve tek bir kırâat üzere birleşmiş olsun.

Buna göre “سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ”¹⁸⁴ âyetindeki “أَسْتَغْفَرْتَ” kelimesinin başındaki hemze’yi cumhur kurrâ fetha ile medsiz okurken İmam Ebû Ca’fer bir rivâyetinde medli okumayı tercih etmiştir¹⁸⁵. Bazıları onun kırâatinin tevcihini yapmış olup Zemahşerî onun bu kırâati hakkında esreli hemze-i vaslı fetha yerinde icra ettiğini, istifhamdan dolayı da beyan ve izhar etmek için med ile okuduğunu ifade etmiştir¹⁸⁶. Yoksa “فَلَمَّا الْقَوْأ قَالَ مُوسَىٰ مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرَ إِنَّ اللَّهَ سَابِطٌ إِنَّ اللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ”¹⁸⁷ âyetindeki “مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرَ” kısmında olduğu gibi hemze-i vaslın elif’e kalbedilmesinden dolayı değildir. Çünkü burayı Ebû Ca’fer ve Ebû ‘Amr istifham olmak üzere med ile okumuşlardır. Cümlenin takdîri “أَيُّ شَيْءٍ جِئْتُمْ بِهِ أَهُوَ السِّحْرَ” şeklindedir. Bu iki kırâat imamına göre “وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ”¹⁸⁸ âyetinde olduğu gibi ikinci hemze’nin beyne beyne ile teshîli

¹⁸⁴ Münâfikûn 63/6.

¹⁸⁵ Dâni, *Teyâtir*, 211; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 4/402; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/388; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 7/67.

¹⁸⁶ Zemahşerî, *Keşşaf*, 4/281; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 7/67.

¹⁸⁷ Yûnus 10/81.

¹⁸⁸ Yûnus 10/51.

ve hâlis bir elif'e ibdâli câiz olmaktadır. “الَّنَّ وَقَدْ عَصَيْتَ”¹⁸⁹ âyetinde olduğu gibi elif'le ayrılması câiz değildir¹⁹⁰. Diğerleri ise haber olmak üzere hemze-i vasıl ile okumuşlardır. Vasıl halinde bu hemze'nin düşmesi gerekir. Hemze-i vasılın öncesinde sâkinlerin bir araya gelmesinden dolayı hâ'daki sıla yâ'sı hafzedilir ve neticede “مَّا جِئْتُمْ بِهِ السَّحَرَّ” şeklinde okunur¹⁹¹. Fiilin ğaib veya muhatab kalıpta okunmasında geçen cumhur kırâati ifadesinin kullanımı “وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقٌ لِّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ”¹⁹² âyetinde görülmektedir. Âyetteki “وَلِتُنذِرَ” kelimesini cumhur kurrâ Peygamber'e hitap ederek muhatap kalıbıyla okurken ‘Âsım'dan naklen Ebû Bekir Hz. Peygamber'den haber vermek anlamında ğaib sîga ile okumayı tercih etmiştir¹⁹³. Görüldüğü gibi bu örneklerin hepsinde cumhur kurrâ ifadesi yer almaktadır.

Müellifin kırâatleri nakle ederken kullandığı ifadelerden biri de “yaygın kırâat” veya “genelin okuyuşu” olarak tercüme edebileceğimiz “قرأ العامة”, “فراءة العامة”, Müellif “لَا”¹⁹⁴ âyetindeki “وَأَنْ نَّكْفُوهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعْنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا إِيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ” kısmının yaygın olan kırâate göre “بَيْنَ”in cemisi olarak hemze'nin fethasıyla okunurken, kırâat imamlarından İbn ‘Âmir tarafından “tasdik” mânâsında hemze'nin kesresiyle “بِئَانَ” okunduğunu söylemiştir. O zaman da mânâ “eğer müşrikler size vefasızlık gösterir ve dininizi ayıplarlarsa onlarla savaşın” demektir¹⁹⁵. Bundan birkaç âyet sonra gelen “وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ”¹⁹⁶ âyetindeki “وَيَتُوبُ” fiili, yaygın olarak müslüman olanların tevbesinden haber vermek üzere istinafiye olarak bâ'nın raf'ı ile

¹⁸⁹ Yûnus 10/91.

¹⁹⁰ Sa`lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 9/321.

¹⁹¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 328; Dâni, *Teysîr*, 123; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/373; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/305.

¹⁹² En'âm 6/92.

¹⁹³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 263; Dâni, *Teysîr*, 105; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/44; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/434.

¹⁹⁴ Tevbe 9/12.

¹⁹⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 312; Dâni, *Teysîr*, 117; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/254; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/158.

¹⁹⁶ Tevbe 9/15.

okunurken, bir rivâyetinde Ya'kûb'un râvîsi Ruveys başına bir “أَنَّ” veya “حَتَّى” takdîr etmek suretiyle bâ'nın nasbıyla okumayı tercih etmiştir¹⁹⁷. Farklı i'râb takdirinin farklı kırâat vechini doğurduğu yerlerden olan “... فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا ...” âyetinde ise yaygın kırâate göre “وَكَلِمَةُ اللَّهِ” kısmı mübtedâ kabul edilip raf' ile okunurken “هِيَ الْعُلْيَا” kısmı haber olarak değerlendirilmiştir. Ancak Ya'kûb “وَكَلِمَةُ اللَّهِ” kelimesini âyette daha önce geçen “كَلِمَةَ” kelimesine atfetmek suretiyle nasb ile okumayı tercih etmiştir¹⁹⁹. Hafs'ın, vechinde tek kaldığı yerlerden olan “... فَلَمَّا أَنْجَاهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَعَثْنَاكُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ”²⁰⁰ âyetinde “مَتَاعَ” kelimesi yaygın kırâate göre gizli bir mübtedânın haberi olarak değerlendirilip raf' ile okunurken takdîr “هَذَا مَتَاعَ” şeklinde olmaktadır. Mânâ “sizin dünyayı istemenizin misali onun kalıcı olmayan menfaatini istemeniz gibidir” şeklinde olur. Hafs ise ‘Âsım’dan naklen nasb ile okumuştur. Buna göre ise “dünyanın metândan faydalanıyorsunuz” anlamı çıkmaktadır²⁰¹. Bu örneklerde görüldüğü üzere müellif, çok sayıda kırâat imamı ve râvîsinin birleştiği vecihleri genelin kırâati kavramıyla ifade ederken diğer tarafta tek kalan veya az sayıdaki kırâat imamını ayrıca belirterek vecihleri nakletme yolunu tercih etmiştir.

Kırâat farklılığının en çok cereyan ettiği harflerden olan hemze'nin okunuşuyla ilgili yaygın kırâat ifadesi ise “... وَأَنْتَلُّ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَتَذَكِّرْتُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ ...” âyetinde “فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمَعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاؤَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنظِرُونِ”²⁰² âyetinde geçmektedir. Âyetteki “فَأَجْمَعُوا” kelimesinin başındaki hemze yaygın olarak hemze-i kat' ile

¹⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/278; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/160.

¹⁹⁸ Tevbe 9/40.

¹⁹⁹ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/286; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/279; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/188.

²⁰⁰ Yûnus 10/23.

²⁰¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 325; Dâni, *Teysîr*, 121; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/358; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/277.

²⁰² Yûnus 10/71

ve mîm'in kesresi ile okunmuştur. Devamında gelen “وَشُرَكَاءُكُمْ” kelimesi mahzup bir fiille mensûb kılınmıştır. Takdîri şöyledir: “وَادْعُوا وَشُرَكَاءُكُمْ وَاسْتَعِينُوا بِهَا” “ortaklarınızı çağırın ve onlardan yardım isteyin”. Ya‘kûb’dan naklen Ruveys ise bir rivâyetinde “جَمَعَ” kökünden hemze-i vasıl ve mîm’in fethasıyla okumuştur. Bu kırâat Nâfi’den de nakledilmiştir²⁰³. Ayrıca Ya‘kûb’un “وَشُرَكَاءُكُمْ” kelimesini raf’ ile okuduğu da rivâyet edilmiştir. Yani “فَأَجْمَعُوا” takdîrindedir²⁰⁴.

Yaygın kırâat ifadesinin fiilin başındaki farklılığı ifade ettiği yerlerden biri de “وَلَا” ayetindeki “يُؤَخِّرُهُمْ” fiilidir. Fiil yaygın kırâate göre Allah kastedilerek yâ ile okunurken Ebû Ca‘fer ve Verş tarafından hemze’siz ve vâv’ın fethasıyla okunmuştur. Ya‘kûb’dan naklen Ruveys ise azamet nûn’uyla okumak suretiyle “نُؤَخِّرُهُمْ” şeklinde okumuştur²⁰⁶. Bu konuda zikredeceğimiz son örnek ise “وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَالنَّا لَهُ الْحَدِيدُ”²⁰⁷ âyetidir. Âyetteki “وَالطَّيْرَ” kelimesi genelin okuyuşuna göre gizli bir fiile dayanarak nasb ile okumuştur. Takdîri de “وَسَحَّرْنَا الطَّيْرَ وَالنَّا لَهُ” olmaktadır. Ya‘kûb ise “جِبَالُ” kelimesine atfederek “وَالطَّيْرَ” kelimesini raf’ ile okumuştur. Yani “أَوِّبِي أَنْتَ وَالطَّيْرَ” demektir. Ebû ‘Amr ve ‘Âsım’dan da böyle bir rivâyet nakledilmiştir²⁰⁸. Ancak rivâyeti zayıf olduğu için bu vecihle kırâat edilemeyeceği söylenmiştir²⁰⁹.

²⁰³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 328; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 2/371; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/300.

²⁰⁴ Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 2/371; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/286; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/300.

²⁰⁵ İbrâhîm 14/42.

²⁰⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 363; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30, 400; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/532.

²⁰⁷ Sebe’ 34/10.

²⁰⁸ Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/595; Dimyâtî, *İthâf*, 358; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/405.

²⁰⁹ İbn Hâleveyh, *el-Kırâatu’s-şâzze*, 121; Sefakusî, *Ğays’un-nef’i’l-kırâât’s-seb’a*, 481.

Kırâat farklılığını verdikten sonra, kalan vecihlerin tamamını ifade etmek için oldukça fazla kullandığı ifadelerden birisi de “قرأ الباكون” “diğerleri şöyle okudu” veya “bunların dışında kalanlar şöyle okudular” diye tercüme edeceğimiz kullanımdır. ‘Uleymî, âyette geçen kırâat farklılıklarını verirken, farklı okuyan kırâat imamının/imamlarının önce ismini ardından da kırâat vechini veya önce kırâat vechini sonra kırâat imamının ismini vermeyi tercih etmiştir. Bu şekilde farklı kırâat vecihlerini verdikten sonra kalan kırâat imamlarından tek bir kırâat üzere birleşenler için ise bu kavramı kullanmıştır. Bundan sonra duruma göre âyetin kırâat farklılıklarından doğan farklı yorumu varsa ona değinmiş, yoksa diğer âyetin tefsirine geçmiştir. Bu kullanım, tezde oldukça fazla geçtiği için burada ayrıca örnek verilmeyecektir.

3.6. Bir Şehre Ait Kırâatleri Vermesi

Kırâat farklılıklarında bir bölgenin imamları aynı kırâat üzerinde ittifak ederlerken diğer bir bölge, başka kırâat üzere okuyabilmektedir. Bu durumda bir şehrin kırâati belli bir rivâyete dayanırken başka şehrin kırâati diğer bir rivâyete dayanabilmekte bu da senet, lehçe, mushaf hattı, Arap diline uygunluk gibi unsurların etkisiyle olmaktadır. Özellikle kırâatin sahîh olarak kabul edilebilmesi için öncelikli şart senettir. Senedi sahîh olmayan hiçbir rivâyet, kırâat olarak addedilmemiştir²¹⁰.

Şehir kırâatlerinin oluşumunda gerek Hz. Peygamber döneminde gerekse daha sonraki dönemlerde çeşitli beldele İslam dinini ve Kur’ân’ı öğretmekle giden/gönderilen sahabe/tâbiinin etkisi büyük olmuştur. Bunların yanında çoğaltılan mushaflarla birlikte onları okuyacak ve öğretecek âlimlerin de gelmesiyle hem senet hem de mushaf hattı bakımından şehirlerde kırâat konusunda birliktelik sağlanmaya çalışılmış, farklı senet ve tarîkler yoluyla farklı hocalardan ders alan veya farklı dil ekolüne sahip kırâat imamları arasında birtakım lehçe yönünden farklılıklar bulunsa da her şehrin kendine özgü kırâat geleneği oluşmuştur. Oluşan bu gelenek dolayısıyla aynı şehre ait kırâat imamlarını o şehre nisbet ederek vermek ise yaygınlık kazanmıştır. Neticede kırâat imamlarının arasında kırâat

²¹⁰ Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 1/326; Celâlüddin Abdurrahman Suyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebû’l-Fazl İbrahim (Kahire: el-Hey’etü’l-Mısriyyeti li’l-Âmme, 1974),1/174.

farklılığı bulunmadığı durumlarda bir şehre ait kırâatler sadece bir kelime ile ifade edilebilir olmuştur. Özellikle “kûfiyyûn-basriyyân-medeniyyân” gibi ifadeler kırâat literatürü içinde oldukça yaygındır.

“Kûfiyyûn” denilince Kûfe kırâat imamları ‘Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef; “medeniyyân” denilince Medîne kırâat imamları Nâfi ve Ebû Ca‘fer; “basriyyân” denilince de Basra kırâat imamları Ebû ‘Amr ve Ya‘kûb anlaşılmaktadır. Mekke’de İbn Kesîr ve Şam’da İbn ‘Âmir tek başlarına yer almaktadır. Ayrıca bu kırâat imamlarının kırâatlerini rivâyet eden ikişer râvîleri bulunmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere eğer râvîlerin kırâatlerinde herhangi bir farklılık yoksa imamın kırâati verilince râvîlerin kırâatinin de aynı istikamette olduğu anlaşılmaktadır. Aynı durum şehir kırâatleri olarak verildiğinde de geçerlidir. Dolayısıyla o şehir kırâatine dahil olan bütün kırâat imamlarının ve râvîlerinin aynı okuduğu anlaşılmaktadır.

Müfessirimiz de bu şartları taşıyan kırâat vecihlerini ifade ederken sık sık bu kavramları kullanmış ve kırâat imamlarını isimlerini ayrı ayrı sayma gereği duymamıştır. Özellikle kûfiyyûn kavramı oldukça fazla kullanılırken²¹¹ medeniyyân kavramı da birkaç yerde geçmektedir²¹². Âli İmrân 49. âyette ise kûfiyyûn kavramının yanında Medîne ve Basra’ya nispet ederek cemi sîga ile “medeniyyûn” ve “basriyyûn” şeklinde kullanmayı tercih etmiştir. Buna göre “²¹³وَرَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ أَنِّي”²¹³ âyetinin “²¹⁴وَأَذَىٰ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا” kısmını Nâfi, Ebû Ca‘fer istinafiye olmak üzere kesre ile okumuşlardır. Mânâ “muhakkak ki ben yaratıyorum dedi” şeklinde ortaya çıkar. Diğerleri ise “muhakkak ki ben yaratıyorum” mânâsında fetha ile okumuşlardır. Âyetteki bu bilgilerden sonra yâ’nın nasıl okunacağına geçilmiş, kelimeyi Kûfeliler (kûfiyyûn) ve İbn ‘Âmir yâ’nın sükûnuyla okurken, Medîne kırâat imamları (medeniyyûn), basra kırâat imamları (basriyyûn) ve İbn Kesîr’in fetha ile okuduğu ifade edilmiştir²¹⁴. Yâ’nın okunuşundaki farklılıkta medeniyyân tabirinin geçtiği yerlerden olan

²¹¹ Örnekler için bk. ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/55, 2/72, 3/38, 4/23, 5/41, 6/8, 7/98;

²¹² Örnekler için bk. ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/61, 1/80.

²¹³ Âl-i İmrân 3/49.

²¹⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 222; Dâni, *Teyssîr*, 93; Dimyâtî, *İthâf*, 175; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/456.

”إِنِّي أَعْلَمُ“²¹⁵ âyetindeki ”وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ“ alan yâ’yı Medîneli iki kırâat imamına (medeniyyân) ilaveten, İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr yâ’nın fethasıyla okurken diğerleri ise yâ’yı sâkin okumuşlardır²¹⁶.

Müellifin bu kavramlara ilaveten bir yerde de “Ehl-i Hicaz” ve “Ehl-i Basra” tabirlerini kullandığı müşahede edilmektedir. Benzer âyetin üç defa tekrarlandığı ”فَاتَّبِعْ“²¹⁷ ”فَاتَّبِعْ“²¹⁸ ”فَاتَّبِعْ“²¹⁹ âyetlerindeki hemze’nin okunuşuyla ilgili bilgi verirken müellif, Kûfeliler ve İbn ‘Âmir’in her üç yerde de hemze-i kat‘ ve tâ’yı sâkin kılarak okuduklarını söylemiş ve “idrak etti, katıldı” anlamında değerlendirmiştir. Diğer kırâat imamları diye başlayan kısımda ise bu diğerlerinin kimler olduğunu açıklama ihtiyacı duymuş ve onların “أهل الحجاز والبصرة” “Hicaz ve Basra Ehli” olduklarını ifade etmiştir. Bunlar ise bu üç yeri hemze-i vasıl ve tâ’nın şeddesiyle “seyretti” anlamında okumuşlardır. Yani “ona yetişene dek peşi sıra yürüdü” ve “Batıya doğru yol tuttu” anlamındadır²²⁰.

Şehir kırâatlerini ifade ederken en çok kullandığı kavram “kûfiyyûn” kavramıdır. Bunda Kûfe kırâat imamlarının diğerlerine göre sayıca fazla olması ve kırâatlerinin birçok noktada uyuşmasının etkili olduğu söylenebilir. Aynı tabirin kullanıldığı yerlerden biri de ”وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ ۗ شَهِدْنَا ۗ أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۗ ”وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ“²¹⁷ âyetindeki ”ذُرِّيَّتَهُمْ“ kelimesidir. Kelimeyi Kûfe kırâat imamları (kûfiyyûn) ve İbn Kesîr müfred olmak üzere tâ’nın nasbıyla okumuşlardır. Çünkü kelime azı da çoğu

²¹⁵ Bakara 2/30.

²¹⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 196; Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi’l-kirâati’s-seb’a* (Beyrut: Dâru’s-Şurûk, 1979), 74; Dâni, *Teysîr*, 85; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/33; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/237; Dimyâtî, *İthâf*, 132; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/80.

²¹⁷ Kehf 18/85.

²¹⁸ Kehf 18/89.

²¹⁹ Kehf 18/92.

²²⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 397; Dâni, *Teysîr*, 145; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/57; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/212-213.

da içine alan cins isim konumundadır. Diğerleri ise cemi olarak tâ'nın kesresiyle “ذُرِّيَّاتِهِمْ” okumayı tercih etmişlerdir²²¹.

Görüldüğü üzere müellif kırâat farklılıklarını verirken bir şehirde aynı vecihte birleşen kırâat imamlarını tek tek saymak yerine imamları o şehre nispet etmek suretiyle vermeyi tercih etmiş, böylece tefsirinin daha veciz olmasını sağlamıştır.

3.7. Bir Kırâat İmamından Gelen Farklı Rivâyetleri Vermesi

Daha önce de kısmen değinildiği üzere ders almış oldukları hocalar ve silsilelerden kaynaklı olarak kırâat imamları, râvîler ve tarîklerden farklı kırâat vecihleri gelebiliyordu. Bunda, kırâati nakleden kimsenin bağlı olduğu lehçe de etkili olabiliyordu. Kırâat imamları, râvîler, tarîkler ve daha sonra gelen nesiller kendilerine ulaşan bu rivâyetleri zayi etmeden ve almış oldukları ilme sadakat göstererek daha sonraki nesillere aktarıyorlardı. Bir imamdan gelen rivâyet bir tane olabildiği gibi bazen tek bir imamın farklı okuyuş şekilleriyle de karşılaşmak mümkün olabiliyordu. Birçok tarîkten ve imamdan bu kırâatleri toplayıp bunların arasından tercihte bulunmak suretiyle sahîhini sakiminden ayırarak rivâyet ettiklerinden bir imam farklı iki tarîkten kendisine ulaşan kırâatleri iki râvîsine ayrı ayrı okutmuş olabiliyordu. Örneğin İmam ‘Âsım’ın ders aldığı hocalar arasında Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 73/692) ve Zir b. Hubeş (ö. 82/701) yer almaktadır²²². Hafs bir gün hocası ‘Âsım’a, ‘Âsım’ın diğer râvîsi olan Ebû Bekir Şu‘be ile aralarındaki kırâat farklılıklarının sebebini sormuş o da “Ebû Abdurrahman es-Sülemî’nin Hz. Ali’den alıp bana öğrettiği kırâati sana okuttum. Şu‘be’ye ise Zirr b. Hubeş’in Abdullah b. Mes‘ûd’dan (ö. 32/652-53) alıp bana öğrettiği kırâati öğrettim” demiştir²²³. Buradan çıkan sonuç ‘Âsım’ın okuduğu hocalardan seçerek ayırdığı rivâyetleri talebelerine ayrı ayrı öğrettiğidir.

²²¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 298; Dâni, *Teysîr*, 114; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 2/168; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/57.

²²² Abdülvehhab b. Yûsuf b. İbrâhîm İbn Sellâr, *Tabakâtü’l-kurrâi’s-seb’a ve zikru menâkibihim ve kırââthim*, thk. Ahmed Muhammed Azuz (Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 2003), 64.

²²³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 70; İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-nihâye fi tabakâti’l-kurrâ’* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1301), 1/230.

Gerek kırâat eserlerinde gerekse tefsir kitaplarında bunlara rastlamak mümkündür. Müfessirimiz de tefsirinde bir kırâat imamından gelen farklı rivâyetlere sıkça yer vermiştir.

Bir kırâat imamından gelen farklı rivâyetlerin yer aldığı örneklerden bazıları şunlardır: “وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنِّي كُنْتُ ظَالِمٌ لِّنَفْسِي أَنِّي كُنْتُ إِتَّخَذْتُكُمْ بِالْحَدِيثِ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ ذَٰلِكُمْ حَيَّرَ”²²⁴ âyetinde iki defa geçen “بَارئِكُمْ” kelimesiyle alakalı kırâat farklılıkları verilirken Dûrî’nin Kisâî’den nakille her iki yerde de imâle ile okuduğu nakledilmiştir. Bununla birlikte hemze’nin okunuşuyla alakalı farklı nakillerin olduğu, Dûrî’den gelen rivâyete göre Ebû ‘Amr hemze’yi ihtilas ile okurken, Sûsî’den (ö. 261/874) gelen rivâyete göre ise iskân ile okuduğu rivâyet edilmektedir. Diğer kırâat imamları ise harekenin işbâ’ı ile okumuşlardır²²⁵. Böylece müellif bir kırâat imamının farklı iki râvîsine dayanan kırâat vecihlerini bizlere haber vermektedir.

Bir imamdan gelen farklı rivâyetleri göstermesi bakımından “وَرَاَ الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ”²²⁶ âyetindeki “وَرَاَ” kelimesi dikkat çekicidir. Kelimeyi Hamza, Kisâî, Ebû Bekir, Halef, Verş ve İbn Zekvân geçtiği her yerde râ ve hemze’nin imâlesi ile okumuşlardır. Ebû ‘Amr ise sadece hemze’nin imâlesinde onlara muvâfakat etmiştir. Sûsî’den râ ve hemze’nin fethalı okunması, her ikisinin kesreli okunması, râ’nın fethalı, hemze’nin kesreli okunması ve bunun tersi olmak üzere dört vecih rivâyet edilmiştir. Yine Ebû Bekir’den râ’nın kesreli ve hemze’nin fethalı okunması konusunda iki vecih rivâyet edilmiştir. Diğerleri ise bütün harfleri fetha ile okumuşlardır.²²⁶ Yine Sûsî’nin farklı vecihlerinin yer aldığı örneklerden olan “إِنَّ وَلِيِّ اللَّهِ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ”²²⁷ âyetindeki “وَلِيِّ” kelimesinde Ebû ‘Amr’dan farklı rivâyetler gelmiştir. Sûsî’den nakledilen birinci rivâyete göre o, yâ’nın birini hafzetmiş diğer yâ’yı şeddeli ve meftuh olmak üzere ispat

²²⁴ Bakara 2/54.

²²⁵ En-Nehhâs, *İ’râbü’l-Kur’ân*, 1/176; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 155; Dâni, *Teyisr*, 76; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/212; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/106.

²²⁶ Dimyâtî, *İthâf*, 291; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/188.

²²⁷ A’râf 7/196.

etmiştir. Bu Ebû ‘Amr’den gelen en sahîh rivâyettir. Yine Sûsî’den haziften sonra şeddeli ve kesreli bir yâ ile okuduğu rivâyeti mevcuttur. Diğer kırâat imamları ise birincisi şeddeli ve meksûr, ikincisi şeddesiz ve meftuh olmak üzere iki yâ ile okumuşlardır. Ayrıca bütün mushaflar buranın tek yâ ile yazılması konusunda birleşmişlerdir²²⁸.

Bir kırâat imamından gelen farklı vecihler daha çok lafzî ihtilaflarda meydana gelmekte buna bağlı olarak da mânâyâ tesiri söz konusu olmamaktadır. İşmâm ve ihtilasın konusu altına da giren “*إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ*”²²⁹ âyetindeki “يَرْضَهُ” kelimesi bu tür farklılıklara güzel bir örnektir. Kelimeyi İbn Kesîr, Kisâî ve Halef hâ’nın zammesinin işbâ’ı ile okurken Ebû ‘Amr’den naklen Sûsî hâ’nın sükûnuyla okumuştur. Nâfi, Hamza, Ya’kûb, ‘Âsım’dan naklen Hafs hâ’nın zammesini ihtilas ile okumuşlardır. İskân ve işbâ’ vecihlerinden her biri aynı zamanda Ebû ‘Amr’ın râvîsi Dûrî ve Ebû Ca’fer’in râvîsi İbn Cemmâz’dan (ö. 170/786) rivâyet edilmiştir. İhtilas ve işbâ’ vecihlerinden her biri İbn ‘Âmir’in râvîsi İbn Zekvân ve Ebû Ca’fer’in râvîsi İbn Verdân’dan da (ö. 160/776) rivâyet edilmiştir²³⁰.

وَرَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ آتَىٰ قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ آتَىٰ أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطَّيْرِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَانْفُخْ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا...” âyetindeki “طَيْرًا” ve “الطَّيْرَ” kelimeleri Nâfi, Ebû Ca’fer ve Ya’kûb tarafından elif ile “طَائِرًا” şeklinde okunmuş ve Ebû Ca’fer bir rivâyetinde “طَائِرًا” ve “الطَّائِرَ” kelimelerinde teshîl yapmıştır²³¹. “طَيْرًا” okuyanlara göre kelime “çok kuş” mânâsında cemi olurken “طَائِرًا” okuyanlara göre ise müfred olarak gelmiş olur. Çünkü o (Hz. İsa) yarasa dışında başka bir hayvan vücuda getirmemiştir. Dolayısıyla bu yarasaya has kılınmıştır. Yarasa ise

²²⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 301; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/274; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/77.

²²⁹ Zümer 39/7.

²³⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 560; Ebû Alî Hasen b Ahmed b Abdilgaffâr Ebû Ali Fârisî, *el-Hücce fi ‘ileli’l-kurâ’ati’s-seb’a*, thk. Abdul’âl Sâlim Mukrim (Beyrut: Dâru’s-Şurûk, 1401), 189; Dâni, *Teysîr*, 85; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/307; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/307; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/55.

²³¹ En-Nehâs, *İ’râbü’l-Kur’ân*, 1/334; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 206; Dâni, *Teysîr*, 88; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/353; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/240; Dimyâtî, *İthâf*, 175; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/106.

yaratılanların en kâmilidir²³². Onun memeleri, dişleri vardır. Adet görür, uçabilir, yavrusunu emzirebilir ve diğer dört ayaklılar gibi bevledebilir²³³.

Tek bir kırâat imamından farklı rivâyetinin bulunup başka kırâat imamlarından herhangi bir farklılığın rivâyet edilmediği yerlerden biri “ إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي ”²³⁴ âyetidir. Âyette geçen “ اثْنَا عَشَرَ ” terkindeki “ اثْنَا ” kelimesini Ebû Ca‘fer elif’in meddi ve ayn’ın sâkin kılınmasıyla okumuştur. Yine ondan elif’in hazfiyle bir vecih daha rivâyet edilmiştir. Diğer kırâat imamları ise ayn’ın fethası ve medsiz okumuşlardır²³⁵.

“ الْمُصَيِّطُونَ ”²³⁶ âyetinde ise “ الْمُصَيِّطُونَ ” kelimesini oluşturan harflerde oluşan farklılık aynı kırâat imamından farklı vecihlerle rivâyet edilmiştir. Buna göre kelimeyi İbn ‘Âmir’den naklen Hişâm, İbn Kesîr’den naklen Kunbûl ve ikinci ve üçüncü vecihlerinin aksine ‘Âsım’dan naklen Hafs tarafından sâd yerine sîn ile okunmuştur. Buna göre Hafs ikinci ve üçüncü rivâyetlerinde sîn ile okumamaktadır. Aynı yeri bir rivâyetinde Hallâd (ö. 220/835) ve Hamza sâd ve zây arası okumuş yani sâd-ı müşemme olarak değerlendirmiştir. Diğerleri ise hâlis bir sâd ile okumayı tercih etmişlerdir²³⁷.

İdğâmı en çok kullanan imamlardan olan Ebû ‘Amr’ın mütekârip harfleri de idğâm ettiği ve izhar rivâyetinin de sahîh olarak geldiği yerlerden olan “ وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ ”²³⁸ âyetindeki “ وَاصْبِرْ لِحُكْمِ ” kelimelerindeki râ ve lâm harflerini birbirine idğâm

²³² Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 3/71.

²³³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/47; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/456-457.

²³⁴ Tevbe 9/36.

²³⁵ Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 2/278; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/279; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/182.

²³⁶ Tûr 52/37.

²³⁷ Dâni, *Teysîr*, 204; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 4/244; Dimyâtî, *İthâf*, 401; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/427.

²³⁸ Tûr 52/48.

ederek okumuştur. Aynı yerle alakalı izhar vechi de mevcuttur. Müellif bu bilgilerden sonra Ebû ‘Amr’dan gelen her iki vechin de ondan sahîh olarak geldiğini ifade etmiştir²³⁹.

Özellikle telaffuza dayalı ihtilaflarda meydana gelen farklı vecihlerin vâki olduğu âyetlerden birisi de “فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ”²⁴⁰ âyetleridir. Âyet sonlarında yer alan zamirleri İbn ‘Âmir’den naklen Hişâm her iki âyetin sonunu vasıl ve vakıf halinde hâ’nın sükûnuyla okumuştur. Ebû Ca’fer’den ise buraların okunuşuyla alakalı üç vecih rivâyet edilmiştir. İlk vecih Hişâm gibi iskân ile okumak olurken diğer iki vechin ilkinde zammenin ihtilası, ikincisinde ise işbâ’ ile okuduğu rivâyet edilmiştir. Ya’kûb’dan ihtilas ve işbâ’ rivâyetleri mevcutken²⁴¹, diğer kırâat imamlarının vasıl halinde işbâ’²⁴² vakıf halinde ise iskân ile okumayı tercih ettikleri haber verilmiştir²⁴³. Fonetik farklılıklardan biri de Kur’ân’da birçok kez tekrarlanan ve Nâs sûresinin âyet sonlarını teşkil eden “النَّاسِ” kelimeleridir. Ebû ‘Amr ve Kisâî geçtiği her yerde “النَّاسِ” kelimesindeki nûn’un fethasını imâle ile okumuştur. Zaten bu kelime bütün Kur’ân’da mecrûr olarak yer almıştır. Ebû ‘Amr’ın fetha ile okuduğu rivâyeti de mevcuttur. Dûrî rivâyetinde Ebû ‘Amr’dan nakledilen her iki vecih de sahîhtir. Diğer kırâat imamları ise fetha ile okumayı tercih etmişlerdir²⁴⁴. Örneklerde görüldüğü üzere bir âyette kırâat imamlarının ve râvîlerinin birden fazla rivâyetlerine rastlamak mümkündür.

3.8. İmamların ve Râvîlerin Tek Kaldıkları Rivâyetleri Vermesi

Kırâat tarihinde çokça tartışılan ve hatta bazıları tarafından hoş bulunmayıp eleştiriye tâbi tutulan kırâatler mevcuttur. İmam Hamza’nın kırâati buna örnek verilebilir²⁴⁵. Yine

²³⁹ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/430.

²⁴⁰ Zilzâl 99/8.

²⁴¹ Sa’lebi, *el-Keşf ve’l-beyân*, 1/165.

²⁴² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 694; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/311; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 7/417.

²⁴³ el-Kadî, *el-Vâfi fi Şerhi’s-Şâtibiyye*, 71.

²⁴⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 703; Dimyâtî, *İthâf*, 446; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 7/470.

²⁴⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/462.

Şehy Ya‘kûb’un bazı yerlerdeki uygulamaları da bu türdendir²⁴⁶. Bu imamlar bazı rivâyetlerinde yalnız kalmışlardır. Gerek bu imamların gerekse diğer bazı imamların tek kaldıkları vecihler kırâat kitaplarında ve tefsirlerde oldukça fazla yer almıştır. İster mânâ değişikliğine sebep olsun ister olmasın bir kırâat tefsiri olarak kaleme alınan eserde de bu tür farklılıklar mutlaka verilmiş, mânâyâ taalluk eden kısımları izah edilmiş, mânâyâ taalluk etmeyenler kaydedilmekle yetinilmiştir.

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ

“يَا عِبَادِ” âyetinde hazifle ilgili bir ihtilaf olan “يَا عِبَادِ” kelimesi üzerinde vakfedildiğinde yâ’nın hazfi ile durulacağı konusunda kurrâ icmâ etmiştir. Burada Hâfız Ebu’l-Alâ²⁴⁷ yâ ile durulacağına dair Ruveys’ten gelen rivâyetinde tek kalmıştır²⁴⁸.

Ebû Ca‘fer’in tek kaldığı yerlerden olan “مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخَرَ فِي الْأَرْضِ”²⁴⁹ âyetinde birtakım kırâat farklılıkları mevcuttur. Âyetteki kırâat farklılıkları verilirken öncelikle “يَكُونَ” kelimesi üzerinde durulur. Buna göre kelimeyi Ebû Ca‘fer, Ebû ‘Amr ve Ya‘kûb cemi te’nis olarak düşünüp tâ ile okumuşlardır. Buna bağlı olarak “أَسْرَى” kelimesine de değinilen âyette Ebû Ca‘fer’in tek başına “أَسْرَى” kelimesini hemze’nin zammesi ve sîn’den sonra gelen bir elif ile “أَسَارَى” şeklinde okuduğu haber verilmiştir. Diğer kırâat imamları ise Ebû ‘Amr ve Ya‘kûb gibi devamında gelen “أَسْرَى” müzekker cemi olarak düşünüp “يَكُونَ” kelimesini yâ ile okumuşlardır. Ayrıca Ebû

²⁴⁶ Ya‘kûb’un kırâati hakkında ayrıntılı bilgi ve eleştiriler için bk. Mustafa Hamurlu, “Ya‘kûb el-Hadramî Kırâatini Diğer Kırâatlerden Ayıran Özellikler”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (15 Aralık 2021), 1163-1180.

²⁴⁷ Ebu’l-Alâ için bk. Tayyar Altıkulaç, “Ebu’l-Alâ el-Hemedânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

²⁴⁸ Begavî, *Me‘âlimü’l-tenzîl*, 4/9; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/57.

²⁴⁹ Enfâl 8/67.

‘Amr, Hamza, Kisâî, Halef ve bir rivâyetinde Verş’in imâle ile okuduğuna da değinilmiştir²⁵⁰.

Hafs’ın tek kaldığı yerlerden olan “ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَسَلُّوا أَهْلَ الدِّكْرِ إِنْ ”²⁵¹ âyetindeki “نُوْحِي” kelimesini sadece Hafs cemi lafzı üzere nûn ile ve hâ’nın kesresiyle okumuştur. Diğerleri ise fâilini zikretmeden (meçhûl) yâ ile ve hâ’nın fethasıyla “يُوْحِي” şeklinde okumuşlardır²⁵².

“وَإِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ”²⁵³ âyetinin başında yer alan elif-nûn maddesinin okunuşu konusunda da İbn ‘Âmir tek kalmıştır. Kûfeliler ibtidâiyye olmak üzere hemze’nin kesresiyle okurken diğerleri fetha ile okumuşlardır. İbn ‘Âmir ise elif-nûn maddesinin tahfifiyle okunması konusunda tek kalmış ve elif-nûn maddesi ile başlayan cümleyi sıla cümlesi olarak düşünmüştür. Ona göre burası adeta “وَهَذِهِ أُمَّتُكُمْ” demektir. Diğerleri ise “وَبِأَنَّ”²⁵⁴ takdîrinde nûn’un şeddesiyle okumuşlardır²⁵⁴. Görüldüğü üzere müellif sadece bir kırâat imamından veya râvîden dahi gelse o vechi vermeyi ihmal etmemiş ve gelen bu rivayet hakkında gerekli değerlendirmeleri yapmıştır.

3.9.Kırâatlerin Anlama Etkisini Değerlendirmesi

Kırâatlerin amacının Kur’ân’ın aslına uygun ve doğru olarak okunması olduğu söylenebilir. Bu yönüyle kırâat ilmi tefsirden ayrı bir disiplindir. Özellikle lehçe farklılıklarının başını çektiği ve kırâatler içinde yer alan birçok farklılığın anlama hiçbir etkisi yoktur. Bundan dolayı ister mânâyâ tesir etsin ister etmesin kırâatler geçmişte ve

²⁵⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 308; Dâni, *Teysîr*, 117; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/238; Dimyâtî, *İthâf*, 238-239; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/134.

²⁵¹ Nahl 16/43.

²⁵² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 373; Dâni, *Teysîr*, 137; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/26.

²⁵³ Mü’minûn 23/52.

²⁵⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/228; Dimyâtî, *İthâf*, 319; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/476.

günümüzde var olagelmıştır. Zaten kırâat farklılıklarının tamamı için söylenecek şey, bunların mânâ ihtilafı nedeni değil mânâ zenginliği sebebi olmalarıdır. Neticede hiçbir kırâat mânâyı ters yüz edecek düzeyde değildir. Öte yandan kırâat, mânâ değişikliğine etkisi olmasa dahi, ilim olarak kalmaya devam edecektir.

Âyette bulunan kırâat farklılığının mânâyâ etkisinin olup olmamasına göre *Fethu'r-rahmân*'nın kırâatleri ele alış şekli değişmektedir. Müellif, kırâat farklılıklarını verdiği kelimenin anlama etkisi olmaması durumunda ya sadece kırâat farklılıklarını vermekle yetinmiş ya da öncelikle âyetin tefsirini yapıp daha sonra kırâat farklılıklarını verme yoluna gitmiştir. Aynı şekilde kırâatin anlama etkisi olduğu durumda da iki yol takip eden müfessir, ya önce âyetin tefsirini verip sonra kırâat farklılıklarından kaynaklanan anlam değişikliklerini ele almış ya da kırâat farklılıkları ile başlayarak o âyetin kırâat farklılıklarından kaynaklı anlam değişikliklerine yer vermiştir. Bunu yaparken de anlam değişikliğinin az veya çok olmasına bakmadan mutlaka o âyetin mânâsında değişikliğe yol açan kırâat farklılıklarını vermiştir. Zira tefsirin asıl amacı kırâatler bağlamında tefsir yapmaktır. Bundan dolayı müellifin kırâat farklılıklarından kaynaklanan küçük mânâ değişikliklerini dahi vermeye özen gösterdiği müşahede edilmektedir. Bu sebeple tefsirde mânâ değişikliğine yol açan oldukça fazla kırâat farklılığı mevcuttur. Hatta tefsirin adeta kırâat odaklı bir tefsir olması ve kırâat üzerine inşâ edilmesi hasebiyle, eserde anlama etkisi olmayan diğer bütün kırâat farklılıklarına da yer verildiği görülmektedir. Öyle ki bazı âyetlerde tefsir mahiyetinde hiçbir şey bulunmazken sadece kırâat farklılıkları verilip geçilmiştir. Yine bazı âyetlerde anlama etkisi olmasa da uzun uzun kırâat tahlilleri yapılmıştır. Bu yönüyle bakıldığında eserin tefsirden ziyade bir kırâat kitabını andırdığı söylenebilir. Bu aşamada, eserde kırâatlerin mânâyâ etkisine dair oldukça fazla örnek olduğunun altı çizilerek bunlara bazı örnekler verilecektir.

Bu tür farklılıkların en güzel örneklerinden biri “ قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى ”
“فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ” âyetinde geçen “فَلَا خَوْفٌ” kelimesidir. Bu kelimeyi diğer kırâat imamları tenvinli ve merfû okurken Şeyh Ya‘kûb Kur‘ân’da geçtiğ her yerde tenvinsiz

ve fethalı olarak “فَلَا حَوْفَ” şeklinde okumuştur²⁵⁵. Bu tarz bir farklılığın mânâya herhangi bir etkisi söz konusu değildir. Sadece burada âmîl olan “لَا”nın amel ettirilip ettirilmemesinden kaynaklanan bir farklılık meydana gelmektedir. Şeyh Ya‘kûb “لَا”yı amel ettirirken diğer kırâat imamları amel ettirmemişlerdir. Netice de böyle bir farklılık oluşmuş ve müellifimiz mânâya etkisi olmayan bu farklılığı eserinde zikretmiş ve âyetin ilgili kısmında başka izahta bulunmamıştır. Bu da tefsirin kırâatlere ayrı bir önem verdiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Kelimede meydana gelen kırâat farklılıklarını göstermesi bakımından “يَسْأَلُونَكَ عَنِ”
âyetinin “وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا”²⁵⁶ kısmında geçen “الْبُيُوتَ” kelimesindeki farklılıklar da bu türdendir. “بُيُوتِكُمْ”, “بُيُوتًا”, “الْبُيُوتَ” gibi kelimeleri İbn Kesîr, Kâlûn, İbn ‘Âmir, Hamza, Kisâî, Ebû Bekir ve Halef bâ’nın kesresiyle okurken diğerleri ise aslı üzere zamme ile okumuşlardır²⁵⁷. Yine aynı mânâyâ geldiklerini ifade ettiği örneklerden birisi de “وَأَذِّقْ آلَ إِبْرَاهِيمَ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى” âyetinde “فَأَلْ فَحَدَّ أَرْبَعَةً مِنْ” ifade ettiği örneklerden birisi de “الطَّيْرِ فَصُرُوهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا” kısmında geçen “فَصُرُوهُنَّ” kelimesidir. Ebû Ca‘fer, Hamza, Halef ve Ruveys kelimeyi sâd’ın esresiyle “فَصُرُوهُنَّ” şeklinde okurken mânâyı onları “meylettir/alıştır” şeklinde vermiştir. Diğer kırâat imamları ise sâd’ın zammesiyle aynı anlama gelen “فَصُرُوهُنَّ” şeklinde okumuşlardır²⁵⁸. Bu örneklerde geçen vecihlerin hepsi aynı mânâyâ gelmektedir.

²⁵⁵ En-Nehhâs, *Îrâbü'l-Kur‘ân*, 1/166; Begavî, *Me‘âlimü't-tenzîl*, 1/40; Zemahşerî, *Keşşaf*, 1/329; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/211; Dimyâtî, *İthâf*, 134; ‘Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/90.

²⁵⁶ Bakara 2/189.

²⁵⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb‘a*, 178; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 93; Dâni, *Teyisîr*, 80; Begavî, *Me‘âlimü't-tenzîl*, 1/167; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/226; Dimyâtî, *İthâf*, 155; ‘Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/169.

²⁵⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb‘a*, 190; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 101; Dâni, *Teyisîr*, 82; Begavî, *Me‘âlimü't-tenzîl*, 1/282; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/202; ‘Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/376.

Aynı mânâyâ geldiği halde birtakım kırâat farklılıkları bulunan yerlerden biri de “حَتَّىٰ”²⁵⁹ “إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ فَذُنَّا جُحُومٌ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ آمَنَ وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ” âyetindeki “مِنْ كُلِّ” kısmıdır. Burayı ‘Âsım’dan naklen Hafs tenvinle okumuştur. Buna göre âyet “مِنْ كُلِّ صِنْفٍ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ” takdîrindedir. Onu te’kid için zikretmiştir. Diğerleri ise “جُحُومٌ اثْنَيْنِ” anlamında izâfet olmak üzere tenvinsiz okumuşlardır. Neticede her iki kırâat da aynı mânâyâ ifade etmektedir²⁶⁰.

“وَإِلَّا إِذْ”²⁶¹ âyetindeki “إِذْ” edatını Nâfî, Ya’kûb, Hamza, Halef ve ‘Âsım’dan naklen Hafs zâl’in sükûnu ve sonrasında bir elif getirmeksizin okurken, “أَفْعَلٌ”y1 “إِذَا” şeklinde vezinde fethalı bir hemze ve dâl’in sükûnuyla okumuştur. Diğerleri ise “إِذَا” şeklinde zâl’dan sonra bir elif getirmek suretiyle okurken, “أَفْعَلٌ”y1 ise “فَعْلٌ” vezinde dâl’in fethası ve öncesine hemze getirilmeden “دَبَّرٌ” okumayı tercih etmişlerdir. Her iki kırâat de “Arkasını dönüp gitti.” anlamındadır²⁶². Aynı mânâyâ geldiği halde lafzî birtakım farklılıkların bulunduğu yerlerden olan “يَقُولُ أَهْلَكَ مَا لَأُبَدَّ”²⁶³ âyetinin “أُبَدَّ” kelimesini Ebû Ca’fer “رَاجِعٌ” örneğinde olduğu gib “لا بد” kelimesinin cemisi olarak bâ’nın şeddesiyle okumuştur. Diğerleri ise “أُبَدَّ” cemisi olarak tahfille okumayı tercih etmişlerdir²⁶⁴. Her ikisinin mânâsı da “çok” demektir. Yani “Hz. Peygamber’e düşmanlık konusunda çok mal eskitip tüketmişlerdir” demektir. Bu “onu yalanlamak için çok mal harcadım” şeklinde bir kafirin sözüdür²⁶⁵.

²⁵⁹ Hûd 11/40.

²⁶⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 333; Dâni, *Teysîr*, 124; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/104; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/341.

²⁶¹ Müddessir 74/33.

²⁶² Dâni, *Teysîr*, 216; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 4/506; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/393; Dimyâtî, *İthâf*, 155; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 7/211.

²⁶³ Beled 90/6.

²⁶⁴ Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 4/618; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/401; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 7/368.

²⁶⁵ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 7/368.

Aynı anlama gelen yerlerle ilgili açıklamalarını kısa tutan müellifin ele aldığı yerlerden biri de “... قَالَوَا رُبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ فَاٰبَعْتُوَا اٰحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هٰذِهِ اِلَى الْمَدِيْنَةِ فَلْيَنْظُرُوْا اَيُّهَا اَرْكَى طَعَامًا فَلْيَاْتِكُمْ ...”²⁶⁶ âyetindeki “بِوَرِقِكُمْ” kelimesini Ebû ‘Amr, Hamza, Halef, ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir ve Ya‘kûb’dan naklen Ravh râ’nın sükûnuyla okurken diğer kırâat imamları râ’nın kesresiyle okumayı tercih etmişlerdir. Her iki halde de aynı mânâyâ gelen kelime basılmış olsun veya olmasın “gümüş” anlamında kullanılmıştır²⁶⁷.

“وَصِيَّةٌ”²⁶⁸ ile başlayan âyetin devamında gelen “وَالَّذِيْنَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُوْنَ اٰرْوَاٰجًا” kelimesinin okunuşuyla alakalı kırâat imamlarından Ebû ‘Amr, İbn ‘Âmir, Hamza ve Hafs’ın burayı nasb ile “وَصِيَّةٌ” şeklinde okudukları, diğerlerinin ise raf ile okudukları rivâyet edilmiştir. Nasb ile okuyanlara göre mânâ “يُوصُونَ وَصِيَّةً” “vasiyette bulunuyorlar” şeklinde olurken, raf okuyanlara göre ise mânâ “فَعَلِيْهِمْ وَصِيَّةٌ” “vasiyet etmek onlara gerekir” şeklinde olmaktadır²⁶⁹.

Örnekleri oldukça fazla olan bu tür farklılıkları müellif eserinde zikretmiş, aynı mânâyâ gelen yerlerde bunu belirtmiştir. Mânânın kısmen veya tamamen değiştiği yerlerde ise gerek farklı anlamları vererek gerekse cümle takdîrleri ile değişikliği izah etmek suretiyle ortaya çıkan yeni anlamı açıklamıştır.

²⁶⁶ Kehf 18/19.

²⁶⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 389; Dâni, *Teyisr*, 143; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzil*, 3/21; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/310; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/162.

²⁶⁸ Bakara 2/240.

²⁶⁹ En-Nehâs, *l’râbü’l-Kur’ân*, 1/274; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 184; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 98; Dâni, *Teyisr*, 81; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzil*, 1/248; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/228; Dimyâtî, *İthâf*, 159; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/344-345.

3.10. Mushaf Hattı Hakkında Bilgiler Vermesi

Kırâatlerin sahîh kabul edilmesinin şartlarından birisi mushaf hattına mutabakattır. Kur'ân kırâatine ve vakıf konusuna kısmen etki eden mushaf hattı ve bazı kelimelerin yazılışındaki Kur'ân'ın kendine has yapısı müellif tarafından ayrıca ele alınmış ve yeri geldikçe bunlar hakkında bilgiler verilmiştir. Burada sadece müfessirin kullandığı mushaf metni ve bazı kelimelerin yazılışındaki farklılıklar üzerinde durulacaktır.

Kelimelerin yazılışındaki farklılığı ele alıp bunların kırâate yansımalarını değerlendirdiği yerlerden olan ²⁷⁰“إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ” âyetinin tefsirini yaparken müellif, âyette geçen “رَحْمَتَ” kelimesini yedi yerde²⁷¹ açık tâ ile, diğer yerlerde ise kapalı tâ ile yazıldığı bilgisini vermekte ayrıca vakıf halinde İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, Kisâi ve Ya‘kûb’un hâ üzere durduklarını haber vermektedir²⁷². Dikkate aldığı kırâat gereği yazma nüshada burayı Kur'ân metninde kapalı tâ ile yazmıştır²⁷³. Benzer bir kelime olan ve ²⁷⁴“وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَّغْنَ أَجَلَهُنَّ” âyetinin “وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَّغْنَ أَجَلَهُنَّ” kısmında geçen “نِعْمَتَ” kelimesinin Kur'ân'ın on bir yerde²⁷⁵ açık tâ ile, diğer yerlerde ise kapalı tâ ile yazıldığını bildirmekte ve yukarıda ismi geçen imamların bu kelime hâ üzere durduklarını ifade etmektedir²⁷⁶. Yine ²⁷⁷“إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَدَرْتُ لَكَ مَا” âyetinde geçen “امْرَأَتُ” kelimesinin yazılışıyla alakalı, bu kelimenin

²⁷⁰ Bakara 2/218.

²⁷¹ Yedi yer için bk. “أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ” Bakara 2/218; “إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ” A‘raf 7/56; “رحمت الله وبركته” Hüd 11/73; “وهم يقسمون رحمت الله” ve “رحمت ربك خير مما يجمعون” Rûm 30/50; “إلى أثر رحمت الله” Meryem 19/2; “ذكر رحمت ربك عبده زكريا” Zuhruf 43/32.

²⁷² ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/307.

²⁷³ Muhammed b. Ahmed el-Mısri, *Zübdetü’t-tefâsîr*, 41b.

²⁷⁴ On bir yer için bk. “واذكروا نعمت الله عليكم إذ كنتم أعداء” Bakara 2/231; ve “واذكروا نعمت الله” Âl-i İmrân 3/103; “نعمت الله وينعمت الله هم” İbrâhîm 14/34; “وإن تعدوا نعمت الله” İbrâhîm 14/28; “الم تر إلى الذين بدلوا نعمت الله” Mâide 5/11 “عليكم إذ هم قوم يكفرون” Nahl 16/72; “يعرفون نعمت الله” Nahl 16/83; “واشكروا نعمت الله” Nahl 16/114 “تجرى في البحر بنعمت الله” Lokmân 31/3; “فما أنت بنعمت ربك” Tûr 52/29; “واذكروا نعمت الله عليكم” Fâtır 35/3.

²⁷⁵ Ebû Dâvûd Suleymân b. Necâh Suleymân b. Necâh, *Muhtasarü’t-Tebyîn li-hecâi’t-tenzil* (Medine: Mecma’u’l-Melik Fehd, 1433), 2/271.

²⁷⁶ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/329.

²⁷⁷ Âl-i İmrân 3/35.

Kur'ân'da yedi yerde açık tâ ile yazıldığını, kırâat imamlarından İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Ya'kûb ve Kisâî'nin buralarda hâ üzere durduğunu haber vermektedir²⁷⁸. Ayrıca yazımında ihtilaf edilen “سُنَّةٌ” kelimesinin beş yerde açık tâ ile yazıldığı belirtilen tefsirde²⁷⁹, “لَعْنَةٌ” kelimesinin de nasıl yazılacağına dair bilgiler de mevcuttur²⁸⁰.

Bulduğu her fırsatta Kur'ân'ın lafzî yönüne dair açıklamalarda bulunmayı ihmal etmeyen müellif, Arapça'nın yirmi dokuz harfini birden cemedden iki âyeti de açıklama gereği duymuştur. Bunlardan ilki Âl-i İmrân 153. âyet olan ve “ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُم مِّن بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُّعَاسًا” ile başlayan âyettir. Diğerisi ise Fetih sûresinin sonunda yer alan “يُعِشَى طَائِفَةٌ مِّنكُمْ وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنفُسُهُمْ يَظُنُونَ بِاللَّهِ عَيْبًا الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رِحْمَاءٌ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا” ile başlayan âyettir ki bunlardan başka bu harflerin tamamını toplayan âyet yoktur. Bu izahlarından sonra kim bu âyetlerden istimdâd ederek Allah'a dua ederse duasına icabet edileceğini de haber vermiştir²⁸².

Eserin yazma nüshası incelendiğinde dikkat çeken önemli hususlardan biri, müellifin metnin içine yazdığı ayetlerle şu anda Türkiye'de takip edilen Mushaflardaki Kur'ân hattına uymayan yerlerin bulunmasıdır. Özellikle kırâat farklılığının olduğu yerlerde ortaya çıkan bu durum müellifin kırâat tercihini yansıtan bir husustur. Tespit edilebildiği kadarıyla müellif yazma nüshanın mushaf hattında genellikle Ebû 'Amr'ın kırâatini tercih etmiştir. Bundan dolayı metin açısından günümüzdeki mushaflarla birçok farklılık bulunmaktadır. Bununla birlikte müellifin Ebû 'Amr'ın tek kaldığı veya daha az sayıda kırâat imamının tercihini bulunduğu bazı yerlerde çoğunluğun bulunduğu diğer kırâat tercihini metnin içerisine yazdığı vâkidir²⁸³. Oldukça fazla örneği bulunan ve yeri geldikçe kırâat farklılıklarını izah ederken değinilen bu yerlerin bazılarını burada değinilecektir. Örneğin

²⁷⁸ Dimyâtî, *İthâf*, 73; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/441.

²⁷⁹ Dimyâtî, *İthâf*, 237, 363, 380; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/114, 5/462, 6/141.

²⁸⁰ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/468, 4/509, 511.

²⁸¹ Fetih 48/29.

²⁸² 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/47.

²⁸³ Bazı örnekler için bk. Muhammed b. Ahmed el-Mısri, *Zübdetü't-tefâsîr*, 11a, 15a, 16a, 19a, 21b, 25, 29b, 51a, 59a, 105b, 281a, 369a, 373b, 383b.

“وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ”²⁸⁴ âyetindeki “يَفْعَلُوا” ve “يُكْفَرُوهُ” kelimelerini Hamza, Kisâî ve Halef iki önceki âyette geçen “أُمَّةٌ قَائِمَةٌ” kısmından hareketle her ikisini de ğaib okurken, diğerleri ise 110. Âyette geçen “كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ” âyetine dayanarak muhatap okumuşlardır. Ebû ‘Amr, her iki kırâatin de aynı anlamda olduğunu ve “sevaplarınız yok olmayacak bilakis size teşekkür edilecek” anlamına geldiğini ifade etmiştir²⁸⁵. Müellif, yazma nüshada Ebû ‘Amr’ın dahil olduğu kırâati tercih etmiş ve metni muhatap olarak yazmıştır²⁸⁶. Ayrıca birinci kırâatin İbn Abbâs’ın (ö. 68/687-88) kırâati olup Ebû ‘Ubeyde’nin (ö. 209/824) tercihi olduğu, ikinci kırâatin ise Ebû Hâtim’in kırâati olduğu bildirilmiştir²⁸⁷.

Fiilin babı konusunda ihtilaf edilen ve metne yansıyan yerlerden olan “وَلِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِيَّ”²⁸⁸ âyetindeki “عَقَدْتُ” fiili ‘Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef tarafından “yemin ederek anlaştığınız” mânâsında elif’siz okunmuştur. Sözleşmek demek “anlaşmak” demektir. Cahiliyye döneminde anlaşma yaparlar ve anlaşmayı yapana anlaştıkları kimsenin malından altıda bir hisse verirlerdi. Bu uygulama İslam’ın ilk dönemlerinde de cârî idi. O yüzden âyetin devamında bunların paylarının verilmesi istenmiştir²⁸⁹. Âyetin bu şekilde tefsirini yapan ve kırâat farklılıklarını veren müellif, belirtilen kırâat imamları dışındaki imamların isimlerini ve kırâatlerini zikretme ihtiyacı duymamıştır. Halbuki diğer kırâat imamları fiili elif’li “عَقَدْتُ” şeklinde okumuşlardır. Müellif burada sadece metni diğer kırâat imamlarının görüşü ekseninde oluşturmuş ve kendi tercihinin de bu yönde olduğunu bu tavrıyla izhar etmiştir. Zaten âyetin tefsirinde kullandığı fiiller de “عَقَدْتُ” fiilinin geldiği müfaale babından seçilmiştir²⁹⁰.

²⁸⁴ Âl-i İmrân 3/115.

²⁸⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 215; Dâni, *Teysîr*, 90; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/407; Dimyâtî, *İthâf*, 178; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/13.

²⁸⁶ Muhammed b. Ahmed el-Mısri, *Zübdetü’t-tefâsîr*, 63a.

²⁸⁷ Sa’lebi, *el-Keşf ve’l-beyân*, 3/132.

²⁸⁸ Nisâ 4/33.

²⁸⁹ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/121.

²⁹⁰ Muhammed b. Ahmed el-Mısri, *Zübdetü’t-tefâsîr*, 74a.

Müellif yeri geldikçe mushaf hattına vurgu yapmış, beldelere gönderilen mushaflar hakkında da bilgiler vermiştir. Örneğin “وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنْ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوْ اخْرَجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ”²⁹¹ âyetinde geçen istisna edatından sonra gelen “قَلِيلٌ” kelimesini kırâat imamlarından İbn ‘Âmir istisnânın aslı gereği nasb ile “إِلَّا قَلِيلًا” okumuştur. Zaten Şâm mushafında böyledir. Diğerleri ise “مَا فَعَلُوهُ” deki fâil zamiri üzere atfetderek raf’ ile okumuşlardır. O zaman cümlenin takdîri “إِلَّا نَفَرٌ قَلِيلٌ فَعَلُوهُ” şeklinde olmaktadır²⁹².

Kelimelerin yazılışı üzerinde özellikle duran müellifin kelimenin hattını mushaf bakımından değerlendirdiği olmuştur. “لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا حَبَالًا وَلَا أَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمْ الْفِتْنَةَ”²⁹³ âyetindeki “وَلَا أَوْضَعُوا” kelimesi böyle kelimelerdendir. Buna göre kelime elif ziyadesiyle yazılmış ve şöyle açıklanmıştır. Kur’ân’ın nüzulünden önce Arap hattında fetha, elif olarak yazılmıştır. Kur’ân’ın nüzülüyle beraber Arap hattı adeta yeniden icat edilmiş, ancak bu elif tabiatı gereği bu şekilde kalmıştır. “لَا أَدْحَنَةً”²⁹⁴ örneğinde görüldüğü üzere hemze elif olarak yazıldığı gibi, fetha da başka bir elif olarak yazılmıştır²⁹⁴. Benzer bir bilgiye “وَمَا يَكُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَكَائِهِمْ شُفَعَاؤُا وَكَانُوا بِشُرَكَائِهِمْ كَافِرِينَ”²⁹⁵ âyetindeki “شُفَعَاؤُا” kelimesinde rastlıyoruz. Kelime Şu‘arâ yüz doksan yedinci âyette geçen “عَلَّمُوا بَنِي إِسْرَائِيلَ”²⁹⁶ kısmında elif’ten önce bir vâv ile yazılmıştır. “ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ اسْتَوُوا السُّوَاىَ أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَكَانُوا”²⁹⁷ âyetinde geçen “السُّوَاىَ” kelimesi ise yâ’dan önce bir elif yazılmıştır. Bu da kendi harekesi cinsinden olan hemze’yi ispat için yapılmıştır²⁹⁷.

²⁹¹ Nisâ 4/66.

²⁹² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 235; Dâni, *Teyisîr*, 96; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/558; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/250; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/150.

²⁹³ Tevbe 9/47.

²⁹⁴ Ebu Bekir es-Sicistânî İbn Ebî Davud, *Kitâbu’l-mesâhif*, ed. Muhammed b. Abduh (Kahire: el-Faruku’l-Hadîse, 2002), 263; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/192.

²⁹⁵ Rûm 30/13.

²⁹⁶ Şu‘arâ 26/197.

²⁹⁷ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/275.

Mushaf hattı konusunda “²⁹⁸أَيُّهُ الثَّقَلَانِ” âyetindeki “²⁹⁸أَيُّهُ” kelimesi, Nûr sûresindeki “²⁹⁹أَيُّهُ الْمُؤْمِنُونَ” kelimesi ile Zuhruf sûresindeki “³⁰⁰أَيُّهُ السَّاجِرُ” kelimesi elifsiz yazılırken bunların dışında kalan “³⁰¹يَا أَيُّهَا” ve “³⁰²أَيُّهَا” kelimeleri ise elifli yazılmışlardır. İbn ‘Âmir, öncesinde geçen yâ’nın zammesinden dolayı itbâ‘ kuralına dayanarak buradaki hâ’yı zamme ile okurken diğerleri fetha ile okumuşlardır. Ebû ‘Amr, Kisâî ve Ya‘kûb resm-i mushafa muhalefet ederek burada usûlü üzere elif ile dururken, diğer kırâat imamaları resm-i mushafa ittibaen hazifle durmayı tercih etmişlerdir³⁰¹. Aynı şekilde “³⁰²وَإِنَّ امْرَأَةً حَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُورًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا”³⁰² âyetinde geçen “³⁰³يُصْلِحَا” kelimesini ‘Âsim, Hamza, Kisâî ve Halef “³⁰⁴أَصْلَحَ” kökünden yâ’nın zammesi ve lâm’ın kesresi ile okurken diğerleri yâ’nın fethası, fethalı olmak üzere sâd’ın şeddesi, sâd’dan sonra bir elif ve fethalı bir lâm ile “³⁰⁵يُصَالِحَا” şeklinde okumayı tercih etmişlerdir³⁰³. Müellif âyetin bu kısmında ne bir tefsir yapmış ne de kırâat tercihinin ifade etmiştir. Sadece kırâat farklılıklarını vermekle yetinmiştir. Ancak mushaf metnini yazdığı kısımda ikinci vechi dikkate alarak metni oluşturmuştur³⁰⁴. Bu da onun hangi kırâat vechini tercih ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Örneklerde de görüldüğü üzere müellif mushaf hattına ayrı bir önem vermiş ve kelimelerin yazılışına dair bilgilerin yanında bunların kırâate yansımaları konusunda da açıklamalarda bulunmuştur.

²⁹⁸ Rahmân 55/31.

²⁹⁹ Nûr 24/31.

³⁰⁰ Zuhruf 43/49.

³⁰¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 620; Dâni, *Teysîr*, 161; ‘Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 6/486.

³⁰² Nisâ 4/128.

³⁰³ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/606; ‘Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/205.

³⁰⁴ Muhammed b. Ahmed el-Mısri, *Zübdetü't-tefâsîr*, 83a.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FETHU'R-RAHMÂN'DA FERŞİ KIRÂAT FARKLILIKLARI

Müfessirlerin kırâatlere yaklaşımı ile kırâat âlimlerinin yaklaşımı arasında bariz birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Nitekim kırâat âlimlerinin gayesi, kırâatlerin sıhhatini kârîlerine nispetle tespit etmektir. Tefsir âlimleri ise kırâatlerden, âyetin muhtemel mânalarını ortaya çıkarmayı hedeflemişlerdir. Kırâat âlimleri, kırâatleri sıhhat yönünden değerlendirmeye tâbi tutarken sahîh ve şâz kırâatler için ayrı ayrı eserler te'lif etmişler; müfessirler ise eserlerinde, genelde sahîh-şâz ayrımı yapmaksızın, âyetlerin tefsirine yardımcı olacak tarzda bütün kırâatlerden yararlanma yoluna gitmişlerdir³⁰⁵. İnceleme konusu yapılan *Fethu'r-rahmân* isimli eserde ise durum bunun aksinedir. Zira *Fethu'r-rahmân* müellifinin amacı da tefsir yazmak olmasına rağmen tefsirini on kırâat ekseninde yapmayı temel hedef olarak belirlemiştir³⁰⁶. Bu yönüyle kırâat ilmi açısından oldukça değerli bir tefsir konumundadır. Aynı zamanda sadece sahîh kabul edilen kırâatlerin tefsire yansımaları göz önüne serildiğinden tefsir ilmi açısından da son derece kıymetlidir. Çünkü şâz kırâatlere veya on kırâatin dışında kalan farklı okuyuşlara genel itibariyle değinilmediğinden sahîh on kırâate göre Kur'ân'ın muhtemel mânâlarının sınırları çizilmiş olmaktadır.

Kırâat farklılıklarının ne şekilde ele alındığı noktasına gelince burada üzerinde durulması gereken ilk farklılık müteradif farklılıklardır. Kırâat ilminde bir kelimenin aynı anlama gelen başka bir kelime ile değiştirilerek okunması şeklindeki farklılıklara müteradif farklılıklar ismi verilmektedir. Yedi harf ruhsatı bağlamında değerlendirilen bu müteradifler, bir görüşe göre Hz. Ebû Bekir döneminde toplanan mushafta, başka bir görüşe göre Hz. Osman dönemindeki çoğaltma işlemi sırasında “son arza”ya ittibaen Kureyş lehçesi esas alınmak suretiyle tek harfe indirilmiştir³⁰⁷. Böylece Kur'ân kelimelerinin başka kelimelerle değiştirilerek okunmasının önüne geçilmiştir. Bu durumda elde mevcut olan mushaflarda müteradif farklılıklar mevcut değildir.

³⁰⁵ Mustafa Kılıç, *Zemahşeri'nin el-Keşşâf'ında Kırâat Olgusu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 70-71.

³⁰⁶ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/3.

³⁰⁷ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/255; Ögmüş, “Yedi Harf Meselesi”, 11.

Gerek Hz. Osman döneminde çoğaltılan mushaflarda gerekse günümüzdeki mushaflarda var olan ve kırâatler vesilesiyle korunmaya ve okunmaya devam eden farklılıkların ilki ferşî farklılıklardır. Kırâat literatüründe, kelimelerdeki değişim ferşu'l-hurûf olarak ifade edilmektedir. Lugatta, “açma, yayma ve serme”³⁰⁸ gibi anlamlara gelen ferş kelimesi literatürde, “okunuşunda ihtilaf vâki olan, üzerine kıyas yapılamayan cüziyyâta”³⁰⁹ denilmektedir. Kelimenin çoğulu, furûş olarak gelmektedir. Bunlar kelimenin harflerinin sayısında, mahrecinde, harekelerde, kelimenin kalıbında ve kökünde meydana gelen farklılıklardır. Müellifin ilgili âyetlerde gerekçelerini de vermek suretiyle bu ferşî farklılıklara mutlaka yer verdiği görülmektedir. Ferşî farklılıkların birçok çeşidi mevcuttur. Bu aşamada müellifin kırâat yöntemini değerlendirmek üzere söz konusu ferşî farklılıklar onun örnekleri ve gerekçeleriyle ele alınacaktır.

4.1. Kelimelerin Takdim/Tehiriyle Oluşan Kırâat Farklılıkları

Kelimelerin yer değiştirmesiyle oluşan bu farklılık türü, kırâat farklılıklarının toplamına bakıldığında sayı bakımından oldukça azdır. Bu tür farklılıklar genellikle aynı kökten gelen kelimelerde ve mushaf hattı itibariyle farklı okunuşlara imkân veren kelimeler üzerinde cereyan etmektedir. Farklı başlıklar altında değerlendirilebilmesi mümkün olan bu değişikliklerin takdîm ve tehir terimleriyle ifade edilmesi yaygındır. O sebeple söz konusu örnekler bu başlık altında ele alınacaktır.

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُودُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا

“فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُودُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا” kelimelerinin kırâat ihtilafını vermeden önce bu haliyle anlamını vermiş ve ayeti

“düşmanla savaştılar ve öldürüldüler” şeklinde değerlendirmiştir. Âyetin tefsirinde kırâat

ihtilaflarına değinen müellif, İbn Kesîr ve İbn ‘Âmir’in “وَقَاتَلُوا” kelimesini “savaşa

³⁰⁸ Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed el-Ma'rûf bi'r-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dârimî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, Dâru's-Şâmiyye, 1412), 565; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr (Beyrut: Dâru Sâdır, 1994), 7/247.

³⁰⁹ Zürcânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/358.

³¹⁰ Âl-i İmrân 3/195

öldürüldüler” anlamında “وَقُتِلُوا” şeklinde şeddeli okuduklarını ifade etmiştir. En son kısımda takdîm ve tehir ile ilgili açıklamalarda bulunan müfessir, Hamza, Kisâ ve Halef’in “قُتِلُوا” kelimesini takdîm etmek suretiyle okuduklarını söylemiştir. O zaman da mânânın “bir kısmı öldürüldüler, kalanlar ise savaştı” şeklinde olacağını ifade etmiştir. Diğerleri ise birinci mânâyâ tekabül eden vecih üzere ve metinde geçtiği şekilde okumayı tercih etmişlerdir³¹¹. Yine aynı kökten gelip muzârî halde bulunan “إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ” “فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ” kelimelerini de belirtilen imamlar meçhûl olanı takdîm etmek suretiyle ve yine aynı mânâda “bir kısmı öldürüldüler, kalanlar ise savaştı” olarak değerlendirirken diğerleri malûm olanı öncelemeyi tercih etmişlerdir³¹³.

Kelimelerin takdîm ve tehirinin metinde olmayıp gerekçe olarak değerlendirildiği yerlerden olan “الرَّ كِتَابَ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ اللَّهُ الَّذِي” “لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَوَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ”³¹⁴ âyetindeki lafzatullahı Nâfi, Ebû Ca’fer ve İbn ‘Âmir gerisiyle irtibatını keserek, mübtedâ olmak üzere merfû okurken “الَّذِي” ile başlayan cümleyi haber olarak değerlendirmişlerdir. Müellife göre “هُوَ اللَّهُ الَّذِي” şeklinde değerlendirilirse merfû okunması sahîh olacaktır. Ya’kûb’un râvîsi Ruveys sadece buradan başlaması durumunda bu kırâate katılmış ve merfû okumuştur. Vasil yaptığı durumda ise mecrur okumayı tercih etmiştir. Diğer kırâat imamları ise “الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ” in sıfatı olarak düşünüp her iki halde de cerr ile okumayı tercih etmişlerdir. Ebû ‘Amr cerr ile okuyanların gerekçesini ifade sadedinde cerr ile okuyanlara göre burada adeta “إِلَى صِرَاطٍ اللَّهُ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ”

³¹¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 221; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/467; Dâni, *Teyisr*, 93; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/246; Dimyâtî, *İthâf*, 182, 184. ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/76.

³¹² Tevbe 9/111.

³¹³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 319; Dâni, *Teyisr*, 92; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/329; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/246; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/245.

³¹⁴ İbrâhîm 14/1-2.

şeklinde takdîm ve tehir söz konusu olduğunu söylemiştir³¹⁵. Aynı durum “لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَلَا”³¹⁶ âyetindeki “لَكِنَّا” kelimesinde de karşımıza çıkmaktadır. Kelimeyi Ebû Ca‘fer, İbn ‘Âmir, Ya‘kûb’dan naklen Ruveys vakıf ve vasıl halinde nûn’dan sonra elif’i ispat ederek “لَكِنَّا” şeklinde okumuştur. Diğerleri ise vasıl halinde hafzederek okumuşlardır. Vakıf halinde resm-i mushafa uyarak elif’i uzatarak okuma konusunda ihtilaf yoktur. Kelimenin aslı “لَكِنُّ أَنَا” şeklindedir. Çok kullanımdan dolayı hafiflik olsun diye hemze hafzedilmiştir. Sonra iki nûn’dan birisi diğerine idğâm edilmiştir. Kisâi burada takdîm-tehir olduğunu söylemiş ve mecazen “لَكِنَّ اللَّهَ رَبِّي” demek olduğunu belirtmiştir³¹⁷.

4.2. Kelimedeki Harfin Değişmesiyle Oluşan Kırâat Farklılıkları

Kırâat farklılıklarının bir kısmının kelimeyi oluşturan harflerin değişmesiyle meydana geldiği görülmektedir. Mânâ boyutu göz önüne alındığında kırâat farklılıklarının mânâyâ en fazla etki eden kısmını bu bölüm oluşturmaktadır. Aynı kelimeyi bir grup kırâat imamı bir harfle okurken diğer bir grup kırâat imamı başka bir harfle okuyabilmektedir. Sayıca örneği çok fazla olmayan bu nevi farklılıkların genellikle hem teleffuzu hem de mânâsı birbirine yakın kelimelerden kaynaklandığı görülmektedir. Bazen de harfin tamamen değiştiği bu kırâat farklılıklarında mushaf hattının etkisi tebarüz etmektedir.

Bu konuda önemli örneklerden birisi “أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا” âyetinde yer alan “نُنشِرُهَا” kelimesinin okunuşuyla alakalıdır. Kırâat imamlarından ‘Âsım, Kisâi, Halef ve İbn ‘Âmir kelimeyi za-i muceme (noktalı zây) ile okumuşlardır. Yani “biz onu yerden yükseltir ve cesedindeki yerine

³¹⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 362; Dâni, *Teyisîr*, 134; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 2/544; Dimyâtî, *İthâf*, 271; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/504.

³¹⁶ Kehf 18/38.

³¹⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 391; Dâni, *Teyisîr*, 143; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/32; İbnü’l-Cezerî, *en-Nesr*, 2/311; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/177.

döndürürüz” demektir. “نَشْرَتْهُ-فَنَشَرَ” denir ki o da “رَفَعْتُهُ-فَارْتَفَعَ” “ben onu yükselttim o da yükseldi” anlamındadır. Diğerleri ise ra-i mühmele (noktasız râ) ile “نُنْشِرُهَا” okumuşlardır. O zaman mânâsı “biz onu diriltiriz” şeklindedir³¹⁸. Zaten başka bir âyette Allah Teâlâ söyle buyurur: “ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشُرْهُ”³¹⁹ “sonra dilediği zaman onu diriltecektir”³²⁰. Görüldüğü üzere müellif âyetle ilgili önce kırâat farklılıklarını vermiş ardından kelimenin mânâsına değinmiştir. Ancak ikinci vechi ifade ederken ilave olarak başka âyetten de delil getirmiştir. Bu da onun hangi kırâate daha yakın olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

“قُلْ إِيَّايَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَكَذَّبْتُمْ بِهِ مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ يَفْضُلُ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ”³²¹

âyetinde geçen “يَفْضُلُ” kelimesini yazma nüshaya “يَفْضُ” şeklinde yazan ve kelimenin “hüküm vermek” anlamındaki kaza kelimesinden geldiğini ifade eden müellif, kelimeyi Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Ca’fer ve ‘Âsım’ın kâf’ın zammesi ve noktasız ve şeddeli sâd ile “يَفْضُلُ” olarak okuduklarını söylemiştir. O zaman mânâ “Hakkı söylüyor/anlatıyor” şeklinde olmaktadır. Müellif böyle okunmasının gerekçesi olarak bütün mushaflarda kelimenin yâ’sız yazılmasını göstermiştir. Diğerleri, kâf’ın sükûnu ve dâd harfiyle “يَفْضُ” şeklinde okumuş olup delilleri ise âyetin devamında gelen “وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ” “o, hakkı batıldan ayırt edenlerin en hayırlısıdır” cümlesidir. O zaman da “hükmetmek” mânâsına gelen “يَفْضِي” kelimesinin kullanılması doğru olacaktır. Kelimede meydana gelen hazifle ilgili de bilgiler veren müellif “يَفْضِي” kelimesinin sonunda bulunan yâ’nın “صَالِ الْجَحِيمِ”³²² vb. yerlerde olduğu gibi elif ile lâm’ın ağır gelmesi dolayısıyla hafzedildiğini açıklamıştır. Kırâat imamlarından Ya’kûb ise vakfederken yâ’yı ispat ederek durmuştur³²³. Bu âyet-i kerîmedeki tutumundan yola çıkarak

³¹⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 189; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 100; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/278; Dâni, *Teyyîr*, 82; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/373.

³¹⁹ Abese 80/22.

³²⁰ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/373.

³²¹ En’âm 6/57.

³²² Sâffât 37/163.

³²³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 275; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/27; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/285; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/405.

müellifin hangi kırâati tercihe daha yakın olduğunu ifade etmemiz mümkün olacaktır. Özellikle yazma nüshada âyet metnine “hüküm vermek” anlamına gelen “يُفْضِي” kelimesini yazması ve aynı zamanda bu kırâate âyetten delil getirmek suretiyle “الْفَاصِلِينَ” kelimesini “الْحَاكِمِينَ” kelimesiyle açıklaması bu kırâati tercih ettiğini gösterir niteliktedir³²⁴. Aynı zamanda bu görüşü âyet içerisinde önceden zikretmesine karşın açıklamasını ve delillendirmesini sonraya bırakması da göz ardı edilmemelidir.

Birtakım değişikliklerle Kur’ân’da üç yerde geçen “وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْهِ”³²⁵ âyetindeki “بُشْرًا” kelimesi de müellifin elimizdeki mushaflardan farklı yazdığı yerlerdendir. Zira müellif, ayeti nûn ile yazmayı tercih etmiş ve ‘Âsım’ın burayı bir noktalı ve zammeli bâ ile “بُشْرًا” şeklinde okuğunu ve bu durumda kelimenin yağmurun “müjdeleyici” olarak gönderilmesi anlamına geleceğini beyan etmiştir. İbn ‘Âmir zammeli bir nûn ve şîn’in sükûnuyla “نُشْرًا” olarak okumuş, Hamza, Kisâ ve Halef ise nûn’un fethası ve şîn’in sükûnuyla “نُشْرًا” olarak okumuşlardır. Diğerleri ise nûn’un ve şîn’in zammesiyle “نُشُورًا” kelimesinin cemisi “نُشْرًا” şeklinde okumayı tercih etmişlerdir³²⁶. Nûn ile okunan kırâatlerde her bir okuyuşun ayrı bir mânâsı ortaya çıkar ki bunlar her biri farklı yönlerden esen farklı rüzgarlar için kullanılmıştır³²⁷. Görüldüğü üzere kelimedede hem harf hem de hareke değişikliğine bağlı olarak birçok kırâat farklılığı ile birlikte yeni anlamlar ortaya çıkmaktadır.

³²⁴ Muhammed b. Ahmed el-Mısrî, *Zübdetü't-tefâsîr*, 105b.

³²⁵ Farklı yerler için bk. A'râf 7/57; Furkân 25/48; Neml 27/63.

³²⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 283; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/111; Dâni, *Teyâsîr*, 110; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/532; 5/30, 154.

³²⁷ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/532.

Tamamen mushaf hattına dayandırılan yerlerden olan “هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا”³²⁸ âyetindeki “يُسَيِّرُكُمْ” kelimesi Ebû Ca’fer ve İbn ‘Âmir tarafından “نَشْرٌ” kökünden yâ’nın fethası arkasından gelen nûn’un sükûnu ve zammeli bir şîn ile “يُنَشِّرُكُمْ” şeklinde okunmuştur. Çünkü bu şekildeki okuyuş Şâm ehlinin ve diğer bazılarının mushaflarına göredir. Diğerleri ise “نَيْسِيرٌ” kökünden, zammeli yâ, fethalı bir sîn ve arkasından gelen şeddeli/meksûr bir yâ ile okumayı tercih etmişlerdir. Bu da onların mushaflarına göre böyledir³²⁹. Kelime kökü tamamen değiştiğinden birinci kırâate göre “sizi karada ve denizde yayan odur” anlamı çıkarken ikinci kırâate göre “O, sizi karada ve denizde gezdirip dolaştırandır” anlamı çıkmaktadır. Yine aynı sûrede yer alan “هُنَالِكَ تَتْلُوا كَلِمَةً نَفْسٍ مَّا”³³⁰ âyetinde geçen “تَتْلُوا” kelimesini Hamza, Kisâî ve Halef “تِلَاوَةٌ” kökünden iki tâ ile “تَتْلُوا” okurlarken “herkesin kendi sayfasını (amel defterini) okuması” anlamında kullanmışlardır. Diğerleri ise “تَلَوِيٌّ” kökünden tâ ve bâ harfleriyle okumuş olup³³¹ “herkesin amelinin neticesi ortaya çıkacaktır” anlamına gelmektedir.³³²

Mânâyı etkisi olan yerlerden “مَا نُنَسِّحُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئُهَا نَاتٍ بَحْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَمْ تَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَيَّ”³³³ âyetindeki “نُنَسِّئُهَا” kelimesi farklı okunan yerler arasındadır. Buna göre kelimeyi İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr nûn’un ve sîn’in fethasıyla “نُنَسِّئُهَا” okurken sîn ve hâ’nın arasına bir hemze ilave etmişlerdir. Buna göre mânâ “onu Levh-i Mahfuz’da bekletiyoruz” anlamındadır. Diğerlerin ise nûn’un zammesi, sîn’in kesresi ve hemze’siz okumuşlardır³³⁴.

³²⁸ Yûnus 9/22.

³²⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 325; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/357; Dâni, *Teyisîr*, 121; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 3/275; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/275.

³³⁰ Yûnus 9/30.

³³¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 325; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/361; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/283; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/280.

³³² ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/280.

³³³ Bakara 2/106.

³³⁴ En-Nehâs, *İ’râbü’l-Kur’ân*, 1/206; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 168; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 86; Dâni, *Teyisîr*, 86; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/90; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/219; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/173.

Müellif buna göre mânâyı “onu unutulmuş kılarız da terkedilmiş olur” şeklinde açıklamaktadır. Böylece ilgili kısmın tefsirini tamamen kırâatlere dayandırmakta ve mânâ ona göre şekillenmektedir³³⁵.

İki defa “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَىٰ إِلَيْكُمْ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبَيَّنُوا ”³³⁶ âyetinde ve bir de “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ ”³³⁷ âyetinde geçen “تَبَيَّنُوا” kelimesini kırâat imamlarından Hamza, Kisâî ve Halef “النبات” kökünden “تَتَبَّنُوا” şeklinde okumuşlardır. Kelime bu haliyle “النبات” ve “التثبت” kökünden değerlendirilmiş ve “tevakkuf edin” anlamı verilmiştir³³⁸. Diğer kırâat imamları ise yâ ve nûn harfleri ile “تَبَيَّنُوا” şeklinde okumuştur. Kelime bu haliyle “التبين” kökünden gelir ve “teemmül” mânâsındadır³³⁹. Yine Kur’ân’da iki defa geçen ve sadece birinde hemze’nin ibdâli ile ilgili farklılık bulunurken diğerinde kelimenin kökündeki harflerin dahi değiştiği örneklerden birisi “لَتُبَيَّنَّتْهُمْ” kelimesidir. Nahl sûresindeki “وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا ”³⁴⁰ âyetinde geçen kelimedeki kırâat farklılığı olarak Ebû Ca’fer’in hemze’yi fethalı bir yâ’ya ibdâl ederek okuduğu diğerlerinin ise ibdâl yapmadan okudukları haber verilmiştir³⁴¹. Ankebût sûresindeki âyet-i kerîmede ise “وَالَّذِينَ ”³⁴² kelimenin kırâat imamlarından Hamza, Ya’kûb³⁴³, Kisâî ve Halef nûn’dan sonra üç noktalı sâkin sâ ile (peltek sâ) ve hemze’yi yâ’ya ibdâl etmek suretiyle okumuşlardır. Bu haliyle kelime “الثوا” kökünden

³³⁵ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/173.

³³⁶ Nisâ 4/94.

³³⁷ Hucurât 49/6.

³³⁸ Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/581; Dâni, *Teysîr*, 97; Dimyâtî, *İthâf*, 193; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/363.

³³⁹ Dâni, *Teysîr*, 97; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/177.

³⁴⁰ Nahl 16/41.

³⁴¹ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/25.

³⁴² Ankebût 29/58.

³⁴³ Her ne kadar müellif Ya’kûb’u da zikretmiş olsa da kırâat kaynaklarında Ya’kûb rivâyeti mevcut değildir. Bk. İbnü’l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr fi’l-kirâati’l-’aşr*, thk. Enes Mühre (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-’İlmiyye, 1420), 294.

gelmekte o da “ikamet etmek” anlamındadır. Bir kimse kalktığı zaman “ثوى الرجل”, bir yere inip orada mukim hale geldiği zaman ise “أثويته” denilmektedir. Diğerleri ise tek noktalı ve fethalı bâ, şeddeli vâv ve hemze ile okumayı tercih etmişlerdir. Sadece Ebû Ca‘fer “menzil” anlamına gelen ve kökünün “التبوء” olduğunu düşünerek hemze’yi yâ’ya ibdâl etmek suretiyle okumuştur³⁴⁴. “يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا”³⁴⁵ âyetinde geçen “إِثْمٌ كَبِيرٌ” kelimesini kırâat imamlarından Hamza ve Kisâî üç noktalı sâ ile (sâ-i müselles) “إِثْمٌ كَبِيرٌ” şeklinde okumuşlardır. Diğerleri ise bâ ile “إِثْمٌ كَبِيرٌ” şeklinde okumuşlardır³⁴⁶. Görüldüğü gibi müellif bazen kelimelerdeki harfin değişmesiyle oluşan kırâat farklılıklarını ayrıntılı olarak izah etmiş, bazen de sadece farklılıkları verip geçmeyi tercih etmiştir.

4.3. Kelimelerin Fiil ve İsim Kalıplarıyla Okunuşu

Kelimelerin isim ya da fiil kalıbıyla okunmasıyla oluşan kırâat ihtilafları da oldukça yaygındır. Aynı kelimeyi bazı kırâat imamları isim kalıbıyla okurken bazıları da fiil kalıbıyla okumuşlardır. Burada senet oldukça önem arz etmektedir. Bu farklı okuyuşlar bazen mânâyı değiştirmekte bazen zenginleştirmekte, bazen de âyetin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilmektedir. Tefsir, on kırâat içerisinde yer alan bu tür farklılıkları ele almıştır.

Kelimenin isim ya da fiil olarak okunması denilince ilk akla gelen örneklerden olan “قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْتَلِنَ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ”³⁴⁷ âyetindeki “عَمَلٌ” kelimesini Kisâî ve Ya‘kûb mîm’in kesresi, lâm’ın fethası ile okurken “عَمَلٌ” kelimesini de nasb ile okumuştur. Bu durumda mânâ “şirk amelini işlediği” yönünde olmaktadır. Diğerleri ise onun gemiye binmeye ehil olmadığını ifade etmek üzere mîm’in

³⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/396; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/260.

³⁴⁵ Bakara 2/259.

³⁴⁶ En-Nehhâs, *l’râbü’l-Kur’ân*, 1/260; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 182; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 132; Dâni, *Teyisr*, 80; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/210; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/22; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/308.

³⁴⁷ Hûd 11/46.

fethası ve lâm'ı merfû ve tenvinli okumuştur³⁴⁸. Bu ikinci kırâatte zemmetme konusunda mübalağa edilmiş ve onun salih olmayan bir amel neticesi olduğu ifade edilmiştir.

قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرِّ مِنْ ذَلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَعَصِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ

”قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرِّ مِنْ ذَلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَعَصِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ“³⁴⁹ âyetindeki ”وَعَبَدَ“ kelimesini İmam Hamza bâ'nın zammesi ile okurken ”الطَّاغُوتَ“ kelimesini cerr ile okumuş ve izâfet olarak düşünmüştür. ”وَعَبَدَ“ kelimesini ”عَصُدٌ“ örneğinde olduğu gibi fiilden isim türetmiştir. Bu kalıp da mübalağa ve kesret için bina edilmiştir. Diğerleri ise fiili mâzî olarak değerlendirip bâ'nın ve tâ'nın fethasıyla okumuşlar ve ”لَعَنَ“ ile ”وَعَصِبَ“ kelimelerine atfetmeyi tercih etmişlerdir³⁵⁰. Bunlara göre ayete ”kim tâğuta taparsa...“ mânâsı verilmiş olmaktadır³⁵¹. Tefsirlerde bu bölümün okunuşuyla alakalı gerek sahabeden gerekse daha sonra gelen selef-i salihin ve kırâatçilerden birçok vechin varlığından bahsedilmiştir³⁵². Benzer bir izâfet takdîrinin yapıldığı yerlerden biri de ”أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنَّ يَشَأُ يُدْهِبُكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ“³⁵³ âyetinde yer alan ”خَلَقَ“ kelimesinin okunuşuyla alakalıdır. Kırâat imamlarından Hamza, Kisâî, Halef lâm'ın kesresi, kâf'ın raf'ı ve elif ile ”فَاعِلٌ“ vezninde kelimeyi okurken sonrasında da izâfet olmak üzere mecrûr kılmışlardır. Diğerleri ise ”فَعَلٌ“ vezninde lâm'ın ve kâf'ın fethasıyla ve elif'siz okuyup sonrasında da naspetmişlerdir. Ancak ”السَّمَوَاتِ“ kelimesi cemi müennes sâlim olduğu için nasb alametini kesre ile almıştır³⁵⁴. Aynı fiil ve aynı kırâat imamlarının bulunduğu yerlerden biri de ”وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهَا وَمِنْهُمْ مَنْ

³⁴⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 334; Dâni, *Teysîr*, 125; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/405; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/289; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/346.

³⁴⁹ Mâide 5/60.

³⁵⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 246; Dâni, *Teysîr*, 100; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/693; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/255; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/317.

³⁵¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 457; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/308. 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/509.

³⁵² İbn 'Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 6/29; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 6/236.

³⁵³ İbrâhîm 14/19.

³⁵⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 362; Dâni, *Teysîr*, 134; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/554; Zemahşerî, *Keşşaf*, 2/374; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/298; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/514.

”يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ“³⁵⁵ âyetindeki ”خَلَقَ“ fiilinin okunuşudur. Bu fiili söz konusu imamlar ”فَاعِلٍ“ vezninde okuyup izâfet olarak değerlendirirken diğerleri ise fiil kalıbında ”خَلَقَ“ okuyup devamındaki ”كُلٌّ“ kelimesini fiilin mef’ûlü olmak üzere mensûb okumuşlardır³⁵⁶.

Fiil veya isim okunmasına mushaf hattının dahil olduğu yerlerden olan ”فَالِقُ الْإِصْبَاحِ“³⁵⁷ âyetinin ”جَعَلَ“ kelimesini Kûfeliler mushaf hattına dayanarak mâzî ve devamındaki ”الَّيْلِ“ kelimesini de mensûb okumuşlardır. Diğerleri ise elif’li olarak, ayn’ın kesresi ve lâm’ı da merfû olmak üzere ”جَاعِلٍ“ okumuşlar, ”الَّيْلِ“ kelimesini ise izâfetten dolayı mecrûr kılmışlardır³⁵⁷. Yine ism-i fâil kalıbıyla fiil kalıbının farklı değerlendirildiği yerlerden olan ”وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَرَعَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ“³⁵⁸ âyetindeki ”آتَوْهُ“ kelimesi Hamza, Halef ve ‘Âsım’dan naklen Hafs tarafından fiili mâzî sîgasında hemze’nin kasrı ve tâ’nın fethası ile okunmuştur. Yani ”Allah’ın emrine geldiler” mânâsında ”ona icabet ettiler” demektir. Diğerleri ise ”gelmek” anlamında ”فَاعِلُوهُ“ vezninden ism-i fâil olmak üzere hemze’nin ve tâ’nın meddiyle okumuşlardır³⁵⁹.

Kelimedeki harfin değişmesine de güzel bir örneklik teşkil eden ”أُولَئِكَ الَّذِينَ خَلَقَ“³⁶⁰ âyetindeki ”بِقَادِرٍ“ kelimesini Ya’kûb’dan naklen Ruveys ”يَصْرِفُ“ örneğinde olduğu gibi gelecek zaman ifade eden bir fiil

³⁵⁵ Nûr 24/45.

³⁵⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 457; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/308. ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/549.

³⁵⁷ Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/651; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/355; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/502.

³⁵⁸ Neml 27/87.

³⁵⁹ Dâni, *Teyisr*, 169; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/420; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/339; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/166.

³⁶⁰ Yâsîn 36/82.

olmak üzere başında bir meftuh bir yâ, kâf'ın sükûnu ve elif'siz olmak üzere “يُقَدِّرُ” şeklinde okumuştur. Diğerleri ise “فَاعِلٌ” vezninde başında bir bâ, fethalı bir kâf, ardından elif ve tenvinli/mecrûr bir râ ile “بِقَادِرٍ” okumayı tercih etmişlerdir³⁶¹.

Kelimenin isim ve fiil kalıpları ile okunuşunun güzel bir örneği de “فَلَا افْتَنَحَمَ الْعَقَبَةُ وَمَا”
فَلَا افْتَنَحَمَ الْعَقَبَةُ مَا الْعَقَبَةُ فَكُ رَقَبَةٍ أَوْ اطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْعَبَةٍ
İbn Kesîr, Ebû ‘Amr ve Kisâî her iki kelimeyi de fiili mâzî kalıbında değerlendirmiş ve “فَكُ”
kelimesini kâf'ın fethası ile “رَقَبَةٍ”i ise nasb ile okumuşlardır. Aynı şekilde “اطْعَامٌ” kelimesini
hemze'nin ve mîm'in tenvinsiz fethası ile ve öncesinde elif getirilmeden “اطْعَمَ” şeklinde
okumuşlardır. “فَكُ رَقَبَةٍ” cümlesi “لَا افْتَنَحَمَ الْعَقَبَةُ” cümlesinin tefsiri olmakta “اطْعَمَ” ise “فَكُ”
kelimesine atfedilmektedir. “وَمَا اَذْرِيكَ مَا الْعَقَبَةُ” cümlesi ise cümle-i itiraziyye olmaktadır.
Diğerleri ise “فَكُ”yü “رَقَبَةٍ”e izâfet etmek suretiyle “فَكُ”nün raf'ı “رَقَبَةٍ”in cerri ile
okumuşlardır³⁶³. Çünkü burada “فَكُ” mastardır ve mef'ûlü olan “رَقَبَةٍ”ye muzâf olmaktadır.
“اطْعَمَ”nin mastarı olan “اطْعَامٌ” kelimesini ise “فَكُ”ye atfetmek suretiyle hemze'nin kesresi,
mîm'in tenvin üzere raf'ı, öncesinde de bir elif getirmek suretiyle okumuşlardır³⁶⁴.
Örneklerden de anlaşılacağı üzere müellif kelimeleri isim ya da fiil olarak okunması
konusundaki farklılıklara değinmiş, mânâ yönünden meseleyi ele almış ve farklı i'râb
takdirleriyle oluşan yeni anlamları izah etmiştir.

³⁶¹ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/651; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/355; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 5/502.

³⁶² Beled 90/11-12-13-14.

³⁶³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 686; Dâni, *Teysîr*, 223; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/620; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 7/370.

³⁶⁴ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 7/370.

4.4. Kelimelerde Bulunan Ziyadelik ve Noksanlık

Kur'ân Allah tarafından indirilmiş ve hiçbir değişikliğe uğramadan günümüze kadar ulaştırmış bir kitaptır. İnzâl süreci içerisinde meydana gelen ve yedi harf ruhsatı kapsamında müteradif kelimelerle yapılan okumaların -genel kabule göre- Kur'ân'ın toplanması ve çoğaltılması esnasında “son arza”ya ittibaen tek harfe indirildiği daha önce belirtilmişti. Ancak yine de bazı kelimelerde meydana gelen birtakım harf ziyade ve noksanlıkları on kırâat içerisinde yer almıştır. Bunları Hz. Osman'ın farklı beldelere gönderdiği mushafalarda muhafaza altına almayı tercih ettiği ifade edilmektedir. Hz. Osman ve bazı sahabe/tâbiinden gelen Kur'ân'da birtakım lahnların olduğu ancak bunların zamanla insanların okuyuşları ile düzeltileceğine dair rivâyetler mevcuttur³⁶⁵. Bazı müsteşrikler bu rivâyetleri ve bu türden farklılıkları müstensih hatası veya Kur'ân'da birtakım hataların bulunduğu dair görüşlerine delil olarak sunmuşlar da³⁶⁶ İslam âlimleri onlara gereken cevabı delilleriyle vermiştir. Bu ziyade ve noksanlıklarla ilgili yapılan en güzel değerlendirme Hz. Ömer ile Hişâm b. Hakîm arasında Furkan sûresindeki birtakım âyetlerin okunuşu ile ilgili ihtilafta Hz. Peygamber'in verdiği cevapla desteklenen rivâyettir³⁶⁷. Bu rivâyete dayandırılan değerlendirmeye göre büyük anlam değişikliklerine sebebiyet vermeyen bu tür kelime ziyade ve noksanlıkları ayrı birer inzâl olarak değerlendirilmiştir³⁶⁸.

4.4.1. Kelimelerin Başında Bulunan Ziyadelik/Noksanlık

Kelime veya harf eksikliği/fazlalığı olarak ifade edebileceğimiz bu tür farklılıklarda, bazen bu fazlalık bir ‘fâ’ harfi bazen eksik bir “min” harf-i cerri olabilmektedir. Bu alanda da mushaf hattı oldukça etkilidir. Çünkü bir harfin fazla ya da eksik olarak okunması yazılı bir dayanağa ihtiyaç duymaktadır. Sayıca çok olmayan bu örnekler kırâat farklılıkları içerisindeki yerini almıştır.

³⁶⁵ Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirîn”, 48; Ebû Dâvûd, “Vitr”, 22.

³⁶⁶ İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, 245-250; Ebû 'Amr ed-Dânî, *el-Mukni' fî resmi mesâhifi'l-emsâr*, thk. Muhammed Sâdık Gamhâvî (Kahire: Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, t.s.), 106-117.

³⁶⁷ Buhari, “Fezâilu'l-Kur'ân”, 5, 27; Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirîn”, 48.

³⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/52.

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَمْ يَكُن لَّهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلٌّ لَهِ “
 Konu ile alakalı örneklerden ilki “³⁶⁹فَاتِنُونَ” âyetinin başında bulunan vâv’ın okunmasıyla alakalıdır. Bu âyeti kırâat imamlarında İbn ‘Âmir vâv’sız okurken diğer kırâat imamları vâv’lı olarak okumuşlardır³⁷⁰. Vâv’ın okunmasıyla alakalı diğer bir örnek “³⁷¹وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لَكُم” âyetidir. Âyetin başında bulunan “وَسَارِعُوا” kelimesini Nâfi, Ebû Ca’fer ve İbn ‘Âmir vâv’sız okurken diğerleri ise vâv’lı olarak okumuşlardır³⁷². Mushaf hattı ile izah edilen yerlerden olan “³⁷³وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِّمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِقُنَّ” âyetinin başında bulunan “وَالَّذِينَ” kelimesini Nâfi, Ebû Ca’fer ve İbn ‘Âmir vâv’sız okurlarken -ki onların mushaflarında böyledir- diğerleri ise vâv’lı okumuşlardır³⁷⁴.

وَيَقُولُ الَّذِينَ “
 Vâv’ın okunmasının nahiv kuralları ile ilişkilendirildiği örneklerden olan “³⁷⁵أَمَّنُوا أَهْلَ الْأَرْضِ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ جِهَادَ إِيمَانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَاصْبِرُوا حَاسِرِينَ” âyetinin başındaki kelimeyi Ebû ‘Amr ve Ya’kûb vâv ile ve lâm’ı önceki âyette geçen “أَنْ يَأْتِي” kelimesine atfetmek suretiyle nasp ederek okumuştur. Bu durumda cümle “فَعَسَىٰ أَنْ يَقُولَ الَّذِينَ آمَنُوا” şeklinde olmaktadır. ‘Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef ise yine vâv’lı olarak ancak istinaf cümlesi olmak üzere merfû okumayı tercih etmişlerdir. Diğerleri ise -ki onlar İbn Kesîr, Nâfi, Ebû Ca’fer ve İbn ‘Âmir’dir- vâv’sız ve merfû okumuşlardır. Ehl-i Âliye’nin³⁷⁶ mushaflarında bu şekilde geçmektedir. Bunlar cümlenin öncesiyle irtibatı devam ettiği için atıf edati

³⁶⁹ Bakara 2/116.

³⁷⁰ İbn Mucâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 168; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 188; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/210; Dâni, *Teysîr*, 76; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/220; Dimyâtî, *İthâf*, 146; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/182.

³⁷¹ Âl-i İmrân 3/133.

³⁷² İbn Mucâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 216; Dâni, *Teysîr*, 179; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/417; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/26.

³⁷³ Tevbe 9/107.

³⁷⁴ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/240.

³⁷⁵ Mâide 5/54.

³⁷⁶ Harameyn imamlarına (Nâfi’, Ebû Ca’fer ve İbn Kesîr) muvâfakat ettiğinde İbn Âmir eş-Şami için kullanılan bir tâbirdir. “<http://arabiclexicon.hawramani.com/>” (Erişim 17 Mart 2022).

kullanmayı gerekli görmemişlerdir. Yani cümle “يُثْبَوُ الَّذِينَ آمَنُوا فِي وَقْتِ إِيظَاهَارِ اللَّهِ نِفَاقِ الْمُنَافِقِينَ” takdirindedir³⁷⁷.

Harf-i cerrin hazfiyle alakalı ise “فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رَسُولٌ مِنْ قَبْلِكَ جَاءُوا بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ”³⁷⁸ âyetinin “وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ” kısmının harf-i cerrli veya harf-i cerrsiz okunması karşımıza çıkar. Buna göre İbn ‘Âmir’den naklen İbn Hişâm “وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ” kelimelerini bâ harf-i cerrli ilavesiyle “وَبِالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ” şeklinde okurken, İbn Zekvân kendisine sadece “وَبِالزُّبُرِ” kelimesinde muvâfakat etmiş ve bâ harf-i cerrli ile okumuştur³⁷⁹. Min harf-i cerrinin okunmasıyla alakalı da “وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا”³⁸⁰ âyetinde “بِجَحْرِ تَحْتَهَا” kelimeleri arasına gelmesi ihtilafı olan “مِنْ” harf-i cerrli verilebilir. İbn Kesîr burayı “مِنْ” harf-i cerr ilavesiyle ve “تَحْتَهَا” kelimesinin cerrliyle okumuştur. Söz konusu durum Mekke mushaflarında bu şekildedir. Diğerleri ise “مِنْ” lafzını hafzetmek suretiyle okumuşlardır³⁸¹. Onların mushaflarında da bu şekilde geçmektedir. Kur’ân’da bunun dışındaki yerlerde “تَحْتَهَا” kelimesinden önce “مِنْ” harf-i cerrinin getirilmesi noktasında ittifak etmişlerdir. Bu âyetin açıklamasıyla ilgili İbnü’l-Cezerî *en-Neşr*’de şu izahları getirmiştir: Muhtemelen “مِنْ” harf-i cerrinin sadece burada yazılmamış olmasının sebebi suyun cennetteki bu ağaçların altından çıkmasıdır. (Başka yerden gelip ağaçların altından geçmesi değil bizzat ağaçların altından çıktığı ifade edilmektedir). Kur’ân’daki diğer yerlerde ise o nehrin bir yerden gelerek ağaçların altından akıp gittiği ifade edilmektedir. Aslında mânâda ihtilaf edilmemiş, sadece

³⁷⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 244; Dâni, *Teysîr*, 99; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/686; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/254; Dimyâtî, *İthâf*, 201; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/310.

³⁷⁸ Âl-i İmrân 3/184.

³⁷⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 221; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 118; Dâni, *Teysîr*, 92; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/458; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/245; Dimyâtî, *İthâf*, 183; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/69.

³⁸⁰ Tevbe 9/100.

³⁸¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 318; Dâni, *Teysîr*, 119; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/320; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/280; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/233.

mushaf hattında ihtilaf edilmiştir. Bu cennetler, onun emrini yücelten, lütuflarını anan, yüceliğinin farkında olanlar ve Hz. Peygamber’i tasdik edip, ona en güzel şekilde teslim olan ve en iyi biçimde tâbi olanlar için hazırlanmıştır³⁸².

Lâm-ı tarifile ilgili değerlendirme sonucunda farklı kırâatlerin ortaya çıktığı yerlerden biri de “وَلَلدَّارُ”³⁸³ âyetindeki “وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَهْوٌ وَلَلدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ” kelimesidir. İbn ‘Âmir kelimeyi tek bir lâm ile “وَلَدَارُ” şeklinde okumuş ve devamındaki “الْآخِرَةَ” kelimesini izâfetten dolayı mecrûr kılmıştır. Yani “دَارُ السَّاعَةِ الْآخِرَةِ” demektir. Bu Şâm ehlinin mushafında bu şekilde geçmektedir. Diğerleri ise iki lâm ile, idğâmdan dolayı dâl’in şeddesi ve devamında gelen kelimeyi sıfat olmak üzere merfû okumuşlardır. Bu da onların mushaflarında bu şekilde yer almaktadır³⁸⁴.

Bu başlık altında ele alacağımız son örnek bir zamirin düşmesi olacaktır. “الَّذِينَ يَبْخُلُونَ”³⁸⁵ âyetinin son kısmında yer alan “هُوَ” zamiridir. Burayı Nâfi, Ebû Ca’fer, İbn ‘Âmir “هُوَ” zamiri olmaksızın “فَإِنَّ اللَّهَ الْعَزِيزُ الْحَمِيدُ” şeklinde okumuşlardır. Çünkü Medîne ve Şâm mushaflarında bu şekildedir. Diğerleri ise “هُوَ” zamiriyle birlikte okumuşlar onlar da bu okuyuşu kendi mushaflarına dayandırmışlardır³⁸⁶. Mânâ boyutunun sınırlı, mushaf hattının ise oldukça etkin olduğu bu alandaki farklılıklar da müellif tarafından belirtilmiş, anlama etkileri var ise mutlaka izah edilmiştir. Oluşan yeni anlamlar örneklerle açıklanmıştır.

³⁸² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/280; ‘Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/233.

³⁸³ En‘âm 6/32.

³⁸⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb‘a*, 256; Dâni, *Teyisr*, 102; Begavî, *Me‘âlimü't-tenzîl*, 2/18; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/257; ‘Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/388.

³⁸⁵ Hadîd 57/24.

³⁸⁶ Dâni, *Teyisr*, 208; Begavî, *Me‘âlimü't-tenzîl*, 4/329; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/384; ‘Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 6/544.

4.4.2. Füllerde Muzaraat Harfinin Okunmasıyla Alakalı Farklılıklar

Kısmen idğâmın konusuna giren ve fiilin bazı harflerinin hazfiyle alakalı birtakım unsurlar içeren ziyade ve noksanlıklar kırâat farklılıkları içinde yerini almıştır. Örneğin “لَوْ تُسْوَى بِهِمُ الْأَرْضُ” âyetinde geçen “لَوْ تُسْوَى بِهِمُ” kısmını Nâfi, Ebû Ca‘fer ve Ebû ‘Amr, tâ’nın fethası ve sîn’in şeddesiyle “تَسْوَى” anlamına gelmesi muradıyla okumuşlardır. İ‘lal kuralları gereği ikinci tâ, sîn’e idğâm edilmiştir. Hamza, Kisâî ve Halef ise tâ’nın fethası ve sîn’in tahfiyiyle okumuşlardır. Aynı zamanda “لَا تَكَلِّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِذُنِّهَا” örneğinde olduğu gibi tâ’lardan birini hafzetmişlerdir. Diğerleri ise tâ’nın zammesi ve sîn’in tahfiyiyle okumuşlardır³⁸⁷. Yine “يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ” âyetinin “وَاتَّقُوا” kısmında geçen “تَسَاءَلُونَ” kelimesinin ‘Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef tarafından sîn’in tahfifi ve tâ’lardan birinin hazfi ile okunduğu haber verilmiştir³⁸⁹.

Harfin hazfini mushaf hattına dayandırıldığı âyetlerden olan “إِتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ إِلَيْنَا مِنَ الْقُرْآنِ” âyetinin sonundaki “تَذَكَّرُونَ” kelimesini İbn ‘Âmir Hz. Peygamberle beraber olanların sonrasına hitap etmek üzere tâ’dan önce bir yâ ile “يَتَذَكَّرُونَ” şeklinde okumuştur. Şâm ehlinin mushafında da zaten bu şekilde geçmektedir. Diğerleri de kendi mushaflarında geçtiği gibi tâ’dan önce bir yâ olmaksızın tek bir tâ ile okumuşlardır. Hamza, Kisâî, Halef ve Hafs ise usülleri üzere zâl’ı şeddesiz okumuşlardır³⁹¹.

³⁸⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 234; Dâni, *Teysîr*, 96; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/529; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/249; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/129.

³⁸⁸ Nisâ 4/1.

³⁸⁹ En-Nehhâs, *İ‘râbü’l-Kur‘ân*, 1/389-390; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 226; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 118; Dâni, *Teysîr*, 93; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/471; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/247; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/82.

³⁹⁰ A‘râf 7/3.

³⁹¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 278; Dâni, *Teysîr*, 109; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 2/89; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/499.

“وَهَٰؤُلَآءِ إِلَيْكَ يَجِدُكَ النَّحْلَ تَسَاقُطًا عَلَيْكَ رَطَبًا جَنِينًا”³⁹² âyetindeki “تَسَاقُطًا” fiili ise tâ'nın ve kâf'ın fethasıyla ve sîn'i şeddesiz okumak suretiyle “تَسَاقُطًا” okumuştur. Aslı “تَسَاقُطًا” olan kelimenin iki tâ'sından birisi hazfedilmiştir. 'Âsım'dan naklen Hafs, tâ'yı zamme, kâf'ı kesre ve sîn'i de şeddesiz olmak üzere “تَسَاقُطًا” vezninde okumuştur. “تَسَاقُطًا” ise “تَسَاقُطًا” takdîrindedir. Müenneslik, “النَّحْلَ” kelimesinden dolayı verilmiş ve “تَسَاقُطًا” olmuştur. Ya'kûb, müzekker olmak üzere yâ ile, yâ'nın ve kâf'ın fethası, sîn'in şeddesiyle “تَسَاقُطًا” okumayı tercih etmiştir. O zaman zamir “جَدُّعًا” kelimesine dönmektedir. Diğerleri ise tâ'nın ve kâf'ın fethası, sîn'in şeddesi ile “تَسَاقُطًا” olarak okumuşlardır. Bu son okuyuşta iki tâ'dan birisi sîn'e idğâm edilir. Yani “تَسَاقُطًا” olur³⁹³.

Fiilin hem muzaraat harfinin hazfinin hem de içinde harflerin idğâm edilmesiyle meydana gelen farklılıklara örnek “كَلَّا بَلْ لَا تَكْفُرُونَ الْبَيْتِمْ وَلَا تَحَاضُونَ عَلَى طَعَامِ الْمَسْكِينِ وَتَأْكُلُونَ التَّرَاثَ”³⁹⁴ âyetlerinde geçen “تَحَاضُونَ” kelimesidir. Kırâat farklılıkları izah edilirken “تَكْفُرُونَ”, “تَحَاضُونَ”, “تَأْكُلُونَ”, “تَحَبُّونَ” kelimelerini Ebû 'Amr ve bir rivâyetinde Ya'kûb gayb sîgası ile okurken; diğerlerinin muhatap sîga ile fethalı olan hâ'dan sonra elif getirmek suretiyle okuduğu haber verilmiştir. Ebû Ca'fer ve Kûfeliler'in okuyuşu ise iki sâkinin bir araya gelmesi dolayısıyla med ile okunması şeklindedir³⁹⁵. Bu kelimenin aslı “تَحَاضُونَ”dır. İki tâ'dan birisi dile ağır gelmesi sebebiyle Arapça dil kaideleri bakımından tahfif için hazfedilmiştir. “Birbirinize yedirmeyi teşvik etmiyorsunuz” anlamındadır³⁹⁶. Fiilin içindeki harflerin idğâmı neticesinde ortaya çıkan ve mânâyâ etkisi bulunmayan kırâat farklılığının örneklerinden biri de “وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ”

³⁹² Meryem 19/25.

³⁹³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 409; Dâni, *Teysîr*, 149; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/82; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/318; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/246-247.

³⁹⁴ Fecri 89/17-18-19-20.

³⁹⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 685; Dâni, *Teysîr*, 222; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/613; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/200; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 7/360-361.

³⁹⁶ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 7/360-361.

”تَزَاوُرٌ“³⁹⁷ âyetindeki “فِي فَحْوَةٍ مِنْهُ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِلْ فَلَنْ يَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا” kelimesidir. Kelimeyi İbn ‘Âmir ve Ya’kûb tıpkı “تَحْمُرٌ” gibi zây’ın sükûnu ve râ’nın şeddesiyle ve elif’siz “تَزَوُرٌ” okumuştur. Kûfeliler ise zây’ın sükûnu ve tahfifi, ondan sonra bir elif ve râ’yı da şeddesiz okumak suretiyle harekelemişlerdir. Bu kırâatin aslı “تَتَزَاوُرٌ”dur. Dilde tahfif için iki tâ’dan birisi hafzedilmiştir. Diğer kırâat imamları ise zây’ın şeddesi ve elif’in ispatı ile okumuşlardır³⁹⁸. Bu kırâatin de aslı “تَتَزَاوُرٌ”dur. İkinci tâ zây’a kalbedilmiş, sonra idğâm edilmiştir. Bu üç kırâatin de mânâsı birdir. O da “meyletmek ve dengelemek” anlamındadır³⁹⁹.

Sarf ilminin konuları arasında yer alan i’laller de kırâat farklılıklarının konuları içerisinde yer alabilmektedir. “وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ”⁴⁰⁰ âyetinde müellif, kelimenin aslının “تَدَارَأْتُمْ” olduğunu, tâ’nın dâl’a idğâm edildiğini, daha sonra “اتَّقَلْتُمْ”⁴⁰¹ örneğinde olduğu gibi başına bir elif getirildiğini söylemekte, bundan sonra kelimenin okunuşu ile alakalı kırâat imamlarının görüşlerini vermektedir. Buna göre ilgili kelimeyi Ebû ‘Amr ve Ebû Ca’fer hemze’li okurken diğerleri hemze’siz okumuşlardır. Her iki kırâatin de mânâsı “o konuda ihtilaf ettiniz” şeklindedir⁴⁰².

Kırâat açısından değerli izahların yapıldığı yerlerden olan “فَبَايَ الْآءِ رَبِّكَ تَتَمَارَى”⁴⁰³ âyetindeki “تَتَمَارَى” kelimesi Ya’kûb tarafından vasıl ile okunduğunda şeddeli bir tâ ile okunmuştur. Ancak o, “تَتَمَارَى” kelimesi ile başladığında bu şekilde olan yerlerin hepsinde resm-i mushafa ve aslına dayanarak iki tâ’yı da izhar ederek okumuştur. Diğer kırâat

³⁹⁷ Kehf 18/17.

³⁹⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’â*, 388; Dâni, *Teyisîr*, 142; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/18; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/310; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/157-158.

³⁹⁹ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/158.

⁴⁰⁰ Bakara 2/72.

⁴⁰¹ Tevbe 9/38.

⁴⁰² Dimyâtî, *İthâf*, 139; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/130.

⁴⁰³ Necm 53/55.

imamları da bu şekilde okumuşlardır. Aslında idğam vasıl halinde ortaya çıkan bir durumdur. Bu husus Bezzî'nin (ö. 250/864) Kur'ân'ın başka yerlerinde başlangıçta bir tâ ile başlaması usûlüyle alakalı değildir. Çünkü bahsi geçen yerler bir tâ ile yazıldığından Bezzî buna binaen bu yerlerde bir tâ ile başlamıştır. Ancak burada iki tâ ile yazıldığından idğâm da söz konusu olmamaktadır. Yani vasıl halinde hepsinin lafzı bir olarak değerlendirilip idğâm ile okunurken, ibtida halinde ise iki tâ ile yazılmasına bağlı olarak durum değişebilir⁴⁰⁴.

Birçok defa tekrar edilen kelimelerde cereyan etmesi dolayısıyla oldukça fazla yekün tutan farklılıkları geçtiği her yerde ele alan müellif, ibdâl ve i'lâl kuralları çerçevesinde izah etmiş, kırâat imamlarının ilgili kelimelerin telaffuzundaki tutumunu ortaya koymuştur. Anlam boyutu bulunmayan bu tür yerlerde de mushaf hattı etkin rol oynamaktadır.

4.4.3. Fiilin İçindeki Harflerin İdğâmı ile Oluşan Kırâat Farklılıkları

Fiilin içindeki harflerin birbirine idğâmı Arapça'da oldukça fazla karşılaşılan bir durumdur. Ayrıca kelime sonlarına te'kîd nûn'u veya izâfet yâ'larının birleşmesi gerek nûn ile biten kelimelerde gerekse diğer bazı kelimelerde telaffuz zorluğuna sebep olmaktadır. Bu zorluğu gidermek için birtakım idğâm ve hazifler kaçınılmaz olmaktadır. Tefaffuza dayalı bu tür yerlerde ise kırâat farklılıkları ortaya çıkmaktadır.

Fiilin harfleri arasında meydana gelen idğâma örnek olarak “قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي”⁴⁰⁵ “إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمَّنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يُهْدَىٰ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ”⁴⁰⁵ âyetindeki “يَهْدِي” kelimesi verilebilir. Aslı “يَهْتَدِي” olan kelimeyi İbn Kesîr, İbn Âmir ve Nâfi'den naklen Verş, yâ'nın fethası ve dâl'ın şeddesiyle okumuşlar, Ebû Ca'fer de aynı tutumu sergilemiş ancak o “إِهْتَدَىٰ-يَهْتَدِي” fiilindeki hâ'yı iskân ile okumuştur. Bu kırâat

⁴⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/300; Dimyâtî, *İthâf*, 36-45-461-642; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 6/454.

⁴⁰⁵ Yûnus 10/35.

imamları, tâ'nın fetha harekesini dâl'a naklettikten sonra tâ'yı dâl'a idğâm etmişlerdir. Ebû 'Amr ve Nâfi'den naklen Kâlûn ise hâ'nın fetha harekesini ihtilas ile okuylardır. Hamza, Kisâi ve Halef ise yâ'nın fethası, hâ'nın sükûnu ve dâl'ı da şeddesiz olmak üzere “هَدَى-يَهْدِي” kökünden okumuşlardır. Ya'kûb ile 'Âsım'dan naklen Hafs ise yâ'nın fethası, hâ'nın kesresi ve dâl'ın şeddesi ile mübalağa ederek okumuştur. Çünkü onlar tâ'yı dâl'a idğâm etmişler, tâ'nın harekesini ise hâ'ya nakletmemişlerdir. Sonuçta iki sâkin bir araya toplanmış, iki sâkinin bir araya gelmesinden dolayı hâ kesrenmek durumunda kalınmıştır. 'Âsım'dan naklen Ebû Bekir'in ise hâ'ya tâbi olarak yâ'yı da kesrelediği ve onun da şeddeli okuduğu rivâyeti vardır. Öncesinin tahlili ise aynı olup bütün bu kırâatlerin mânâsı birdir⁴⁰⁶. Aynı babdan gelen fiilin kendi içindeki idğâmını içeren âyetlerden birisi de “مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً”⁴⁰⁷ âyetidir. Âyette geçen “يَخْتَصِمُونَ” kelimesini Hamza “يَضْرِبُونَ” gibi “يَخْتَصِمُونَ” şeklinde hâ'nın sükûnu ve sâd'ı da şeddesiz okumuştur. Birbirinize hasım oluyorsunuz anlamındadır. 'Âsım'dan naklen Hafs, Kisâi, Ya'kûb, Halef ve İbn 'Âmir'den naklen İbn Zekvân sâd'ın şeddesi ve hâ'nın kesresiyle okumuştur⁴⁰⁸. Kelimenin aslı “يَخْتَصِمُونَ”dur. Tâ harfi sâd'a idğâm edilmiş, iki sâkinin bir araya gelmesi neticesinde her ikisi için hâ kesrenmiştir. 'Âsım'dan naklen Ebû Bekir'in bir rivâyetinde hâ'ya ittibaen yâ'nın kesresiyle okuduğu haber verilmiştir. Ebû Ca'fer ise hâ'nın sükûnu ve sâd'ın şeddesiyle okumuş, sâkinlerin arası cemedilmiştir. İbn Kesîr, Nâfi'den naklen Verş ve İbn 'Âmir'den naklen Hişâm bir rivâyetinde yâ'nın fethası, sâd'ın kesresi ve şeddeli okumuşlardır. Bunun da aynı şekilde aslı “يَخْتَصِمُونَ”dur. Tâ'nın harekesi hâ'ya nakledilmiş, sonra yakın olduğu için tâ sâd'a idğâm edilmiştir. Ebû 'Amr ve Nâfi'den naklen Kâlûn hâ'nın fethasını ihtilas ile okurken sâd'ı da şeddelemişlerdir. Kelimenin aslının yukarıdaki gibi kabul edildiği izaha göre tâ'nın fethası hafzedilmiş, iki sâkin bir araya toplanmış, aslı sükûnlu olan hâ'nın harekesine delalet etsin diye hâ ihtilaslı hareke ile harekelenmiştir. Sonra tâ harfi sâd'a idğâm edilmiştir⁴⁰⁹. Tefa'ul babından kaynaklı diğeri bir örnek de “فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ”

⁴⁰⁶ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/283.

⁴⁰⁷ Yâsîn 36/49.

⁴⁰⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 541; Dâni, *Teysîr*, 184; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/643; İbnü'l-Cezerî, *en-Nesr*, 2/354; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 5/488.

⁴⁰⁹ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 5/488.

410”إِلَّا سَلَامٌ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأْتَمَّا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

âyetindeki “يَصْعَدُ” fiilidir. Kelimeyi İbn Kesîr, “الصُّعُودُ” kökünden sâd’ın sükunu, elif’siz ve ayn’ın tahfifiyle “يَصْعَدُ” olarak okumuştur. ‘Âsım’ dan naklen Ebû Bekir ise yâ’nın ve sâd’ın fethası, aynı zamanda sâd’ın şeddesi, sonrasına bir elif getirmek suretiyle ve ayn’ın tahfifi ile “يَصَاعَدُ” okumuştur. Aslında “يَتَصَاعَدُ” demektir. Diğerleri ise ayn’ın ve sâd’ın şeddesi ile ve elif’siz “يَصْعَدُ” şeklinde okumuş olup “يَصْعَدُ” anlamındadır. “Yükselme, tırmanma” anlamına gelen “الصُّعُودُ” kelimesi ile semaya yükselmek nasıl zor bir iş ise iman etmeyen kimseye de iman etmenin zor geleceği kastedilmiştir⁴¹¹. “الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مَنْ نَسَاهُمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ”.

إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا الْأَلْيَىٰ وَلَدَتْهُمْ وَأَنْتُمْ كَيُّوْلُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُؤٌ غَفُورٌ وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا

412”قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا ذَلِكَ تُوعِظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

ise ‘Âsım “ظَاهِر-يُظَاهِرُ” fiilinden yâ’nın zammesi zâ’nın ve hâ’nın tahfifi, hâ’nın kesresi ve ikisinin arasına bir elif getirmek suretiyle “يُظَاهِرُونَ” şeklinde okumuştur. Ebû Ca’fer, İbn ‘Âmir, Hamza, Halef ve Kisâî yâ’nın fethası zâ’nın şeddesi, sonrasında bir elif, hâ’nın fethası ve tahfifiyle olmak üzere “يُظَاهِرُونَ” okumuşlardır. Bunun aslı “يَتَظَاهِرُونَ” olup tâ harfi zâ’ya idğâm edilmiştir. Diğerleri ise yâ’nın fethası zâ’nın ve hâ’nın şeddesi ile öncesinde elif olmadan “يُظَاهِرُونَ” okumuşlardır⁴¹³. Aslı “يَتَظَاهِرُونَ” olan kelime tâ harfi zâ’ya burada da idğâm edilmiştir. Kelime hepsinde “eşlerini zihar yoluyla kendilerine haram kılıyorlar” anlamında kullanılmıştır⁴¹⁴.

410 En’âm 6/125.

411 İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 268; Dâni, *Teysîr*, 106; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/62-63; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/462.

412 Mücâdele 58/2-3.

413 Dâni, *Teysîr*, 208-209; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 4/338; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/385; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/552.

414 ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/552.

Mânâya tesiri olmasa da i‘lal kurallarının işletilip işletilmemesi dolayısıyla da kırâat farklılıkları meydana gelebilmektedir. “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ”⁴¹⁵ âyetindeki “يَرْتَدَّ” fiili Nâfi, Ebû Ca‘fer ve İbn ‘Âmir tarafından açık iki dâl ile aslı üzere okunmuştur. İkincisi de “مَنْ”den dolayı meczûm “يَرْتَدَّدُ” olarak değerlendirilmiştir. Diğerleri ise iki sâkinin bir araya gelmesinden dolayı şeddeli ve fethalı bir dâl ile “يَرْتَدَّ” şeklinde okumuşlardır⁴¹⁶.

“لَا تَنْصَارُ وَالِدَهُ بَوْلِدِهَا”⁴¹⁷ âyetinin “لَا تَنْصَارُ” kısmında geçen “لَا تَنْصَارُ” kelimesinin okunuşuyla alakalı birtakım nahvî ve sarfî değerlendirmelerde bulunan müellif burayı İbn Kesîr, Ebû ‘Amr ve Ya‘kûb’un “لَا تُكَلِّفُ” kelimesinden atf-ı nesak olmak üzere raf‘ ile okuduklarını ifade etmiştir. Bundan sonra kelimeyi sarf yönünden ele alan müellif, kelimenin aslının “نُصَارُ” olduğunu birinci râ’nın ikinci râ’ya idğâm edildiğini izah etmiştir. Nâfi, ‘Âsım, Hamza, Kisâî, Halef ve İbn ‘Âmir bu bölümü, birinci râ ikinci râ’ya idğâm edilince “أَخْفُ الحركات” “en hafif hareke” kuralı gereği râ’nın nasbıyla okumuşlardır. Ebû Ca‘fer ise kelimeyi râ’nın sükûnuyla okumuştur⁴¹⁸.

Kelime sonlarına te’kid nûn’u veya izâfet yâ’larının birleşmesi konusunda ise şunlar söylenebilir. Örneğin “وَحَاجَهُ قَوْمُهُ قَالَ اتَّخَا جَوِّي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدِيَّ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا”⁴¹⁹ âyetindeki “اتَّخَا جَوِّي” kelimesi Nâfi, Ebû Ca‘fer ve İbn ‘Âmir’den hulf vechinde Hişâm tarafından nûn’un tahfiifiyle okunmuştur. Asıl vechinde Hişâm ve diğerleri iki nûn’dan birini diğerine idğâm etmek suretiyle okumuşlardır. Şeddesiz

⁴¹⁵ Mâide 5/54.

⁴¹⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 245; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/687; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/255; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/311.

⁴¹⁷ Bakara 2/233.

⁴¹⁸ En-Nehhâs, *l-râbü’l-Kur‘ân*, 1/268; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 183; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 97; ; Dâni, *Teyşir*, 81; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/235; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/227; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/331.

⁴¹⁹ En‘âm 6/80.

okuyanlar tahfif için iki nûn'dan birini hafzetmişlerdir⁴²⁰. Ayrıca kelimedeki yâ'nın okunuşu ile alakalı da ihtilaflar söz konusudur. Benzer bir örnek de “ فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمَانَ قَالَ أَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ فَمَا “⁴²¹ âyetindeki “أَتُمِدُّونَنِ” kelimesidir. Hamza ve Ya‘kûb kelimeyi, şeddeli olarak tek bir nûn’la ve yâ’yı ispat ederek okumuştur. Diğerleri iki nûn’la şeddesiz okumuşlar, Nâfî, Ebû Ca‘fer ve Ebû ‘Amr sadece vasıl halinde yâ’yı ispat ederken İbn Kesîr, Ya‘kûb ve Hamza her iki halde de yâ’yı ispat etmişlerdir. Bu son iki imam aynı zamanda nûn’ları birbirine idğâm ederek şeddelemişlerdir⁴²². “قُلْ أَفَعَيَّرَ اللَّهُ تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ.”⁴²³ âyetinde ise “تَأْمُرُونِي” kelimesi İbn ‘Âmir tarafından açık iki nûn ile aslı üzere şeddesiz olarak “تَأْمُرُونِي” okunmuştur. Bu nûn’lardan birincisi raf’ alameti ikincisi ise nûn’i vikâyedir. İzâfet yâ’sını ise sükûn ile okumuştur. Nâfî ve Ebû Ca‘fer nûn’un birini hafzetmek suretiyle şeddesiz, hazifle ve yâ’nın fethasıyla okumuşlardır. Diğerleri ise şeddeli bir nûn’la yani iki nûn’u birbirine idğâm etmek suretiyle şeddeleyerek okumuşlar, bunlardan İbn Kesîr yâ’yı fethalarken diğerleri yâ’nın sükûnuyla okumuşlardır⁴²⁴. “لَأَعَذِّبَنَّكَ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَذْجَحَنَّكَ أَوْ لَيَأْتِيَنَّكَ”⁴²⁵ âyetindeki “لَيَأْتِيَنَّكَ” kelimesine birleşen te’kid nûn’u da birtakım kırâat farklılıklarına sebep olmuştur. Buna göre İbn Kesîr kelimeyi birincisi şeddeli ikincisi şeddesiz/meksûr olmak üzere iki nûn ile okumuştur. Mekke mushafında da bu şekilde geçen kelimenin aslı “لَيَأْتِيَنَّكَ” dir. Sonra yemini te’kid için şeddeli bir nûn getirilmiş, “ضَرَبَنِي” fiilinde olduğu gibi bir nûn-i vikâye eklenmiştir. Bu fiil zaten fetha üzere mebnidir. Lâme’l-fiili olan yâ da fethalanmıştır. Diğer kırâat imamları ise şeddeli/meksûr bir nûn’la okumuşlardır ki bu onların mushaflarında bu şekilde geçmektedir⁴²⁶.

⁴²⁰ Müellif Hişâm’ın sadece ihtilafına değinirken kırâat kaynaklarında hulf/asıl vechi ayırımına da rastlamak mümkündür. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 261; Dâni, *Teysîr*, 104; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 2/40; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/423.

⁴²¹ Neml 27/36.

⁴²² Dâni, *Teysîr*, 17; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/401; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/340; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/136-137.

⁴²³ Zümer 39/64.

⁴²⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 563; Dâni, *Teysîr*, 190-191; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 4/26; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/363; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/86.

⁴²⁵ Neml 27/21.

⁴²⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 389; Dâni, *Teysîr*, 167; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/392; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/124.

Örneklerde de görüldüğü gibi mânâyâ etkileri oldukça sınırlı olan ve birtakım sarf kurallarının işletilmesi sonucunda ortaya çıkan bu farklılıklar tefsirde oldukça fazla yer tutmaktadır. Özellikle kelimelerin kırâat farklılıkları izah edilirken uzun uzadıya i‘lal kurallarına girilmesi esere bir tefsirden ziyade bir kırâat kitabı izlenimi vermiştir.

4.5. İsimlerde Kırâat Farklılıkları

Kısaca varlıklara verilen ad olarak tarif edebileceğimiz isimler⁴²⁷, ism-i fâil ve ism-i mef‘ûlde olduğu gibi kurallı oluşurken bazen de özel isimler ve mu‘arrebelerde olduğu gibi kuralsız oluşabilmektedir. Lehçeye dayansın veya dayanmasın isimlerin okunuşunda on kırâat içerisinde birçok farklılık mevcuttur. Tefsirinde bu tür farklılıklara mutlaka yer veren müellifin isimlerde kırâat farklılıklarına yaklaşımı bu başlık altında ele alınacaktır.

4.5.1. İsm-in Farklı Şekilde Okunmasıyla İlgili Kırâat Farklılıkları

Genellikle ism-i fâil kalıbı olmak üzere isimler üzerinde meydana gelen farklılıklar oldukça fazladır. Bunların bir kısmı mânâyı kısmen değiştirirken özellikle lehçeye dayalı farklılıklarda fazla bir değişiklik olmamaktadır. Bu tür farklılıklar genellikle mânânın zenginleşmesine katkı sağlamaktadır. Üzerinde ihtilaf edilen kelime Kur‘ân‘da çokça geçen bir kelime olursa her seferinde o kelime ile alakalı farklılık belirtilmiş olduğundan, bu durum farklı okunan kelimelerin sayısının fazla olduğu izlenimini vermektedir.

Bu konuda verebileceğimiz ilk örnek “وَأَلْقَى مَا فِي بَيْتِكَ تَلْفَافًا مَا صَنَعُوا إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدٌ سَاحِرٌ وَلَا”⁴²⁸ Hz. Musa kıssasında “كَيْدٌ” kelimesi ile geçen ve Kur‘ân‘da tekrarları bulunan “سَاحِرٌ” kelimesidir. Sülâsî babdan ism-i fâil kalıbında “سَاحِرٌ” şeklinde olan bu kelimeyi kırâat imamlarından Hamza, Kisâî ve Halef geçtiği her yerde sîn‘in kesresi ve hâ‘nın sükûnuyla elif‘siz “سحر” şeklinde okumuşlardır. Burada “كَيْدٌ سحر” tabiri “sihr hilesi”

⁴²⁷ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2019), 216.

⁴²⁸ Tâhâ 20/69.

“سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطَرَانٍ وَتَعَشَىٰ وَجُوهُهُم النَّارُ”⁴³⁴ âyetinde ise “قَطَرَانٍ” kelimesinin tek veya iki ayrı kelime olarak okunması ihtilaflıdır. “Katran” anlamına gelen kelimeyi kırâat imamlarının geneli kâf’ın fethası ve tâ’nın kesresi ile tek kelime olarak okurlarken, Şeyh Ya’kûb Zeyd rivâyetinde, kâf’ın kesresi, tâ’nın sükûnu ve râ’nın tenviniyle okumuş “انٍ” kısmını ise ayrı bir kelime olarak değerlendirerek kat’ı hemzesi’ni uzatarak okumuştur. O zamanda mânâ “eritilip soğutulmuş bakır” anlamına gelmektedir⁴³⁵.

Yine kelimenin farklı okunması sonucu mânânın değiştiği yerlerden olan “وَمِنْ آيَاتِهِ”⁴³⁶ âyetindeki “لِلْعَالَمِينَ” kelimesi sadece ‘Âsım’dan naklen Hafs tarafından “âlim” kelimesinin cemisi olarak üçüncü lâm’ın kesresiyle “لِلْعَالَمِينَ” şeklinde okunmuştur. Çünkü âlim olan kimse ilim sahibidir. Burada âyetlerden ibret alma âlimlere has kılınmıştır. Âlimler dünyanın geçici ve süslü şeleri ile meşgul olan cahillerin aksine, düşünen ve bir sonuca varan insanlardır. Diğer kırâat imamları ise “âlem” kelimesinin cemisi olan “لِلْعَالَمِينَ” şeklinde okumuşlardır. O da “yaratılmışlar” anlamında olup mânâsı “âyetler her bir mahluk için hüccettir” şeklinde olmaktadır⁴³⁷.

Mânânın tamamen değiştiği yerlerden olan “قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلَكِنَا وَلَكِنَّا حَمَلْنَا أَوْزَارًا مِنْ زِينَةٍ”⁴³⁸ âyetindeki “بِمَلَكِنَا” kelimesini Nâfi, Ebû Ca’fer, ‘Âsım okurken Hamza, Kisâ ve Halef her ikisinin de zammesiyle okumuştur. Diğerleri ise kesre ile okumuşlardır⁴³⁹. Bunların her biri aynı mânâyaya gelen birer lugattır. Üç farklı okuyuşun farklı mânâlara geldiği de söylenmiştir. Mîm’in zammeli okunduğu kırâate göre “bizim elimizde herhangi bir yaptırım yok ki ona dayanarak sana verdiğimiz sözden cayalım. Biz

⁴³⁴ İbrâhîm 14/50.

⁴³⁵ Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/572; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/537.

⁴³⁶ Rûm 30/22.

⁴³⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 507; Dâni, *Teysîr*, 175; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/492; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/280.

⁴³⁸ Tâhâ 20/87.

⁴³⁹ Dâni, *Teysîr*, 153; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/135; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/322; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/316-317.

ancak Sâmiri'nin yaptığı şeyin peşinden gittik” demektir. Kelimeyi fethalı okuyanlara göre ise “eğer biz bu işin doğrusuna sahip olsaydık bunu yapmazdık. Biz o doğruya muvaffak olamadık. Bilakis nefislerimiz bize galip geldi” demektir. Kullanımı oldukça yaygın olan kesreli okuyuşa göre de mânâ bir önceki gibidir⁴⁴⁰.

Görüldüğü üzere müellif isimlerde meydana gelen kırâat farklılıklarını ele almış ve kırâat imamları tarafından tercih edilen vecihleri ortaya koymuştur. Ayrıca mânâyâ kısmen veya tamamen etki eden unsurları ayrı ayrı değerlendirmiş ve gerektiğinde kendi görüşünü de yansıtmıştır.

4.5.2. İsm-i Fâille İlgili Kırâat Farklılıkları

İsimlerle ilgili kırâat farklılıklarında câmid isimlerin yanında fiilden türeyen isimler noktasında da oldukça fazla kırâat farklılığı olduğu görülmektedir. Bunlardan bazıları varlıklara ad olarak kullanılmaktadır. İster sülâsî ister mezîd bablardan olsun ism-i fâille ilgili müellifin kırâat farklılıklarına yaklaşımı ilgili örnekler çerçevesinde ele alınacaktır.

İsm-i fâil kalıbında olup kırâat farklılıkları denilince ilk akla gelen ve Fâtiha sûresindeki “مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ”⁴⁴¹ ayetinde yer alan “مَالِكِ” kelimesidir. Burayı kırâat imamlarından ‘Âsım, Kisâi, Yâkub ve Halef “مَالِكِ” şeklinde elif ile okumuşlardır. Çünkü Allah Teâlâ bu günlerin sahibi olduğu gibi kıyamet gününün de sahibidir. Ancak oradaki toplanma ve gerçekleşecek olaylarla ilgili azametini göstermek için din gününün sahipliğini özellikle zikretmiştir. Diğer kırâat imamları ise burayı “مَلِكِ” şeklinde elif’siz okumuşlardır⁴⁴². O zaman ise mânâ “melik, hükümdar, kral” olarak karşımıza çıkar ki âyetin tefsiri “hükümdarların hükümdarı olan ve din gününde kendisinden başka hüküm sahibi olmayan” şeklindedir. Görüldüğü üzere müfessir, âyette geçen kırâat farklılığını vermiş ve tefsirini bu kırâat farklılığına dayandırmıştır. Buna göre elif’li olan kırâat sadece “sahip”

⁴⁴⁰ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/316-317.

⁴⁴¹ Fâtiha 1/4.

⁴⁴² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’â*, 104; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 62; Dâni, *Teyisîr*, 18; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/5; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/43.

mânâsına gelirken, elif'siz olan kırâat “kral, hükümdar” mânâsında olmaktadır⁴⁴³. Benzer bir durum “وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ”⁴⁴⁴ âyetindeki “حَاذِرُونَ” kelimesinde mevcuttur. Kûfeliler ve İbn ‘Âmir’den naklen İbn Zekvân kelimeyi hâ’dan sonra bir elif ile okumuşlardır. Buna göre mânâ “silahları tam olarak” anlamındadır. Diğerleri ise elif'siz okumayı tercih etmişlerdir. Buna göre ise mânâ “teyakkuz halinde” olduklarını ifade etmektedir⁴⁴⁵.

Mezîd bablarda ise daha çok kelimenin farklı bablardan türetilmesi veya ism-i fâil ya da ism-i mef’ûl okunması konusunda birtakım farklılıkların meydana geldiği görülmektedir. Kelimenin ism-i fâil ya da ism-i mef’ûl kalıbıyla okunduğu yerlerden biri “وَمَنْ لَّمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ”⁴⁴⁶ âyetinde geçen “الْمُحْصَنَاتِ” kelimesidir. Kırâat imamlarından Kisâî ilgili kelimeyi ve lâm-ı tarifsiz olarak gelen bütün “مُحْصَنَاتِ” kelimelerini sâd’ın kesresiyle okumayı tercih etmiştir. Bundan sadece bu sûrede “وَالْمُحْصَنَاتِ”⁴⁴⁷ âyetinde geçen “وَالْمُحْصَنَاتِ” kelimesini istisna etmiştir. Diğer kırâat imamları ise hepsini sâd’ın fethasıyla okumayı tercih etmişlerdir⁴⁴⁸. Kesreli okuyuşa göre muhsanlık kendi özgür iradelerinden kaynaklanırken fethalı okuyuşa göre ise onları eşlerinin veya velilerinin muhsan kılmasından söz edilebilir⁴⁴⁹. Benzer bir örnek de “وَهُوَ الَّذِي”⁴⁵⁰ âyetinde geçen “فَمُسْتَقَرٌّ” kelimesinde mevcuttur. İbn Kesîr, Ebû ‘Amr ve Ya’kûb’dan naklen Ravh, kelimeyi ism-i fâil kalıbında okumuşlardır. Buna göre takdîr “فَمِنْكُمْ مُسْتَقَرٌّ وَمِنْكُمْ مُسْتَوْدَعٌ” şeklinde olmaktadır. Diğer kırâat imamları ise kâf’ın fethasıyla okumuşlardır. O zaman da takdîr “فَمِنْكُمْ مُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ” şeklinde olmaktadır. “مُسْتَقَرٌّ” kelimesinden maksat anne rahmidir. “مُسْتَوْدَعٌ”dan maksat ise babanın sulbüdür.

⁴⁴³ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/43.

⁴⁴⁴ Şu‘arâ 26/56.

⁴⁴⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 471; Dâni, *Teyisîr*, 156; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/359; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/65.

⁴⁴⁶ Nisâ 4/25.

⁴⁴⁷ Nisâ 4/24.

⁴⁴⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 230; Dâni, *Teyisîr*, 95; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/508; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/249; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/114-255.

⁴⁴⁹ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/114-255.

⁴⁵⁰ En‘âm 6/98.

Bundan dolayı “مُسْتَوْدَعٌ” kelimesinde herhangi bir ihtilaf olmamıştır. Çünkü babanın sulbüne onu emanet olarak yerleştiren Allah olup babaya karşılık gelen kelime mef’ûl olarak okunmuştur⁴⁵¹. Yine mezîd bablardan gelen ve kırâat imamlarının iki farklı tarafta yer tutmasına sebep olan kelimelerden birisi de lâm-ı tarifile beraber geçen “المُخْلِصِينَ” kelimesidir. Kelimenin geçtiği ilk yer olan Yûsuf sûresindeki “وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنَّ رَأَى بُرْهَانَ”⁴⁵² âyetinde kırâat farklılıkları ile ilgili bilgi veren müellif kelimenin Kûfeliler, Nâfî ve Ebû Ca’fer tarafından lâm’ın fethasıyla okunduğunu haber vermiştir. Yani “Allah’ı birleme noktasında seni kurtardı, sana hidâyet verdi ve seni seçti” demektir. Diğer kırâat imamları ise lâm’ın kesresiyle okumuşlardır ki buna göre de mânâ “Onlar öyle müminlerdir ki itaati ve tevhidi sana has kıldılar” şeklindedir⁴⁵³. Diğer geçtiği yerlerde de aynı ihtilaf söz konusudur⁴⁵⁴.

Kelimenin farklı babdan türetilmesi sonucu oluşan isimlere gelince; “وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ”⁴⁵⁵ âyetinde geçen “المُعَذِّرُونَ” kelimesini kırâat imamlarının geneli tef’îl babından ism-i fâil kalıbıyla okumuşlardır. Buna göre mânâ “özürleri olmadığı halde özürleri varmış gibi geldiler” şeklindedir. Ya’kûb ise if’âl babından ism-i fâil olarak okumuş ve o zaman mânâ “bir özür getirdiler ve onu da abarttılar” şeklinde olmaktadır⁴⁵⁶.

Örneklerden de anlaşıldığı üzere müellif ism-i fâille ilgili kırâat farklılıklarını eserinde incelemiş, bazen bu farklılıkların anlam boyutunu ayrıntılı olarak verirken bazen de kelimenin cümle içindeki konumuna değinmek suretiyle mânânın şekillendiği yeni durumu işaret etmekle yetinmiştir.

⁴⁵¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 263; Dâni, *Teyisîr*, 105; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/48; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/440.

⁴⁵² Yûsuf 12/24.

⁴⁵³ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/440.

⁴⁵⁴ Yûsuf 12/24; Hicr 15/40, Sâffât 37/40-74-160-169, Sâd 38/83.

⁴⁵⁵ Tevbe 9/90.

⁴⁵⁶ Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/314; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/280; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/226.

4.5.3. Kelimelerin Müfred-Tesniye-Cem‘ Okunması İle İlgili Kırâat Farklılıkları

Mânâya fazla tesiri olmamakla birlikte kelimelerin müfred (tekil) veya cem’i (çoğul) okunmasıyla ilgili kırâat farklılıkları da oldukça fazladır. Aynı kelime bazı kırâat imamları tarafından müfred kalıbıyla okunurken bazı kırâat imamları tarafından cemi kalıbıyla okunmuştur. Müfred okunan kelimelerin cins isim olarak değerlendirildiği de olmuştur.

Kırâatlerin senede dayandığını gösteren ve kırâat imamları arasında müfred-cemi ihtilafını açıkça gösteren kelimelerden birisi “الرياح” kelimesidir. Geçtiği çoğu yerde özellikle cemisinde kırâat imamları ihtilaf etmiş ve birçok kırâat farklılığı ortaya çıkmıştır. Burada uzun uzun bunların ayrıntılarına değinmek yerine sadece ittifak edilenler verilip diğerlerinde ihtilafın varid olduğu belirtilecektir. “الرياح” kelimesinin cemi okunması noktasında sadece⁴⁵⁷ “وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيحَ مُبَشِّرَاتٍ وَلِيُذِيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَلِتَجْرِيَ الْفُلُكُ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ”⁴⁵⁸ âyetinde ittifak edilmiştir⁴⁵⁸. O da sonrasındaki “مُبَشِّرَاتٍ” kelimesinin cemi olarak bulunmasından dolayıdır. Müfred okunması konusunda ittifak edilen tek yer ise “وَيَوْمَ عَادٍ إِذْ”⁴⁵⁹ âyetidir. Bunun sebebi devamında gelen “الْعَقِيمِ” kelimesidir⁴⁶⁰. Müellif de bu kelimeyle alakalı farklılıkları eserine almış ve her geçtiği yer ilgili kırâat imamının kırâatini vermiştir⁴⁶¹.

Müfred-cemi ihtilafının mânâya kısmen yansıdığı yerlerden birisi “الْيَسَّ اللَّهُ بِكَافٍ”⁴⁶² âyetindeki “عَبْدَهُ” kelimesidir. Kelimeyi Ebû Ca‘fer, Hamza, Kisâ ve Halef cemi olarak elif ile “عِبَادَهُ” şeklinde okumuşlardır. Cemi

⁴⁵⁷ Rûm 30/46

⁴⁵⁸ Dâni, *Teysîr*, 78; Dimyâtî, *İthâf*, 348; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/291.

⁴⁵⁹ Zâriyât 51/41.

⁴⁶⁰ Muhaysin, *el-Kırâat ve eseruhâ fi ‘ulûmi’l-‘arabiyye*, 1/300.

⁴⁶¹ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/232, 2/532-533, 3/513-547, 4/118-181-326-370-379-425, 5/316-407-442, 6/30-193-262-263-346-397, 7/244.

⁴⁶² Zümer 39/36.

olunca burada peygamberler kastedilmiştir. Kavimleri peygamberlere kötülük yapmaya niyetlenmişler ve onların haddi aşmalarına karşı Allah, peygamberlerine yetmiştir. Diğerleri ise müfred olarak elif'siz “عَبْدَهُ” şeklinde okumuşlardır⁴⁶³. Buradan da maksat Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)’dir⁴⁶⁴.

”أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٍ مَسْكِينٍ“⁴⁶⁵

âyetinde geçen “مَسْكِينٍ” kelimesini Nâfi, Ebû Ca’fer ve İbn ‘Âmir’den naklen İbn Zekvân “مَسْكِينٍ” kelimesini muzâf yaparak, sîn harfinden sonra bir elif getirmek suretiyle “مَسْكِينٍ” şeklinde cemi olarak okumuşlardır. Hişâm ise bunlara sadece cemi kılma noktasında muvâfakat etmiştir. Diğerleri ise “فِدْيَةٌ” kelimesini tenvinleyerek “طَعَامٍ” kelimesini raf üzere müfred olarak okumuşlardır. Yani cemi okuyanlar gayr-i munsarif olduğu için nûn’u nasbetmişler, müfred okuyanlar ise nûn’u tenvinleyerek kesrelemişlerdir⁴⁶⁶

Cemi olarak gelen kelimelerin hangi cemilerinin tercihi de kırâat farklılıklarında ortaya çıkan hususlardandır. Bunlardan bir tanesi “بِمَا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ”⁴⁶⁷ âyetinde geçen “خَطِيئَاتِهِمْ” kelimesidir. Kırâat imamlarından Ebû ‘Amr kelimenin “عَطَايَاهُمْ” kelimesinde olduğu gibi tâ ve yâ harflerinin hem fethası hem de arkalarından elif getirmek suretiyle, hemze’siz ve hâ harfinin zammesiyle “خَطَايَاهُمْ” kırâatini tercih etmiştir. Müellif yazma nüshanın Kur’ân metnini de bu kırâat üzere yazmıştır⁴⁶⁸. Diğer kırâat

⁴⁶³ Dâni, *Teyisr*, 189; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 4/17; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/362; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/71.

⁴⁶⁴ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/71.

⁴⁶⁵ Bakara 2/184,

⁴⁶⁶ En-Nehhâs, *I’râbü’l-Kur’ân*, 1/236; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 176; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 93; Dâni, *Teyisr*, 79; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/152; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/226; Dimyâtî, *İthâf*, 154; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/253.

⁴⁶⁷ Nûh 71/25

⁴⁶⁸ Muhammed b. Ahmed el-Mısri, *Zübdetü’t-tefâsîr*, 369a.

imamları ise tâ'nın kesresi, arkasından sâkin yâ devamında elif olan hemze, tâ'nın kesresi ve bu kesreye ittibaen hâ'nın kesresiyle olmak üzere “حَطِيَّاتِهِمْ” kırâatini tercih etmişlerdir. Müellif açıklamasında her iki kırâatin de “حَطِيَّةٌ” kelimesinin cemisi olduğunu ifade etmiştir⁴⁶⁹. Zaten “حَطِيَّةٌ” kelimesinin cemisi Kur'ân'da “حَطَايَاهُمْ/حَطَايَاكُمْ” ve “حَطِيَّاتِهِمْ/حَطِيَّاتِكُمْ” şeklinde gelmektedir. Kelimenin cemi olarak geçtiği diğer bir yer olan “وَإِذْ قِيلَ لَهُمْ اسْكُنُوا هَذِهِ”⁴⁷⁰ âyetinde ise Nâfi', Ebû Ca'fer ve Ya'kûb cem-i müennes sâlim olarak ve tâ'nın zammesiyle “حَطِيَّاتِكُمْ” şeklinde okurken İbn 'Âmir tâ'nın zammesiyle müfred olarak “حَطِيئَتِكُمْ” şeklinde okumuştur. Ebû 'Amr yukarıdaki âyette olduğu gibi kırık cemi (cem-i mükesser) olarak “حَطَايَاكُمْ” şeklinde okurken diğer kırâat imamları -ki onlar Kûfeliler ve İbn Kesîr'dir- cemi müennes sâlim olarak değerlendirip mensûb olmak üzere tâ'nın kesresiyle okumayı tercih etmişlerdir⁴⁷¹. Bu açıklamalardan sonra müellif, resm-i mushaftan dolayı Bakara sûresindeki “حَطَايَاكُمْ”⁴⁷² şeklinde okunduğu ilavesini yapmaktadır. Zaten Bakara sûresindeki yerde kelimenin okunuşuyla alakalı imâle dışında bir farklılığa da değinilmemiştir⁴⁷³. Aynı durum “كَاَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ”⁴⁷⁴ âyetindeki “جِمَالَتٌ” kelimesinde de geçerlidir. Kelimeyi Hamza, Kisâî, Halef ve 'Âsım'dan naklen Hafs “الجَمَلِ” kelimesinin cemisi olarak düşünüp cîm'in kesresi ve lâm'dan sonra bir elif getirmeden “جِمَالَتٌ” şeklinde okurken, diğer kırâat imamları “الجِمَالِ” kelimesinin cemisi olarak değerlendirip elif ile “جِمَالَاتٌ” şeklinde okumuşlardır. Bu şekilde okuyanlardan Ruveys Ya'kûb'dan naklen cîm'in

⁴⁶⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 653; Dâni, *Teysîr*, 215; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/479; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 7/177.

⁴⁷⁰ A'raf 7/161.

⁴⁷¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 295-296; Dâni, *Teysîr*, 11; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/161; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/49.

⁴⁷² Bakara 2/58.

⁴⁷³ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/112.

⁴⁷⁴ Mürselat 77/33.

zammesiyle okumuş⁴⁷⁵, diğerleri kesresiyle okumayı tercih etmişlerdir⁴⁷⁶. Cîm'in zammesiyle okuyanlar toplanmış kemik parçalarını kastetmişlerdir. Cîm'in kesresiyle okunan kırâatin anlamıyla alakalı İbn Abbâs ve Sa'îd b. Cübeyr (ö. 94/713) "o gemilerin ipinin adıdır ve birbirinin üzerine yığılır, taki insanların boyuna kadar çıkar" demişlerdir⁴⁷⁷.

فَإِنْ عُثِرَ عَلَىٰ أَحَدٍ اسْتَحَقَّ إِثْمًا فَأَحْرَانِ يَفُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلِيَانِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ لَشَهَادَتُنَا

“اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلِيَانِ” kısmında öncelikle fiilin malûm ya da meçhûl okunması konusunda ihtilaf edilmiştir. Sadece Hafs fiili malûm okurken diğerleri meçhûl okumuşlardır. “الأوليان” ise “الأولى” kelimesinin tesniyesidir. Kelimeyi Hamza, Halef, ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir ve Ya‘kûb “الأولين” şeklinde cemi olarak okumuş olup⁴⁷⁹ bu durumda kelime “مِنَ الَّذِينَ” kelimesinden bedel olmaktadır. Onlardan maksat ölen kişinin velileridir. Bütün kırâatlerden çıkan ortak mânâ “şâyet yemin edenlerden birisinin ihaneti ortaya çıkarsa ölenin yakınlarından diğer iki kişi şahitliği yerine getirir” demektir⁴⁸⁰.

Mushaf hattına dayandırılan ve müfred-tesniye farkını bizlere zamirler üzerinden gösteren “وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُدِدْتُ إِلَىٰ رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا” âyetindeki “مِنْهَا” kelimesi Nâfi, Ebû Ca‘fer, İbn Kesîr ve İbn ‘Âmir tarafından “مِنْهُمَا” şeklinde tesniye okunmuştur. “O iki bahçeden...” mânâsındadır. Bu onların mushafında bu şekildedir. Diğerleri ise mîm'in

⁴⁷⁵ Begavî burayı naklederken Ya‘kûb’un ravileri arasında ayrım yapmadan kırâati, Ya‘kûb üzerinden vermiştir. Begavî, *Me‘âlimü’l-tenzîl*, 4/307.

⁴⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/397; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 7/252.

⁴⁷⁷ Buharî, “Tefsîr”, 346 (4933); Begavî, *Me‘âlimü’l-tenzîl*, 4/435; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 7/252.

⁴⁷⁸ Mâide 5/107.

⁴⁷⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 248; Dâni, *Teysîr*, 100; Begavî, *Me‘âlimü’l-tenzîl*, 1/728; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/256; Dimyâtî, *İthâf*, 203; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/355.

⁴⁸⁰ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/355.

hazfiyle “مِنْهَا” şeklinde müfred okumuşlardır⁴⁸¹. Yani “onun bahçesinden” anlamındadır. Bu da onların mushaflarında bu şekilde geçmektedir⁴⁸².

Kelimelerin sadece buldukları yerde değil Kur’ân’da geçtikleri diğer yerlerdeki okunuşlarını birbirlerine kıyaslayarak ele alan ve bunlar arasındaki farkları da veren müellif müfred-tesniye-cemi farklılıklarını detaylı bir biçimde ele almış, ihtilaf ve ittifak edilen yerler üzerinde durmuş, mânâyâ yansıyan yönlerini belirtmiş ve gerektiğinde kendi tercihlerini de dile getirmiştir.

4.5.4. Masterla İlgili Kırâat Farklılıkları

Mezîd fiillerin masterları belli bir kalıba göre gelirken sülâsî bablardan gelen fiillerin masterları için herhangi bir kıyas söz konusu değildir. O zaman da devreye lehçe farklılıkları girmekte ve bu da kırâat farklılıklarına yol açabilmektedir. Sadece lehçe farklılığı gibi görünen bu okuyuşların mânâyı da etkilediği olmaktadır. Çünkü lehçeler arasında lafız değişikliği oldukça mânâ değişikliği de meydana gelebilmektedir. Müfessir, bu tür farklılıklara eserinde yer vermiş, gerektiğinde mânâ farklılıklarına da değinmiştir.

Kur’ân’da biri aynı âyette olmak üzere toplam yedi⁴⁸³ yerde “كَرْهًا” veya “كَرْهًا” şeklinde fethalı veya zammeli okunabilen kelime de kırâat konusunda ihtilaf edilen kelimelerdendir. Kelimenin “كَرْهًا” olarak geçtiği üç yerde kırâat açısından ihtilaf söz konusu değildir⁴⁸⁴. İhtilaftan söz edilmeyen üçüncü yer olan Fussilet sûresinde “ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ”⁴⁸⁵ âyetinde geçen “طَوْعًا أَوْ كَرْهًا” kelimelerini izah ederken müellif, bu iki kelimenin hâl konumunda iki master olduğunu ifade etmiştir⁴⁸⁶.

⁴⁸¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 390-296; Dâni, *Teysîr*, 143; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/32; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/176

⁴⁸² 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/176

⁴⁸³ Âl-i İmrân 3/83; Nisâ 4/19; Tevbe 9/53; Ra'd 13/15; Fussilet 41/11; Ahkâf 46/15.

⁴⁸⁴ Âl-i İmrân 3/83; Ra'd 13/15; Fussilet 41/11.

⁴⁸⁵ Fussilet 41/11.

⁴⁸⁶ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 6/146.

Dolayısıyla buralarda mastar olarak bulduklarını belirtmiş olmaktadır. Diğer yerlerde ise birtakım farklılıklar mevcuttur. Buna göre “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَجِئُ كُفْرًا”⁴⁸⁷ âyetinde geçen kelimeyi Hamza, Kisâi ve Halef kâf’ın zammesiyle diğerleri ise kâf’ın fethasıyla okumuşlardır⁴⁸⁸. Müellif bu ihtilafı verdikten sonra Ferrâ’nın kelime üzerindeki yorumuna değinmiştir. Buna göre nahivciler “كُرْهًا” şeklindeki zammeli kırâatin “حَمَلْتُهُ أُمُّهُ كُرْهًا” âyetinde olduğu gibi zorluğa katlanan kimsenin râzı olduğu bir meşakkat için kullanmayı doğru bulurken “كُرْهًا” şeklindeki fethalı kırâatte ise zorlanılan şeyin hoş karşılanmaması söz konusu olduğunu belirtmişlerdir⁴⁸⁹. “قُلْ أَتَقِفُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَلَ مِنْكُمْ إِنْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ”⁴⁹⁰ âyetinde de aynı kırâat farklılıkları mevcutken⁴⁹¹, “وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ”⁴⁹² âyetinde ise bu imamların yanına başka imamlar da eklenmiştir. Buna göre Kûfe kırâat imamları, Ya’kûb ve İbn ‘Âmir’den naklen İbn Zekvân âyette geçen her iki kelimeyi de kâf’ın zammesiyle okurken diğerleri ise her ikisini de fetha ile okumuşlardır⁴⁹³. Bu bilgilerden sonra müellif, ilgili kısmın tefsirine geçmeden önce kelimelerin okunuşundaki kırâat farklılığının temel gerekçesini açıklamış ve bunların birer lugat olduklarını ifade etmiştir⁴⁹⁴.

“وَلَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ” âyetinin “فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ”⁴⁹⁵ kısmında geçen “دَفَعُ” kelimesini kırâat imamlarından Nâfi, Ebû Ca’fer ve Ya’kûb elif’li “دِفَاعٌ” şeklinde okurken diğerleri ise elif’siz okumuşlardır⁴⁹⁵. Elif’li okuyanlara göre Allah kimsenin

⁴⁸⁷ Nisa 4/19.

⁴⁸⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 229; Dâni, *Teysîr*, 95; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/398; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/102-103.

⁴⁸⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Lügâtü’l-Kur’ân*, thk. Câbir b. Abdullah es-Serî (Şâmile, ts.), 35. (Kitap Matbu olmayıp, Şâmile nüshası olarak mevcuttur.)

⁴⁹⁰ Tevbe 9/53.

⁴⁹¹ Dâni, *Teysîr*, 95; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/248; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/195.

⁴⁹² Ahkâf 46/15.

⁴⁹³ Dâni, *Teysîr*, 199; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 4/136; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/248; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/287.

⁴⁹⁴ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/287.

⁴⁹⁵ En-Nehâs, *İ’râbü’l-Kur’ân*, 1/279; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 187; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 199; Dâni, *Teysîr*, 82; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/265; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/203; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/358.

kendisine galip gelemeyeceği yegâne defedicidir. Bazen bu defetme birisinden de gelebilir. Nitekim Arapların “أحسنَ الله عنكَ الدفاع” sözü böyledir⁴⁹⁶. Farklı vecihlerin meydana geldiği mastarlardan biri de “عُدْرًا أَوْ نُذْرًا” âyetinde geçen iki kelimedir. Bu kelimelerin birincisi olan “عُدْرًا”ı sadece Ravh rivâyetinde Ya‘kûb zâl’in zammesiyle okumayı tercih ederken diğerleri zâl’in sükûnuyla okumuşlardır. Kırâat ihtilafının ve farklı değerlendirmelerin olduğu asıl kısım “نُذْرًا” kelimesidir. Buna göre kelimeyi Ebû ‘Amr, Hamza, Kisâî, Halef ve ‘Âsım’dan naklen Hafs zâl’in sükûnuyla okurken diğerleri zâl’in zammesiyle okumuşlardır⁴⁹⁷. Her ikisini de zâl’in sükûnuyla okuyanlara göre ikisi de mastardır. Zâl’in zammesiyle okuyanlara göre mastar olması mümkün olduğu gibi ism-i fâil olan “نذير” ve “عاذر” kelimelerinin cemileri olması da sahîh olur. Bir önceki âyet olan “فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا”da geçen zikirle birlikte düşünüldüğünde “hatırlatma” anlamındaki “zikr”in bir özür veya uyarı olması içindir. Bu durumda yapılan hatırlatmaların âhirette bir özür veya dünyada bir uyarı olması anlamı ortaya çıkmaktadır. “عُدْرًا أَوْ نُذْرًا” âyetinde geçen kelimelerin mensûb olması ise bu iki mastarın “ذِكْرًا” kelimesinden bedel olabileceği gibi “ذِكْرًا” kelimesinin mef’ûlü de olabilirler. Sanki o zaman “فَالْمُلْقِيَاتِ أَنْ تُذَكِّرَ عُدْرًا” denmiş gibi olur. “عُدْرًا” kelimesinin mef’ûlün lieclih olması da mümkündür. Bu durumda mânâ “özür sayabilmeleri için hatırlatmada bulunuyorlar” olmaktadır. Eğer “عُدْرًا أَوْ نُذْرًا”ın cemi sayılması halinde, hâl olduğundan mansûb olmaktadır. O zaman sûrenin başındaki birinci vâv yemin için olurken diğerleri atıf içindir. Çünkü Allah Teâlâ “وَالْمُرْسَلَاتِ” ile yemin etmekte diğerlerini ise ona atfetmekte, devamında ise yeminin cevabı gelmektedir⁴⁹⁸.

⁴⁹⁶ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/358.

⁴⁹⁷ Dâni, *Teysîr*, 185-186; Dimyâtî, *İthâf*, 340; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 7/245-246.

⁴⁹⁸ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 7/245-246.

“وَتِلْكَ الْقُرَىٰ أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا” Mimli mastarlara örnek verilebilecek yerlerden birisi de “وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا”⁴⁹⁹ âyetinde geçen “لِمَهْلِكِهِمْ” kelimesidir. Kelimeyi kırâat imamlarından ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir mîm’in ve hâ’dan sonra gelen lâm’ın fethasıyla okumuştur. Yine ‘Âsım’dan naklen diğer râvîsi Hafs, mîm’in fethası ve lâm’ın kesresiyle okumuştur. Bu kelime “هَلَكَ” fiilinin mastarıdır. Bu iki kırâate göre mânâ “onların helakının vakitlerini belirledik” şeklindedir. Diğer kırâat imamları ise lâm mânâsında mîm’in zammesi ve lâm’ın fethasıyla okumuşlardır. Bu şekilde ise “أَهْلَكَ-يُهْلِكُ” fiilinin mastarı olmaktadır⁵⁰⁰. Taberî bu kırâatler içerisinde kendisine göre doğru olanın zammeli kırâat olduğunu söylemiş, bunu da âyetin başında geçen “أَهْلَكْنَاهُمْ” fiiline dayandırmıştır⁵⁰¹. Yine mim’li mastar olarak gelen “إِنْ”⁵⁰² âyetinin sonunda yer alan “بِجَنَّتِيُوا كِبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نَكْفَرُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلُكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا” kelimesini Nâfi ve Ebû Ca’fer mîm’in fethasıyla okumuşlardır. Buna göre mânâ “giriş yeri” anlamında ism-i mekân olarak karşımıza çıkarken diğer kırâat imamları zamme ile okumuşlardır. Buna göre de mânâ, mastar anlamında “girmek” olarak şekillenmiştir⁵⁰³.

Kelimenin mastar ya da ism-i fâil okunması noktasında oluşan ihtilaflardan olan ve “حَافِظًا” âyetinde geçen “قَالَ هَلْ أَمْنَكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا أَمْنَتْكُمْ عَلَىٰ أَحِبِّهِ مِنْ قَبْلِ اللَّهِ حَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ الرَّاحِمِينَ” kelimesini Hamza, Kisâî, Halef ve ‘Âsım’dan naklen Hafs tefsir mahiyetinde (teyiz gibi düşünerek) hâ’dan sonra bir elif ve fâ’nın kesresiyle okumuşlardır. Bu adeta “هُوَ حَيْرٌ رَجُلًا” denilmesi gibidir. Diğer kırâat imamları ise hâ’nın kesresi ve fâ’nın sükûnuyla okumuşlardır⁵⁰⁴. Bu da aynı şekilde mastar olmak üzere elif’siz okumak ve adeta “حَيْرٌكُمْ حَفِظًا” demektir. Her iki durumda da nasb halinde gelmesi teyiz olmasındandır. Neticede mânâ

⁴⁹⁹ Kehf 18/59.

⁵⁰⁰ Muhammed b. Ahmed el-Mısrî, *Zübdetü't-tefâsîr*, 209b.

⁵⁰¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 18/54.

⁵⁰² Nisâ 4/31.

⁵⁰³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 232; Dâni, *Teyisîr*, 95; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/516; İbnü'l-Cezerî, *en-Nesr*, 2/249; ‘Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/249.

⁵⁰⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 350; Dâni, *Teyisîr*, 129; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/476; İbnü'l-Cezerî, *en-Nesr*, 2/296; ‘Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/440.

“Allah’ın Yûsuf’u koruması benim ve sizin onu korumanızdan daha hayırlıdır” şeklindedir⁵⁰⁵.

Telaffuza dayalı farklılıkların yanında mânâyaya da etkileri bulunan masterla ilgili farklılıklar tefsirimizde oldukça fazla yer almaktadır. Müellifimiz gerektiğinde cümle takdîrleriyle bu tür farklılıkları tefsirinde ele almış ve kırâate yansımalarını verdikten sonra anlam bakımından ne tür değişikliklere sebep olduğunu açıklamıştır.

4.5.5. Mu‘arreb Kelimelerle İlgili Kırâat Farklılıkları

Lugatta “açıklamak, izah etmek”⁵⁰⁶, “Arapçalaştırmak, Araplaştırmak”⁵⁰⁷ gibi anlamlara gelen ta‘rib veya mu‘arreb kavramı istilâhî olarak “farklı dillerden Arapça’ya kelime nakli” şeklinde tarif edilmiştir⁵⁰⁸. Kur’ân’da yabancı kelimelerin varlığı İslam uleması ve Arap dilcileri tarafından tartışılmış, yabancı kelimelerin varlığını savunanların yanında, Kur’ân’da hiç yabancı kelime bulunmadığını iddia edenler de olmuştur⁵⁰⁹. Şunu kabul etmek gerekir ki her dilde olduğu gibi Arapça’da da farklı dillerden ve kültürlerden gelen kelimeler mevcuttur⁵¹⁰. Mu‘arreb olarak isimlendirilen bu kelimeler Kur’ân’da geçmekte ve telaffuzları noktasında da birtakım ihtilaflar cereyan etmektedir. Örneğin Kur’ân’da üç yerde geçen “جَبْرِيلَ”⁵¹¹ kelimesi bunlardan bir tanesidir. “قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ”⁵¹² âyetinde geçen kelimeyi İbn Kesîr cîm’in fethası ve râ’nın kesresi ile hemze’siz olarak “جَبْرِيلَ” şeklinde okurken, Hamza, Kisâî ve Halef, cîm’in ve râ’nın fethası, devamında yâ bulunan bir hemze’nin kesresiyle “جَبْرِيلَ” okumuştur. Ebû Bekir Şu‘be de bunlara katılmış ancak yâ olmadan “جَبْرِيلَ” okumuştur.

⁵⁰⁵ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/440.

⁵⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 1/591.

⁵⁰⁷ Nasuhi Ünal Karaarslan, “Ta‘rib”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 27.

⁵⁰⁸ Ta‘rib ve mu‘arreb’in farklı tanımları için bk. Sahip Aktaş - Mustafa Kirkiz, “Arap Dilinde Ta‘rib Olgusu”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (01 Aralık 2016), 17-38.

⁵⁰⁹ Aktaş - Kirkiz, “Arap Dilinde Ta‘rib Olgusu”, 64.

⁵¹⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/45.

⁵¹¹ Bakara 2/97, 98; Tahrîm 66/4.

⁵¹² Bakara 2/97.

Diğerleri ise cîm'in ve râ'nın kesresiyle ve hemze'siz “حَبْرَيْلَ” şeklinde okumuşlardır⁵¹³. Müellif burada her bir okuyuşun ayrı bir lehçe olduğunu da ifade etmiştir⁵¹⁴. Yine devamındaki âyette geçen mu'arreb kelimelerden olan “مِيكَالَ” kelimesinin okunuşunda da birtakım ihtilaflar söz konusu olmuştur. Ebû 'Amr, Ya'kûb ve Hafs kelimeyi hemze'siz ve yâ'sız “مِيكَالَ” şeklinde okurken, İbn Kesîr, İbn 'Âmir, Hamza, Kisâî, Ebû Bekir ve Halef ise arkasında med harfi bulunan bir hemze ile “مِيكَائِلَ” şeklinde okumuşlardır⁵¹⁵.

Farsça mu'arreb kelimelerden olduğu söylenen ve “مُتَكَبِّرِينَ عَلَى فُرْشٍ بَطَائِنُهَا مِنْ اسْتَبْرَقٍ وَجَنَّا”⁵¹⁶ âyetinde geçen “اسْتَبْرَقٍ” kelimesini Nâfi'den naklen Verş ve Ya'kûb'dan naklen Ruveys elif'in hazfî ve nûn'un kesresiyle “مِنِ اسْتَبْرَقٍ” şeklinde okumuş ve bunu hemze'nin harekesini nûn'un üzerine getirmekle yapmıştır. Diğerleri ise nûn'un sükûnu ve elif'in hemze-i kat' ile kesresiyle okumayı tercih etmişlerdir⁵¹⁷.

Yine mu'arreb kelimelerden olan ve “وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ”⁵¹⁸ âyetinde geçen “عُزَيْرٌ” kelimesi ve sonrasına nasıl bağlanacağı ile ilgili kırâat farklılıkları oluşmaktadır. Buna göre 'Âsım, Kisâî ve Ya'kûb kelimeyi vasıl halinde tenvinli ve kesreli okumuşlardır. Zaten Kisâî'nin dil ekolüne göre zammelenmesi câiz değildir. Çünkü “ابْنُ” kelimesinin zammesi i'râbdan kaynaklanmakla birlikte intikal esnasında gerekli olan bir zamme değildir. Diğerleri ise tenvinsiz okumuşlardır⁵¹⁹. Çünkü Arapça olmayan bir isim olup yapısı itibariyle de ism-i tasğire benzer. Tenvinleyenlere göre o hafif bir isimdir ve munsarif olması daha doğrudur. Eğer Acemce kabul edilirse tıpkı Nûh, Hûd ve Salih isimleri

⁵¹³ En-Nehhâs, *Î'râbü'l-Kur'ân*, 1/200-201; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 166-167; Dâni, *Teysîr*, 75; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/80-81; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/219; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/156.

⁵¹⁴ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/156.

⁵¹⁵ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/80; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/158.

⁵¹⁶ Rahmân 55/54.

⁵¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/408; Dimyâtî, *İthâf*, 406; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 6/491.

⁵¹⁸ Tevbe 9/30.

⁵¹⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 313; Dâni, *Teysîr*, 118; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/281; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/279; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/176.

gibi değerlendirilmesi gerekir. Müellife göre Uzeyr ismi İbranice “azra”dan gelmektedir. O da İsrailoğulları peygamberlerinden olan Hârûn b. İmrân’ın soyundandır⁵²⁰.

Yine mu‘arreb kelimelerden olup Kur’ân’da yirmi altı yerde geçen “تَمُودٌ” kelimesi kırâat ihtilafı olan kelimelerdendir. Kelimede cereyan eden ihtilaflardan birincisi elif’li yazılıp yazılmaması ile ilgilidir. “كَانَ لَمْ يَعْنُوا فِيهَا آلاَ إِنَّ تَمُودًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ آلاَ بُعْدًا لِتَمُودَ”⁵²¹ âyetinde olduğu gibi mensûb durumda olup elif’le yazıldığı halde Hamza, Ya‘kûb ve ‘Âsım’dan naklen Hafs tarafından tenvinsiz okunurken diğer kırâat imamları tenvinli okumayı tercih etmiştir⁵²². Tenvinli okuyanlar elif ile (med üzere) durmayı tercih etmişler, diğerleri ise resm-i mushafta yazılı olsa bile elif’siz durmuşlardır. Çünkü kaynaklarda bu kırâat imamlarından gelen rivâyetler mevcuttur⁵²³. Kisâi ise kelimeyi munsarif olarak düşünmüş ve âyet sonunda tekrar eden kelimeyi cerr ve tenvin ile okumuştur. Diğerleri ise dâl’in fethasıyla okumuşlardır. Munsarif ya da gayr-i munsarif kılma konusundaki farklılığın sebebi kelimeyi müzekker isim ya da kabile ismi olarak düşünmekten kaynaklanmıştır. Müzekker isim olarak görenlere göre kelime munsarif; kabile ismi olarak görenlere göre ise kelime gayr-i munsarif olarak i‘râblanmıştır⁵²⁴. Aynı ihtilaf “لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكِنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ”⁵²⁵ âyetindeki “لِسَبَإٍ” kelimesinde de cârîdir. Yemen’deki bir yerin veya kişinin ismi olan kelimeyi Ebû ‘Amr ve Bezzî hemze’nin fethasıyla okumuşlar, diğerleri ise hemze’yi esreli ve tenvinli okumayı tercih etmişlerdir. Munsarif ve tenvinli okuyanlar onu özel isim olarak düşünürlerken tenvinsiz ve gayr-i munsarif olarak değerlendirenler onun belde ismi olmasını tercih etmişlerdir⁵²⁶. Kelimenin diğer geçtiği yer olan Neml sûresi yirmi ikinci âyette İbn Kesîr’den naklen Kunbûl’ün hemze’nin sükûnuyla okuduğu riveyeti de mevcuttur⁵²⁷.

⁵²⁰ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/176.

⁵²¹ Hûd 11/68.

⁵²² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 337; Dâni, *Teysîr*, 125; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 2/412; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/289-290; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/356.

⁵²³ Dâni, *Teysîr*, 125; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/289-290; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/248.

⁵²⁴ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/356.

⁵²⁵ Sebe’ 34/15.

⁵²⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 480; Dâni, *Teysîr*, 167; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/413-414.

⁵²⁷ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/413-414.

528”إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاحْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى“
âyetinde geçen “طُوًى” kelimesi Kûfe kırâat imamları ve İbn ‘Âmir tarafından vâdi ismi olduğu düşüncesiyle tenvinli okunurken diğer kırâat imamları ise bir kara parçasının ismi olarak değerlendirip tenvinsiz okumuşlardır. Her iki kırâate göre okuyanlar da “ط” harfinin zammesi konusunda ittifak etmişlerdir⁵²⁹. Kelimenin iştikakı hakkında da bilgiler veren müellif, İbn Abbâs’tan rivâyetle Hz. Musa oradan geçerken bir gece vakti orayı kat edip vâdinin tepesine çıktığı için bu ismin verildiğini söylemiştir⁵³⁰. Buna göre kelime fiilin kökünden gelmeyen mastar konumunda olup sanki şöyle demek gibidir: “إنك بالوادي المقدس الذي طويته طوى”⁵³¹. “Sen yürüyüşünle geçip orayı aştın”⁵³¹.

Mu‘arreb isimlerde kırâat farklılıklarında diğerlerinin aksine mânâyâ yansıyan bir boyutu söz konusu olmamaktadır. Çünkü farklılıklar başka dillerden Arapça’ya geçen kelimelerin sadece telaffuzuna yönelik birtakım ayrıntılara dayanmaktadır. Mânâyâ tesiri olsun veya olmasın kırâat farklılıklarını vermeyi düstur edinen müellif, bu alandaki kırâat vecihlerini ve bunlara karşı kırâat imamlarının tutumunu vermeyi ihmal etmemiştir.

4.5.6. Tenvinli –Tenvinsiz Kırâat Farklılıkları

Kelimelerin tenvinli ya da tenvinsiz okunması genellikle kelimenin yapısıyla ya da başka bir nahiv kuralının işletilip işletilmemesiyle alakalı bir durumdur. Ancak kırâat farklılıkları açısından oldukça yoğun örnekleri olan bu konu ayrı bir başlık altında incelenecektir. Örneğin “فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنْ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوْحَيْنَا فَإِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ فَاسْلُكْ فِيهَا مِنْ كُلِّ صَفْوَانٍ مُقْتَدِرٍ”⁵³² âyetindeki “كُلِّ”

⁵²⁸ Tâhâ 20/12.

⁵²⁹ Dâni, *Teysîr*, 150; Begavî, *Me‘âlimü’l-tenzîl*, 3/116; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/283.

⁵³⁰ Taberî, *Cami’u’l-Beyân*, 18/280.

⁵³¹ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/283.

⁵³² Mü’minûn 23/26.

kelimesini sadece Hafs tenvin ile okumuş ve âyeti “her sınıftan bir çift” anlamında değerlendirmiştir. “اَتْنَيْنِ” kelimesinin ise burada te’kid için getirilmiş olduğu kanaatindedir.

Diğerleri izâfet olmak üzere tenvinsiz okumuşlardır. Bunlara göre ise mânâ “her çiftten iki tane yükle” anlamına gelmektedir. Müellifin değerlendirmesine göre her iki kırâat de aynı mânâyâ râcîdir⁵³³.

Kelimelerin tenvinli ya da tenvinsiz okunmasını bariz bir şekilde ortaya koyan örneklerden olan “الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ”⁵³⁴ âyetindeki “فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ” kelimelerinden ilk ikisi olan “فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ” kısmını İbn Kesîr, Ebû ‘Amr ve Ya’kûb tenvinli ve raf’ ile okurken üçüncüsü olan “وَلَا جِدَالَ” kelimesini tenvinli ve nasb ile okumuşlardır. Ebû Ca’fer ise üçünü de tenvinli ve raf’ ile okumuştur. Diğerleri ise üçünü de tenvinsiz ve nasb ile okumuşlardır⁵³⁵. Tenvinli ve nasb ile okuyanlara göre mânâ ihbar içindir. Bu durumda nehiy mânâsında, “kötü söz söylemezler ve fasıklık yapmazlar” demektir. Tenvinsiz ve nasb ile okuyanlara gelince kısaca “nehyedildiğiniz şeyleri yapmayın” anlamına gelir.⁵³⁶ Kırâat imamlarının bir kısmı değişmekle birlikte benzer bir örnek de “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمْ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا حُلَّةَ وَلَا شَفَاعَةَ”⁵³⁷ âyetinde geçen “يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا حُلَّةَ وَلَا شَفَاعَةَ” kelimelerinin okunuşuyla alakalıdır. Buna göre; Nâfî, İbn ‘Âmir, Ebû Ca’fer, ‘Âsım, Hamza ve Kisâî raf’ ile ve tenvinli okurken, diğer kırâat imamları ise nasb ile okumuşlardır. Her iki okuyuşun da anlamının hülâsası ölüm gelmeden önce hazırlıklı olmayı ifade etmektedir⁵³⁸.

⁵³³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 333; Dâni, *Teysîr*, 124; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/104; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/341.

⁵³⁴ Bakara 2/197.

⁵³⁵ Dâni, *Teysîr*, 176; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/211; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/283.

⁵³⁶ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/283.

⁵³⁷ Bakara 2/254.

⁵³⁸ En-Nehâs, *İ’râbü’l-Kur’ân*, 1/282; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 187; Dâni, *Teysîr*, 82; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/267; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/211; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/362-363.

Mu‘arreb kelimelerden olduğu halde i‘râb da alan ve “وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَىٰ” âyetinde geçen “عَادًا” kelimesinin tenvinli okunup okunmaması oldukça ihtilafli bir konudur. Kelimeyi Nâfî, Ebû Ca‘fer, Ebû ‘Amr ve Ya‘kûb tenvini lâm’a idğâm etmişler, lâm’ı şeddeleyerek zammeli, devamında gelen “الْأُولَىٰ” kelimesini ise hemze’siz okumuşlardır. İki sâkinin bir araya gelmesi sebebiyle tenvine hareke vermeyi tercih etmemişlerdir. Aksine idğâm câiz olsun diye kelimenin başında bulunan hemze’nin harekesini lâm’a verdikten sonra tenvini lâm-ı tarife idğâm etmişlerdir. İbn Kesîr, Kûfeliler ve İbn ‘Âmir ise iki sâkinin bir araya gelmesinden dolayı tenvinin kesresi, lâm’ın sükûnu ve hemze’nin tahkîkiyle okumuşlardır. Bu vasıl halindeki hükmüdür. İbtida halindeki hükmüne gelince; Ebû ‘Amr, Ya‘kûb, Kâlûn ve Ebû Ca‘fer’e göre vâv’a hemze vermedikleri zaman üç vecih câiz olmaktadır. Birincisinde hemze-i vaslın ispatı ve arkasından gelen lâm’ın zammesi ile okunurken, ikincisinde lâm’ın zammesi ve bu harekeyle yetinmek için hemze-i vaslın hazfî ile okunmuştur. Üçüncüsünde ise kelime aslına çevrilerek lâm’ın sükûnu ve hemze-i vasıla birlikte sonrasında zammeli bir hemze’nin tahkîkiyle okunur. Kâlûn’a göre ise ibtidâ halinde vâv’ın hemze’li okunuşu konusunda üç vecih karşımıza çıkmaktadır. Birincisi vasıl hemzesi, lâm’ın zammesi ve vâv’ın üzerinde sâkin hemze ile. İkincisi lâm’ın zammesi ve hemze-i vaslın hazfî ve vâv’ın zammesi ile. Üçüncüsü ise Ebû ‘Amr’ın üçüncü vechi gibidir. Ebû Ca‘fer’in bu kelimedede durduğu zaman da farklı görüşleri olduğu rivâyet edilmiştir. Diğerlerinin yukarıda belirttiğimiz üç vechiye elif ile vakfettiği ve o elif’in tenviden bedel olduğu bildirilmiştir. Çünkü bunlara göre kelime özel bir isimdir⁵³⁹.

İsm-i fâilin tenvinli ya da tenvinsiz okunması ile ilgili ise “قُلْ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ”⁵⁴⁰ âyeti örnek olarak verilebilir. “قُلْ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ”⁵⁴⁰ âyeti örnek olarak verilebilir. Âyette geçen kelimelerden olan “كَاشِفَاتُ” ve “مُتَسَكِّاتُ” kelimeleri Ebû ‘Amr ve Ya‘kûb aslı üzere tenvinli okumuşlardır. Çünkü bu kelimeler istikbal mânâsında ism-i fâildir. Devamında gelen “ضِرَّةٌ” ve “رَحْمَتُهُ” kelimelerini ise nasb ile okumuşlardır. Diğerleri izâfet

⁵³⁹ Dâni, *Teysîr*, 204; Begavî, *Me‘âlimü’l-tenzîl*, 4/267; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/410-411; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/450-451.

⁵⁴⁰ Zümer 39/38.

olmak üzere tenvinsiz olarak ve devamında gelen “ضُرِّهَ” ve “رَحْمَتِهِ” kelimelerini ise cerr ile okumayı tercih etmişlerdir⁵⁴¹.

Kelimenin tenvinli ya da tenvinsiz okunmasının lehçelere dayandırıldığı “... إِمَّا يَبْلُغَنَّ” âyetindeki “أُفٍّ” kelimesi İbn Kesîr, İbn ‘Âmir ve Ya‘kûb tarafından fâ’nın fethası ve tenvinsiz okunmuştur. Nâfî, Ebû Ca‘fer ve ‘Âsım’dan naklen Hafs tarafından fâ’nın kesresi ve tenvinli okunmuştur. Diğerleri ise fâ’nın tenvinsiz kesresiyle okumuşlardır⁵⁴². Müellif bu bilgileri verdikten sonra bu üç kırâatin birer lugat olduğunu, her üç okuyuşunda mânâsının bir olduğunu ifade etmiştir⁵⁴⁴.

İki sâkinin bir araya gelmesi dolayısıyla farklı vasıl/vakıf takdîrlerinin oluştuğu yerlerden olan “جَزَاءُ الْحُسْنَىٰ”⁵⁴⁵ âyetinde “وَأَمَّا مَنْ أَمَنَّ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءُ الْحُسْنَىٰ وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا” kısmını Ya‘kûb, Hamza, Kisâî, Halef ve ‘Âsım’dan nakille Hafs, nasb ve tenvinle okumuşlardır. Aynı zamanda iki sâkinin bir araya gelmesinden dolayı tenvini esre ile vasletmişlerdir. Yani cümle takdîri “فَلَهُ الْحُسْنَىٰ جَزَاءً” şeklindedir. “جَزَاءً” kelimesi mastar olmak üzere nasb edilmiştir. Diğerleri ise izâfet olmak üzere merfû ve tenvinsiz okumayı tercih etmişlerdir. O zaman da “الْحُسْنَىٰ” “cennet” demektir ve “جَزَاءً” onun üzerine izafe edilmiştir⁵⁴⁶.

Görüldüğü üzere kelimenin sarf veya nahiv yönünden farklı değerlendirilmesi sonucu tenvinli ya da tenvinsiz okunması gündeme gelebilmektedir. Bu noktada telaffuza dair birçok farklılığı meydana gelmekte bu da doğal olarak kırâatlere yansımaktadır.

⁵⁴¹ Dâni, *Teysîr*, 190; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/18; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/363; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/72.

⁵⁴² İsrâ 17/23.

⁵⁴³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 379; Dâni, *Teysîr*, 139; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 2/676; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/306-307; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/92.

⁵⁴⁴ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/92.

⁵⁴⁵ Kehf 18/88.

⁵⁴⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 398; Dâni, *Teysîr*, 145; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/315; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/214-215.

Özellikle vaslın hükümlerinin de devreye girdiği bu alanla ilgili tefsirde uzun izahlar yer almıştır.

4.6. Fiillerde Kırâat Farklılıkları

Arapça’da cümleler, fiil cümlesi ve isim cümlesi olmak üzere iki kısma ayrılır. İsim cümlesi mübtedâ ve haberden oluşurken fiil cümlesi genellikle fiil, fâil ve mef’ûlden meydana gelir. Burada bahse konu edilecek olan fiil cümlesinde fiilin merfû ya da mensûb, malûm veya meçhûl, haber veya inşâ kalıbında okunması, farklı bablarda okunması vs. dolayısıyla birçok kırâat farklılığı ortaya çıkmaktadır. Kırâat farklılıkları açısından oldukça fazla örneği bulunan ve mânâya az ya da çok etkisi olan bu konu, kırâat kitaplarında ve tefsirlerde yer almıştır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Kur’ân’da geçen bütün fiiller için böyle bir şey söz konusu değildir. Bu da bize bu farklılıkların lehçeye dayalı değil rivâyete dayalı olduğunu göstermektedir.

4.6.1. Fiilin Müzekker-Müennes Okunması ile İlgili Kırâat Farklılıkları

Fiillerin müzekker veya müennes okunmasıyla ilgili Arapça’da kurallar bellidir. Ancak Kur’ân hattında bu kurallara bazen uyulmadığı görülmektedir. Bu da Kur’ân’ın senede dayalı rivâyetinin en temel göstergelerindendir. Kırâatlerin kabulünde şart koşulan Arapça’ya bir yönüyle uygunluk şartı çerçevesinde bunlar izah edilmektedir. Farklı okuyuşlar devreye girince kırâat farklılıkları da gündeme gelmektedir. Bu aşamada tefsirde yer alan fiillerin müzekker ya da müennes okunmasıyla ilgili farklılıklar örnekleriyle ele alınacaktır.

⁵⁴⁷“فُلٌ لَا أَجْدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا” diye başlayan âyet-i kerîmede geçen “يَكُونُ” kelimesini Ebû Ca’fer ve İbn ‘Âmir müennes olmak üzere tâ ile “تَكُونُ” okumuşlar ve “مَيْتَةً” kelimesini de merfû kılmışlardır. Bu durumda cümle “إِلَّا أَنْ تَقَعَ”

⁵⁴⁷ En’âm 6/145.

”مَيْتَةً“ takdirindedir. ”مَيْتَةً“ kelimesini Ebû Ca’fer’in şeddeli yâ ile okuduğunu ilave eden müellif, İbn Kesîr ve Hamza’nın ”مَيْتَةً“ kelimesini nasb ile, ”يَكُونُ“yi ise müennes olarak ”تَكُونُ“ okumayı tercih ettiğini söylemiştir. Bunu yaparken de ”يَكُونُ“ kelimesinden sonra müennes bir isim takdîr edilmiştir. Buna göre cümle ”إِلَّا أَنْ يَكُونَ النَّفْسُ أَوْ الْجِنَّةُ مَيْتَةً“ şeklinde olmaktadır. Diğer kırâat imamları ise ”مَيْتَةً“ kelimesini mensûb ve müzekker okumayı tercih etmişlerdir. Onlara göre de cümle takdîri ”إِلَّا أَنْ يَكُونَ الْمَطْعُومُ مَيْتَةً“ şeklinde olmaktadır⁵⁴⁸. Aynı kelimenin geçtiği diğer bir örnek ise ”وَأَمَّ يَكُنْ هُمْ آيَةً أَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ“⁵⁴⁹ âyetidir. İbn ‘Âmir ”يَكُنْ“ kelimesini müennes olarak tâ ile ”تَكُنْ“ okumuş ve ”آيَةً“ kelimesini ”تَكُنْ“ nâkis fiilinin ismi yapmak suretiyle merfû okumuştur. Haberi ise ”أَنْ يَعْلَمَهُ“ cümlesidir. Diğer kırâat imamları ise müzekker olmak üzere yâ ile okumuşlar ve ”آيَةً“ kelimesini ”يَكُنْ“ fiilinin haberi kılmışlardır. O zaman mânâ ”وَأَمَّ يَكُنْ هَهُؤَلَاءِ الْمُتَكَبِّرِينَ عُلَمَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ“ cümlesine göre şekillenir⁵⁵⁰. Aynı kelimenin son örneği ise ”مَا آفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ“⁵⁵¹ âyetidir. ”دَوْلَةً“ kelimesi müennes olduğu için burada geçen ”يَكُونُ“ kelimesini Ebû Ca’fer müennes olarak tâ ile okumayı tercih etmiş ve ”دَوْلَةً“ kelimesini de merfû kılmıştır. Takdîrini ise ”كَيْ لَا يَقَعُ دَوْلَةٌ جَاهِلِيَّةٌ“ şeklinde düşünmüşlerdir. Hişâm, Ebû Ca’fer’e sadece ”دَوْلَةً“ kelimesinin merfû okunması noktasında katılmıştır. Hişâm’dan ”يَكُونُ“nin müzekker ve te’nis tâ’sı ile okunması konusunda farklı rivâyetler gelmiştir. Diğerleri ise ”يَكُونُ“ fiilini müzekker olarak yâ ile okumuşlardır. Gerekçe burada da aynıdır. Çünkü ”دَوْلَةً“ kelimesinin müennesliği hakiki değildir. Bu imamlar aynı zamanda

⁵⁴⁸ Dâni, *Teysîr*, 108; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/266; Dimyâtî, *İthâf*, 219; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/481.

⁵⁴⁹ Şu’arâ 26/197.

⁵⁵⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 473; Dâni, *Teysîr*, 166; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/372; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/101.

⁵⁵¹ Haşr 59/7.

bu kelimeyi mensûb okumuşlardır. Yani ensarı muhatap olarak “لَيْكِي لَا يَكُونُ الْفَيْي دُولَةً” demektir. Çünkü bu dönemde muhacirler zaten fakir durumdadırlar⁵⁵².

“لَيْكِي لَا يَكُونُ الْفَيْي دُولَةً” âyetinde geçen “تَكُنْ” fiilini Hamza, Kisâi, Ya‘kûb ve ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir müzekker olmak üzere yâ ile okumuşlardır. Çünkü “فَيْيَّة” kelimesi “الإِفْتَان” şeklinde müzekker olarak değerlendirilmiştir. Diğerleri ise “فَيْيَّة” kelimesi müennes olduğu için tâ ile okumuşlardır. Bu kırâat farklılığın neticesi olarak İbn Kesîr, İbn ‘Âmir ve ‘Âsım’dan naklen Hafs “فَيْيَّة” kelimesini “كَانَ”nin ismi olmak üzere raf ile okurken diğerleri ise nasb ile okuyarak “كَانَ”nin ismini “إِلَّا أَنْ قَالُوا” olarak düşünmüş, “فَيْيَّة” kelimesini ise haber yapmışlardır⁵⁵⁴. Benzer bir durum “وَأَتَقُوا يَوْمًا لَا يَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ” âyetindeki “شَفَاعَةٌ” kelimesi için söz konusudur. Kelime müennes kalıpta olduğu için “وَلَا يُقْبَلُ” fiili İbn Kesîr, Ebû ‘Amr ve Ya‘kûb tâ ile okurken, diğer kırâat imamları yâ ile okumuşlardır⁵⁵⁶. Çünkü müellife göre “şefi” ve “şefa” aynı mânâdadır. O zaman mânâ şöyle olur: “kafir olduğu zaman ondan şefa kabul edilmez”⁵⁵⁷.

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ قُلْ أَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِأَنفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي
الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهُ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ
”يَسْتَوِي-تَسْتَوِي“ âyetinde müzekker ve müennes her iki halde bulunan “وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ”⁵⁵⁸

⁵⁵² Dâni, *Teyşîr*, 209; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 4/357; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/386; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 7/11.

⁵⁵³ En’âm 6/23.

⁵⁵⁴ En-Nehhâs, *İ’râbü’l-Kur’ân*, 1/450; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 2/14; Dimyâtî, *İthâf*, 206; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/382.

⁵⁵⁵ Bakara 2/48.

⁵⁵⁶ En-Nehhâs, *İ’râbü’l-Kur’ân*, 1/171; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 154; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 76; Dâni, *Teyşîr*, 73; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/45; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/212; Dimyâtî, *İthâf*, 135; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/96.

⁵⁵⁷ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/96.

⁵⁵⁸ Ra’d 13/16.

kelimelerinden ikincisini Hamza, Kisâî, Halef ve ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir müzekker olmak üzere yâ ile okumuşlardır. Çünkü devamında gelen kelimeler gayr-i hakiki müennestir. Fiili ise mukaddemdir. Diğer kırâat imamları ise müennes olmak üzere tâ ile okumuşlardır. Çünkü fiili ile fâilinin arasına herhangi bir kelime girmemiştir⁵⁵⁹.

Mânâ boyutuyla da birçok farklılığa sebep olan müzekkerlik ve müenneslikle alakalı tefsirde oldukça fazla örnek yer almıştır. Özellikle i‘râba da etki eden bu tür farklılıklarda müellif birtakım takdîrlerle farklılıkları izah etme yoluna gitmiş ve oluşan yeni mânâları gözler önüne sermiştir.

4.6.2. Gâib-Muhatab-Mütekellim (Sîga) ile İlgili Kırâat Farklılıkları

Kırâat farklılıklarına tesir eden bir diğer husus fiilin kalıbında değişiklik yer almamakla birlikte birlikte muzaraat harfi harfinin değişmesine bağlı olarak gâib sîga yerine muhatab sîga veya tersi ile okunmasıdır. Bazen de bunların yerine mütekellim veya mütekellim yerine gâib veya muhatap sîga ile okunduğu olmaktadır. Belağat ilmi içerisinde iltifat sanatıyla ifade edilen bu konu⁵⁶⁰, kırâat birikimi içerisinde yer alan konulardan birisidir. On kırâat içerisinde de yer alan bu farklılıklar tefsirimizde mutlaka yerini almış, mânâyâ tesir eden yönleri var ise belirtilmiş, yoksa sadece farklılıklar verilmekle yetinilmiştir. Örneğin “أَرْسَلْنَا مَعَنَا عَدَا يَرْتَعُ وَيَلْعَبُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ” âyetinde yer alan “يَرْتَعُ وَيَلْعَبُ” kelimelerini İbn Kesîr, Ebû ‘Amr ve İbn ‘Âmir nûn’lu okumuştur. Ayrıca İbn Kesîr “يَرْتَعُ” kelimesinde ayn’a kesre verirken, râvîsi Kunbûl bu kelimedede vakıf halinde de vasıl halinde de ayn’dan sonra yâ’yı ispat ile okumuştur. Nâfi ve Ebû Ca‘fer ise her iki kelimeyi başında yâ ile ve “يَرْتَعُ” kelimesinin sonunu esreleyerek okumuşlardır. Kûfeliler ve Ya‘kûb, her iki kelimenin başını yâ’lı, sonunu ise Ebû ‘Amr ve İbn ‘Âmir’in cezmettiği gibi sâkin kılarak okumuşlardır⁵⁶¹. Her ikisini birden nûn ile okuyanlara göre fiil onların topluluğuna isnad

⁵⁵⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 358; Dâni, *Teysîr*, 133; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 2/522; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/297; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/486.

⁵⁶⁰ İltifat sanatı için bk. Mehmet Dağ, *Kur’ân’da Üslup Diyalektiği; İltifat (Zamanlar ve Şahıslar Arası Geçiş)* (Salkımsöğüt Yayınları, 2008), 29-75; Abdurrahman Özdemir, “Kadim Bir Söz Sanatı: İltifat ve Kur’ân’da İltifat Örnekler”, *İslami İlimler Dergisi* 1/2 (01 Ekim 2006), 151-160.

⁵⁶¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 346; Dâni, *Teysîr*, 128; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/441; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/293; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/399.

edilmiş olur. Çünkü onlar o gün için henüz peygamber değildiler. Her ikisini de yâ'lı okuyanlara göre ise fiiller Yûsuf'a isnad edilmiş olur. Bundan sonra kırâat farklılığına sebep olan “يَرْتَعُ” kelimesinin sonunun kesrenmesi veya cezmedilmesi ile ilgili bilgiler veren müellif kelimenin kökünün son harfi yâ olan “الرَّعْيُ” kelimesinden geldiğini, cezimden dolayı yâ'nın hazfedildiğini, hazfedilen yâ'ya delalet etsin diye kesrenin bırakıldığını söylemektedir. Sâkin okuyanlara göre ise “أَرْسَلَهُ” kelimesinin cevabı olarak cezmedilmiştir⁵⁶².

Müellifin bu alanla ilgili mânâya hiç değinmeden sadece kırâat farklılıklarını verdiği de olmuştur. Örneğin “وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَاَدْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ” âyetindeki “تَعْفِرُ لَكُمْ” fiilini Nâfi ve Ebû Ca'fer'in yâ ile ve yâ'nın zammesiyle, İbn 'Âmir'in ise tâ ile ve tâ'nın zammesiyle okuduğunu haber verdikten sonra her ikisinin de meçhûl sîga ile okuduğundan fâ harfinin fethasında ittifak ettiklerini ifade etmektedir. Diğerleri ise nûn'un fethası ve fâ'nın kesresiyle okumuşlardır⁵⁶⁴. Âyette bulunan diğer kırâat farklılıkları ile tefsirine devam eden müellif mânâdaki değişimlere hiç değinmeden diğer âyetin tefsirine geçmiştir. Aynı durum “مَا نُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا إِذًا” âyetinde de söz konusudur. Ayetteki “نُنَزِّلُ” fiili Hamza, Kisâi, Halef ve 'Âsım'dan naklen Hafs tarafından birincisi zammeli ikincisi fethalı olmak üzere iki nûn ile zây ise kesreli okunmuştur. “الْمَلَائِكَةَ” ise mensûb kılınmıştır. Yine 'Âsım'dan naklen Ebû Bekir'in ise zammeli bir tâ ve fethalı nûn ve zây ile okuduğu “الْمَلَائِكَةَ”yi ise merfû kıldığı rivâyet edilmiştir. Diğerleri de aynı şekilde okumuşlar ancak onlar tâ'yı da fetha harekeyle harekelemişlerdir. Ayrıca İbn Kesîr'den naklen Bezzî vasıl halinde tâ'yı şeddeleyerek okumuştur⁵⁶⁶.

⁵⁶² 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/399.

⁵⁶³ Bakara 2/58.

⁵⁶⁴ En-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 1/180; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 156; Dâni, *Teysîr*, 73; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/53; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/215; Dimyâtî, *İthâf*, 137; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/111.

⁵⁶⁵ Hicr 15/8.

⁵⁶⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 366; Dâni, *Teysîr*, 135; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/575; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/542.

Fiilin okunduğu ğaib ya da muhatab sîgaya göre mânânın şekillendiği âyetlerden olan “وَمَا اللَّهُ”⁵⁶⁷ ile başlayan âyetin sonunda yer alan “بِعَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ” kısmındaki “يَعْمَلُونَ” kelimesini Ebû Ca‘fer, İbn ‘Âmir, Hamza, Kisâî ve Ravh muhatab sîga ile “تَعْمَلُونَ” şeklinde okumuşlardır⁵⁶⁸. Bu durumda mânâ “Ey müminler topluluğu! Şüphesiz ki siz benim rızamı talep ediyorsunuz, ben de sizin sevabınızdan ve karşılığınızdan gafil değilim” şeklinde olmaktadır. Diğer kırâat imamları ise ğaib sîga ile okumuşlardır. O zaman da mânâ “Ben yahudilerin yaptıklarından gafil değilim. Onlara dünyada ve âhirette yaptıklarını karşılığını vereceğim” şeklinde olur⁵⁶⁹. Görüldüğü gibi müellif âyetin ilgili kısmını tamamen kırâat farklılıkları çerçevesinde tefsir etme yoluna gitmiştir.

Muttasıl zamirlerin birleşmesi sonucu fiilin sîgasının değiştiği örneklere gelince “يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ قَدْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ غَدُوِّكُمْ وَوَعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوَى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطَعُوا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَمَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَىٰ”⁵⁷⁰ âyetleri karşımıza çıkar. Âyetlerde geçen “رَزَقْنَاكُمْ”, “وَوَعَدْنَاكُمْ” ve “أَنْجَيْنَاكُمْ”, “رَزَقْنَاكُمْ” ve “وَوَعَدْنَاكُمْ” şeklinde okumuşlardır. Ebû Ca‘fer, Ebû ‘Amr ve Ya‘kûb “وَعَدَ” kökünden arkasından elif gelen fethalı bir nûn ile “وَوَعَدْنَاكُمْ” şeklinde okumuşlardır. Nâfi, İbn Kesîr, ‘Âsım ve İbn ‘Âmir’dir ise “المواعدة” kökünden, vâv ile ayın arasına bir elif getirme suretiyle “وَوَعَدْنَاكُمْ” şeklinde okumuşlardır⁵⁷¹.

⁵⁶⁷ Bakara 2/144.

⁵⁶⁸ Begavî, *Me‘âlimü’l-tenzîl*, 1/118; Dâni, *Teysîr*, 77; Zemahşerî, *Keşşaf*, 1/268; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/223; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/218-219.

⁵⁶⁹ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/218-219.

⁵⁷⁰ Tâhâ 20/80-81.

⁵⁷¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 322; Dâni, *Teysîr*, 152; Begavî, *Me‘âlimü’l-tenzîl*, 3/134; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/321; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/314.

Yine fiilin ğaib-muhatap okunması dolayısıyla ortaya çıkan kırâat farklılıklarından birisi de “إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ كُنْتُمْ مَوْءَبِينَ”⁵⁷² âyetidir. Âyette geçen “يَسْتَطِيعُ” kelimesini kırâat imamlarından Kisâî tâ ile “يَسْتَطِيعُ” şeklinde ve “رَبُّكَ” kelimesindeki bâ’yı da mensûb okumuştur. Yani “Rabbine dua etmeye ve ondan istemeye senin gücün yeter mi?” anlamındadır. Diğer kırâat imamları ise “يَسْتَطِيعُ” kelimesini yâ ile ve “رَبُّكَ”deki bâ’yı raf’ ile okumuşlardır. Fiili ğâib sîga ile okuyup “رَبُّكَ” kelimesini fâil olarak takdir ettiklerinde Allah’ın kudretinden şüphe ettikleri için böyle yapmamışlar, sadece indirip indiremeyeceğini öğrenmek için sormuşlardır⁵⁷³.

“لَنْبِئْتَهُ”⁵⁷⁴ âyetinde geçen “فَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ لَنْبِئْتَهُ وَأَهْلَهُ ثُمَّ لَتَقُولَنَّ لَوْلِيَّهِ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ أَهْلِهِ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ” ve “لَتَقُولَنَّ” kelimelerini Hamza, Kisâî ve Halef her ikisini de “لَنْبِئْتَهُ” ve “لَتَقُولَنَّ” şeklinde tâ’lı okumuşlardır. Aynı zamanda birinci kelimedeki ikinci tâ’ harfini ve ikinci kelimedeki lâm’ı da zammelemiştir. “Birbirlerine, Hz. Sâlih ve ona inananları geceleyin bir baskınla öldürme konusunda birleşmeyi emrediyorlardı” anlamındadır. Diğer kırâat imamları ise kendilerinden haber vermek anlamında her iki fiili de nûn’la ve devamında gelen tâ ve lâm’ları fetha ile okumuşlardır⁵⁷⁵.

İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr “أَقَامْتُمْ أَنْ يُخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الرِّبِّ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا”⁵⁷⁶ “أَمِ امْنْتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَى فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرِّيحِ فَيُغْرِقَكُم بِمَا كَفَرْتُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا”⁵⁷⁶ âyetlerinde “أَقَامْتُمْ أَنْ يُخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الرِّبِّ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا” şeklinde geçen beş kelimeyi âyette bulunan “عَلَيْنَا” kelimesinden dolayı nûn ile okurken Ebû Ca’fer ve Ruveys dışındakiler

⁵⁷² Mâide 5/112.

⁵⁷³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 249; Dâni, *Teysîr*, 101; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/117; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/215; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/361.

⁵⁷⁴ Neml 27/49.

⁵⁷⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 483; Dâni, *Teysîr*, 168; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/408; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/146.

⁵⁷⁶ İsrâ 17/68-69.

ise bir önceki âyette geçen “إِلَّا بِآيَاتِهِ” kısmından dolayı yâ ile okumuşlardır. Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb’dan naklen Ruveys ise müennes olmak üzere “فَتُعَرِّقُكُمْ” olarak tâ ile okumuştur. Yani “الرِّيحَ” ile “rüzgâr”ı kastetmiştir. Ebû Ca‘fer’den ğayn’ın fethası ve râ’nın şeddesiyle “فَتُعَرِّقُكُمْ” şeklinde ikinci bir vecih daha zikredilmiştir. Yine âyette geçen “الرِّيحَ” kelimesini diğer kırâat imamları müfred okurlarken Ebû Ca‘fer cemi olarak “الرِّيَاحَ” şeklinde okumuştur⁵⁷⁷.

Âyetlerdeki sîga ile ilgili farklılıkları ele alan müellif sîganın değişmesi sonucu cümlede meydana gelen değişiklikleri değerlendirmiş, mânâyâ yansıyan yönleri varsa oluşan yeni mânâları açıklamış, yoksa sadece farklılıklara değinmekle yetinmiştir.

4.6.3. Fiilin Malûm-Meçhûl Okunması ile İlgili Kırâat Farklılıkları

Genellikle fiil, fâil ve mef‘ûlden oluşan fiil cümlesinde fâili belli olan fiile malûm fiil, fâili belli olmayan fiillere ise meçhûl fiil ismi verilmektedir. Fiilin malûm ya da meçhûl okunması fiilin bazen zamanını değiştirmekte bazen de fâilin değişmesine dolayısıyla mânânın değişmesine sebep olabilmektedir. Bu başlık altında, eserde yer alan ve on kırâat içerisinde değerlendirilen fiilin malûm ya da meçhûl okunmasıyla oluşan kırâat farklılıklarından bazı örnekler ele alınacaktır.

Öncelikle mânâyâ herhangi bir etkisi olmayan kırâat örneği verilecektir. “كَيْفَ تَكْفُرُونَ” geçen “تُرْجَعُونَ” kelimesini Ya‘kûb âhiretteki “بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَانًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ مُمِّتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ”⁵⁷⁸ dönüş kastedilen her yerde malûm sîga ile “تُرْجَعُونَ” şeklinde okurken diğerleri meçhûl okumuştur. Ancak meçhûl okuyanlar “فَهُمْ لَا يَرْجَعُونَ”⁵⁷⁹ ve “وَأَعْلَهُمْ يَرْجَعُونَ”⁵⁸⁰ gibi yerlerde mânâ

⁵⁷⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 383; Dâni, *Teysîr*, 140; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/695; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/308; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/118.

⁵⁷⁸ Bakara 2/28.

⁵⁷⁹ Bakara 2/18.

⁵⁸⁰ Âl-i İmrân 3/72; Araf 7/168; Yûsuf 12/62; Rûm 30/41; Secde 32/21; Zuhuf 43/28, 48; Ahkâf 46/27.

dünyaya dönmeyi kastediyorsa o zaman kendisiyle kırâat noktasında ihtilaf etmemişlerdir. Bu yerlerde Ya'kûb birinci harfi fethalamış üçüncü harfi kesrelemiştir⁵⁸¹.

Fiilin malûm ya da meçhûl okunmasının mânâya etkisini ortaya koyan güzel bir örnek ise “وَآنزَلْ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ”⁵⁸² âyetinin “كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ” kısmında geçen “بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ” kısmında geçen “لِيَحْكُمَ” kelimesidir. Kelimeyi kırâat imamlarından Ebû Ca'fer yâ'nın zammesi ve kâf'ın fethasıyla “لِيَحْكُمَ” şeklinde meçhûl sîga ile okumuştur. Kırâatinin izahını yaparken de “kitabın hakikatte hükmedemeyeceğini ancak kitapla hükmedilebileceğini” ifade etmiştir. Diğerleri ise malûm sîga ile yani yâ'nın fethası ve kâf'ın zammesiyle okumuşlardır. Yani “kitap hükümsin” anlamında değerlendirmişlerdir. Ayrıca bu ikinci kırâate destek mahiyetinde “هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ”⁵⁸³ “bu, size gerçeği söylemekte olan kitabımızdır” âyeti getirilmiştir⁵⁸⁴. Çoğunluğun da kırâati olan bu veçhe müellif de daha yakın görünmektedir.

“يُضَلُّ”⁵⁸⁵ şeklinde başlayan âyetteki “يُضَلُّ بِهَ الَّذِينَ كَفَرُوا يُجْلُونَ عَامًا” fiilini Hamza, Kisâî, Halef ve ‘Âsım’dan naklen Hafs yâ'nın zammesi ve dâd'ın fethası ile “يُضَلُّ” şeklinde meçhûl okumuşlardır. Ya'kûb ise yâ'nın zammesi ve dâd'ın kesresi ile okumuştur. Çünkü kafirler kendilerine tâbi olanları saptırıyorlardı. Diğerleri ise yâ'nın fethası ve dâd'ın kesresi ile okumuştur. Çünkü onlar “يُجْلُونَ عَامًا” kısmından da anlaşılacağı üzere kendileri sapmış kimselerdi⁵⁸⁶.

⁵⁸¹ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/31; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 1/250; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, 1/132; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/208; Dimyâtî, *İthâf*, 132; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/76-77.

⁵⁸² Bakara 2/213.

⁵⁸³ Câsiye 45/29.

⁵⁸⁴ En-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'an*, 1/254; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/200; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 3/32; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/228; Dimyâtî, *İthâf*, 156; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/298.

⁵⁸⁵ Tevbe 9/37.

⁵⁸⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 314; Dânî, *Teyssîr*, 118; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/281; Dimyâtî, *İthâf*, 242; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/184.

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ

Mâzî fiilin malûm ya da meçhûl okunmasıyla ilgili “أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ” âyeti ele alınabilir. Âyetin başında bulunan “أُذِنَ” fiilini Nâfi, Ebû Ca‘fer, Ebû ‘Amr, Ya‘kûb, ‘Âsım ve bir rivâyetinde Halef hemze’nin zammesiyle meçhûl “أُذِنَ” şeklinde okurken diğerleri hemze’nin fethasıyla okumuştur. Yani “size savaş açanlarla savaşmaya Allah izin verdi” mânâsındadır. Nâfi, Ebû Ca‘fer, İbn ‘Âmir ve ‘Âsım’dan naklen Hafs “أُذِنَ” kelimesini tâ’nın fethasıyla meçhûl okumuşlardır. “Düşmanları, kendileriyle savaşanlara izin verildi” anlamındadır. Diğerleri ise tâ’nın kesresiyle malûm okumuşlardır. Buradan da “düşmanlarıyla savaşanlara izin verildi” anlamı çıkar⁵⁸⁸. Mâzî fiille alakalı diğer bir örnek ise “اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ”⁵⁸⁷ âyetidir. Âyette geçen “قَضَىٰ” fiilini Hamza, Kisâi ve Halef kâf’ın zammesi, dâd’ın kesresi, yâ’nın fethası ve “الْمَوْتَ” kelimesini fâilini zikretmeden merfû kılmak suretiyle “قَضَىٰ” şeklinde meçhûl okumuştur. Diğerleri ise kâf’ın ve dâd’ın fethası ile okumuşlar, sondaki yâ’yı da elif’e çevirmişler ve “الْمَوْتَ”yi ise mef’ûl yapmışlardır. Çünkü âyetin başında geçen “اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا” kısmında fâil belli durumdadır⁵⁹⁰. Mezîd mâzî fiillerde ise “وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ”⁵⁹¹ âyetindeki “كَمَا اسْتَخْلَفَ” fiilini ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir tâ’nın zammesi ve lâm’ın kesresi ile “كَمَا اسْتَخْلَفَ” şeklinde okumuş “الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ” kısmının fâilini meçhûl olarak düşünmüş ve başlarken de elif’in zammesiyle başlamayı tercih etmiştir. Diğerleri ise tâ’nın ve lâm’ın fethası ile malûm olarak okumuş, başlarken de kesre ile başlamışlardır. Bu durumda mânâ şöyle olmaktadır: “Nasıl ki Allah Teâlâ Hz. Davud, Hz.

⁵⁸⁷ Hac 22/39.

⁵⁸⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 314; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/222; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/326; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/430.

⁵⁸⁹ Zümer 39/42.

⁵⁹⁰ Dâni, *Teysîr*, 190; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 4/19; Dimyâtî, *İthâf*, 376; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/75.

⁵⁹¹ Nûr 24/55.

Süleyman ve İsrâîl Oğulları'nı zâlimlerin topraklarına egemen kılıp onların yerine getirdiyse sizi de onların yerine getirir"⁵⁹².

Fiilin malûm-meçhûl okunması yanında sîgasının da değıştiği örneklerden olan “وَيَوْمَ”
âyetindeki “نُسِيرُ” kelimesini Ebû ‘Amr, İbn ‘Âmir ve İbn Kesîr, zammeli tâ ve fethalı yâ ile meçhûl olarak “نُسِيرُ” okurken “الجِبَالُ” kelimesini merfû kılmışlardır. Diğerleri Allah'tan haber vermek anlamında zammeli nûn, kesreli yâ ve “الجِبَالُ” kelimesini mef'ûl olmak üzere mensûb okumayı tercih etmişlerdir⁵⁹⁴.

“يُوثِقُ” ve “يُعَذِّبُ”⁵⁹⁵ âyetlerinde geçen “يُعَذِّبُ” ve “يُوثِقُ” kelimelerini Kisâî ve Ya'kûb peltek zâl ve sâ harflerini meçhûl okumuş ve fiili kafirlere izafe etmişlerdir. “عَذَابُهُ” ve “وِثْقُهُ” kelimelerindeki zamirler kafirler içindir. Burada kastedilen insan olup mânâ “Onun ateşle azap etmesi gibi kimse azap edemez, onun zincirler ve halkalarla tutması gibi kimse tutamaz” şeklinde olmaktadır. Diğerleri ise zâl'in ve sâ'nın kesresiyle okumuşlar, zamiri Allah'a râcî kılmışlardır. O zaman da mânâ “kimse kimseye Allah'ın azap etmesi gibi azap edemez, kimse kimseyi Allah'ın tutması gibi tutamaz” şeklinde olmaktadır⁵⁹⁶. Yine müellif, “وَكُلِّ انْسَانٍ الزَّمَانُ طَائِرُهُ فِي عُنُقِهِ وَنُحْرِهِ لَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ كِتَابًا يَلْقِيهِ مَنشُورًا”⁵⁹⁷ âyetinin “يَلْقِيهِ” kısmında meydana gelen farklılıkları da kısaca belirtmiştir. Buna göre Ebû Ca'fer, kelimeyi tefa'ul babında meçhûl okumuş ve “insan bu kitabı telakki eder (yani ona verilir)” anlamı çıkarken diğerleri yâ'nın fethası, lâm'ın sükûnu ve kâf'ı şeddesiz okumuşlardır. “Onu

⁵⁹² İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 458-459; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/310; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/553-554.

⁵⁹³ Kehf 18/47.

⁵⁹⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 293; Dâni, *Teyisîr*, 144; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/35; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/182-183.

⁵⁹⁵ Fecri 89/25-26.

⁵⁹⁶ Dâni, *Teyisîr*, 222; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/614; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/400; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 7/362.

⁵⁹⁷ İsrâ 17/13.

yayılmış olarak görür” anlamındadır. Kelimede aynı zamanda imâle ile ilgili vecihler de mevcuttur⁵⁹⁸.

Örneklerden de anlaşıldığı üzere fiilin malûm ya da meçhûl okunmasıyla meydana gelen kırâat farklılıklarına müellif tarafından mutlaka değinilmiş, oluşan yeni takdirler çerçevesinde ortaya çıkan yeni mânâlar değerlendirilerek anlama etkileri ele alınmıştır.

4.6.4. Fiilin Farklı Bablarda (Kalıp/Vezin) Okunması ile İlgili Kırâat Farklılıkları

Arapça’da bâb olarak ifade edilen vezin, ölçü veya kalıp olarak tercüme edebileceğimiz ve fiilin harf sayısını etkileyen bu vecihler, mânâsına da tesir edebilmektedir. Kökü itibariyle üç harften (sülâsî) oluşan fiiller dörtlü (rubâî), beşli (humasî) ve altılı (südasî) hale gelebilmekte, bu bab değişimi esnasında mânâ itibariyle müteaddî (geçişli) olan bir fiil lâzım (geçişsiz) hale gelebilmekte veya tam tersi olabilmektedir. Bazen de bâbı değişen fiil müşâreket, mutâvaat, tekellûf vb. mânâları ihtiva eden bir yapıya dönüşmektedir. Her seferinde mânâ değişikliğine sebep olmayan bu bab değişikliği bazen mânânın zenginleşmesine de katkı sağlamaktadır. Mânâ değişikliğine sebep olsun ya da olmasın kırâat farklılıkları içerisinde bab değişikliğinin sebep olduğu farklılıklar diğerlerinden daha fazladır. İncelenen tefsirde de bu farklılıklara kayıtsız kalınmamış ve on kırâat içerisinde bulunan bab değişikliklerine bağlı kırâat farklılıkları mutlaka verilmiştir.

Mânâya kısmen etki eden yerlerden olan ve “⁵⁹⁹” ile başlayan âyetin “⁶⁰⁰” kısmındaki “⁶⁰⁰” kelimesini Nâfi, Ebû Ca’fer, ‘Âsim, Kisâi ve Ya’kûb müfâale babından “⁶⁰⁰” şeklinde okurken diğer kırâat imamaları sülâsî kalıpta “⁶⁰⁰” şeklinde okumuşlardır⁶⁰⁰. Yazma nüshanın mushaf hattına da

⁵⁹⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 378; Dâni, *Teysîr*, 139; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/673; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/306; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/86.

⁵⁹⁹ Bakara 2/85.

⁶⁰⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 163; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 84; Dâni, *Teysîr*, 72; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/73; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/218; Dimyâtî, *İthâf*, 141; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/143-144.

“تَفْدُوهُمْ” şeklinde yazan müellif, bu haliyle kelimeyi “esirlere karşılık bir malı fidye olarak vermek” şeklinde açıklarken, müfâale babından okunduğu zaman ise “تبادلوهم” yani “esirlere karşılık esirler vermek suretiyle fidyeleşıyorsunuz” anlamını vermiştir⁶⁰¹. Neticede her halükârda yasaklanmış olan bir esir mübadelesi söz konusudur. Ancak birinde fidye olarak verilen şey mal iken, diğesinde esirlerin karşılıklı takası söz konusudur.

Mânâyı etkisi bakımından oldukça fazla değışikliğe sebep olan yerlerden “مَا نُنْسَخُ مِنْ”⁶⁰² âyetindeki “نُنْسَخُ” kelimesi çoğunluğun okuyuşuna göre nûn’un ve sîn’in fethasıyla “نُنْسَخُ” şeklindedir. Buna göre mânâ “biz onu kaldırırız” olmaktadır. İbn ‘Âmir ise kelimeyi if‘âl babından nûn’un zammesi ve sîn’in kesresi ile “نُنْسَخُ” şeklinde okumuştur⁶⁰³. Yani “onu neshedilmiş yaparız” mânâsında olup müşriklerin “Muhammed, ashabına bir şeyi emrediyor sonra da o söylediğini nehyediyor, onlara Allah’ın emrettiğinin aksine kendisinden bir şeyler emrediyor” dememeleri içindir. Aynı şekilde “وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ”⁶⁰⁴ Kur’ân’da Allah’ın “biz bir âyeti başka bir âyetle değıştirdiğimizde –ki Allah ne indireceğini en iyi bilendir- sen ‘ancak bir iftiracısın’ derler” âyetinde buyurduğu gibi “bugün bir şey söylüyor, yarın ondan dönüyor” dememeleri içindir. Bu âyet neshin hikmetinin gerekçesini açıklamak üzere indirilmiştir. Bu âyette müellif tefsirini tamamen kırâatlere dayandırmakta ve mânâ ona göre şekillenmektedir.

Tef‘îl ya da müfâale babından okunacağı hususunda ihtilaf edilen ve Kur’ân’da on yerde geçen ve ilk örneğini “مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصِطُ وَإِلَيْهِ”⁶⁰⁵ âyetinde gördüğümüz “فَيُضَاعِفُهُ” kelimesini ‘Âsım fâ’nın fethasıyla okumuştur. İbn

⁶⁰¹ Muhammed b. Ahmed el-Mısrî, *Zübdetü't-tefâsîr*, 21b.

⁶⁰² Bakara 2/106.

⁶⁰³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb‘a*, 168; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 86; Dâni, *Teyşîr*, 86; Begavî, *Me‘âlimü't-tenzîl*, 1/90; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/219; ‘Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/172-173.

⁶⁰⁴ Nahl 16/101.

⁶⁰⁵ Bakara 2/245.

öldürdükleri anlaşılır. Diğerleri ise elif'li okumuşlardır⁶¹². Zira İslam'ın ilk yıllarında Hrem bölgesinde savaşmak henüz meşru kılınmamıştı. ⁶¹³”وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ“ âyeti gelince yukarıdaki âyet neshedilmiştir⁶¹⁴.

Fiilin farklı bablardan okunması konusunda dikkat çekici örneklerden olup birçok türevleri ve tekrarları bulunan “ بِسْمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَعِثْنَا أَنْ يُنَزَّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَىٰ ” ⁶¹⁵”مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاؤُا بِعَصَبِ عَلَىٰ غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ” âyetinde geçen, “يُنَزَّلُ” kelimesini kırâat imamlarından İbn Kesîr, Ebû ‘Amr ve Ya‘kûb geçtiği her yerde if‘âl babından nûn’un sükûnu ve şeddesiz “يُنَزَّلُ” şeklinde okurken diğer kırâat imamları tef‘il babından nûn’un fethası ve şeddeli okumuşlardır⁶¹⁶. Bu durum başında muzaraat harflerinden yâ, tâ ve nûn bulunan ⁶²¹”إِنْ نَشَأْ نُزِّلْ عَلَيْهِمْ“⁶²⁰”أَنْ يَنْزِلَ عَلَيْنَا“⁶¹⁹”مَا لَمْ يَنْزِلْ بِهِ“⁶¹⁸”أَنْ تَنْزِلَ التَّوْرَةُ“⁶¹⁷”أَنْ يَنْزِلَ عَلَيْكُمْ“ gibi yerlerde de geçerlidir. ‘Âsım hariç Kûfeliler de ⁶²²”وَيَنْزِلُ الْغَيْثُ“ âyetinde şeddesiz okuyanlara muvâfakat etmiştir. İbn Kesîr sadece ⁶²³”فَادِرُّ عَلَىٰ أَنْ يُنَزَّلَ آيَةٌ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ“ âyetinde tek başına şeddesiz okurken⁶²³, Ebû ‘Amr ise sadece ⁶²⁴”أَعْلَمَ بِمَا يَنْزِلُ“ âyetinde şeddesiz okumuştur. Basralı kırâat imamları sadece iki yerde ⁶²⁶”حَتَّىٰ تَنْزِلَ عَلَيْنَا كِتَابًا“⁶²⁵”وَيَنْزِلُ مِنَ الْقُرْآنِ“ şeddesiz okumak

⁶¹² En-Nehhâs, *İ‘râbü’l-Kur‘ân*, 1/243; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 179; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 49; Dâni, *Teysîr*, 80; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/169; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/226; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/271.

⁶¹³ Bakara 2/193.

⁶¹⁴ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/271.

⁶¹⁵ Bakara 2/90.

⁶¹⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 164; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 85; Dâni, *Teysîr*, 75; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/76; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/218; Dimyâtî, *İthâf*, 143; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/149.

⁶¹⁷ Bakara 2/150.

⁶¹⁸ Âl-i İmrân 3/93.

⁶¹⁹ Âl-i İmrân 151.

⁶²⁰ Mâide 5/112.

⁶²¹ Şu‘arâ 26/4.

⁶²² Lokmân 31/34; Şûrâ 42/7.

⁶²³ Dimyâtî, *İthâf*, 134-208.

⁶²⁴ Nahl 16/101.

⁶²⁵ İsrâ 17/82.

⁶²⁶ İsrâ 17/93.

suretiyle yalnız kalmışlardır. “وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ”⁶²⁷ âyetinin ise şeddeli okunması konusunda bütün kurrâ ittifak etmiştir⁶²⁸. Şeddeli veya şeddesiz okuyuş mânâya fazla etkisi olmayan birer lehçeden ibarettir. Ayrıca şeddeli okuyuşun çokluk ve tekrara delalet ettiği, fiilin manen binasının teksîr ve tekrîr için olduğu söylenmiştir. Hicr sûresi “وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ”⁶²⁹ âyetinde geçen kelimenin şeddeli okunmasında herhangi bir ihtilafın olmamasının sebebi ise âyetin başında bulunan “مِنْ” harf-i cerrinin ba‘ziyet ifade etmesinden ve bir şeyden sonra başka bir şeyin inmesine delalet etmesindedir. “إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ” kısmı ise “çokluk” mânâsı içerdiği için “إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ” kısmı ile onun belli bir sraya göre indirmeyi ifade ettiği söylenmiştir⁶³⁰. Yine “نَزَلَ” kökünden gelip içerisinde kırâat farklılığı barındıran âyetlerden olan “نَزَلَ بِرُوحِ الْأَمِينِ”⁶³¹ âyetindeki fiili İbn Kesîr, Hamza, Kisâî, Ya‘kûb, Halef ve ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir zây’ın şeddesi ve “الرُّوحِ الْأَمِينِ” kısmını da mef‘ûl olmak üzere mensûb olarak harekelemişlerdir. Buna göre fâil, Allah’tır. Cümle takdîri “نَزَلَ اللَّهُ بِرُوحِ الْأَمِينِ عَلَيْهِ” şeklinde olmaktadır. Zira bir önceki âyette “وَأَنَّهُ لَنُنَزِّلُ رَّبِّ الْعَالَمِينَ” denmektedir. Diğer kırâat imamları ise şeddesiz okumuşlardır. Buna göre fâil Rûhu’l-Emîn olmaktadır⁶³².

Farklı türevleri ile birçok defa geçen kelimelerden olan ve ilki “فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ”⁶³³ âyetinde geçen “يَكْذِبُونَ” kelimesini Kûfe ehli yâ’nın fethası ve şeddesiz olarak sülâsî kalıptan okumuşlardır. “Onların yalan söylemeleri dolayısıyla” anlamındadır. Çünkü onlar inanmadıkları halde inandık diyorlardı. Yalan, olmayan bir şeyi

⁶²⁷ Hicr 15/21.

⁶²⁸ İbnü’l-Vecîh, Ebû Muhammed Necmüddîn (Tâcüddîn) Abdullâh b. Abdilmü’min b. el-Vecîh el-Vâsîtî, *el-Kenz fi’l-kirâati’l-’aşr*, thk. Halid el-Meşhedânî (Kahire: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Diniyye, 1425). 2/412-413.

⁶²⁹ Hicr 15/21.

⁶³⁰ İbnü’l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, 2/180.

⁶³¹ Şu‘arâ 26/193.

⁶³² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 473; Dâni, *Teysîr*, 166; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/372; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/336; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/99.

⁶³³ Bakara 2/10.

haber vermektir. Diğerleri ise tef'îl babından yâ'nın zammesi ve şeddeli okumuşlardır. O da “Allah'ı ve peygamberini gizlice ve çokça yalanlamaları sebebiyledir” anlamına gelmektedir⁶³⁴. Yine aynı kelime kökünün geçtiği örneklerden olan “ قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي ”⁶³⁵ âyetinde ise “لَا يُكذِّبُونَكَ” kelimesini Nâfi ve Kisâi if'âl babından “الإكذاب” kökünden kâf'ın sükûnu ve şeddesiz zâl ile okumuş olup “seni yalanlamıyorlar” anlamındadır. Diğerleri ise “كذَّب” kökünden şeddeli okumuşlar ve “seni çokça yalanlamıyorlar” anlamında değerlendirmişlerdir⁶³⁶.

“وَكَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ وَلِيُقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ”⁶³⁷ âyetinde geçen “دَرَسْتَ” kelimesini İbn Kesîr ve Ebû 'Amr dâl'dan sonra bir elif getirerek, sîn'in sükûnu ve tâ'nın fethasıyla okumuştur. “Sen okudun ve sana da okundu” demektir. “وَاعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ”⁶³⁸ âyetinde olduğu gibi “sen Ehl-i Kitap'a okumak suretiyle yardım ettin ve onlar da sana yardım ettiler” anlamı çıkmaktadır. Kûfeliler, Nâfi ve Ebû Ca'fer ise elif'siz olarak, sîn'in sükûnu ve tâ'nın fethasıyla okumuş olup “öncekilerin kitaplarını okudun ve o kitaplardan biri olan Kur'ân'ı getirdin” anlamındadır. İbn 'Âmir ile Ya'kûb ise elif'siz olarak sîn'in fethası ve tâ'nın sükûnu ile okumuştur. Bu son okuyuşa göre ise mânâ “O Kur'ân'la getirdiğin haberlerin zamanı geçti” demektir⁶³⁹.

Fiilin birkaç babdan birden okunduğu yerlerden olan “إِذْ يُعَشِّبِكُمُ النَّعَّاسَ آمَنَةً مِنْهُ وَيُنزِلُ عَلَيْكُمْ”⁶⁴⁰ âyetindeki “يُعَشِّبِكُمْ” fiilini İbn Kesîr ve Ebû 'Amr sülâsî kalıptan yâ'nın fethasıyla “يُعشسأكم” şeklinde okurken

⁶³⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 141; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 86; Dâni, *Teysîr*, 32; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/19; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/207-208; Dimyâtî, *İthâf*, 129; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/60

⁶³⁵ En'âm 6/33

⁶³⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 256; Dâni, *Teysîr*, 102; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/19 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/258; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/389.

⁶³⁷ En'âm 6/105.

⁶³⁸ Furkân 25/4.

⁶³⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 265; Dâni, *Teysîr*, 105; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/52; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/447.

⁶⁴⁰ Enfâl 8/11.

“التَّعَّاسَ” kelimesini fâil olarak değerlendirmişlerdir. Müellif de kelimeyi mushaf hattına bu şekilde yazmıştır⁶⁴¹. Nâfi ve Ebû Ca’fer ise yâ’nın zammesi ve şînin kesresiyle “يُعْشِيكُمْ” şeklinde okurken “التَّعَّاسَ”yi mensûb okumuşlardır. Diğerleri ise yâ’nın zammesi ve şînin kesresi ile şeddeli “يُعْشِيكُمْ” şeklinde okumuşlar, mef’ûl olmak üzere “التَّعَّاسَ”yi mensûb kılmışlardır. Bu kırâate göre fâil Allah’a râci olarak gizlenmiş vaziyettedir⁶⁴².

Fiilin babının değişmesi sonucu cümle yapılarında da birçok değişiklik meydana gelmekte ve âyetlerin kazandığı yeni anlamlar ile mânânın zenginleştiği görülmektedir. Başka başlıklar altında da karşımıza çıkan fiilin babıyla ilgili farklılıklar müellif tarafından ayrıntılı bir biçimde incelenmiş, diğer âyetlerle kıyaslanarak farklılığın gerekçesi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

4.6.5. Haber-İnşâ Cümle Yapıları ile İlgili Kırâat Farklılıkları

Hüküm bildiren, doğrulanması veya yalanlanması muhtemel olan kelama “haber cümlesi”, herhangi bir hüküm bildirmeyen ve doğrulanması veya yalanlanması muhtemel olmayan kelama ise “inşâ cümlesi” denir⁶⁴³. Cümle çeşitleri Arapça’da “me’ânî ilmi” içerisinde değerlendirilir. Haber cümlesinde hedef muhataba haber ve bilgi vermek iken, inşâ cümlesinin emir, nehiy, talep, recâ, temennî, soru, nidâ gibi kısımları vardır⁶⁴⁴. Dolayısıyla haber verme maksadıyla kurulan cümleler haber cümlesi, yukarıdaki maksatlarla kurulan cümleler inşâ cümlesi olmaktadır. Bu da mânâyâ az ya da çok tesir etmektedir. Sadece fiililere has olmayan ancak çoğunlukla fiillerde vâki olduğu için bu kısım içerisinde değerlendireceğimiz bu farklılıklar kırâat ihtilaflarının bir kısmını teşkil etmektedir.

⁶⁴¹ Muhammed b. Ahmed el-Mısrî, *Zübdetü’l-tefâsîr*, 132a.

⁶⁴² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 304; Dâni, *Teysîr*, 116; Begavî, *Me’âlimü’l-tenzîl*, 2/204; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/94.

⁶⁴³ Fahrüddîn er-Râzî, *Nihâyetü’l-icâz fî dirâyeti’l-i’câz*, thk. Bekrî Emîn (Beyrut: Dâru ‘İlmi’l-Melâyîn, 1985), 149.

⁶⁴⁴ Süleyman Gezer, “İnşâ-Haber Bağlamında Kur’ân Dilinin Yapısı”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (01 Haziran 2007), 135-153.

Cümlenin haber-inşâ kurulumu deyince akla gelen ilk örneklerden olan “قَالَ رَبِّ احْكُم”⁶⁴⁵ âyetinin başında bulunan ve Hafs’ın vechinde tek kaldığı yerlerden olan “قَالَ” fiilini sadece Hafs “قَالَ” şeklinde mâzî sîga ile Hz. Peygamber’den haber vererek okurken diğer kırâat imamlarının hepsi elif’siz ve emir olarak “قُلْ” şeklinde okumuşlardır⁶⁴⁶. Yani Allah’a dua cihetiyle “Rabbim hakla hüküm ver! diye dua etmesini ona emretti” anlamına geldiğini söylemişlerdir. Zaten müellif de âyet metnine “قُلْ” olarak yazmıştır⁶⁴⁷. Ebû Ca’fer ise “رَبِّ” kelimesini zammeli okumuştur. İbnü’l-Cezerî, Ebû Ca’fer’in kırâatinin tevcihini yapmış ve “يَا عَلَامِي” örneğinde izâfete niyet ederek tenbih için zammeli kullanımlar olduğu gibi burada da Ebû Ca’fer’in bu okuyuşunun marûf ve câiz bir lugat olduğunu söylemiştir⁶⁴⁸. Buradaki “رَبِّ” kelimesinin zammesi Ebu’l-Fazl er-Râzî’nin dediği gibi müfred münâdânın zammesi değildir. Zira bu kendisine yönelen nekre bir nidâ değildir. Diğerleri ise yâ’yı temsilen bulunan kesre ile okumuşlardır. Burada “احْكُم بِالْحَقِّ” kısmına değinen müellif anlamın, “benimle beni yalanlayanların arasını azapla ayır” demek olduğunu, burada “الْحَقِّ” kelimesinin “azap” anlamına geldiğini ve neticede onlara Bedir gününde azap edildiğini ifade etmiştir. Ayrıca Ya’kûb’dan naklen Zeyd’in “رَبِّ” kelimesini yâ ile okuduğunu, “احْكُم” kelimesini ise hemze-i kat’, kâf’ın fethası ve mîm’in raf’ı ile “أَفْعَالٌ” vezninde mübtedâ olmak üzere okuduğunu, haberinin ise “أَحْكَامٌ” kelimesinden geldiğini söylemiştir⁶⁴⁹.

⁶⁴⁵ Enbiyâ 21/112.

⁶⁴⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 432; Dâni, *Teysîr*, 156; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/198; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/397.

⁶⁴⁷ Muhammed b. Ahmed el-Mısri, *Zübdetü’t-tefâsîr*, 233a.

⁶⁴⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/325.

⁶⁴⁹ Bu kırâat Ya’kûb’dan mütevâtir olarak nakledilmemiştir. Bk. İbn Hâleveyh, *el-Kırâatu’s-şâzze*, 93; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/397.

“وَلَا تُسْأَلُ” kelimesini âyetinde geçen “إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ” kırâat imalarından Nâfi ve Ya’kûb “وَلَا تُسْأَلُ” şeklinde nehiy üzere okumuşlardır. Âyetin tefsirinde müellif İbn Abbâs’tan naklen bir gün Hz. Peygamber’in “vay başıma gelenler! Anne babama bir şey yapamayacağım” dediğini ve bu âyetin nâzil olduğunu aktarmıştır⁶⁵⁰. Diğerleri ise nefy etmek üzere “وَلَا تُسْأَلُ” şeklinde okumuşlardır. O zaman da mânâ “sen onlardan sorumlu değilsin” şeklinde olmaktadır⁶⁵¹. Başka bir örnek “أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَىٰ قَرْيَةٍ وَهِيَ” “فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ”⁶⁵² âyetinin son kısmında yer alan “أَعْلَمُ” kelimesidir. Hamza ve Kisâî burayı vasıl hemzesi’yle ve emir olarak okumuşlar ve mânâyı “O, mucizeyi görünce Allah da şöyle buyurdu: Bil ki şüphesiz Allah her şeye kadirdir” şeklinde düşünmüşlerdir. Diğerleri ise hemze-i kat’ ve haber vermek anlamında mîm’in zammesiyle okumuşlardır. O zaman da mânâyı “ne zaman ki bu mucizeyi gördü ve ben biliyorum ki “şüphesiz Allah her şeye kadirdir” dedi” şeklinde takdîr etmişlerdir⁶⁵³.

“وَأَلْقَىٰ مَا فِي بَيْتِكَ تَلْفَافًا مَّا صَنَعُوا إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدًا سَاحِرًا وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتَىٰ”⁶⁵⁴ âyetinde geçen “تَلْفَافًا” fiilini İbn ‘Âmir’den naklen İbn Zekvân hâl ve cümle-i istinafiye olmak üzere merfû okumuştur. ‘Âsim’den naklen Hafs ise lâm’ın sükûnu, kâf’ın tahfîfi ve sonunu da cezmederek okumuştur. Diğerleri ise kâf’ın şeddesi ve sonunu meczûm okumuşlardır. Âyetin metnine de bu şekilde yazan müellif bu son okuyuşa göre “وَأَلْقَىٰ” kelimesinin “وَأَلْقَىٰ” emrinin cevabı olduğunu, fâili ise Hz. Musa olduğunu söylemiştir. Buna göre “تَلْفَافًا”

⁶⁵⁰ Taberî, *Cami’u’l-beyân*, 1/516; Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbü nüzüli’l-Kur’ân*, thk. Kemal Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1991), 20-21; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/110; Celaeddin es-Süyûtî, *ed-Dürü’l-mensûr fî tefsîr bi’l-me’sûr* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, t.y.), 1/271; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/185.

⁶⁵¹ En-Nehhâs, *Îrâbü’l-Kur’ân*, 1/209; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 169; Dâni, *Teysîr*, 76; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/98-99; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/221; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/185.

⁶⁵² Bakara 2/259.

⁶⁵³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 189; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 100; Dâni, *Teysîr*, 82; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/280; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/231; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/374.

⁶⁵⁴ Tâhâ 20/69.

“yutma” fiili Hz. Musa’ya nisbet edilmiş olur. Çünkü “yutma” fiilinin sebebi Hz. Musa’dır. Ayrıca kelimeyi İbn Kesîr’den naklen Bezzî vasıl halinde aslı üzere tâ’nın şeddesiyle okumuş, sanki o bu okuyuşuyla “تَلَقَّفَ” fiilini kastetmiş ve idğâm kuralları işletilmiştir⁶⁵⁵.

Müellif “وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَلِقِٰ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلَقَّفُ مَا يُأْفِكُونَ”⁶⁵⁶ âyetinde geçen aynı kelimeyi İbn Zekvân ve ‘Âsım’dan naklen Hafs’ın merfû farklılığı olmadan şeddesiz ve lâm’ın sükûnu ile okurken diğer kırâat imamlarının lâm’ın fethası ve kâf’ın şeddesiyle okuduklarını haber vermiş, Bezzî için yapılan izahı burada da yapmıştır⁶⁵⁷.

Bu başlığın önemli konularından biri fiile birleşen lâm’ın nasıl okunacağı ile ilgilidir. Örneğin “مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لِيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَ كَيْدُهُ مَا”⁶⁵⁸ âyetinde geçen “ثُمَّ لِيَقْطَعْ” kelimesini İbn ‘Âmir, Ebû ‘Amr, Nâfi’den naklen Verş ve Ya’kûb’dan naklan Ruveys lâm’ın kesresiyle okumuş ve müellif de âyetin metnini buna göre yazmıştır. Çünkü buradaki emir lâm’dır ve aslı kesrelidir. Atıf harfiyle başlamak adet olmadığından ve emir lâm’ıyla esreli başlandığı için burada da esrelidir⁶⁵⁹. Bu açıklamayı gerekçe göstererek farklılığı verdiği diğer bir âyet “ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلِيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلِيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ”⁶⁶⁰ âyetidir. İbn ‘Âmir, Ebû ‘Amr, Verş, Ruveys ve Kunbûl “ثُمَّ لِيَقْضُوا” kelimesini lâm’ın kesresiyle okurken diğerleri sükûnuyla okumayı tercih etmişlerdir. Bu kelimenin tevcihi “ثُمَّ” kelimesinde geçtiği gibi olup buradaki harf onun benzeridir. İbn ‘Âmir’den naklen İbn Zekvân ise “وَلِيُوفُوا” ve “وَلِيَطَّوَّفُوا” kelimelerini lâm’ın kesresiyle okumuşlardır. Diğerleri ise her ikisinde de lâm’ın sükûnuyla okumuşlardır. Ayrıca ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir “وَلِيُوفُوا”

⁶⁵⁵ Dâni, *Teysîr*, 152; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/131; Dimyâtî, *İthâf*, 305; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/306.

⁶⁵⁶ A‘râf 7/117.

⁶⁵⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 290; Dâni, *Teysîr*, 83, 112; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 2/137; Dimyâtî, *İthâf*, 228; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/15.

⁶⁵⁸ Hac 22/15.

⁶⁵⁹ Dâni, *Teysîr*, 156; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/206; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/326; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/408.

⁶⁶⁰ Hac 22/29.

”شُرِكُ” şeklinde okumuştur. Diğerleri ise ğaib ve haber olmak üzere merfû okumuşlardır.

“Kimse hükmünde Allah’a ortak koşamaz” anlamındadır⁶⁶⁷.

Son olarak isimlerde meydana gelen farklılıklara değinecek olursak “وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ” Son olarak isimlerde meydana gelen farklılıklara değinecek olursak “وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ” âyetinde geçen “إِنَّ لَنَا” kısmını Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Ca‘fer ve Hafs haber olmak üzere bir hemzeyle okumuşlardır. Bu durumda “onların (sihirbazların) Hz. Musa’yı yenmeleri karşılığında bir ödül hak edeceğini haber verdiler” anlamı çıkmaktadır. Diğerleri ise “Hz. Musa’yı yenmemiz karşılığında bize bir ödül verilir mi?” anlamında soru olmak üzere iki hemze ile okumuşlardır. Ayrıca iki hemze’nin üst üste gelmesi dolayısıyla hemze’nin tahkîk, teshîl veya fasıl ile okunacağına dair bilgilere yer verilmiştir⁶⁶⁹. Aynı kıssanın benzer ifadelerle anlatıldığı Şu‘arâ sûresindeki “فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ أَئِنَّا لَمَّا لَأَجْرًا إِنَّ”⁶⁷⁰ âyetinde ilgili kelime bütün kırâat imamları tarafından iki hemzeyle okunmuş ve orada sadece hemze’nin nasıl okunacağına dair kırâat farklılıklarına değinilmiştir⁶⁷¹.

Cümlenin haber ya da inşa kalıbında kurulması aslında teknik bir konu olmakla birlikte belli oranda anlama etkileri de olan bir husustur. Müellif de bunu dikkate alarak cümlelerde oluşan yeni takdirler çerçevesinde kırâatleri ele almış ve gerekli izahları yaparak anlama etkilerini ortaya koymuştur.

⁶⁶⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 390; Dâni, *Teyisîr*, 143; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/26; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/169.

⁶⁶⁸ A‘râf 7/113.

⁶⁶⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 286-289; Dâni, *Teyisîr*, 32-111-112; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 2/136; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/114.

⁶⁷⁰ Şu‘arâ 26/41.

⁶⁷¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/370; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/60.

4.6.6. Fiilin Müfred-Tesniye-Cemî Okunması ile İlgili Kırâat Farklılıkları

Örnekleri çok fazla olmasa da fiilin müfred-tesniye-cemi okunuşuyla alakalı farklılıklar da olabilmektedir. Özellikle fiile birleşen ekler yoluyla ortaya çıkan bu farklılıkların mânâyaya kısmen etkisi olduğu aşıkardır. Örneğin “حَتَّىٰ إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَنِي وَبَيْنَكَ”⁶⁷² âyetinde geçen “جَاءَنَا” kelimesini Nâfi, Ebû Ca‘fer, İbn Kesîr, İbn ‘Âmir ve ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir hemze’den sonra bir elif getirmek suretiyle tesniye “جَاءَنَا” şeklinde okumuşlardır. Mânâ o zaman “o zikirden uzak yaşayan kimse ve şeytan bize gelir...” şeklinde olmaktadır. Diğerleri ise “o zikirden uzak yaşayan kimse kıyamet günü bize gelir...” anlamında elif’siz müfred okumuşlardır⁶⁷³. Benzer bir farklılığın yer aldığı “وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفٍّ وَلَا تَنْهَرَهُمَا وَقُلْ”⁶⁷⁴ âyetinde geçen “إِمَّا يَبُلُغَنَّ” fiilini Hamza, Kisâi ve Halef tesniye olmak üzere ğayn’dan sonra bir elif getirerek ve nûn’un kesresiyle “يَبُلُغَنَّ” şeklinde okumuşlardır. Diğerleri ise nûn’un fethası ve elif’siz müfred okumayı tercih etmişlerdir. Bununla birlikte her iki şekilde okuyanlar da nûn’un şeddesi konusunda ittifak etmişlerdir⁶⁷⁵. Fiile birleşen zamirin müfred ya da cemi olarak farklı değerlendirildiği “وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّ لَمَّا آتَيْتُكُمْ مِنْ”⁶⁷⁶ âyetinin “لَمَّا آتَيْتُكُمْ” kısmında fâil olarak bulunan “تُ” harfini Nâfi ve Ebû Ca‘fer, “آتَيْتُكُمْ” şeklinde nefis-i mütekellim maa’l-ğayr sîgasıyla okumuşlardır. Buradaki nûn ta’zîm için gelmiş olmaktadır. Diğerleri ise müfred olmak üzere tâ ile okumuşlardır. Gerekçe ise mushaf hattına uygun düşmesi, âyetin devamında müfred olarak “وَإِنَّا مَعَكُمْ” gelmesi ve mübtedânın haberi konumunda olmasıdır⁶⁷⁷. Görüldüğü üzere müellif, sayıları fazla

⁶⁷² Zuhurf 43/38.

⁶⁷³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 586; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 4/99; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/369; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/221.

⁶⁷⁴ İsrâ 17/23.

⁶⁷⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 379; Dâni, *Teysîr*, 139; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 2/675; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/306; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/91-92.

⁶⁷⁶ Âl-i İmrân 3/81.

⁶⁷⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 213-214; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 111; Dâni, *Teysîr*, 89; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/376; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/241; Dimyâtî, *İthâf*, 177; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/483.

olmayan bu alanla ilgili farklılıklara eserde yer vermiş ve anlama etkilerini açıklayarak gerekçelerine kısaca değinmiştir.

4.6.7. Fiilin Zamanıyla İlgili Kırâat Farklılıkları

Fiilin zamanıyla alakalı kırâat farklılıklarının sayısı azdır. Bununla birlikte az da olsa örneklerine rastlanan bu kırâat farklılıklarına bu başlık altında değinilecektir. Örneğin “ إِنَّ الصَّمَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ”⁶⁷⁸ âyetinde yer alan “وَمَنْ تَطَوَّعَ” kelimesini kırâat imamlarından Hamza, Kisâi, Halef ve Ya‘kûb yâ ile, tâ’nın şeddesi ve ayn’ın cezmi ile “يَطَّوَّعُ” şeklinde okurken diğer kırâat imamları tâ ile ve ayn’ın fethası ile mâzî olarak “تَطَوَّعَ” okumuşlardır.

Fiilin zamanının mushaf hattıyla ilişkilendirildiği yerlerden olan “وَيَوْمَ تَشَقُّقُ السَّمَاءِ” ve “وَنُنزِّلُ”⁶⁷⁹ âyetindeki “وَنُنزِّلُ” fiilini İbn Kesîr muzârî/malûm kalıptan “وَنُنزِّلُ” şeklinde iki nûn ile okumuş, birinci nûn zammeli, ikinci nûn sâkin olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca za şeddesiz okunmuş ve lâm merfû kılınıp devamında gelen “الْمَلَكَةُ” kelimesi Allah Teâlâ’dan haber vermek üzere “أَنْزَلَ” fiilinin mef’ûlü olmak üzere mensûb kılınmıştır. Bu kelime Mekkî mushaflarda bu şekilde geçmektedir. Diğerleri ise tek bir nûn, zâ’nın şeddesi, lâm’ın fethası ve mâzî/meçhûl olmak üzere “وَنُنزِّلُ” şeklinde okumuşlardır. “الْمَلَكَةُ” kelimesini ise “وَنُنزِّلُ” fiilinin nâib-i fâili olmak üzere merfû okumuşlardır. Bunların mushafında ise kelime bu şekilde geçmektedir⁶⁸⁰.

⁶⁷⁸ Bakara 2/158.

⁶⁷⁹ Furkân 25/25.

⁶⁸⁰ İbn Mucâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 464; Dâni, *Teyisr*, 164; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/329; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/18.

إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ مِنِّي” Mâzî-muzârî farklılığının devreye girdiği yerlerden olan “عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ مِنِّي” âyetinin sonundaki “وَأَمْلِي هُمْ” kelimesi Ebû ‘Amr ve Ya‘kûb tarafından hemze’nin zammesi ve lâm’ın kesresiyle “وَأَمْلِي هُمْ” şeklinde okunmuştur. Bu kırâatte Ebû ‘Amr aynı zamanda kelimeyi meçhûl olarak düşünüp yâ’yı fethalı okurken Ya‘kûb ise Allah’ın kendisinden haber vermesi şeklinde değerlendirip sonundaki yâ’yı sâkin kılmıştır. Yani bu haliyle işi yapan Allah olmakta ve fiil, mâziden muzârîye dönüşmektedir. Diğer kırâat imamları ise hemze’nin ve lâm’ın fethasıyla okumuşlar ve yâ’yı elif’e kalbetmişlerdir. Bu haliyle de onlara müddeti uzatan (fâil) şeytan olmaktadır⁶⁸². Örnekleri oldukça az olan fiilin zamanıyla ilgili farklılıklara müellif yer verdiğinden biz de birkaç örnekle meseleyi ele almayı uygun gördük.

4.7. Nahiv Yönünden Farklılıklar

Nahiv kuralları Kur’ân lafzının doğru mânâya hamledilmesi, ibarenin doğru okunup cümlelerin doğru konumlandırılmasında birinci derecede etkilidir. Nahiv açısından doğru konumlandırılmayan bir lafızdan doğru mânâ çıkması mümkün değildir. Nahvin yansıması olan ve kelime sonlarında meydana gelen değişiklik olarak kısaca tarif edebileceğimiz i‘râb⁶⁸³, Arapça’nın en önemli özelliklerindedir. İ‘rab, şekil itibarıyla küçük bir değişiklik gibi görünse de mânâya etki eden temel unsurlardandır. Bu başlık altında sadece fiillerde, isimlerde, zarflarda nahiv açısından meydana gelen farklılıklar üzerinde durulacak, diğer edatların ve elif-nûn maddesinin okunuşundan kaynaklı oluşan yeni takdirler değerlendirilecektir. Müellifin nahiv kurallarını gerekçe olarak kullanmasına ise son kısımda değinilecektir.

⁶⁸¹ Muhammed 47/25.

⁶⁸² Dâni, *Teysîr*, 201; Begavî, *Me‘âlimü’l-tenzîl*, 4/160-161; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/374; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/322.

⁶⁸³ Ebu’l-Berekât Abdurrahman Enbârî, *Esrâru’l-‘arabiyye*, thk. Fahr Sâlih Kadâre (Beyrut: Dâru’l-Cil, 1995), 10.

4.7.1. Füllerin İ‘râbı İle İlgili Kırâat Farklılıkları

Başında edat bulunmasına bağlı olarak fiiller merfû, mensûb ya da meczûm okunabilmektedir. İ‘râbı değişen fiilin fâili, mef‘ulü değişebilmekte ve başka bir mânâ ortaya çıkabilmektedir. Gerek fiillerde gerekse isimlerde meydana gelebilecek olan bu değişiklikler kırâat ilmi açısından da oldukça fazla önem arz etmektedir. İncelenen Fethu‘r-rahman isimli eserde bu alanda on kırâat bağlamında meydana gelen kırâat farklılıkları ele alınmış ve gerekli değerlendirmeler yeri geldikçe yapılmıştır.

684 İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, Ya‘kûb ve Ebû Bekir başında nûn ve râ’nın raf‘ı ile okumuşlardır. İbn ‘Âmir ve Hafs “Allah onların kötülüklerini örtecek” anlamında yâ ve raf‘ ile okurken, Nâfi, Hamza, Kisâi, Halef ve Ebû Ca‘fer ise nûn ve öncesinde geçen “فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ” kelimesinde bulunan fâ’ya atf-ı nesak yaparak cezim ile okumuşlardır. Son kırâatin tevcihini de yapan müellif, kelimenin mahallinin şart-ceza cümlesindeki ceza makamında olduğunu ifade etmiştir⁶⁸⁵. Benzer bir durum “مَنْ يُضِلِلِ اللَّهَ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ”⁶⁸⁶ âyetindeki “وَيَذَرُهُمْ” kelimesinde de vardır. Kelimeyi Ebû ‘Amr, ‘Âsim ve Ya‘kûb istinafiye olmak üzere yâ ile ve râ’nın raf‘ı ile okumuşlardır. Nâfi, Hamza, Kisâi ve Halef yine yâ ile ancak “فَلَا هَادِيَ لَهُ”deki fâ’nın sonrasına atfetmek suretiyle cezim ile okumuşlardır. Çünkü burada fâ’nın sonrasını cezim makamıdır⁶⁸⁷. Ayrıca kelimeyi Nâfi, İbn Kesîr ve İbn ‘Âmir’in nûn ile ve merfû okuduğu rivâyeti de mevcuttur. Şu bir gerçek ki kelimeyi hiç kimse hem nûn ile hem de cezimli okumamıştır⁶⁸⁸.

⁶⁸⁴ Bakara 2/271.

⁶⁸⁵ En-Nehhâs, *İ‘râbü’l-Kur‘ân*, 1/291; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 191; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 102; Dâni, *Teyisîr*, 84; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/294; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 2/352; Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi’l-Kur‘ân*, 3/335-336; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru’l-muhît*, 2/325; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/236; Dimyâtî, *İthâf*, 165; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/388.

⁶⁸⁶ A‘râf 7/186.

⁶⁸⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 298-299; Dâni, *Teyisîr*, 115; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 2/177; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/69.

⁶⁸⁸ el-Kadî, *el-Vâfi fi Şerhi’s-Şâtibiyye*, 277.

قَالُوا ءِإِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ قَالَ أَنَا يُوسُفُ وَهَذَا “ Cezmin hazifle birleştiği örneklerden biri olan “ مَنْ يَتَّقِ ” kelimesini şart ayetindeki⁶⁸⁹ “ مَنْ يَتَّقِ ” kelimesini şart olmasından dolayı kırâat imamlarının geneli vasıl ve vakıf halinde yâ'nın hazfiyle okumuşlardır. İbn Kesîr'den naklen Kunbûl ise her iki halde yâ'nın ispatıyla okumuştur. Bu Araplardan cezim halinde yâ'yı ispat edenlere ait bir lehçedir⁶⁹⁰.

“وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بآيَاتِ رَبِّنَا وَنُكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ”⁶⁹¹ âyetinde geçen “يَالَيْتَنَا نُرَدُّ وَنَحْنُ لَا نَكْذِبُ وَنُكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ” kelimeleri genelin okuyuşuna göre “وَلَا نُكَذِّبُ” ve “وَنُكُونَ” kelimeleri genelin okuyuşuna göre “vay bize! keşke döndürülebilseydik, rabbimizin âyetlerini yalanlamaz ve müminlerden olurduk” anlamında raf ile okunmuştur. Hamza, ‘Âsım’dan naklen Hafs ve Ya’kûb ise temenninin cevabının başında “أَنَّ”in gizlenmesi dolayısıyla “وَلَا نُكَذِّبُ” ve “وَنُكُونَ” kelimelerini nasb ile okumuşlardır. “ليت ردنا وقع وألا نكذب ونكون” “Keşke dünyaya geri dönebilsek ve yalanlamayıp müminlerden olabilsek!” anlamındadır⁶⁹². Müellif bu bilgilerden sonra Arapların temenninin cevabı fâ ile geldiğinde nasbettikleri gibi vâv ile geldiğinde de nasbettiklerini söyler. İbn ‘Âmir ise “وَلَا نُكَذِّبُ”i ihbari olarak raf ile okurken “وَنُكُونَ”yi temenni olarak nasb ile okumuştur. Çünkü onlar ilkinde kendi içlerinde olandan yani inkarlarından haber verirken ikincisinde mümin olmayı temenni etmektedirler⁶⁹³.

Haber-inşâ bağlamında değerlendirilebilecek yerlerden olan “ وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ ”⁶⁹⁴ âyetindeki “فَلَا يَخَافُ” kelimesini İbn Kesîr, nehiy olmak üzere

⁶⁸⁹ Yûsuf 12/90.

⁶⁹⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 351; Dâni, *Teysîr*, 130; Dimyâtî, *İthâf*, 267; ‘Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/457.

⁶⁹¹ En‘âm 6/27.

⁶⁹² En-Nehhâs, *I'râbü'l-Kur'ân*, 1/542; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 255; Dâni, *Teysîr*, 102; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/16-17; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/257; Dimyâtî, *İthâf*, 206; ‘Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/386.

⁶⁹³ ‘Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/386.

⁶⁹⁴ Tâhâ 20/112.

meczûm okumuş ve “وَمَنْ يَعْمَلْ” kısmının cevabı olarak değerlendirmiştir. Bu haliyle, salih olan müminin korkudan nehyedilmesi söz konusudur. Diğerleri ise cümle-i istinafiye olmak üzere merfû okumuşlar ve “o korkmaz” anlamında değerlendirmişlerdir⁶⁹⁵. Yine şart ve meczûm olması durumunun sâri olduğu yerlerden olan “تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَلِكَ” “وَيَجْعَلُ” fiilini İbn Kesîr, İbn ‘Âmir ve ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir, istinafiye olmak üzere lâm’ın zammesiyle merfû okumuşlardır. Diğerleri ise “جَعَلَ”nin mahalline atfen lâm’ın cezmiyle okumuşlardır. Çünkü o şartın cevabıdır. Cümlenin takdîri ise “تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ يَجْعَلُ” şeklinde olacaktır. Âyette ayrıca Ebû ‘Amr’ın kâf ve kef harflerinin birbirlerine idğâmı konusunda bilgi verilmiştir⁶⁹⁷.

Görüldüğü gibi müellif i‘râbla alakalı birçok unsuru birlikte değerlendirerek fiillerde meydana gelen kırâat farklılıklarını ele almış ve yeni takdirler çerçevesinde oluşan yeni anlamları izah etmeye çalışmıştır.

4.7.2. İsimlerin İ‘râbı ile İlgili Kırâat Farklılıkları

Kelimelerin cümle içindeki konumlarının değişmesiyle i‘râbının değiştiği durumlar söz konusu olabilmektedir. Fâil ile mef‘ulün, mübtedâ ile haberin veya cümlenin diğer öğelerinin yer değiştirdiği ve bu yeni konumun farklı değerlendirildiği olmaktadır. Bunun da mânâyâ az ya da çok etkisi söz konusudur. Kırâat farklılıklarının en önemli kısımlarından birini oluşturan bu türden farklılıklara müellif eserinde yer vermiş ve mânâyâ taalluk eden yönlerini izah etmiştir.

Bakara sûresi otuz yedinci âyet olan “فَتَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ” âyetinde geçen “آدَمُ” kelimesini İbn Kesîr, mef‘ul olmak üzere “آدَمَ” şeklinde “كَلِمَاتٍ”

⁶⁹⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 423; Dâni, *Teysîr*, 153; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/141; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/328.

⁶⁹⁶ Furkân 25/10.

⁶⁹⁷ Dâni, *Teysîr*, 163; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/323; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/10.

kelimesini ise merfû olmak üzere “كَلِمَاتٍ” okumuştur. Böylece mânâ “Rabbinden kelimeler Âdem’e ulaştı” şeklinde olmaktadır. Diğer kırâat imamları ise “آدَمُ”yu merfû, “كَلِمَاتٍ”i ise mef’ûl ve mensûb olmak üzere tâ’nın kesresiyle okumuşlardır. ‘Âsım kırâatinin Hafs rivâyetinin de içinde bulunduğu kırâate göre ise mânâ, “Âdem rabbinden kelimeler (ilhamlar) aldı” şeklinde olmaktadır. Her iki mânâda da kelimeler Hz. Âdem’e ulaşmakta ve Hz. Âdem onları almaktadır. Burada şu hususu vurgulamak gerekir ki müellif tefsirini bu kırâat farklılığı üzerine bina etmiş, daha sonra diğer izahlara geçmiştir⁶⁹⁸.

Gizli bir amilin amel ettirilmesi neticesinde oluşan kırâat farklılığının yer aldığı “فَإِنْ” “وَاحِدَةً”⁷⁰⁰ ve “وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا التَّصْفُتُ”⁶⁹⁹ âyetlerinde geçen kelimelerini Ebû Ca’fer raf’ ile okurken diğer kurrâ nasb ile okumuşlardır. Ebû Ca’fer’e göre birinci âyette geçen “وَاحِدَةً” kelimesi gizli bir mübtedânın haberi konumunda olduğundan raf’ ile okunurken diğer kurrâ mahzûf bir fiilin mef’ûlu olarak düşünmüşlerdir⁷⁰¹. İkinci âyette ise Ebû Ca’fer, kelimeyi gizli bir fiilin fâili konumunda düşünürken diğer kurrâ, âyette geçen “كَانَتْ” nâkıs fiilinin haberi konumunda düşünmüşlerdir⁷⁰².

Atıf sonucu ortaya çıkan farklılığa örnek olan “وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ”⁷⁰³ âyetindeki “وَالْعَيْنَ وَالْأَنْفَ وَالْأُذُنَ وَالسِّنَّ وَالْجُرُوحَ” kelimelerini Kisâi öncesiyle irtibatını kesip istinafiye olarak değerlendirmiş ve bu kelimeleri merfû okumuştur. “وَالْجُرُوحَ”nın merfû okunması noktasında İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, Ebû Ca’fer ve İbn ‘Âmir, Kisâi’ye muvâfakat etmiştir. Diğerleri ise beşini de atıf olarak mensûb

⁶⁹⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 153; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 75; Dâni, *Teysîr*, 73; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/39; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/211; Dimyâtî, *İthâf*, 134; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/388.

⁶⁹⁹ Nisâ 4/3.

⁷⁰⁰ Nisâ 4/11.

⁷⁰¹ En-Nehhâs, *Îrâbü’l-Kur’ân*, 1/392; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/474; Zemahşerî, *Keşşaf*, 1/245; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/247; Dimyâtî, *İthâf*, 186; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/85.

⁷⁰² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 227; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 120; Dâni, *Teysîr*, 94; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/489; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/247; Dimyâtî, *İthâf*, 186; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/93.

⁷⁰³ Mâide 5/45.

okumuşlardır. Ayrıca “وَالْأُدُنَّ بِالْأُدُنِّ” kelimelerinin her ikisini Nâfi'nin zâl'ın sükûnuyla okuduğu bilgisi verilmiştir⁷⁰⁴. Benzer bir durumun vâki olduğu “إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِ اللَّهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَرْضَ” âyetindeki “وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ” kelimelerinin hepsi İbn ‘Âmir’e göre mübtedâ-haber olmak üzere merfûdur. Buna göre “وَالشَّمْسُ” mübtedâ, devamında gelenler ise buna atfedilmiştir. “مُسَخَّرَاتٌ” ise haberdir. Diğerleri ise mensûb okumuşlardır. “مُسَخَّرَاتٌ” kelimesi ise âyetin baş tarafında geçen “خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ” kısmına atfedilerek cem-i müennes sâlim olduğu için kesre ile harekelenmiş ve hâl olmak üzere mensûb kılınmıştır⁷⁰⁶. Benzer bir farklılık da “وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِ اللَّهِ إِنَّ”⁷⁰⁷ âyetinde mevcuttur. Burada da İbn ‘Âmir’in farklı tutumu dikkat çekerken bu âyetteki son iki kelimedede ‘Âsım’dan naklen Hafs kendisine katılmış “وَالنُّجُومَ” kelimelerini merfû okumuştur. Ona göre ise “وَالنُّجُومَ” mübtedâ, “مُسَخَّرَاتٌ” haberdir⁷⁰⁸.

Yine atfın sârî olduğu yerlerden olan “وَمَا يَعْرُوبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ”⁷⁰⁹ âyetinde ismi tafdil kalıbında gelen “وَلَا أَصْغَرَ” ve “وَلَا أَكْبَرَ” kelimeleri Ya’kûb, Hamza ve Halef tarafından mamulünün yerine atfen her ikisi de merfû okunmuştur. Çünkü “يَعْرُوبُ”den dolayı onların mahalli merfûdur. Diğerleri ise “ذَرَّةٌ” kelimesindeki kesreye atfetmek suretiyle okumuşlar ancak gayr-i munsarif olması

⁷⁰⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 244; Dâni, *Teyisîr*, 99; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/682; Dimyâtî, *İthâf*, 142; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/303.

⁷⁰⁵ A'râf 7/54.

⁷⁰⁶ ⁷⁰⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 282; Dâni, *Teyisîr*, 110; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/109; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/531.

⁷⁰⁷ Nahl 16/12.

⁷⁰⁸ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/11.

⁷⁰⁹ Yûnus 10/61.

dolayısıyla fetha ile harekelemişlerdir⁷¹⁰. Yine gayr-i munsarif olup aynı zamanda özel isim olan “يَعْقُوبُ” ve “إِسْحَاقُ”⁷¹¹ âyetindeki “إِسْحَاقُ” ve “يَعْقُوبُ” kelimelerini İbn ‘Âmir, Hamza, ‘Âsım’dan naklen Hafs ve Ya’kûb, birinci “إِسْحَاقُ”nın mahalline atfen bâ’nın fethasıyla mensûb okumuştur. Diğerleri ise mübtedâ olmak üzere merfû okumuşlardır. Haberi ise zarftır. Yani “Ya’kûb’a gelince o, ondan (İshâk’tan) sonra doğmuştur” demektir. Âyette ayrıca hemze’nin okunuşuyla ilgili de bilgiler verilmiştir⁷¹².

Cümlelerin istinafiye olarak değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkan farklılığa örnek olan “وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمٌ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ”⁷¹³ âyetindeki “عَالِمٌ” kelimesi Nâfi, Ebû Ca’fer, İbn ‘Âmir ve Ya’kûb’dan naklen Ruveys tarafından istinafiye olmak üzere mîm’in zammesi ile merfû okunmuştur. Yani “هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ” demektir. Diğerleri ise “وَرَبِّي” kavline sıfat olmak üzere cerr ile okumuşlardır. Ayrıca kelimenin Hamza ve Kisâî tarafından “فَعَالٌ” vezninde lâm’ın şeddesi ve mîm’in cerri ile, mübalağa sîgası ile “عَلَامٌ” okunduğu da belirtilmiştir⁷¹⁴.

İzâfetin devreye girdiği “وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ”⁷¹⁵ âyetinin “مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ” kısmında birtakım kırâat farklılıkları oluşmaktadır. İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, Kisâî ve Ruveys “إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذْتُمْ”⁷¹⁵ mânâsında “مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ” kelimesini tenvinsiz ve merfû, “مِنَ الدُّنْيَا” kelimesini ise muzâfun ileyh olmak üzere mecrûr okumuşlardır. Anlamı “sonra putlarla bağ

⁷¹⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 328; Dâni, *Teysîr*, 128; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/386; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/285; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/296.

⁷¹¹ Hûd 11/71.

⁷¹² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 338; Dâni, *Teysîr*, 125; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/413; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/358.

⁷¹³ Sebe’ 34/3.

⁷¹⁴ Dâni, *Teysîr*, 179-180; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/593; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/349; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/430.

⁷¹⁵ Ankebût 29/25.

kesilir ve âhirette hiçbir fayda veremezler” demektir. Hamza, ‘Âsım’dan naklen Hafs ve Ya‘kûb’dan naklen Ravh “مَوَدَّةً” kelimesini putları edinme işi onun üzerinde meydana geldiği için muzâf olmak üzere tenvinsiz ve mensûb okumuştur. Diğerleri ise “مَوَدَّةً”i tenvinli ve mensûb, “بَيْنَكُمْ”ü ise mensûb okumuşlardır. Buna göre de cümle “إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ هَذِهِ الْأَوْثَانَ مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ” takdirindedir⁷¹⁶.

Mânânın tamamen değişmesine sebep olan “فَلِإِنَّمَا أَنْذَرْتُم بِالْوَحْيِ وَلَا يَسْمَعُ الصَّمُّ الدُّعَاءَ إِذَا مَا”⁷¹⁷ âyetindeki “يَسْمَعُ” kelimesini İbn ‘Âmir hitabın Hz. Peygamber’e yönelik olduğunu düşünerek “أَسْمَعُ” fiilinden zammeli bir tâ, esreli mîm ile “تَسْمَعُ” şeklinde okumuştur. “الصَّمُّ” kelimelerini ise iki mef’ûl olarak değerlendirip mensûb okumuştur. Diğerleri ise ğaib olarak düşünmüşler, fethalı bir yâ, fethalı bir mîm ile “يَسْمَعُ” okumuşlardır. “الصَّمُّ” kelimesini fâil olmak üzere merfû, “الدُّعَاءُ” kelimesini ise “سَمِعَ”nın mef’ûlü olmak üzere mensûb kılmışlardır. Bu şekilde ise kafirlerin hali anlatılmaktadır⁷¹⁸.

Kırâat imamlarının farklı i‘râb yaklaşımlarının bulunduğu âyetlerden olan “عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ”⁷¹⁹ âyetindeki “عَالِيَهُمْ” kelimesini Ebû ‘Amr, İbn ‘Âmir ve Ya‘kûb yâ’nın fethası ve hâ’nın zammesiyle hâl olmak üzere mensûb okumuştur. Burada âmil “فَوَقَّيَهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّيَهُمْ نَصْرَهُ وَسُرُورًا وَجَزَّيَهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا”⁷²⁰ âyetlerinde geçen “وَلَقَّيَهُمْ” ve “وَجَزَّيَهُمْ” kelimeleridir. Belirtilen kırâat imamları “ثِيَابٌ” kelimesinin sıfatı olmak üzere “خَضِرٌ” kelimesini raf’ ile okumuşlar, “سُنْدُسٍ” kelimesinin sıfatı

⁷¹⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 499; Dâni, *Teysîr*, 173; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/467; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/343; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/241.

⁷¹⁷ Enbiyâ 21/45.

⁷¹⁸ Dâni, *Teysîr*, 155; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/161; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/359.

⁷¹⁹ İnsan 76/21.

⁷²⁰ İnsan 76/11-12.

olmak üzere “وَاسْتَبْرَقُ” kelimesini de cerr ile okumuşlardır. İbn Kesîr ve ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir “عَالِيَهُمْ” kelimesini Ebû ‘Amr gibi okurken “حُضْرٌ”¹ “سُنْدُسٍ”in sıfatı olarak mecrûr, “وَاسْتَبْرَقُ”u ise “نِيَابٌ” kelimesine atıfla merfû okumuştur. ‘Âsım’dan naklen Hafs ise “عَالِيَهُمْ” şeklinde okurken “حُضْرٌ” ve “وَاسْتَبْرَقُ” kelimelerini raf’ ile okumuş, bunu yaparken “حُضْرٌ”u “نِيَابٌ”nün sıfatı olarak takdîr etmiş ve “وَاسْتَبْرَقُ” kelimesini “نِيَابٌ”ye atfetmiştir. Kisâî ve Halef ise “عَالِيَهُمْ” daha öncekiler gibi okumuşlar, “حُضْرٌ” ve “وَاسْتَبْرَقُ” kelimelerini “سُنْدُسٍ”in sıfatı yaparak mecrûr kılmışlardır. Nâfi ise “عَالِيَهُمْ” kelimesini yâ’nın sükûnu, hâ’nın kesresiyle okuyup raf’ olarak değerlendirmiş, raf’ olmasını mübtedâ olmasına dayandırmış, “حُضْرٌ” ve “وَاسْتَبْرَقُ” kelimelerini de Hafs gibi düşünerek raf’ ile okumuştur. Hamza ise “عَالِيَهُمْ” kelimesini Nâfi gibi okumuş “حُضْرٌ” ve “وَاسْتَبْرَقُ”u ise Kisâî gibi değerlendirerek mecrûr okumuştur. Ebû Ca’fer ise Nâfi gibi “عَالِيَهُمْ” şeklinde okumuş, Ebû ‘Amr gibi düşünerek “حُضْرٌ” raf’ ile “وَاسْتَبْرَقُ” kelimesini ise cerr ile okumuştur⁷²¹.

Fiillerde olduğu gibi isimlerde de i’râbdan kaynaklı birçok kırâat ihtilafı meydana gelmektedir. Müellif eserinde bu tür farklılıkları ele almış, mahallen i’râblananlara değinmiş ve kelimelerin munsarif ya da gayr-i munsarif olma durumuna göre aldığı hareketleri izah etmiştir. Farklı kırâatlerin cümledeki konumlarına göre mânâyâ yansıyan yönlerini değerlendirmiştir.

4.7.3. Zarfların Okunuşu ile İlgili Kırâat Farklılıkları

Fiilleri zaman, durum, miktar, soru, sebep gibi yönlerden tamamlayan sözcüklere zarf ismi verilmektedir. Zarflar sadece fiilleri anlam yönünden tamamlamaz; fiilimsileri, sıfatları ve kendi türünden sözcükleri de çeşitli yönlerden kuvvetlendirir ya da

⁷²¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’â*, 664-665; Dâni, *Teyisîr*, 218; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 4/527; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/396; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 7/239

sınırlandırır⁷²². Arapça’da da karşımıza çıkan ve okunuşu konusunda ihtilaf edilen kelimelerin biri zarflardır. Zarflar mensûb okunan mamullerdendir. Ancak cümlelerin kuruluşunda nahiv yönünden farklı değerlendirmeler olduğunda zarfın okunuşu konusunda da farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Örneğin “قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ”⁷²³ âyetinde geçen “يَوْمٌ” kelimesini Nâfi dışındaki kırâat imamları “هَذَا”nın haberi olmak üzere mîm’i raf ile okurken, Nâfi “هَذَا”nın hafzedilmiş olan haberine zarf olmak üzere nasb ile okumayı tercih etmiştir. O zaman cümlelerin takdîri “هذا المذكور من كلام عيسى يقع يوم” şeklinde olmaktadır⁷²⁴. Aynı kelimenin geçtiği “مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَرَجٍ يَوْمَئِذٍ أَمْنُونَ”⁷²⁵ âyetindeki “فَرَجٍ” kelimesini Kûfeliler tenvin ve “يَوْمَئِذٍ” terkiibindeki “يَوْمٌ” ise fethayla okumuşlardır. Buradaki “فَرَجٍ” ise “Şiddetli bir korku” anlamındadır. Diğerleri ise “فَرَجٍ” kelimesini “يَوْمَئِذٍ” kelimesine muzâf yaparak okumuşlardır. Bu vecih daha genel olup bugünün (kıyamet günü) korkusundan emin olmayı ifade etmektedir. Nâfi ve Ebû Ca’fer ise “يَوْمَئِذٍ”nin mîm’ini fetha ile okurken diğerleri kesre ile okumuşlardır⁷²⁶.

Mekân bildiren kelimelerden olan “فَنَادِيهَا مِنْ تَحْتِهَا أَلَّا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا”⁷²⁷ âyetindeki “تَحْتِهَا” kelimesi Nâfi, Ebû Ca’fer, Hamza, Kisâf, Halef, ‘Âsım’dan rivâyetle Hafs ve Ya’kûb’dan rivâyetle Ravh tarafından “تَحْتِهَا” tâ’nın kesresiyle okunurken öncesindeki

⁷²² “https://www.turkedebiyati.org/sozcuk_turleri/zarflar.html”, 18 Mart 2022.

⁷²³ Mâide 5/119.

⁷²⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 250; Dâni, *Teysîr*, 101; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/637; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/256; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/367.

⁷²⁵ Neml 27/89.

⁷²⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 487; Dâni, *Teysîr*, 170; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/420; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/340; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/167.

⁷²⁷ Meryem 19/24.

“مِنْ” edatı harf-i cerr olarak değerlendirilerek mîm’in kesresiyle okunmuştur. Diğer kırâat imamları ise mîm’in fethasıyla “مَن” şeklinde ve “تَحْتَهَا”nın nasbıyla okumuşlardır⁷²⁸.

Zaman bildiren kelimelerden olan “وَجَاءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهُ وَالْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْحَاطِطَةِ”⁷²⁹ âyetindeki “قَبْلَهُ” kelimesi Ebû ‘Amr, Ya‘kûb ve Kisâî tarafından kâf’ın kesresi ve bâ’nın fethasıyla “قَبْلَهُ” şeklinde okunmuştur. Mânâ “onunla beraber olanlar” olarak değerlendirilmiştir. Diğerleri ise kâf’ın fethası ve bâ’nın sükûnuyla “قَبْلَهُ” şeklinde okumuştur. Buna göre mânâ “ümmetlerden ondan önce yaşayanları” ifade etmektedir⁷³⁰. Aynı şekilde “وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ”⁷³¹ âyetinde geçen “أِنْفًا” kelimesi İbn Kesîr’den naklen Bezzî bir kavlinde hemze’nin kasrıyla okunmuş, diğerleri ise onu uzatmıştır. Bezzî diğer kavlinde ise zarf olmak üzere nasb ile okumuştur. Yani “geçmiş vakitte” demektir⁷³².

Sayı bildiren kelimelerden olan “وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ”⁷³³ âyetindeki “أَرْبَعٌ” kelimesini Hamza, Kisâî, Halef ve ‘Âsım’dan naklen Hafs, mübtedânın haberi olmak üzere ayn’ın raf’ı ile okumuştur. “Haddi uygulamaya götüren şahitlik dört defa yapılan şahitlik” anlamındadır. Diğerleri ise nasb ile okumuşlardır. Buna göre de mânâ “Onların şahitliği dört defa şahitlik etmeleridir” şeklinde olmaktadır⁷³⁴. Yine sayı bildiren kelimenin farklı değerlendirildiği “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ”

⁷²⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 408; Dâni, *Teysîr*, 148; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/81; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/318; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/246.

⁷²⁹ Hâkka 69/9.

⁷³⁰ Dâni, *Teysîr*, 213; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 4/460; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/389; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 7/142.

⁷³¹ Muhammed 47/16.

⁷³² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 600; Dâni, *Teysîr*, 200; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/336.

⁷³³ Nûr 24/6.

⁷³⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 452; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/267; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/509.

وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهْرِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ⁷³⁵ âyetindeki “ثَلَاثُ” kelimesi Hamza, Kisâî, Halef ve ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir, öncesinde geçen “ثَلَاثَ مَرَّاتٍ”den bedel olmak üzere sâ’nın nasbıyla okumuşlardır. Yani üç avret vakti demektir. Diğerleri ise raf’ ile okumuşlar, buna göre mânâ ise “bu vakitler üç avret vaktidir” demektir. Çünkü insan bu vakitlerde setr-i avreti ihlal edebilir. “ثَلَاثَ مَرَّاتٍ” kısmında geçen “ثَلَاثُ” kelimesi zarf olduğu için mensûb okunması konusunda ittifak edilmiştir⁷³⁶.

Mezkûr âyetlerde görüldüğü üzere zarfların farklı değerlendirilmesi sonucu birtakım kırâat farklılıkları oluşmuş ve bunlar müellif tarafından ele alınmıştır. Farklı vecihlerle birlikte yeni takdirler devreye girmiş ve oluşan yeni anlamlar hakkında bilgiler verilmiştir.

4.7.4. Diğer Edatlarla İlgili Kırâat Farklılıkları

Edatlarla ilgili farklılıklar hem edatın yapısının farklı değerlendirilmesi hem de amel ettirilip ettirilmemesiyle meydana gelmektedir. Edatın yapısının farklı değerlendirilmesi sonucunda amelinin de değiştiği yerlerden olan “لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ⁷³⁷” âyetinde geçen “إِلَّا”yı Nâfi, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, Kisâî ve Halef istisna edatı olmak üzere lâm’ın şeddeleri ile okumuşlar, “تَقَطَّعَ” fiilini de tâ’nın zammesi ile geçişli (mef’ûl alan) fiil olarak değerlendirmişlerdir. İbn ‘Âmir, Hamza ve Hafs rivâyetiyle ‘Âsım da “إِلَّا”yı şeddeli okumuş ancak onlar tâ’yı fethalamışlardır. Ya’kûb ise şeddetsiz “إِلَى” olarak okumuş ve onu harf-i cerr yapmış, “تَقَطَّعَ”yı ise İbn ‘Âmir ve ona katılanlar gibi tâ’nın fethasıyla

⁷³⁵ Nûr 24/58.

⁷³⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 459; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/313; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/558.

⁷³⁷ Tevbe 9/110.

okumuştur. Yine Ya‘kûb’dan “قَطْع” kökünden tâ’nın zammesiyle şeddesiz bir vecih daha rivâyet edilmiştir⁷³⁸. Benzer bir durum lehçenin de etkili olduğu edatlardan olan “رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ” rivâyet edilmiştir⁷³⁹. Benzer bir durum lehçenin de etkili olduğu edatlardan olan “رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ” âyetindeki “رُبَّمَا” kelimesinde mevcuttur. Kelime Nâfi, Ebû Ca‘fer ve ‘Âsım tarafından şeddesiz okunurken diğerleri şeddeli “رُبَّمَا” okumuştur. Bu ikisi birer lehçedir. “رُبَّ” taklîl (azlık) için kullanılırken “رُبَّمَا” teksîr (çokluk) için kullanılır. “رُبَّ” ismin başına gelirken “رُبَّمَا” fiilin başına gelir. Kullanım şu şekildedir. “رُبَّ رَجُلٍ جَاءَنِي” ve “رُبَّمَا جَاءَنِي” fiilin başına gelmiştir⁷⁴⁰.

Edatın farklı değerlendirildiği “لَا أَقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ” âyetinde “لَا أَقْسِمُ” kısmını İbn Kesîr’den rivâyetle Kunbûl “لَا أَقْسِمُ” şeklinde “لَا أَقْسِمُ” kelimesinin ilk harfi lâm olduğunu varsayarak ve ardından gelen elif’i hafifederek okumuştur. O zaman lâm te’kid lâm’ı olmaktadır. Bezzi’nin de bu yönde bir rivâyeti mevcuttur. Diğerleri ise elif ile okumuşlardır. O zaman lâm ibtidâ lâm’ı olur “لَا أَقْسِمُ” ise mahzuf mübtedânın haberi olmaktadır. “لَا أَنَا أَقْسِمُ” “Ben yemin ederim ki...” anlamındadır⁷⁴¹. Burada böyle bir ihtilaf söz konusu iken Kıyâmet sûresinin başında yer alan “لَا أَقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ”⁷⁴² âyetinde herhangi bir kırâat farklılığı yoktur. Müellif bu âyette lâm’dan sonra elif’in ispatı konusunda herhangi bir ihtilafın olmadığını zikretme ihtiyacı duymuştur⁷⁴³. Edatın değişmesinin mânâyâ etkisinin oldukça fazla olduğu yerlerden olan “قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرَاكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ” âyetindeki “قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرَاكُمْ بِهِ” kısmı, Kunbûl rivayetiyle İbn Kesîr tarafından olumlu olacak şekilde ve lâm’ı

⁷³⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 319; Dâni, *Teysîr*, 120; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/329; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/281; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/244.

⁷³⁹ Hicr 15/2.

⁷⁴⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 366; Dâni, *Teysîr*, 135; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/573; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/301; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/540.

⁷⁴¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 661; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 4/511; Dimyâtî, *İthâf*, 428; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 7/218.

⁷⁴² Kıyamet 75/1.

⁷⁴³ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 7/218.

uzatmadan “وَلَا ذُرَّاكُمْ” okunmuştur. “Allah size bunu bildirmişdir” anlamındadır. Diğerleri ise lâm-ı nâfiye olarak “وَلَا أَدْرَأَكُمْ بِهِ” okumuşlardır. O zaman da mânâ “Allah da size onu bildirmezdi” şeklinde olup “herşey Allah’ın dilemesiyledir, benim isteğimle değil ki onların isteklerine göre hareket edeyim” anlamına gelmektedir. Kelimenin imâleli okunuşu hakkında da bilgiler verilmiştir⁷⁴⁴.

İstisna edatının amel ettirilmesinin kırâat farklılığına sebep olduğu yerlerden olan “وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكُفُورَ”⁷⁴⁵ âyetinin “وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكُفُورَ” kısmını kırâat imamlarından Hamza, Kisâî, Halef, Ya‘kûb ve ‘Âsım’dan naklen Hafs “نُجَازِي” kelimesini nûn ile ve zây’ın kesresiyle okurken istisna edatından sonra gelen “الْكُفُورَ” kelimesini mensûb okumuşlardır. Bunu yaparken de âyetin başındaki “ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكُفُورَ” Allah’ın kendinden haber vermesi şeklinde düşünmüşlerdir. Kisâî mezhebi üzere “هَلْ” edatındaki lâm’ı nûn’a idgâm etmiştir. Diğer kırâat imamları ise yâ’nın zammesi ve zây’ın fethası ile okumuşlar “الْكُفُورَ” kelimesini ise merfû kılmışlardır⁷⁴⁶.

Atıf edatının devreye girdiği yerlerden olan “أَوَابًا وَنَا الْأَوْلُونَ”⁷⁴⁷ âyetinin başındaki vâv Ebû Ca‘fer İbn ‘Âmir ve Kâlûn tarafından vâv’ın sükûnuyla okunmuştur. “Kısmet” ve “seçme” anlamındaki “و” olarak değerlendirilmiştir. Diğerleri ise vâv’ı fetha ile okumuştur. Buna göre ise o atıf vâv’ıdır ve başına istifham hemzesi gelmiştir. Ayrıca âyette Verş’in bir önceki âyetin sonundaki harekeyi nakletmesiyle ilgili ihtilafa da yer verilmiştir⁷⁴⁸. Yine vâv’ın fâ ile değiştiği örneklerden birisi de “وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا”⁷⁴⁹ âyetinin başında bulunan vâv’ın

⁷⁴⁴ Dâni, *Teysîr*, 121; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 2/355; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/282; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/272.

⁷⁴⁵ Sebe’ 34/17.

⁷⁴⁶ Dâni, *Teysîr*, 181; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/602; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/350; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/416.

⁷⁴⁷ Sâffât 37/17.

⁷⁴⁸ Dâni, *Teysîr*, 186; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/357; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/510.

⁷⁴⁹ Şems 91/15.

durumudur. Nâfi, Ebû Ca'fer ve İbn 'Âmir "وَلَا"yı atıf olmak üzere fâ ile "فَلَا" şeklinde okumuşlardır. Yani "فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا فَدَمْدَمَ... فَلَا يَخَافُ" diye devam eder. Medîne ve Şâm mushaflarında da bu şekilde geçmektedir. Diğerleri ise vâv ile okumuşlardır. Bunlara göre ise "لَا يَخَافُ"nın konumu hâl'dir. Yani "O korkmaz" demektir. Bunların da mushaflarında kelime bu şekilde geçmektedir⁷⁵⁰.

Örneklerden de anlaşılacağı üzere müellif hem edatların kırâat imamları tarafından nasıl ele alındığına dair bilgiler vermiş hem de oluşan bu yeni edatların amel etme durumunu değerlendirmiştir. Mushaf hattının belli oranda etkili olduğu bu alanda müellif, yeri geldikçe ittifak edilen hususları da belirtmiştir.

4.7.5. "ان" "Elif-Nûn" Maddesinin Okunuşu ile İlgili Kırâat Farklılıkları

"ان" "elif-nûn" maddesinin okunuşu kırâat imamları arasında üzerinde oldukça fazla ihtilaf edilen bir konudur. Meseleleri ele alırken öncelikle o mesele hakkında genel değerlendirmelerde bulunmayı ilke edinen müellif "عَلِمَ" fiilinden sonra gelen bütün elif-nûn'ların fethalı olduğunu ifade etmiş, bunun sadece iki istisnası bulunduğunu söylemiştir. Bunlar "إِذَا... قَدْ نَعَلِمَ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَاتَّخَمُوا لَا يُكذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بآيَاتِ اللَّهِ يَحْجِدُونَ" ⁷⁵¹ âyeti ile "جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ" ⁷⁵² âyetidir. Çünkü bu âyetlerde elif-nûn maddesinden sonra haber lâm'ı gelmiştir. Bundan dolayı bu iki yerde esreli okunmuştur⁷⁵³. Yine genel bilgi verdiği yerlerden birisi Cin sûresi üçüncü âyetten itibaren başlayıp on dördüncü âyete kadar devam eden on iki âyette, âyetlerin başlarındaki elif-nûn maddelerinin okunuşunda meydana gelen kırâat farklılıklarıdır. Buna göre İbn 'Âmir, Hamza, Kisâi ve 'Âsım'dan naklen Hafs tamamını hemze'nin fethasıyla

⁷⁵⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 689; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/626; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/401; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 7/376-377.

⁷⁵¹ En'âm 6/33.

⁷⁵² Münâfikûn 63/1.

⁷⁵³ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/390.

okumuşlardır. Ebû Ca'fer "وَأَنَّهُ تَعَالَى", "وَأَنَّهُ كَانَ يَفْعُلُ", "وَأَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ"⁷⁵⁴ ile başlayan âyetlerin üçünde bunlara muvâfakat etmiştir. Diğerleri ise tamamında kesre ile okumuşlardır. Kesre ile okuyanlar cümleleri âyet sonları ile bitirmiş ve sonraki âyeti istinafiye olarak değerlendirmişlerdir. Fetha ile okuyanlar ise ilk âyette geçen "أَنَّهُ اسْتَمَعَ" kısmına atfetmişlerdir. "أَنَّهُ اسْتَمَعَ"⁷⁵⁵ ve "وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ"⁷⁵⁶ kısımlarının fetha olmasında ise ittifak etmişlerdir. Çünkü bu sözlerin cinlerin sözü olması sahîh olmaz. Aksine bunlar Allah'ın Hz. Peygamber'e vahyettiklerindedir⁷⁵⁷.

İstinâfiye veya bedel olmak üzere farklı değerlendirmelerin yer aldığı "وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ" üzümlü "يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ"⁷⁵⁸ âyetindeki "أَنَّهُ" ve "فَأَنَّهُ" edatlarını İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Hamza, Kisâî ve Halef istinâfiye olmak üzere her ikisini de elif'in kesresiyle okumuştur. İbn 'Âmir, 'Âsım ve Ya'kûb ise "الرَّحْمَةَ" kelimesinden bedel olmak üzere her ikisini de elif'in fethasıyla okumuşlardır. Yani "أَيَعِدُّكُمْ أَنْكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنْكُمْ تُخْرَجُونَ"⁷⁵⁹ âyetinde olduğu gibi "كَتَبَ" üzümlü "عَلَى نَفْسِهِ"den sonra gelen "أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ" cümlesi bedel olmuş, sonra da birincisinden ikincisi bedel yapılmıştır. Nâfi ve Ebû Ca'fer ise "الرَّحْمَةَ" kelimesinden bedel yaparak birincisini fetha, ikincisini ise istinafiye yaparak kesre ile okumuşlardır. Çünkü ikincisi fâ'dan sonra gelmektedir⁷⁶⁰. Bu kırâatle ilgili Kurtubî "bunun açık bir kırâat" olduğunu ifade etmiştir⁷⁶¹. Benzer yerlerden olan "إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ" ve "شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ" âyetlerinde⁷⁶² "ان" üzümlü

⁷⁵⁴ Cin 72/3-4-6.

⁷⁵⁵ Cin 72/1.

⁷⁵⁶ Cin 72/18.

⁷⁵⁷ Dâni, *Teyisîr*, 215; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/481; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/390; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 7/181.

⁷⁵⁸ En'âm 6/54.

⁷⁵⁹ Mü'minûn 23/35.

⁷⁶⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'â*, 285; Dâni, *Teyisîr*, 102; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/26-27; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 6/436; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/272; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/404.

⁷⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 6/436.

⁷⁶² Âl-i İmrân 3/18-19.

maddelerinin okunuşları ile alakalı Kisâî'nin “إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ” kısmındaki “ان” maddesini fethalı okuduğu bilgisi vardır. Gerekçe olarak da âyetlerde geçen her iki “ان” maddesini de “شَهِدَ أَنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ” ve “شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ” kelimesine bağlamıştır. Takdirini “شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ” ve “شَهِدَ أَنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ” şeklinde düşünmüştür. Diğerleri ise mübtedânın başında bulunmak üzere kesre ile okumuşlardır⁷⁶³.

“ان” “elif-nûn” maddesinin şeddeli ya da şeddesiz okunmasıyla ilgili ise şunlara değinilmiştir: “وَالْحَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ”⁷⁶⁴ âyetindeki “أَنَّ” elif-nûn maddesini Nâfi ve Ya‘kûb nûn’un sükûnuyla şeddesiz okumuş, “لَعْنَتَ” kelimesini de merfû kılmıştır. Diğerleri ise mensûb ve şeddeli okumuş, “لَعْنَتَ” kelimesi de mensûb okunmuştur. Bu bilgilerden sonra müellif “لَعْنَتَ” kelimesinin açık tâ ile yazıldığını ve üzerinde durulurken İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, Kisâî ve Ya‘kûb’un hâ ile durduklarını eklemiştir. Sonrasında gelen “وَالْحَامِسَةُ أَنَّ عَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ”⁷⁶⁵ âyetinde öncelikle “وَالْحَامِسَةُ” kelimesinin i‘râbı anlatıldıktan sonra elif-nûn maddesi tekrar geçmekte burada da aynı ihtilaf söz konusu olmaktadır. Devamında ise özellikle Nâfi'nin “عَضَبَ” kelimesini mâzî kalıptan dâd'ın kesresi ve bâ'nın fethası ile okuduğu, sonrasında gelen lafzatullahı ise merfû kıldığı belirtilmiştir. Ya‘kûb ise sadece bâ'yı merfû okumakla yetinmiş, diğerleri ise isim olmak üzere dâd'ın ve bâ'nın nasbıyla okumuşlardır⁷⁶⁶. “لَعْنَتَ” kelimesinin elif-nûn maddesi ile geçtiği yerlerden birisi de “فَأَذِّنْ مُؤَدِّنَ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ...”⁷⁶⁷ âyetidir. Âyette kısaca “مُؤَدِّنَ” kelimesindeki farklılıklar verildikten sonra, Nâfi, Ebû ‘Amr, Ya‘kûb ve ‘Âsım'ın “أَنَّ لَعْنَةَ اللَّهِ” kısmındaki

⁷⁶³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 203; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 107; Dâni, *Teysîr*, 87; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/332; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/238; Dimyâtî, *İthâf*, 172; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/429.

⁷⁶⁴ Nûr 24/7.

⁷⁶⁵ Nûr 24/9.

⁷⁶⁶ Dâni, *Teysîr*, 161; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/267; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/509.

⁷⁶⁷ A'râf 7/44.

elif-nûn maddesini şeddesiz ve “لَعْنَةُ” kelimesini merfû okuduğu belirtilmiştir. İbn Kesîr’den naklen Kunbûl’ün diğer vecihle okuduğu rivâyeti de mevcuttur. Diğerleri ise nûn’un şeddesi ve “لَعْنَةُ” kelimesinin nasbıyla okumuşlardır⁷⁶⁸.

Kelimenin yapısının değiştiği yerlerden olan “وَإِنَّا اخْتَرْنَاكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَىٰ”⁷⁶⁹ âyetinin başındaki elif-nûn maddesini Hamza “وَإِنَّا” olarak nûn’un şeddesiyle okumuştur. “وَإِنَّا”yi ise kendisinden haber vermek üzere fethalı bir nûn ve arkasından elif ile okumuştur. Her iki kelime de Allah’ı ta’zîm için cemi kalıbını kullanmıştır. Diğerleri ise “وَإِنَّا” lafzını şeddesiz “وَإِنَّا”yi ise zammeli bir tâ ile elifsiz okumuştur. Bu kırâate göre ise her iki lafızda da kendisinden haber vermiş ancak müfred olarak kullanılmıştır. Mânâsı ise “إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ”⁷⁷⁰ âyetinde olduğu gibi “risaletim için seni seçtim” demektir⁷⁷¹.

Birçok farklı vechin bulunduğu kalıplardan birisi de “ان” (elif-nûn) maddesi ile başlayıp haberinin başına lâm’ın geldiği cümle yapılarıdır. Burada hem “ان” maddesinin hem de onun haberi olan “لَمَّا”nın şeddeli okunup okunmaması konusunda kırâat imamlarının farklı yaklaşımları söz konusudur. Bunları göstermesi bakımından “وَإِنَّ كَلًّا لَمَّا لِيُؤْفِقَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَاهُمْ”⁷⁷² âyeti örnek olarak ele alınacaktır. Âyetteki “وَإِنَّ” edatını Nâfi, İbn Kesîr ve ‘Âsım’dan rivâyetle Ebû Bekir şeddesiz “وَإِنَّ” şeklinde okumuştur. Aslı şeddeli olduğu için şeddeli nasıl amel ediyorsa o şekilde amel ettirmişlerdir. Diğerleri ise şeddeli okumuşlardır.

⁷⁶⁸ İbn Mucâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 281; Dâni, *Teysîr*, 110; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/105; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/523.

⁷⁶⁹ Tâhâ 20/13.

⁷⁷⁰ A’raf 7/144.

⁷⁷¹ Dâni, *Teysîr*, 150-151; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/116; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/284.

⁷⁷² Hûd 11/111.

Âyette geçen “لَمَّا” edatını ise Ebû Ca‘fer, İbn ‘Âmir, ‘Âsım ve Hamza mîm’in şeddesiyle okurken, diğerleri şeddesiz “لَمَّا” okumuşlardır. Şeddesiz kırâatin gerekçesi şöyledir: Şüphesiz ki lâm hem şeddeli hem de şeddesiz okunan elif-nûn maddesinin haberinin başına gelir. “مَا” ise zâiddir. “لَيُؤَيِّنَهُمْ”deki lâm mahzûf bir yeminin cevabına gelmiştir. Bu, yemin yerindedir. “لَيُؤَيِّنَهُمْ” ise bu mahzûf yeminin cevabının ikinci haberidir. Âyetin takdîri “وَإِنَّ كَلًّا” şeklinde olur. Şeddeli kırâatin tevcihi ise fiili hazfedilmiş meczûm bir fiilin cezmeden edatıdır. Mânâ da buna delalet etmekte olup “وَإِنَّ كَلًّا لَمَّا يَنْفُصُ مِنْ جَزَاءِ عَمَلِهِ” takdîrindedir⁷⁷³.

Görüldüğü üzere müellif kırâat imamları arasında oldukça ihtilafli olan hem elif-nûn maddesinin nasıl okunacağı hem de buna bağlı olarak nasıl amel ettirileceği konusunda uzun izahlarla meseleyi ele almış ve birtakım takdirlerle oluşan yeni cümleleri ve anlamlarını değerlendirmiştir.

⁷⁷³ İbn Mücâhid, *Kitâbü 's-seb 'a*, 339; Dâni, *Teyisîr*, 126; Begavî, *Me 'âlimü 't-tenzîl*, 2/427; 'Uleymî, *Fethu 'r-rahmân*, 3/379.

BEŞİNCİ BÖLÜM

FETHU'R-RAHMÂN'DA FONETİK FARKLILIKLAR

Fonetik farklılıklar olarak isimlendirdiğimiz bu başlık, usûl farklılıkları veya edâ farklılıkları olarak da isimlendirilmiştir. Lehçeye dayalı olan bu farklılıklar, kural dahilinde her yerde aynı şekilde telaffuz edilmektedir. Dolayısıyla bir kırâat imamı hangi lehçeye göre okumuşsa diğer yerlerde de genellikle aynı lehçeye göre okumuştur. Âyetlerle alakalı izahların kısa tutulduğu tefsirde özellikle fonetik farklılıkların oldukça ayrıntılı ele alındığı görülmektedir. Konuları özet olarak ele alan tefsirin kırâat konularında bu türden detaylar vermesi kırâat yönünü ortaya koyması bakımından önemlidir. Ayrıca her ne kadar fonetik farklılıkların mânâya etkisinin olmadığı düşünülse de örneklerde görüleceği üzere bu tür farklılıkların kısmen de olsa mânâ boyutunun olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bazı âlimler tarafından ferşî farklılıklar mütevatir kabul edilip fonetik farklılıklar kabul edilmezken bazı âlimler tarafından bütün farklılıklar mütevatir kabul edilmiştir⁷⁷⁴. Belli kurallar çerçevesinde ilerleyen bu tür farklılıkların değerlendirmesi alt başlıklarda değil bölüm sonunda yapılacaktır.

5.1. Hemze'nin Okunuşuyla İlgili Vecihler

Hemzenin okunuşuyla ilgili kırâat farklılıkları iki şekilde karşımıza çıkmaktadır: Ya hemze tahkîk ile okunur ki bu Temîm, Kays, Benî Esed, Ukayl ve Benî Seleme kabilelerinin okuduğu şekildir. Ya da tahfîf ile okunur ki bu da Kureyş, Evs, Hazrec, Hüzeyl, Kinâne, Sakîf ve Hevâzin kabilelerinin lugatıdır. Tahkîk, hemze'nin harekesini normal mahrecinden

⁷⁷⁴ Tartışmalar için bk. Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kırâat İlmi*, 119 ve devamı; Ömer Özbek, "İbnü'l-Cezerî'nin Kırâatlerin Mütevâtirliği Meselesine Bakışı", *Bilimname* 2018/36 (31 Ekim 2018), 555-586, 569 ve devamı.

aslı harf üzere okunmasını ifade ederken⁷⁷⁵; tahfif ise teshîl⁷⁷⁶, nakil, ibdâl ve hazif şeklinde kendini gösterir⁷⁷⁷.

İki hemze peşpeşe geldiğinde karşımıza iki şekil çıkmaktadır. Hemze'ler ya aynı kelime içinde peşpeşe gelir ya da birinci kelimenin son harfi ile ikinci kelimenin ilk harfi hemze olacak şekilde farklı iki kelimedede peşpeşe gelir. Hem kelime içinde üç hareketin (fetha-kesre-zamme) diğer üç harekeye tekabül etmesi hem de ikinci tür olan farklı kelimelerin hemze'lerinin hareketlerinin peşpeşe gelmesini düşündüğümüzde birçok varyantı bulunan bir kombinasyon karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı hepsini tek tek ele almak yerine konunun anlaşılmasını sağlayan birkaç örnekle meseleye değinilecektir. Kırâatler konusunda oldukça ayrıntılı bilgiler veren müfessir, özellikle ilk geçtikleri yerde hemzenin okunuşuyla alakalı gerekli bilgileri vermiş, daha sonraki geçtiği yerde farklılıklar varsa zikretmiş, aynı varyantta olan vecihler için daha önce yaptığı açıklamalara atıflar yapmak suretiyle kırâat farklılıklarını ortaya koymuştur.

Tek bir hemze olduğu halde kırâat farklılıklarına konu olan ve Kur'ân'da farklı sîgalarla birçok defa geçen “أَرَأَيْتَ” kelimesi değinilmesi gereken yerlerden bir tanesidir. “قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتَيْتُكُمْ عَذَابَ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَعْبُرُوا اللَّهَ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ”⁷⁷⁸ âyetinde meseleye değinen müellif “أَرَأَيْتَكُمْ”, “أَرَأَيْتُمْ”, “أَرَأَيْتَ”, “أَفَرَأَيْتَ” gibi yerlerde râ'dan sonra gelen hemze'leri kendisine zamir bitişen fiilde iki hemze'nin bir araya gelmemesi için Nâfi ve Ebû Ca'fer'in tahfif yaparak hemze ile elif arası teshîl ile okuduklarını söylemiştir⁷⁷⁹. Verş'in elif'e ibdâl ederek okuduğu rivâyeti de vardır. Kisâh ise geçtiği her yerde usûlü üzere hemze'yi düşürmüştür. Diğer kırâat imamları ise aslına ittibaen tahkîk ile okumuşlardır⁷⁸⁰. Aynı minvalde tek başına

⁷⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/205.

⁷⁷⁶ Teshîl lugatta, “kolaylaştırmak, zorluğa ait şeyleri kaldırmak” anlamındadır. Kırâat literatüründe ise “hemzeyi kendisi ile yine kendi hareketinden olan harfin mahreci arasına koymaktır”. Harekeli hemze'de görülen teshîl, sesin hareke cinsinden illet harfleri olan elif, vâv ve yâ harflerinden biriyle hemze arasında bir telaffuzda çıkarılmasıdır. Bk. Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed ez-Zebidî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Abdulalîm et-Tahâvî (Dâru'l-Hidaye, ts.), 14/234; Dâni, *Teysîr*, 133; İsmail Durmuş, “Hemze”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 192.

⁷⁷⁷ Muhammed Sâlim Muhaysin, *Muktebes mine'l-lehecati'l-'arabiyye ve'l-Kur'âniyye* (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, 1978), 85; Muhaysin, *el-Kırâât ve eseruhâ fi 'ulûmi'l-'arabiyye*, 94-95.

⁷⁷⁸ En'âm 6/40.

⁷⁷⁹ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/394-395-398, 4/110.

⁷⁸⁰ Dâni, *Teysîr*, 102; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/21; Dimyâtî, *İthâf*, 208; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/394.

harekeli halde bulunan hemze'lerle alakalı bilgiler de veren müellif, Ebû Ca'fer'in Kur'an'da geçen bütün "إِسْرَائِيل"⁷⁸¹ kelimelerindeki hemze'leri teshîl ile okuduğunu belirtmiştir⁷⁸².

Aynı kelimedede olup ikisinin de esreli olarak geldiği hemze'lerin okunuşunda şu şekilde kırâat farklılıkları ortaya çıkmaktadır. "وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِحَسْمِ الْأَشْيَاءِ الَّتِي آتَيْنَا لَكُمْ فِيهَا مِنْهَا لَكُمْ أَنْسَابٌ وَمِنْهَا لَكُمْ يَوْمَ الدِّينِ فَمَنْ تَبَوَّأَ مِنْهَا نَفْسًا فَذَلِكَ عَلَيْهَا كَفْرًا يُغْنِي عَنْهَا وَالْإِسْمَاءَ الَّتِي آتَيْنَا لَكُمْ فِيهَا مِنْهَا لَكُمْ أَنْسَابٌ وَمِنْهَا لَكُمْ يَوْمَ الدِّينِ" geçen "هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ" kısmındaki hemze'leri Kûfeliler, İbn 'Âmir ve Ravh her iki hemze'nin tahkîkiyle okurken, Ebû 'Amr birinci hemze'yi düşürmek suretiyle iskat ile okumuştur. Kâlûn ve Bezzî ilk hemze'yi beyne beyne üzere teshîl ile okurken, ikincisini tahkîk ile okumuşlardır. Ebû Ca'fer ve Ruveys ilkinin tahkîki ikincisinin teshîliyle okumuşlardır. Kunbûl ve Verş'ten farklı rivâyetler gelmiştir. Buna göre; Kunbûl'dan gelen ilk rivâyette ikinci hemze'yi beyne beyne olarak okuduğu, ikinci rivâyette ise hemze'nin iskatıyla okuduğu haber verilmiştir. Ondaki rivâyette bulunanların çoğunluğunun görüşü bu son vecih yönündedir. Verş'in ise hemze'nin meksûr bir yâ'ya ibdâli yahut beyne beyne üzere teshîl ile okuduğu rivâyet edilmiştir⁷⁸⁴. Müellifimiz bunun gibi yerlerde kırâat farklılıkları noktasında doyurucu bilgiler vermekte ve okuyucunun kırâatler konusunda aydınlanmasını amaçlamaktadır.

"أَتَيْنَكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ إِلَهَةً" âyetinin "فَلَنْ آتِيَنَّ شَيْءٌ أَكْبَرُ شَهَادَةً"⁷⁸⁵ kısmında geçen "أَتَيْنَكُمْ"

kelimesinde olduğu gibi iki hemze'nin aynı kelimedede bulunup birincisinin fethalı ikincisinin kesreli olduğu durumlarda Nâfi, İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'dan naklen Ruveys birincisinin tahkîki ikincisini beyne beyne olacak şekilde teshîl ile okumuştur. Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer, Kâlûn ve bir rivâyetinde Hişâm ise iki hemze arasını elif'le ayırmak suretiyle okumuşlardır. Kûfe kırâat imamları, İbn 'Âmir, Ya'kûb'dan naklen Ravh ise her

⁷⁸¹ Bakara 2/40.

⁷⁸² Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/41; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 1/331; Dimyâtî, *İthâf*, 135; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/51.

⁷⁸³ Bakara 2/31.

⁷⁸⁴ En-Nehâs, *Î'râbü'l-Kur'an*, 1/159; Ebû Hayyân, *el-Endelüsî*, *el-Bahru'l-muhît*, 1/14; Dimyâtî, *İthâf*, 133-135; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/82.

⁷⁸⁵ En'âm 6/19.

iki hemze'nin tahkîkiyle okumayı tercih etmişlerdir⁷⁸⁶. Bu tür örneklerde karşımıza çıkan bir husus da hangi hemzenin istifham hemzesi kabul edilip hangisinin kelimenin aslından sayılacağıdır. “وَإِنْ تَعَجَبْتَ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ إِذَا كُنَّا تُرَابًا ءِإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَحْمَتِ اللَّهِ وَأُولَئِكَ الْأَعْلَالُ فِي” “وَإِنَّا” ve “ءِإِنَّا” müellif “ءِإِنَّا” ve “ءِإِنَّا” âyetinde bu hususa değinen müellif “ءِإِنَّا” ve “ءِإِنَّا” kelimelerindeki hemze'lerin birincisinin istifham ikincisinin ihbar için veya tersi veyahut her ikisinin de istifham kabul edilip edilmeme durumunun kırâat imamları arasında ihtilafı olduğunu söylemiştir. Buna göre İbn ‘Âmir ve Ebû Ca’fer “ءِإِنَّا”nın başındaki hemze'yi ihbar için alırken “ءِإِنَّا”nın başındaki hemze'yi istifham olarak kabul ederler. İbn ‘Âmir her iki hemze'yi tahkîk ile okurken Ebû Ca’fer ikinciye teshîl ile okumuş ve arasına bir elif ilave etmiştir. İbn ‘Âmir’in râvîsi Hişâm’ın iki hemze'yi tahfifle okurken arasına bir elif getirdiğine dair bir rivâyeti daha mevcuttur. Nâfi, Kisâf ve Ya’kûb “ءِإِنَّا”yı istifham “ءِإِنَّا”yı ihbar kabul etmiş, Nâfi ikinci hemze'yi teshîl ile okumuş, râvîsi Kâlûn arasına bir elif getirmiş, Ya’kûb’dan naklen Ruveys de Kâlûn’a muvâfakat etmiştir. Ya’kûb ise her iki hemze'yi de tahkîk ile okumuş, Ya’kûb’dan naklen Ravh da kendisine katılmıştır. Diğerleri ise her iki kelimedede bulunan hemze'leri istifham olarak kabul etmişler, İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr her iki kelimedede bulunan hemze'lerin ikincisini teshîl ile okumayı tercih etmişlerdir. Ebû ‘Amr teshîli uygularken arasına bir elif ziyade etmiş, ‘Âsım, Hamza ve Halef ise her ikisini de tahkîk ile okumuşlardır⁷⁸⁸. Her ikisini de istifham kabul edenlere göre bu te’kid içindir. Sadece birincisini istifham kabul edenlere göre sorulmak istenen âyetin ikinci kısmıdır. Mânâ ise “biz toprak olduktan sonra diriltilecek ve haşrolacak mıyız?” şeklindedir. Sadece ikinciye istifham kabul edenlere göre ise “biz toprak olduktan sonra mı diriltileceğiz?” anlamı çıkmaktadır⁷⁸⁹. Görüldüğü üzere hemzenin okunuşuyla alakalı bir farklılık her ne kadar fonetik bir farklılık olarak görülse de mânâyâ taalluk eden boyutu mevcuttur.

⁷⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 6/400; Ebû Hayyân, *el-Endelüsî, el-Bahru’l-muhît*, 4/92; Dimyâtî, *İthâf*, 206; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/381.

⁷⁸⁷ Ra’d 13/5.

⁷⁸⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 358; Dâni, *Teyisîr*, 132-133; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/511; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/362-364; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/477.

⁷⁸⁹ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/478.

”مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ“⁷⁹⁰ âyetinin ”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ آجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ“ geldiği gibi hemze’lerin farklı kelimelerde olup birincisinin esreli ikincisinin fethalı olduğu durumlarda ‘Âsım, İbn ‘Âmir, Kisâî, Halef ve Ya‘kûb’ dan nakille Ravh her iki hemze’yi de tahkik ile okumuşlardır. Nâfî, Ebû ‘Amr, İbn Kesîr, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb’un diğer râvîsi Ruveys ise birincisini tahkik, ikincisini hâlis bir yâ’ya ibdâl etmek suretiyle teshîl ile okumuşlardır. Hamza ise ise ”أَنْ تَضِلَّ“’yi hemze’in kesresiyle, buna bağlı olarak âyette geçen ”فَتُدَكَّرُ“ kelimesini şeddeli ve râ’nın zammesiyle okumuştur. Yukarıda geçen ve fethalı okuyan imamlardan İbn Kesîr Ebû ‘Amr ve Ya‘kûb ”فَتُدَكَّرُ“’yı tahfifle ve râ’nın fethasıyla okurken Nâfî, İbn ‘Âmir, Ebû Ca‘fer, ‘Âsım, Kisâî ve Halef ise zâl’ın ve râ’nın fethası ile şeddeli okumuşlardır.⁷⁹¹ Birincisinin esre ikincisinin fethalı olduğu diğer bir örnek olan ”وَلَا“⁷⁹² âyetinin ”مِنَ خِطْبَةِ النَّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ“ ”جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النَّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ“ ve benzer yerlerin hepsinde ‘Âsım, Hamza, Kisâî, Halef, İbn ‘Âmir ve Ya‘kûb’ dan naklen Ravh her ikisinin tahkikiyle okurken, diğerleri birincisini tahkik, ikinci hemze’yi yâ’ya ibdâl etmek suretiyle teshîl ile okumuşlardır⁷⁹³.

Birinci hemze’nin fethalı ikincisinin zammeli olduğu duruma örnek olan ”فَأَنْتُمْ كُفَّارٌ“⁷⁹⁴ âyetinde geçen ”فَأَنْتُمْ كُفَّارٌ“ kelimesini Nâfî, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, Ebû Ca‘fer ve Ruveys birincisinin tahkiki, ikincisinin teshîli ile okurken, diğerleri ise ikincisinin de tahkikiyle okumuşlardır. Ayrıca Ebû Ca‘fer iki hemze’nin arasını ayırmıştır. Ebû ‘Amr’da ise Kâlûn ve Hişâm’ın ihtilaf ettiği bilgisi mevcuttur⁷⁹⁴. Aynı durumun farklı kelimelerde varid olduğu örneklerden olan ”ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرًا كُلَّمَا جَاءَ أُمَّةٌ رُسُولُهَا كَذَّبُوهُ فَاتَّبَعْنَا لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ“⁷⁹⁵ âyetindeki ”جَاءَ أُمَّةٌ“ kısmında ise Nâfî, Ebû ‘Amr, İbn Kesîr, Ebû Ca‘fer ve Ruveys

⁷⁹⁰ Bakara 2/282.

⁷⁹¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 194; Dâni, *Teysîr*, 85; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/309; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/236; Dimyâtî, *İthâf*, 206; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/402.

⁷⁹² Bakara 2/235.

⁷⁹³ Dimyâtî, *İthâf*, 158; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/337.

⁷⁹⁴ Dimyâtî, *İthâf*, 171; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/426.

⁷⁹⁵ Mü’minûn 23/44.

birinci hemze'yi tahkîk ikincisini ise beyne beyneli teshil ile okumuşlardır. Kûfeliler, İbn 'Âmir ve Ravh ise her iki hemze'yi de tahkîk ile okumuşlardır⁷⁹⁶. Müellif bu açıklamalarından sonra bu şekilde birincisi fethalı, ikincisi zammeli bir örneğin bu âyet dışında Kur'ân'da başka bir yerde bulunmadığını eklemiştir⁷⁹⁷. Ters bir durumun vâki olduğu yani farklı kelimelerde bulunup birincisi ötreli ikincisi fethalı olan hemze'lerin okunuşunun ele alındığı⁷⁹⁸ "قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي أَمْرِي مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّى تَشْهَدُونِ" âyetinde ise Nâfi, Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer, İbn Kesîr ve Ya'kûb'dan naklen Ruveys "الْمَلَأُ أَفْتُونِي" kısmını birinci hemze'yi tahkîk ile okurken ikincisini teshîl ile okumuştur. Bu vecih hemze'nin hâlis vâv'a ibdâl edilmesiyle olmaktadır. Kûfeliler, İbn 'Âmir ve Ya'kûb'un diğer râvîsi Ravh ise her iki hemze'yi de tahkîk ile okumuşlardır. Hemze'lerin birinin teshîl ile okunduğu birinci vecih ancak vasıl halinde meydana gelmektedir. Şayet birinci kelimedede vakfedilip ikinci kelimededen başlandığı durumlarda ise bütün kırâat imamları her iki hemze'yi de tahkîk ile okumuşlardır⁷⁹⁹.

Tefsirde uzun izahlar dolayısıyla oldukça fazla yer kaplayan farklılıklardan olan hemze'nin okunuşuyla alakalı örnekler sadece bunlardan ibaret değildir. Özellikle başka başlıklar altında değinilen iki hemze'den birinin hazfi, tahfif ile okunan hemze'lerde elif ilave edilmesinden dolayı ortaya çıkan med mertebelerinin uygulanışı gibi daha birçok farklılık ele alınabilir. Özellikle telaffuza dayalı bu tür farklılıkların doğru bir şekilde icra edilebilmesi için bir kırâat üstadından uygulamalı olarak bu ilmin alınması son derece önem arz etmektedir.

5.2. İdgâm/İzhar ile İlgili Kırâat Farklılıkları

Seslerin ya da harflerin birbiriyle etkileşimleri neticesinde ortaya çıkan farklılıklardan bir tanesi de harflerin birbirine idgâm edilerek veya idgâm edilmeden izhar ile okunmasıdır. İdgâm sözlükte "bir şeyi diğer şeyin içine dâhil etmek" demektir. Aynı

⁷⁹⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 446; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/247; Dimyâtî, *İthâf*, 319; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/474.

⁷⁹⁷ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/474.

⁷⁹⁸ Neml 27/32.

⁷⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/240; Dimyâtî, *İthâf*, 336; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 5/133.

zamanda “kaplamak, atın ağzına gem vurmak, içine almak ve bir harfi diğer bir harfin içine dâhil etmek” gibi anlamları da şâmindir⁸⁰⁰. Terim anlamı “aynı cinsten olan iki harften, birinci harfi ikinci harfe katıp şeddeli olarak, aynı mahreçten çıkararak okumayı” ifade etmektedir⁸⁰¹. İzhar ise farklı mânâlar için kullanılmakla birlikte burada, herhangi bir katma/birleştirme yapmadan harfleri mahreçleri üzere okumaktır⁸⁰². Bu yönüyle idğâmın zıddıdır. Özellikle bazı kırâat imamlarının mislî, mütecânis ya da mütekârib olan harfleri idğâm etme noktasında oldukça cömert davrandıkları bilinmektedir.

Kur’ân tilâvetinde -kırâat imamlarının ihtilâfları da dikkate alındığında- kuralları, harfleri ve uygulanışı bakımından birtakım çeşitleri ve ayrıntıları bulunan idğâmı iki ana başlık altında ele almak mümkündür. İdğâm-ı Kebîr: Kırâat-i seb‘a imamları içinde yalnız Ebû ‘Amr b. Alâ’nın uyguladığı ve yanyana bulunan iki harften her ikisinin de harekeli olduğu idğâm türüdür⁸⁰³. Büyük diye nitelendirilmesi dilde ve tilâvette çokça meydana gelmesi, uygulanmasındaki zorluk, idğâm yapmadan önce birinci harfin sâkin kılınması gibi sebeplerle açıklanmıştır. İdğâm-ı Sağîr: Müdğâm olan harfin sâkin, müdğâmün fihin harekeli olduğu idğâm çeşididir⁸⁰⁴. İdğâm yapılırken müdğâm müdğâmün fihin zat ve sıfatına dönüştürülmüşse buna “tam idğâm” (kâmil idğâm) adı verilir. Sözü edilen dönüşümün eksik olduğu, başka bir ifadeyle müdğâmın herhangi bir sıfatıyla kendini hissettirdiği idğâm da “nâkıs idğâm” (eksik idğâm) olarak adlandırılmıştır⁸⁰⁵. İncelenen tefsirde idğâm/izhar ile ilgili kırâat farklılıkları oldukça fazla yer almaktadır.

Sadece sâkin harfleri değil harekeli harfleri de birbirine idğâm yapmak suretiyle idğâm-ı kebiri uygulayan Ebû ‘Amr, Bakara sûresinin ikinci âyeti olan “ذٰلِكَ الْكِتٰبُ لَا رَيْبَ فِيْهِ” âyetindeki “هُدًى لِّلْمُتَّقِيْنَ” kelimesinde bulunan zamiri, kendisinden sonra gelen “هُدًى”

⁸⁰⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/203.

⁸⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/274; Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'limi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 180; Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid Istihlaları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 68.

⁸⁰² Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, 294; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 167.

⁸⁰³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/274.

⁸⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/275.

⁸⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* 1/274-275; Mehmet Ali Sarı, “İdğâm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 471-472.

kelimesinin ilk harfine idğâm etmek suretiyle okumuştur⁸⁰⁶. Yine bir idğâm-ı kebir örneği olarak “يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ”⁸⁰⁷ âyette geçen “خَلَقَكُمْ” kelimesinde bulunan kâf harfinin kef harfine idğâm edildiği görülmektedir. Müellif, burada mislî ve mütekârib harflerde Ebû ‘Amr’ın idğâm ettiği yerlerde Şeyh Ya‘kûb’un da kendisine muvâfakat ettiğini haber vermektedir⁸⁰⁸. İkisi de harekeli ve fethalı olan mislî harfin idğâmı ise Bakara on ikinci âyette “جَعَلَ لَكُمْ” örneğinde olduğu gibidir. Burada da kendisine Ruveys’in muvâfakat ettiği rivâyet edilmiştir⁸⁰⁹. Yine Ebû ‘Amr’ın “وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ”⁸¹⁰ âyetinin “قَالَ رَبُّكَ” kısmında harekeli iki mütekârib harfin birbirine idğâmı ettiği bilgisi mevcuttur⁸¹⁰. “وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ”⁸¹¹ ve “وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ”⁸¹² âyetlerinde olduğu gibi her ikisi harekeli ve mahreçleri yakın olan harflerden kâf ve kef’in, önce kef gelmek ve kef’in mâkablî harekeli olmak koşuluyla birbirine idğâm ettiği,⁸¹³ “وَلَا يَخْزِيكَ فَعُولُهُمْ”⁸¹³ vb. yerlerde ise mâkablî sâkin olduğu için birbirine idğâm etmediği vâkidir⁸¹⁴. Bunlara ilave olarak imamlar içinde idğâmlı okuyanlara yine de rastlamak mümkündür. Örneğin “وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ”⁸¹⁵ âyetinde dâl’dan sonra cîm’in gelmesi dolayısıyla Nâfi, İbn Kesîr, ‘Âsım, İbn Zekvân, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb bunları herhangi bir idğâma yönelmeden izhar ile okurken, diğerleri ise idğâm ile okumuştur. Aynı şey Kur’ân’da geçen bütün sîn’lerden sonra gelen şîn ve sâd harfleri için de geçerlidir⁸¹⁵.

Tecvidin konuları içinde yer alan ve birçok çeşidi bulunan idğâmın ğunneli ve ğunnersiz olmak üzere iki kısmı daha mevcuttur. Genizden gelen ses olarak bilinen ğunne,

⁸⁰⁶ En-Nehhâs, *İ‘râbü’l-Kur’ân*, 1/129; Dâni, *Teyisîr*, 20; Dimyâtî, *İthâf*, 131; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/50,

⁸⁰⁷ Bakara 2/21.

⁸⁰⁸ Zemahşerî, *Keşşaf*, 1/45; Dimyâtî, *İthâf*, 126; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/70,

⁸⁰⁹ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/70.

⁸¹⁰ Bakara 2/30.

⁸¹¹ Furkân 25/54.

⁸¹² Furkân 25/10.

⁸¹³ Yûnus 65.

⁸¹⁴ İbn Mucâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 196; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/33; Dimyâtî, *İthâf*, 132; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/80; Sarı, “İdğam”, 472.

⁸¹⁵ Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur’ân*, 1/172; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/152.

kırâat imamları arasında uygulama farklılıklarının olduğu bir tecvid kuralıdır. Halef hariç bütün kırâat imamları idğâm-ı maa'l-ğunne harfleri olarak bilinen harflerde ğunneli idğâm yaparken Hamza'nın râvîsi Halef'in idğâm-ı maa'l-ğunneyi, ğunnesiz olarak idğâm yaptığı da kendisinden rivâyet edilmiştir. Nitekim “حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَهُمْ”⁸¹⁶ âyetindeki “غِشَاوَةً وَهُمْ” kelimelerini de bu şekilde okumuştur. Hamza'nın râvîsi Halef ile Kisâî'nin râvîsi Dûrî'nin de ğunnesiz idğâm konusunda ona katıldığı olmuş ve her ikisi de Bakara sekizinci âyette geçen “مَنْ يَقُولُ” kısmını ğunnesiz idğâmıla okumuşlardır⁸¹⁷.

Kuralın ilk geçtiği yerde detaylı izah yapan müellifin değerlendirmelerinin çoğu genellikle Kur'ân'ın ilk sûrelerine aittir. Çünkü daha sonraki geçtiği yerlerde buraya atıf yapmak suretiyle eserin hacmini muhtasar tutmayı hedeflemektedir. Bu tür izahlardan biri Fâtiha sûresindeki “الْكَرِيمِ الرَّحِيمِ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ” âyetlerinde geçmektedir. Âyetler arası geçiş yapıldığında Ebû 'Amr mîmleri birbirine idğâm ederek okumuştur⁸¹⁸. Bu bilgiden sonra başlığın altında kısmen verdiğimiz izahlara burada değinen müellif, Ebû 'Amr'ın bütün mislî, mütecânîs ve mütekârib harflerde idğâm yaparak okuduğunu ifade etmektedir. Ancak bu idğâm edilen harflerin “وَاسِعٌ عَلِيمٌ”⁸¹⁹ örneğinde olduğu gibi tenvinli, “فَتَمَّ مِيقَاتٌ”⁸²⁰ örneğinde olduğu gibi şeddeli, “كُنْتُ تُرَابًا”⁸²¹ örneğinde olduğu gibi mütekellim tâ'sı veya “أَفَأَنْتَ تُكْرَهُ”⁸²² örneğinde olduğu gibi muhatap tâ'sı olmaması gerekmektedir. İdğâm vechini alanlar “وَمَنْ”⁸²³ “يَبْنَعُ غَيْرَ”⁸²⁴, “وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا”⁸²⁵ âyetlerinde olduğu gibi birincisinin cezim konumunda olduğu durumlarda idğâm edilip edilmeyeceği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Aynı şekilde

⁸¹⁶ Bakara 2/7.

⁸¹⁷ İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 66; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/18; Dâni, *Teyisîr*, 81; Dimyâtî, *İthâf*, 128; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/57.

⁸¹⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 104; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 62; Dâni, *Teyisîr*, 18; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/5; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/43.

⁸¹⁹ Bakara 2/115.

⁸²⁰ A'râf 142.

⁸²¹ Nebe' 78/40.

⁸²² Yûnus 99.

⁸²³ Âl-i İmrân, 3/85.

⁸²⁴ Yûsuf 12/9.

⁸²⁵ Mü'min 28.

“ال لوط”⁸²⁶ örneğinde ihtilaf edenler, “هُوَ وَالَّذِينَ”⁸²⁷ ve “هُوَ وَالْمَلَكُوتُ”⁸²⁸ âyetlerinde olduğu gibi evveli zammeli olan vâv’ın idğâm edilip edilmeyeceği konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Ancak öncesindeki ihfadan dolayı “يَحْزَنُكَ كُفْرَهُ”⁸²⁹ âyetinde izhar ile okunacağı konusunda ittifak etmişlerdir⁸³⁰. Bundan sonra mislî, mütecânis ve mütekârib kavramlarının tarifine geçen müellif “فَاضْرِبْ بِهِ”⁸³¹ ve “رَبِحْتَ بِحَارْتُهُمْ”⁸³² örneklerinde olduğu gibi mahreç ve sıfat bakımından bir olan harfleri mislî harf olarak tarif ederken “وَقَالَتْ طَائِفَةٌ” “أَتَقَلَّتْ دَعْوَا” örneklerinde olduğu gibi mahreç bakımından bir olup sıfat bakımından farklı olanlara mütecânis harf ismi verildiğini söyler. “حَالِقٌ كُلِّ”⁸³³ ve “حَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ”⁸³⁴ örneklerinde olduğu gibi hem mahreç hem de sıfat bakımından birbirine yakın olanlara mütekârib harf denildiğini belirtir⁸³⁵.

Huruf-ı mukattaalardan geçişin farklı vecihleri bulunduğu ve idğâmı yansıtan yerlerden olan Yâsîn sûresinin ilk âyetinde imâle ve hurûf-ı mukattaa ile ilgili bilgiler verildikten sonra Kisâî, Ya’kûb, Halef ve İbn ‘Âmir’in râvîsi Hişâm birinci âyeti ikinci âyete vaslelerken ğunneli olarak “يسن” kelimesindeki sîn’in nûn’unu “وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ” âyetinin başında bulunan vâv’a idğâm etmiştir. Nafî, ‘Âsım, İbn Kesîr’in râvîsi Bezzî ve İbn ‘Âmir’in râvîsi İbn Zekvân’ın bir rivâyeti de bu şekildedir. Diğer kırâat imamları ise sadece izhar olmak üzere bir vecih ile okumuşlardır. Bunlar Ebû ‘Amr, Hamza, Ebû Ca’fer ve İbn Kesîr’in râvîsi Kunbûl’dür⁸³⁶.

⁸²⁶ Kamer 34.

⁸²⁷ Bakara 2/249.

⁸²⁸ Âl-i İmrân 18.

⁸²⁹ Lokmân 31/23.

⁸³⁰ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/43-44.

⁸³¹ Sâd 38/44.

⁸³² Bakara 2/16.

⁸³³ En‘âm 6/102.

⁸³⁴ Nûr 24/45.

⁸³⁵ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/44.

⁸³⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 538; Dâni, *Teyisîr*, 183; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/631; İbnü’l-Cezerî, *en-Nesr*, 2/17-18; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/466.

5.3. İmâle, Beyne ve Feth ile İlgili Kırâat Farklılıkları

İmâle “meyl” kökünden gelen bir kelime olup “bir şeye yönelmek bir tarafa çekmek”⁸³⁷ anlamındadır. Kırâat ilminde ise elif’i yâ harfine; fethayı da kesreye yaklaştırmaktır. Bir başka ifadeyle, üstün harekeyi açık fetha ile açık kesre arasında; elif’i de yâ harfini andıracak şekilde telaffuz etmektir⁸³⁸. Kök mânâsı itibariyle “meyletmek” olarak dilimizde de kullanılan kavram imâle-i kübra ve imâle-i suğrâ olmak üzere iki kısma ayrılır. Fethanın kesraya, med harflerinden elif’in yâ’ya tamamen meylettirilmesi ve iyice yaklaştırılmasıyla imâle-i kübra oluşurken, tamamen meylettirmeyip fethaya veya med harfi olan elif’e yakın olarak kalmasıyla imâle-i suğra oluşmaktadır. Yani meylettirme fazla olursa imâle-i kübra, az olursa imâle-i suğra olmaktadır⁸³⁹. Bunlar yazıda görünmeyip telaffuzda meydana gelen olaylar olduğu için kırâat eğitimi esnasında uygulamalı olarak gösterilmesi son derece önem arz etmektedir.

Feth sözlükte “muğlaklığı açmak, kapalılığı gidermek”⁸⁴⁰ anlamına gelmektedir. Kırâat ilminde ise harfin hâlis bir fetha ile imâlesiz okunması anlamına gelen fethin⁸⁴¹, feth-i şedîd ve feth-i mutavassıt kısımları vardır. Feth-i şedîd: Med ile okunan isti’lâ harflerinin “â” sesiyle kalın bir şekilde telaffuz edilmesidir ki bu “tefhim” diye de tanımlanmaktadır. Feth-i mutavassıt: Fethalı harfin feth-i şedîd ile imâle-i suğrâ arası bir sesle okunmasıdır ki istifâl (ince okunan) harflerinde uygulanan okunma şeklidir. Buna beyne veya taklîl de denilmektedir⁸⁴².

İmâleli okuyuş bazı Arap kabileleri arasında yaygınken bazıları sadece belli kelimelerde imâle yapmaktadır. Aynı şey kırâat imamları için de geçerlidir. Arap kabilelerinden imâleyi en çok uygulayanlar Temîm, Esed, Kays, Tay, Bekr b. Vâil ve Abdülkays kabileleridir. Kureyş, Sakîf, Hevâzin ve Kinâne kabileleri ise feth ile okumayı

⁸³⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/199-200.

⁸³⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30; Suyûtî, *el-İtkân*, 1/194; Hâmid b. Hâce Abdulfettâh el-Palûvî, *Zübdetü'l-irfân fi vucûhi'l-Kur'ân* (İstanbul: Asitane Neşriyat, ts.), 17; Tetik, *Kırâat İlminin Ta'lîmî*, 181; Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, 73.

⁸³⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/194; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30; Dimyâtî, *İthâf*, 247.

⁸⁴⁰ İsfehânî, *el-Müfredât*, 370; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/536.

⁸⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/29; Dimyâtî, *İthâf*, 247.

⁸⁴² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, 231.

tercih etmişlerdir. Hamza, Kisâî ve Halef imâle-i kübrâyı sıklıkla yapan kırâat imamı iken Ebû ‘Amr ile İbn ‘Âmir’in ve ‘Âsım’ın râvileri bazı kelimeler üzerinde imâle yapmışlardır⁸⁴³.

Beyne ise imâle ve feth arası okuyuş şekli olup diğer ismi imâle-i suğrâdır. Aynı zamanda buna taklîl, taltîf, imâle-i vüstâ ve imâle-i mütevassita da denmektedir⁸⁴⁴. Beyneli okunması gereken harf, mütevassıt fetha ve imâle-i kübrâ arası bir halde okunmalıdır⁸⁴⁵. Çoğunlukla beyneli okuyan Verş ve Ebû ‘Amr’dır. Ayrıca bazı kelimeler üzerinde beyneli okuyanlar vardır. Nâfi’nin râvilerinden olan Kâlûn onlardan biridir.

Müellif “أَبْصَارِهِمْ”⁸⁴⁶ âyetindeki “أَبْصَارِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ” kelimesini kırâat yönünden değerlendirirken Ebû ‘Amr, Nâfi’den naklen Verş ve Kisâî’den naklen Dûrî’nin “أَبْصَارِهِمْ” ve “دِيَارِهِمْ” vb. kelimelerini geçtiği her yerde imâle ile okuduklarını, diğerlerinin ise feth ile okuduklarını söyledikten sonra bu kavramlar hakkında bilgi vermeyi ihmal etmemiştir⁸⁴⁷. Buna göre feth, Ehl-i Hicaz’ın lûgatıdır. İmâle ise Necid, Temim, Esed ve Kays ehlinin genelinin lûgatıdır. Feth, kârinin harfin harekesi yönünde ağzını açmasından ibarettir ki o da kendisinden sonra ortaya çıkan bir elif şeklindedir. İmâle ise fethayı esre yönüne; elif’i de yâ’ya doğru meylettirmektir. Bu tarifler aynı zamanda İbnü’l-Cezerî’nin tarifleridir⁸⁴⁸.

Hafs’ın imâle yaptığı tek yer olan “وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ جَرِّبَهَا وَثَرَسِيهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ”⁸⁴⁹ âyetindeki “جَرِّبَهَا” kelimesini Hamza, Kisâî, Halef ve ‘Âsım’dan naklen Hafs mîm’in fethası ile okumuşlar ve “geminin yürümesi” anlamında değerlendirmişlerdir. Diğerleri ise mîm’in

⁸⁴³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30.

⁸⁴⁴ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzu-l-me‘ânî min Hurzi’l-Emânî fi’l-kirâati’s-seb’*, thk. İbrahim Adve İvaz (Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1402), 204; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 388.

⁸⁴⁵ İbnü’l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, 115; Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 74.

⁸⁴⁶ Bakara 7/2.

⁸⁴⁷ İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 66; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/18; Dimyâtî, *İthâf*, 128; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/57.

⁸⁴⁸ İbnü’l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, 115; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/57.

⁸⁴⁹ Hûd 11/41.

zammesi ile okuyup “geminin yürütülmesi” olarak düşünmüşlerdir. İsmi geçen dört imam ve Ebû ‘Amr râ’yı imâle yaparak okumuşlardır. Zaten Hafs burası dışında başka yerde imâleyi uygulamamıştır. İbn Zekvân’dan imâle ve feth olmak üzere iki vecih rivâyet edilmiş, bununla alakalı İbnü’l-Cezerî bazılarının İbn Zekvân’dan feth rivâyetini aktarırken Allahü a’lem mîm’i fethalı okuduğunu zannedip bu şekilde rivâyet ettiklerini, asıl bunların hata ettiklerini, burada feth ile kastedilenin râ’nın feth ile okunması olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca râ’nın okunmasıyla alakalı Verş’ten feth ve beyne beyne üzere imâle vecihi de gelmiştir⁸⁵⁰.

Elif’in imâle ile okunduğu yerlere bakacak olursak müellif, “اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيُمَكِّدُهُمْ فِي”⁸⁵¹ âyetinde geçen “طُعْيَانِهِمْ” kelimesini izah ederken Kisâî’nin râvîsi Dûrî’nin “طُعْيَانِهِمْ” ve “أَذَانِهِمْ”⁸⁵² kelimelerini geçtiği her yerde imâleli okuduğunu, Hamza, Kisâî ve Halef’in “الهَدَى”, “الهَوَى”, “الْعَمَى” örneklerinde olduğu gibi yâ ile yazılan elif’leri (elif-i maksure) geçtiği her yerde imâle ile okuduklarını haber vermiştir. Yine bu imamlar elif-i maksûre ile yazılan “أَتَى”, “أَبَى”, “سَعَى” gibi fiilleri de imâle ile okumuşlar, Ebû ‘Amr ise hangi kalıpla gelirse gelsin “ذَكَرَى”, “بَشَّرَى”, “أَسْرَى” gibi öncesinde râ bulunup devamında elif-i maksûre bulunan bütün elif’leri imâle ile okuma konusunda bu imamlara katılmıştır. İbn Zekvân’dan bunların okunuşu konusunda farklı rivâyetler mevcutken, Verş’in râ bulunan yerlerde imâleyi beyne beyne ile okuduğu rivâyetin yanında feth ile okuduğu rivâyeti de vardır. Her iki okuyuşun da ondan nakli sahîhtir. Diğerleri ise feth ile okumuşlardır⁸⁵³. Başka bir örnek “وَاللَّهُ حَاطٌ بِالْكَافِرِينَ”⁸⁵⁴ kısmındaki “الْكَافِرِينَ” kelimesidir ki Ebû ‘Amr, Verş, Kisâî’den naklen Dûrî ve Ruveys mecrûr ve mensûb konumunda olan Kur’ân’daki bütün “الْكَافِرِينَ” kelimelerini yâ’ya meylettirmek suretiyle imâle ile okurken, İbn Zekvân’ın hem imâle hem de feth ile

⁸⁵⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 333; Dâni, *Teysîr*, 124; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/403; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/289; Dimyâtî, *İthâf*, 256; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/343.

⁸⁵¹ Bakara 2/15.

⁸⁵² Bakara 2/19.

⁸⁵³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 143; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 70; Dimyâtî, *İthâf*, 130; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/64.

⁸⁵⁴ Bakara 2/19.

okuduğu rivâyeti vardır. Verş beyne beyneli okuyuşu tercih etmiş, diğerleri ise fethalı okumuşlardır⁸⁵⁵. Kisâî “فَأَحْيَاكُمْ”, “أَحْيَا”, “أَحْيَاهَا”, “فَأَحْيَا”, “وَأَحْيَا” kelimelerini de geçtikleri her yerde imâle ile okumuştur. Hamza ise “وَأَحْيَا” kelimesinde geçtiği her yerde kendisine muvâfakat etmiştir⁸⁵⁶.

“فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ”⁸⁵⁷ âyetinde imâle ile ilgili birtakım izahlara değinen müellif yeri geldikçe kırâat farklılıklarına dair genel açıklamalar yapmaktan geri durmamıştır. Buna göre “رَأَى كَوْكَبًا” ve “رَأَى آفِلِينَ”⁸⁵⁸ vb. yerlerin hepsinde Hamza, Kisâî, Ebû Bekir, Halef, Verş ve İbn Zekvân râ’nın ve hemze’nin imâlesiyle okumayı tercih etmişlerdir. Ebû ‘Amr sadece hemze’nin imâlesi noktasında bunlara katılmıştır. Sûsî’den ise bu konuda -râ’nın ve hemze’nin fethası, -yine bunların kesresi, râ’nın fethası, hemze’nin kesresi ve -tersi olmak üzere toplam dört vecih rivâyet edilmiştir. Ebû Bekir’den râ’nın kesresi, hemze’nin fethası ve her ikisinin kesresiyle olmak üzere iki vecih rivâyet edilirken, Hamza’dan râ’nın kesresi ve hemze’nin fethasıyla bir vecih daha rivâyet edilmiştir. Aynı durum “رَأَى الشَّمْسِ”⁸⁵⁹, “رَأَى الَّذِينَ”⁸⁶⁰, “رَأَى الْمَجْرُمُونَ”⁸⁶¹, “رَأَى الْمُؤْمِنُونَ”⁸⁶² kelimelerinde de geçerlidir⁸⁶³.

Sûre başlarında geçen “حَم”⁸⁶⁴lerin okunuşuyla alakalı müellif, Hamza, Kisâî, Halef, İbn ‘Âmir’den naklen İbn Zekvân ve ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir’in hâ’yı sadece imâle ile okuduklarını haber vermiştir. Nâfi’den naklen Verş’in beyneli imâle ve feth rivâyetleri mevcuttur. Her iki vecih de kendisinden sahîh olarak gelmiştir. Diğerleri ise –ki onlar İbn Kesîr, Ebû Ca’fer, Ya’kûb, ‘Âsım’dan naklen Hafs, Nâfi’den naklen Kâlûn ve İbn ‘Âmir’den

⁸⁵⁵ Bakara 2/89.

⁸⁵⁶ İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 73; Dimyâtî, *İthâf*, 131; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/76.

⁸⁵⁷ En’âm 6/76.

⁸⁵⁸ Hûd 11/70.

⁸⁵⁹ En’âm 6/78.

⁸⁶⁰ Nahl 16/85-86.

⁸⁶¹ Kehf 18/53.

⁸⁶² Ahzâb 33/22.

⁸⁶³ Begavî, *Me’âlimü’l-tenzîl*, 1/18; Suyuti, *ed-Dürü’l-mensur*, 3/302; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/420.

⁸⁶⁴ Mü’min 40/1.

naklen Hişâm'dır- feth ile okumuşlardır. Ebû Ca'fer ise usûlü üzere harfleri birbirinden ayırarak sekte ile okumuştur. Diğer sûrelerin başında da aynı durum söz konusudur⁸⁶⁵.

5.4. Nakille İlgili Kırâat Farklılıkları

“Sözü nakletmek, bir yerden bir yere taşımak”⁸⁶⁶ anlamına gelen nakil; harekeli hemze'nin med harfine dönüşüp harekesini kendisinden önceki sâkin harfe bırakması⁸⁶⁷ olarak tarif edilebileceği gibi sâkin bir harften sonra gelen harekeli harfin harekesinin bu sâkin harfe taşınması olarak da tarif edilebilir. Bu yönüyle ulama diye ifade edilen Türkçe'deki dil kuralına benzemektedir. Nakil ile ilgili kırâat farklılıkları Fethu'r-rahman tefsirinde müellifin değindiği hususlardandır. Lehçeye dayanan ve mânâyâ etkisi sınırlı olan bu tür farklılıkları müellif diğer kırâat izahlarına nazaran daha özet olarak vermeyi tercih etmiştir. Bu aşamada söz konusu farklılıklar bazı örnekler üzerinden ele alınacaktır.

“كَذَّبَ اصْحَابُ لَيْكَةِ الْمُرْسَلِينَ”⁸⁶⁸ âyetindeki “لَيْكَةِ” kelimesini Nâfi, Ebû Ca'fer, İbn Kesîr ve İbn 'Âmir öncesine bağlayan bir elif ve sonrasına bağlayan bir hemze olmaksızın meftuh bir lâm ile “لَيْكَةِ” şeklinde okumuşlar ve “طَلْحَةَ” örneğinde olduğu gibi vasıl halinde sonundaki müenneslik tâ'sını da fethalı okumayı tercih etmişlerdir. Zaten bütün mushaflarda da bu şekilde yazılmıştır. Diğerleri ise lâm'ın sükûnuyla birlikte öncesinde vasıl hemzesi ve lâm'dan sonra fethalı bir hemze getirmek suretiyle okumuşlardır. Sondaki tenis tâ'sını da cerr ile okudukları görülür. Müellif bundan sonra kelimenin nasıl vakfedileceğine dair de bilgiler vermiştir. İmam Hamza, usûlü üzere hemze'den önce sükûn üzere dururken Verş, hemze'nin harekesini önündeki sâkine nakletmiştir. Hamza'dan başka bir rivâyet de durduğu zaman harekeyi naklettiğidir. “لَيْكَةِ” üst üste dizilmiş ağaçların bulunduğu orman için kullanılan nekre bir isimdir. Sonra ona marifelik gelmiştir. “لَيْكَةِ” kelimesinin marife olması kendisinde müenneslik tâ'sı bulunmasına rağmen bir beldeye veya ağaca ait özel isim

⁸⁶⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 566; Dâni, *Teysîr*, 191; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/33; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/70-71; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 6/95.

⁸⁶⁶ Zebidî, *Tâcü'l-arûs*, 3/2134, 2364, 4/16 vd.

⁸⁶⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/209; Palûvî, *Zübdetü'l-'irfân*, 12.

⁸⁶⁸ Şu'arâ 26/176.

olduğundan gayr-i munsariftir. “اَيْكَةَ” okuyanlar “ağaç” mânâsını kastederlerken “لَيْكَةَ” okuyanlar bir kabileyi söylerken ifade edildiği gibi “şehir” anlamını kastetmişlerdir. Aynı şekilde Sâd sûresinde geçen “وَاصْحَابُ لَيْكَةَ”⁸⁶⁹ kelimesinde ihtilaf edilmişken; Hicr sûresinde geçen “الْاَيْكَةَ”⁸⁷⁰ kelimesindeki elif, lâm ve ta-i te’nis konusunda bütün mushaflar birleştikleri için kelimenin mecrûr okunmasında da ittiffak etmişlerdir⁸⁷¹.

Bakara sûresi dördüncü âyet olan “وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ”⁸⁷² âyetindeki “وَبِالْآخِرَةِ” kelimesinde İmam Nâfi’nin râvîsi Verş hemze’nin harekesinin kendisinden önce gelen sâkin harfe nakletmiş ve bu kelimeyi râ’nın terkikiyle okumuştur⁸⁷³. İmam Hamza ise bu tür kelimeleri nerede geçerse geçsin sekte ile okumuştur. Eğer bu kelime durursa nakille okuduğu rivâyeti de vardır⁸⁷⁴. Ruveys de burayı sekte ile okumuştur. Kisâî ise hâ-i te’nis üzere durduğunda bu kelimeyi nakille okumuştur. Kisâî’ye niçin böyle yaptığı sorulunca “bu şekilde yapmak Arapların tabiatıdır” cevabını vermiştir⁸⁷⁵.

“وَسَأَلُوا”⁸⁷⁶ âyetinin “وَسَأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ” kısmında geçen “وَسَأَلُوا” kelimesini İbn Kesîr, Kisâî ve Halef hemze’siz ve hemze’nin fethasını sîn’e nakletmek suretiyle okumuşlardır. Mânâsı itibariyle yapılmasının emredildiği bir durum söz konusu olduğunda ve başında vâv ve fâ bulunan “وَسَأَلَهُمْ” ve “فَسَأَلَ” gibi bütün kelimeleri de aynı şekilde okumuşlardır. Diğer kırâat imamları ise sîn’in sükûnu ve hemze’li okumayı tercih etmişlerdir⁸⁷⁷.

⁸⁶⁹ Sâd 38/13.

⁸⁷⁰ Hicr 15/78.

⁸⁷¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 473; Dâni, *Teyisîr*, 166; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/370; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/336; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/94.

⁸⁷² Bakara 2/4.

⁸⁷³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru’l-muhît*, 1/41; Dimyâtî, *İthâf*, 127.

⁸⁷⁴ Dimyâtî, *İthâf*, 127.

⁸⁷⁵ Dimyâtî, *İthâf*, 127; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/53.

⁸⁷⁶ Nisâ 4/32.

⁸⁷⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 232; Dâni, *Teyisîr*, 96; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/517; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/120.

⁸⁷⁸”مِنْ أَجْلِ ذَٰلِكَ ۖ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَن قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا“

diye devam eden âyetin başındaki “مِنْ أَجْلِ” kısmında Ebû Ca‘fer hemze’yi hazfedip, harekesini nûn’a nakletmiş ve nûn’u da kesreli okumayı tercih etmiştir. Müellif, bunun bir lehçe (lugat) olduğunu söylemiştir. Umûmun kırâati ise nûn’un cezmi ve fethalı hemze-i kat’ ile okumak olmuştur⁸⁷⁹.

Son olarak “فَدَّ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ”⁸⁸⁰ âyetinin başında cereyan eden harekenin nakli de bu hususa örnek verilebilir. Nâfi’den naklen ve sâkin halde bulunan dâl harfine kendisinden sonra gelen hemze’nin harekesini nakletmek suretiyle okumuş ve hemze’yi hazfetmiştir. İmam Hamza ise bir rivâyetinde vakfettiği zaman nakil yapmıştır. Hamza’dan gelen nakil ve tahkîk vecihlerinin her ikisi de sahîh ve kendisiyle amel edilen yani uygulanan vecihlerdir⁸⁸¹.

5.5. İhtilâs ve İşbâ ile İlgili Kırâat Farklılıkları

Lugatta, “bir şeyi zorla almak, alıp kaçmak, kapmak”⁸⁸² anlamına gelen ihtilâs, kırâat literatüründe “harfin harekesini hafif bir ses ile okumaya ya da harekenin üçte ikisini okuyup üçte birini terketmeye”⁸⁸³ denir. İşbâ‘ ise kelimedede bulunan harekenin ve meddin, imam ve râvilerin okuyuş şekil ve miktarlarına göre, tam hakkını vererek okumaktır. Bu mânâda birbirinin zıddı konumundadır. Çünkü birinde harekeden çalmak söz konusu iken diğesinde tam anlamıyla hakkını verme söz konusudur. Gerek hû zamirinin telaffuzunda gerekse diğere

⁸⁷⁸ Mâide 5/32.

⁸⁷⁹ Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/666; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/254; Dimyâtî, *İthâf*, 200; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/285-286.

⁸⁸⁰ Mü’minûn 23/1.

⁸⁸¹ Dimyâtî, *İthâf*, 217; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/456.

⁸⁸² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 6/65.

⁸⁸³ Muhammed Sâlim Muhaysın, *el-İrşadatü’l-celiyye* (Kahire: el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Türas, 2015), 513.

bazı kelimelerin okunuşunda ihtilas ve işbâ' noktasında birtakım kırâat farklılıkları mevcuttur. Müellifimiz bunları eserinde belirtmiş, gerektiğinde etraflıca izahta bulunmuştur.

Âyetlerdeki bütün kırâat farklılıklarını veren müellif, “ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ ”⁸⁸⁴ âyetindeki “يَأْمُرُكُمْ” kelimesini Ebû ‘Amr, Ebû Ca‘fer ve Verş’in hemze’siz okuyup diğerlerinin hemze’li okuduklarını ifade etmiştir. Ayrıca kelimedeki bulunan râ’nın okunuşu konusunda Ebû ‘Amr’ın farklı rivâyetlerinin bulunduğu, kelimeyi râ’nın ötre harekesinin ihtilasıyla ya da iskanıyla okuduğu rivâyetinin olduğunu da belirtmiştir. Aynı şey, Kur’ân da geçen bütün “يَأْمُرُكُمْ”, “يَأْمُرُهُمْ”, “يَنْصُرُكُمْ” ve “يُسْعِرُكُمْ” kelimeleri için de geçerlidir. Râvîlerinden Dûrî ihtilas ile okurken Sûsî ise iskân ile okumuştur. Diğerleri ise harekenin işbâ‘ı ile okumuşlardır⁸⁸⁵.

“وَيَتَّقِهِ”⁸⁸⁶ âyetindeki “وَيَتَّقِهِ” kelimesini Ebû ‘Amr ve ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir, durmak kastıyla kâf’ın kesresi ve hâ’nın sükûnuyla “وَيَتَّقِهِ” şeklinde okumuşlardır. Hafs ise kâf’ın sükûnu ve hâ’nın kesresini tahfifli olarak ihtilas ile okumuştur. Ebû Ca‘fer, Ya‘kûb, Kâlûn ve Hişâm ise kâf’ın kesresi ve hâ’nın kesresinin ihtilasıyla okumuşlardır. Kelimenin aslı “يَتَّقِيهِ”dir. Kelime sâkin halde bulunduğu için hâ’dan sonra gelen yâ hafzedilmiştir. Aynı gerekçe ile hâ’dan önce gelen yâ da hafzedilmiştir. Sadece hâ’nın sükûnuyla yetinilmesi uygun görülmemiş ve hafzedilen yâ’ya işaret etsin diye kesre var olmaya devam etmiştir. Sonra cezmi karşılamak için birinci yâ hafzedilmiştir. Diğerleri ise kâf’ın kesresi, hâ’nın kesresinin işbâ‘ı ve vasıl halinde yâ’yı sıla ile okumayı tercih etmişlerdir⁸⁸⁷.

⁸⁸⁴ Bakara 2/67.

⁸⁸⁵ En-Nehhâs, *Îrâbü’l-Kur’ân*, 1/268; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru’l-muhît*, 1/249; Dimyâtî, *İthâf*, 136; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/123-124.

⁸⁸⁶ Nûr 24/52.

⁸⁸⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 457; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/309; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/306-307; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/552.

“إِذْ هَبْ بِكِتَابِي هَذَا فَاَلْقِيَهُ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَأَنْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ”⁸⁸⁸ âyetinde ise “فَالْقِيَهُ” kelimesini Ebû ‘Amr, ‘Âsim ve Hamza sahîh bir lugat olmak üzere hâ’nın sükûnu ve tahfifli okumuşlardır. Ebû Ca‘fer, Ya‘kûb, Kâlûn ve Hişâm birinci vecihlerinin yanında hazfedilen yâ’ya delalet etsin diye hâ’nın kesresinin ihtilasıyla, diğerleri ise kesrenin işbâ’ı ve vasıl halinde yâ’nın sılasıyla okumayı tercih etmişlerdir. Çünkü iki sâkinin bir araya gelmesi için hâ’nın öncesi harekelendiği zaman, sonrasındaki harf de var olmaya devam eder⁸⁸⁹. Yine lehçe farkıyla izah edilen yerlerden olan “وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا فَدِّ عَمَلِ الصَّالِحَاتِ فَاُولَئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى”⁸⁹⁰ âyetindeki “يَأْتِهِ” kelimesi Ebû ‘Amr’dan naklen Sûsî tarafından hâ’nın sükûnu ile “مُؤْمِنًا” kelimesi ise hemze’siz olmak üzere vâv’lı okunmuştur. Ebû Ca‘fer, Nâfi’den naklen Kâlûn, İbn ‘Âmir’den naklen Hişâm ve bir rivâyetinde Ya‘kûb’dan naklen Ruveys hâ’nın kesresinin ihtilasıyla okumayı tercih ederlerken diğerleri hâ’nın işbâ’ı ile okumuşlardır. Müellif, bu izahlardan sonra bunların hepsinin birer lugat olduğunu ifade etmiştir⁸⁹¹.

“إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُءُوفٌ رَحِيمٌ” ile başlayan âyetin sonunda yer alan “وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا”⁸⁹² ile başlayan âyetin sonunda yer alan “وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا” kısmında “لَرُءُوفٌ” kelimesini Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Ca‘fer, İbn ‘Âmir ve Hafs “فَعُول” vezninde işbâ’ ile okurken başkaları ise kelimeyi ihtilas ile yine “فُعُل” vezninde okumuşlardır⁸⁹³. Müellif burada sadece kelimenin nasıl okunacağını belirtmekle yetinmemiş aynı zamanda kelimenin hangi vezin üzere okunacağını da ifade etmiştir.

“يُؤَدِّعُ”⁸⁹⁴ âyetinin “وَمَنْ أَهْلَ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنُهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدِّعُ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنُهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّعُ إِلَيْكَ” kısımlarındaki zamirleri Ebû ‘Amr, Hamza ve Ebû Bekir, hâ’ların “إِلَيْكَ” ve “لَا يُؤَدِّعُ إِلَيْكَ”

⁸⁸⁸ Neml 27/48.

⁸⁸⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 481; Dâni, *Teysîr*, 168; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/397; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/305-306; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/131.

⁸⁹⁰ Tâhâ 20/75.

⁸⁹¹ Dâni, *Teysîr*, 152; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/132; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/309-310; Dimyâtî, *İthâf*, 305; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/311.

⁸⁹² Bakara 2/143.

⁸⁹³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 111; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 89; Dâni, *Teysîr*, 77; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/116; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/223; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/216.

⁸⁹⁴ Âl-i İmrân 3/75.

sükûnuyla okumuşlardır. Yine aynı şekilde Kur’ân da geçen “نُوتِيَّةٌ”, “نُوتِيَّةٌ” ve “نُصْلَةٌ” kelimeleri de böyledir. Ebû Ca’fer ve Hişâm’dan gelen farklı rivâyetler mevcuttur. Ya’kûb, Kâlûn ve bir rivâyetinde Ebû Ca’fer, kesreyi ihtilas ile okumuştur. Diğerleri ise hâ’nın işbâ’ı ile okumuşlardır. Hâ’yı sâkin kılanlar onu düşen yâ’nın yerine koymak için böyle yapmışlardır. İhtilas ile okuyanlar yâ’nın yerine kesre ile yetinmeyi tercih etmişlerdir. İşbâ’ ile okuyanlar ise aslına ittibaen böyle yapmışlardır. Çünkü hâ’da aslolan onun işbâ’ ile okunmasıdır⁸⁹⁵.

İhtilas, işbâ’ ve sılanın bir arada bulunduğu yerlerden olan “فَالُوا أَرْجَةً وَأَخَاهُ وَأَرْسِلَ فِي الْمَدَائِنِ”⁸⁹⁶ âyetinin “أَرْجَةً” kelimesinde İbn Kesîr ve İbn ‘Âmir’den naklen Hişâm “أَرْجَهُو” şeklinde hemze’li, hâ’nın zammesi ve vâv ile vasletmek suretiyle okumuştur. Yine İbn ‘Âmir’den naklen İbn Zekvân ise hemze’li, hâ’nın kesresi ve yâ ile vasletmeksizin okumuştur. Ebû ‘Amr ve Ya’kûb hemze’li, zammeli ve sılasız, diğerleri ise hemze’siz okumuşlardır. Verş rivâyetinde Nâfî, Kisâî ve Halef hâ’nın kesresini işbâ’ ile okumuşlar, ‘Âsım ve Hamza onu sâkin kılarken; Ebû Ca’fer ve Kâlûn ihtilas ile okumayı tercih etmiştir⁸⁹⁷. Aynı ihtilaf kelimenin Şu’arâ sûresinde geçtiği yerde de geçerlidir⁸⁹⁸.

5.6. Harfin Sıfatından Kaynaklanan Kırâat Farklılıkları

İşmâm lugatta, “koklatmak”⁸⁹⁹ anlamında olup kırâat literatüründe “harfin sükûnundan sonra harekeye sessizce işaret etmek”⁹⁰⁰ demektir. Hem idğâm, hem hareke, hem de harfin sıfatı ile ilgili bir kavram olan işmâmın dört çeşidi vardır.

⁸⁹⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 208; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/305; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/476.

⁸⁹⁶ A’râf 7/111.

⁸⁹⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 287-288; Dâni, *Teysîr*, 111; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/135; Dimyâtî, *İthâf*, 227-288; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/13.

⁸⁹⁸ Şu’arâ 26/36.

⁸⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 12/325.

⁹⁰⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/121.

Bunlardan birincisi, harfin harf ile karıştırılmasıyla yapılan işmâmdır. Sâd (ص) ile zây (ز) harfinin karıştırılmasıyla uygulanmaktadır⁹⁰¹. İşmâmın bu çeşidinin ve işmâmla alakalı genel değerlendirmenin olduğu yerlerden ilki “اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ” “أَصْدَقُ” kelimesini Hamza, Kisâi, Halef ve bir rivâyetinde Ruveys işmâm ile okumuşlardır. Bu kırâat imamları “يَصْدِفُونَ”, “تَصْدِيئَةٌ”, “تَصْدِيقٌ”, “فَاصِدَعٌ” kelimelerini geçtikleri yerlerde işmâm ile okumayı tercih etmişlerdir⁹⁰³. Mânâya tesiri olmayan farklılıklardan olan işmâmın geçtiği yerlerden biri de “يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ” âyetindeki “يَصْدُرُ” kelimesidir. Âyette geçen “يَصْدُرُ” kelimesindeki sâd’ı aynı kırâat imamları sâd-1 müşemme ile okumuşlardır⁹⁰⁵. Bu örnekler ve Kur’ân’daki diğer yerler incelendiğinde, ilgili kırâat imamlarının arkasından harekeli bir dâl gelen sâd harflerini sâd-1 müşemme ile okudukları görülecektir.

İshmâmın diğer bir çeşidi “سى - قيل” gibi kelimelerde bir harekenin, diğer bir harekeye karıştırılmasıyla yapılan işmâmdır⁹⁰⁶. Konunun örneğinin ilk defa geçtiği yerde o konuyla alakalı gerekli izahları yapan müellifin, eğer daha vurgulu ve dikkat çekici bir örnek varsa izahı oraya bıraktığı da olmuştur. Bu tür işmâmın ilk defa geçtiği “وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ” “قِيلَ” kelimesinde gerekli izahları yapmıştır. Buna göre; sarf açısından ecvef kabul edilen ve sülâsîden meçhûl olarak gelen “قِيلَ”, “عَيْضَ”, “جِيءَ”, “حَيْلَ”,

⁹⁰¹ Bu sâd, sâd-1 müşemme olarak ifade edilir. Sâd ile zây harfleri birbirlerine karıştırılarak yapılır. Bu işmâmda sâd ve ze harfleri mahreçlerinden eksik çıkar. Her iki harfin birleşmesinden ise tam bir harf çıkar. Telaffuzu itibarıyla ortaya çıkan yeni harf ne tam sâd ne de tam zây’dır. Bk. Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzu-l-me’ânî*, 71; Dimyâtî, *İthâf*, 365; Palûvî, *Zübde*, 17; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, 271; Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 116.

⁹⁰² Nisâ 4/87.

⁹⁰³ Dâni, *Teysîr*, 97; Begavî, *Me’âlimü ’t-tenzîl*, 1/570; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/250-251; Dimyâtî, *İthâf*, 139; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/167.

⁹⁰⁴ Zilzâl 99/6.

⁹⁰⁵ Dimyâtî, *İthâf*, 242; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 7/416.

⁹⁰⁶ Palûvî, *Zübde*, 17.

⁹⁰⁷ Bakara 2/11.

“سَيْق”, “سَيِّء”, “سَيِّئٌ” gibi kelimelerin Kisâî, Hişâm ve Ruveys tarafından başlarındaki kesrenin zammeye işmâmıyla okunduğunu, İbn Zekvân’ın onlara “حِيل”, “سَيِّء”, “سَيِّئٌ”, kelimelerinde, Medîneli iki kırâat imamının⁹⁰⁸ ise sadece “سَيِّء” ve “سَيِّئٌ” kelimelerinde onlara muvâfakat ettiğini, diğerlerinin ise hâlis kesre ile okuduklarını haber vermiştir⁹⁰⁹. Mânâya taalluk eden bir yönü bulunmayan bu tür farklılıkları vermeyi ihmal etmeyen müellif, ilgili kelimelerin geçtiği diğer yerlerde sadece farklılıkları vermekle yetinmiş, bunlara eklenen imamlar var ise onları da belirtmiştir. Örneğin “وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ”⁹¹⁰ âyetinde “قِيلَ” ve “غِيضَ” kelimelerini Kisâî, İbn ‘Âmir’den naklen Hişâm ve Ya‘kûb’dan naklen Ruveys kâf ve ğayn harflerinin kesre hareketlerini zammeye işmâm ederek okumuşlardır⁹¹¹.

Sükûndan sonra, damme harekeye işaret etmek üzere, dudakları öne doğru toplayarak yapılan işmâm türü de işmam çeşitlerinden biridir⁹¹². Bu tür işmâm, tefsirde “قِيمًا لِيُنْدِرَ بَأْسًا”⁹¹³ âyetinin “مِنْ لَدُنْهُ” kelimesinde izah edilmiştir. Kelimeyi ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir, dâl’in sükûnu ve aslı olan zammeye delalet etsin diye işitilmeyen bir sesle okumuştur. Ayrıca devamındaki nûn ve hâ’yı kesre ile okumuş ve telaffuzda yâ ile sıla yapmıştır. Nûn’un kesre ile okunmasının sebebi öncesinde dâl’in sükûnlu olmasından gelirken, hâ’nın kesre olması ise itbâ’dan dolaydır. Diğerleri ise dâl’in ve hâ’nın zammesi ve nûn’un sükûnuyla okumuşlar, İbn Kesîr ise usûlü üzere vâv ile sıralı okumuştur⁹¹⁴. Yine aynı kelimenin farklı bir ekle geldiği yerlerden olan “قَالَ إِنْ سَأَلْتَهُ”⁹¹⁵ âyetindeki kelime nûn’un tahfifi ile ilgili

⁹⁰⁸ Medine kırâat imamları Nâfi‘ ve Ebû Ca‘fer’dir.

⁹⁰⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 141; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 69; Dâni, *Teyisîr*, 72; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/20; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/208; Dimyâtî, *İthâf*, 129; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/61.

⁹¹⁰ Hûd 11/44.

⁹¹¹ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/345.

⁹¹² Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, 270; Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 80. Tetik, *Kırâat İlminin Ta‘lîmi*, 182.

⁹¹³ Kehf 18/2.

⁹¹⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 388; Dâni, *Teyisîr*, 142; Dimyâtî, *İthâf*, 288; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/145.

⁹¹⁵ Kehf 18/76.

bilgilerden sonra ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir’in aynı şekilde işmâm vechi ile okuduğu bilgisi verilmiştir⁹¹⁶.

İşmâmın son çeşidi ise sükûnun harekeye karıştırılması ile yapılan işmâmdır. Bu uygulamada maksat, kelimedeki idğâmla birlikte, onun aslî harekesine dudakla işaret etmektir. Kelimenin aslı “لَا تَأْمُنَّا” olduğundan birinci nûn harfinin zammesine işâreten işmâm ile telaffuz edilir⁹¹⁷. Ebû Ca’fer dışındaki kırâat imamları bu lafzı işmâm ya da ihtilâs ile okumuşlardır. Bu tür işmam örneği “قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمِنَّا عَلَى يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ”⁹¹⁸ âyetindeki “لَا تَأْمِنَّا” kelimesinde mevcuttur. Müellif, yukarıdaki bilgilere burada değinerek cemi kurrânın buranın idğâm edilmesi konusunda ittifak ettiklerini haber vermiştir. İdğâm edilmesi konusunda ittifak olmakla birlikte nasıl telaffuz edileceği konusunda ihtilaf söz konusudur. Ebû Ca’fer sadece idğâm ile okumuş, herhangi bir şeye işaret etmemiş, bilakis şeddeli meftuh bir nûn ile telaffuz etmiştir. Hemze ise onun usûlüne göre zaten med harfine ibdâl edilmek suretiyle okunmaktadır. Diğerleri ise işaret ile okumuşlar ve ancak bunun nasıl olacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları burada revm yapmaya çalışmıştır ki o zaman ihfâ ortaya çıkar; ancak sahîh bir idğâm ortaya çıkmaz. Bazıları da nûn’un zammesine işaret etmek için idğâmdan sonra işmâm yapmışlardır. O zaman işmâmla beraber idğâm da sahîh olmuş olur⁹¹⁹. İbnü’l-Cezerî bu son görüşle birlikte bu alanda kitap yazan Ehl-i Edâ imamlarının önünün kesildiğini ifade etmiştir. İbnü’l-Cezerî, Şâtîbî’nin de aynı şeyi anlattığını ekleyerek kendi ihtiyarının bu yönde olduğunu belirtmiş ve bunun aksini ifade eden bir metin bulamadığını söylemiştir⁹²⁰. Çünkü bu okuyuş idğâmın hakikatine daha yakın ve resm-i mushafa ittiba bakımından daha sarihtir⁹²¹.

Burada değinilmesi uygun görülen konulardan biri de harfin sıfatından kaynaklanan, kendisinden önce veya sonra gelen harfler dolayısıyla kalın veya ince olarak telaffuzu

⁹¹⁶ Muhammed b. Ahmed el-Mısri, *Zübdetü’l-tesfîr*, 210b

⁹¹⁷ Palûvî, *Zübde*, 72.

⁹¹⁸ Yûsuf 12/11.

⁹¹⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 345; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/441; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/304; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/398.

⁹²⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/304; el-Kadî, *el-Vâfi fi Şerhi’s-Şâtîbiyye*, 294.

⁹²¹ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/398.

değişebilen, fer’i harfler içerisinde yer alan ve lâm-ı muğallaza olarak ifade edilen “lâm” harfidir. Tağlîz lugatta, “bir şeyi kaba ve kalın yapmak, yoğun ve iri kılmak, kaba söylemek”⁹²² anlamındadır. Kırâatte ise, “Meftûh ya da sâkin sâd, tâ ve zâ harflerinden sonra gelen meftûh lâm harfini kalın okumaktır”⁹²³. Lâm’ın kalın okunmasının gerekçesi lâm’ın öncesinde isti’la sıfatı bulunan bu üç harften sonra lâm harfinde ince sese düşmenin zor olmasıdır. Ayrıca öncesi meftûh ya da mazmûm olan lafzatullahın lâm’ı da kalın okunduğundan tağlîz ya da tefhîm olarak ifade edilmiştir⁹²⁴. Çoğunlukla öncesinde üstün veya ötre hareke bulunan lafzatullahın lâm’ının okunuşunda karşımıza çıkan lâm-ı muğallaza sadece Verş tarafından lafzatullah dışında bazı kelimelerde de uygulanmıştır. Örneğin “الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ”⁹²⁵ âyetindeki ve Kur’ân’da geçen bütün “الصَّلَاةَ” kelimelerini Nâfi’den rivâyetle râvîsi Verş lâm-ı muğallaza (mufahhame) ile okumuştur⁹²⁶.

Yeri geldikçe konu ile alakalı özet bilgileri vermekten geri durmayan müellif, Verş’in bu yaklaşımını “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ”⁹²⁷ diye devam eden âyetin izahında dile getirmiştir. Buna göre Nâfi’den naklen Verş “طَلَقْتُمُ” ve “فَطَلِّقُوهُنَّ” gibi kelimeleri lâm’ın tağlizi ile okumuştur. Bundan sonra Verş’in bu lâm’ları okuma usûlüne değinen müellif öncesinde fethalı veya sâkin halde sâd, tâ ve zâ harfi bulunan şeddeli veya şeddesiz fethalı lâm’ları lâm-ı muğallaza ile okuduğunu, bunun istisnasının sadece “طَالَ” ve “فَصَالًا” kelimeleri olduğunu belirtmiştir⁹²⁸.

⁹²² Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-luga ve sıhahi'l-'arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Attar (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1987), 3/1175; İsfehânî, *el-Müfredât*, 364.

⁹²³ Dâni, *Teysîr*, s. 58; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/111-112; Palûvî, *Zübde*, 12; Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 126.

⁹²⁴ Dâni, *Teysîr*, 58; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/115; Dimyâtî, *İthâf*, 307.

⁹²⁵ Bakara 2/3.

⁹²⁶ Dimyâtî, *İthâf*, 128; ‘Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/50.

⁹²⁷ Talâk 65/1.

⁹²⁸ ‘Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 7/81.

5.7. İzâfet Yâ'ları ile İlgili Kırâat Farklılıkları

Geçtiği her âyette kırâat imamının ve kırâatinin belirtildiği vecihlerden birisi de izâfet yâ'ları ile ilgili farklılıklardır. Çünkü özellikle Şeyh Ya'kûb'un kelime sonlarında bulunan yâ'ları sâkin değilde harekeli okuması mânâya etkisi olmasa da birçok âyette kırâat farklılıklarının oluşmasına sebep olmuştur. Vakıf ve vasıl konusuyla kısmen irtibatlı olan izâfet yâ'larının okunuşuyla ilgili özellikle bu şekilde biten âyetlerin bulunduğu sûrelerde ve kelimelerde bu farklılığın verilmesi adeta her âyette kırâat farklılığının olduğu izlenimi uyandırmaktadır.

Medîneli iki kırâat imamı, İbn Kesîr ve Ebû 'Amr “ وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ” âyetinde geçen ikinci “إِنِّي” kelimesindeki yâ'yı fetha harekeyle okurken diğerleri iskân ile okumuşlardır⁹²⁹. İzâfet yâ'larını ispat ederek okuyan kırâat imamı olarak Şeyh Ya'kûb, “فَاتَّقُونَ”⁹³⁰ ve “فَارْهَبُونَ”⁹³¹ kelimelerinde geçen yâ'ları ispat ile okurken diğer kırâat imamları hazif ile okumuşlardır⁹³². İzâfet yâ'larının hafzedilip hafzedilmemesi vakıf ve vasıl halinde kendini daha fazla göstermektedir. Örneğin “ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَحَتْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلٍ بِهِ لَعَنَ اللَّهُ ” âyetinde yer alan “بَاغٍ” ve “عَادٍ” kelimelerinde vakfetmek suretiyle okuduğu rivâyetinde buralardaki yâ'ları açığa çıkararak durmuştur. Yine “الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ” âyetinde Nâfi, Ebû Ca'fer ve Ebû 'Amr “وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ” kısmında geçen izâfet yâ'larını vasıl halinde “الدَّاعِي” ve “إِذَا دَعَانِي” şeklinde yâ'yı ispat ederek okurken, Kâlûn bir rivâyetinde bu imamlara katılmıştır. Ya'kûb ise hem vaslen hem de

⁹²⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 196; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 74; Dâni, *Teyisîr*, 85; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/33; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/237; Dimyâtî, *İthâf*, 132; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/80.

⁹³⁰ Bakara 2/40.

⁹³¹ Bakara 2/41.

⁹³² Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/41; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/340; Dimyâtî, *İthâf*, 135; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/93.

⁹³³ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/231; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/242.

vakfen yâ'ları ispat ederek okumuştur. Diğer kırâat imamları ise vaslen de vakfen de yâ'nın hazfî ile okumuşlardır⁹³⁴.

Sadece telaffuza dayalı bir farklılık olan ve bu yüzden de genellikle ayrıntıya girilmeden ele alınan yâ'ların okunuşuyla alakalı farklılıkların bazen bir iki cümle ile değerlendirildiği olmuştur. “يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلِّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ”⁹³⁵ âyetindeki “يَأْتِ” kelimesi Nâfî, Ebû Ca'fer, Ebû 'Amr ve Kisâî tarafından vasıl halinde yâ ile; İbn Kesîr ve Ya'kûb tarafından ise her iki halde de yâ ile okunmuştur. Diğer kırâat imamları tarafından her iki halde de yâ'nın hazfî ile okunmuştur. Yâ ile okuyanlar aslına ittibaen bu şekilde okurken hazfî ile okuyanlar esre ile yetinmeyi tercih etmişlerdir⁹³⁶.

Vasıl ve vakıf halinde yâ'nın okunuşunun farklılık gösterdiği yerlerden olan “فَلَا... وَاحْشَوْنَ”⁹³⁷ âyetinin “وَاحْشَوْنَ” kelimesinde Ebû 'Amr ve Ebû Ca'fer vasıl halinde yâ ile okurken Ya'kûb hem vasıl hem de vakıf halinde yâ ile okumuştur. Diğer kırâat imamları ise her iki halde de yâ'yı düşürerek okumayı tercih etmişlerdir⁹³⁸.

Birçok kırâat imamının farklı değerlendirmelerinin olduğu “وَإِذَا تُلْتَمَسُ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ”⁹³⁹ “لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا أَنْتَ بَعْرَانٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدِّلَهُ قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تَلْقَائِنَا نَفْسِي إِنْ أَنْتَ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ”⁹³⁹ âyetindeki geçen yâ'lar dikkat çekicidir. Âyette geçen “لِي” ve “نَفْسِي” kelimelerinin her üçünü de Kûfeliler, İbn 'Âmir ve Ya'kûb yâ'nın sükûnuyla okurken; İbn Kesîr sadece “نَفْسِي” kelimesinde bunlara muvâfakat etmiştir. Nâfî,

⁹³⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 198; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/160; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/237; Dimyâtî, *İthâf*, 154; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/261.

⁹³⁵ Hûd 11/105.

⁹³⁶ Dimyâtî, *İthâf*, 260; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/376.

⁹³⁷ Mâide 5/44.

⁹³⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 244; Dâni, *Teyssîr*, 101; Dimyâtî, *İthâf*, 200; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/311.

⁹³⁹ Yûnus 10/15.

Ebû Ca‘fer ve Ebû ‘Amr ise fetha ile okurken bu sefer de onlara İbn Kesîr “آي” ve “آي” kelimelerinde katılmıştır⁹⁴⁰. Ya‘kûb’un fetha ile okumadığı diğer bir yer ise “وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰ”⁹⁴¹ diye devam eden âyetteki “مِنْ بَعْدِي” kelimesidir. Kelimeyi Kûfe kırâat imamları, İbn ‘Âmir ve Ya‘kûb yâ’nın sükûnuyla okurken diğer kırâat imamları fetha ile okumayı tercih etmişlerdir⁹⁴².

Yâ’nın fiile birleştiği yerlerden olan “ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِبُهُمْ وَيَقُولُ آيْنَ شُرَكَاءِ الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَاقُّونَ”⁹⁴³ âyetinde İmam Nâfi, izâfet olmak üzere nûn’un kesresiyle “تُشَاقُّونَ” şeklinde okumayı tercih etmiştir. Aslı “تُشَاقُّونِي” dir. İki nûn’dan birisi ve sondaki yâ hazfedilmiştir. Hazfedilen yâ’ya delalet etsin diye kesre bırakılmıştır. Diğerleri ise muzâf olarak değerlendirmeden ihbari olarak düşünüp nûn’un fethasıyla okumuşlardır⁹⁴⁴. Örneklerden de anlaşıldığı üzere müellif, lafzî bir ihtilaf olan izâfet yâ’larının okunuşuyla alakalı farklılıkları mutlaka verirken meseleyi özet olarak ele almayı tercih etmiştir.

5.8. İskân, İtba ve Sıla ile İlgili Kırâat Farklılıkları

İskân lugat olarak “kelimeyi üstün, esre veya ötre harekeden berî kılmaktır”⁹⁴⁵. Bu, kelime sonlarında olduğu gibi kelime ortasında da mümkün olmaktadır. Ayrıca bir kelimedeki vakıf suretiyle durulduğu takdirde son hareke iptal olmakta ve harf sâkin kılınmaktadır. Gerek kelime içinde gerekse kelime sonunda olsun harflerin nasıl sâkin kılınacağı kırâat imamları arasında ihtilafli bir konudur.

⁹⁴⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 330; Dâni, *Teysîr*, 123; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/271.

⁹⁴¹ A‘râf 7/150.

⁹⁴² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 301-302; Dâni, *Teysîr*, 115; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/275; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/38.

⁹⁴³ Nahl 16/27.

⁹⁴⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 371; Dâni, *Teysîr*, 137; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 2/611; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/18.

⁹⁴⁵ Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, 76.

Özellikle “hû” zamirinin başına vâv veya fâ gibi bir harf geldiğinde “hû” harfine ötre hareke ağır geldiğinden zamirin başında bulunan “هـ” harfini Kalûn, Ebû ‘Amr, Kisâi ve Ebû Ca‘fer sâkin okurken diğerleri harekesiyle okumuşlardır. Bu Arapça’da bazen diğer kelimelerde de olabilmektedir. Örneğin “قَدْرُهُ” ve “حَسَنًا” kelimelerinde olduğu gibi üç-dört hareke peşpeşe bulunduğu anda dile ağır geldiğinden bazı harfleri sâkin kılma yoluna giderek o ağırlığı hafifletmişlerdir. Emir lâmi’nin başına bir edatın geldiği zaman da aynı durum söz konusudur. Çünkü kelime içerisinde geçen herhangi bir harfi sâkin okumak, harekeli okumaktan çok daha kolaydır⁹⁴⁶.

Zamirlerde meydana gelen sâkin kılma (iskân) ile alakalı “هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ” geçen “وَهُوَ” kelimesi örnek verilebilir.⁹⁴⁷ “جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ” Müellifin verdiği bilgiye göre burayı kırâat imamlarından İbn Kesîr, İbn ‘Âmir, Hamza, Halef, Verş ve Ya‘kûb Kur‘ân’daki bütün “وَهُوَ”, “وَهِيَ”, “فَهُوَ”, “فَهِیَ”, “كُهُوَ”, “كَهِيَ” zamirlerini hâ’nın harekesiyle okumuşlardır. Ayrıca Ya‘kûb bu yerlerin hepsinde ha-i sekt ile durmuştur⁹⁴⁸. Fiillerde geçen sâkin okumayla ilgili ise “وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ”⁹⁴⁹ âyetinde geçen “أَرِنِي” kelimesini söyleyebiliriz. Kelimeyi İbn Kesîr, Ya‘kûb ve Ebû ‘Amr’dan naklen Sûsî’nin râ’nın sükûnu ile “أَرِنِي” şeklinde okudukları rivâyet edilmiştir⁹⁵⁰.

Önceki harfin harekesine benzetme olarak tarif edilebilecek itbâ⁹⁵¹ da kırâat imamları arasında farklılık arz eden hususlardandır. Özellikle cemi zamirinde bulunan mîm’in okunuşunda ihtilaf söz konusudur. Harf-i cerr’e birleşen hû zamiri bu birleşmeden dolayı hî şeklinde okunmaktadır. Hî (هـ) zamirine mîm birleşip cemi kılındığında bu zamir

⁹⁴⁶ Palûvî, *Ziibde*, 136.

⁹⁴⁷ Bakara 2/29.

⁹⁴⁸ Dimyâtî, *İthâf*, 132; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/77-78.

⁹⁴⁹ Bakara 2/260.

⁹⁵⁰ Dimyâtî, *İthâf*, 148; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/375.

⁹⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 8/27.

“هم” olarak mı kalacak yoksa “ه” zamirine ittibaen “هُم” zamirine mi dönüşecektir. Kırâat imamlarından bazıları itbâ’dan dolayı zammeli okuyuşu tercih ederken bazıları esreli okuyuşu tercih etmişlerdir. Zammeli okuyuş Kays, Temîm ve Sa’d b. Ebî Bekr kabilelerinin lugatıdır. Tesniye zamiri bitişen “إِلَيْهِمَا” gibi kelimelerde ise Kureyş ve Hicazlıların lugatına göre “ه”nin kesresi ile okunur. Sadece Şeyh Ya’kûb buraları zammeli okumuştur.

“فَلَا مِهُ السُّدُسُ”⁹⁵² âyetinde geçen “فَلَا مِهُ السُّدُسُ” kelimesinde hemze’yi Hamza ve Kisâî kesreden sonra zamme ağır geldiği için kesre ile okumuşlardır. Diğerleri ise aslı üzere zamme ile okumayı tercih etmişlerdir⁹⁵³. İtba’ın güzel örneklerinden biri olan “أَنْظُرُ”⁹⁵⁴ âyetinin sonundan “أَمْ تَرَى إِلَى الَّذِينَ يَزُكُّونَ أَنْفُسَهُمْ بَلِ اللَّهُ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا”⁹⁵⁵ âyetine geçildiğinde ve buna benzeyen yerlerde Nâfi, Ebû Ca’fer, İbn Kesîr, Kisâî, Hişâm ve Halef zamme harekeye uyum için tenvini zammelemek suretiyle geçiş yapmışlardır⁹⁵⁵.

“وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنْ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوْ اخْرَجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ”⁹⁵⁶ âyetinde sâkin olan nûn ve vâv’ın geçişlerinde Ebû ‘Amr ve Ya’kûb’un nûn’un geçişinde harekelemenin temel kuralı gereği esre ile geçtikleri, vâv’ın geçişinde ise “وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ”⁹⁵⁷ örneğinde olduğu gibi itbâ’dan dolayı ve cemi vâv’ına benzetmek için zamme ile geçtikleri haber verilmiştir. ‘Âsım ve Hamza’nın her ikisinde kesre ile, diğerlerinin ise her ikisinde de ötre ile geçtikleri görülmüştür⁹⁵⁸.

⁹⁵² Nisâ 4/11

⁹⁵³ En-Nehhâs, *İ’râbü’l-Kur’ân*, 1/399-400; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 228; Dâni, *Teyisr*, 94; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/489; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/248; Dimyâtî, *İthâf*, 187; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/93-94.

⁹⁵⁴ Nisâ 4/49.

⁹⁵⁵ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/139-140.

⁹⁵⁶ Nisâ 4/66.

⁹⁵⁷ Bakara 2/237.

⁹⁵⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 234; Dâni, *Teyisr*, 78; Dimyâtî, *İthâf*, 192; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/150.

Yine itbâ‘ ile ilgili konulardan biri de geçiş durumunda sâkin bir harfe hareke verileceği zaman ortaya çıkmaktadır. Zira geçiş esnasında en hafif hareke kuralı çerçevesinde fetha hareke verilebileceği gibi sonra gelen harekeye ittibaen o hareketin de dikkate alınabilmesi mümkündür. Örneğin “إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالْدَّمَ وَالْحَنْزِيرَ وَمَا أُهْلِيَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ” “فَمَنْ اضْطُرَّ” kısmında geçiş yapılırken ‘Âsım, Hamza ve Ebû ‘Amr geçiş halinde esre ile geçiş yapmışlardır. Diğer kırâat imamları ise şart edatının sonunu zammeleyerek okumuşlardır. Ebû Ca‘fer bu cümleyi “فَمَنْ اضْطُرَّ” şeklinde “ط”nın kesresi ile okumuştur⁹⁵⁹. “...وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُوا بِعَصَابٍ مِنَ اللَّهِ”⁹⁶⁰ âyetinde yer alan “عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ” ve buna benzeyen “بِهِمُ الْأَسْبَابُ”⁹⁶¹ gibi yerlerde vasıl halindeki bütün kelimelerde ise Hamza, Kisâi ve Halef hâ’nın ve mîm’in zammesiyle geçiş yaparken, Ya‘kûb sadece “عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ” gibi yerlerde bunlara muvâfakat etmiştir. Nâfi, İbn ‘Âmir, Ebû Ca‘fer, İbn Kesîr ve ‘Âsım hâ’yı kesreleyip mîm’i zammelemişlerdir. Ebû ‘Amr ikisini de esreli okurken, kendisine sadece Şeyh Ya‘kûb “بِهِمُ الْأَسْبَابُ” gibi yerlerde katılmıştır⁹⁶².

“هُم” zamirinin okunuşuyla alakalı burada değinmemiz gereken konulardan birisi de “هُم” zamirinde geçilirse onun sıla ile okunup okunmamasıdır. Sıla ise lugatta, “ulaşmak, eklemek ve bitişirmek”⁹⁶³ anlamındadır. Kırâatte ise sadece vasıl durumunda, cemî‘ zamirlerindeki mîm’lerin açık bir şekilde bir elif miktarı uzatılarak okunması⁹⁶⁴ demektir. Arap lehçelerinde örnekleri olan sılalı okuyuş Kâlûn, İbn Kesîr ve Ebû Ca‘fer’in kırâatlerinde örnekleri olup tefsirde de sıla ilgili konularda ayrıntılı bilgi verilmiştir.

⁹⁵⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 174; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 92; Dâni, *Teysîr*, 78; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/138; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/225; Dimyâtî, *İthâf*, 153; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/242.

⁹⁶⁰ Bakara 2/61.

⁹⁶¹ Bakara 2/166.

⁹⁶² İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 80; Dâni, *Teysîr*, 19; Dimyâtî, *İthâf*, 124; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/115-116.

⁹⁶³ Cevherî, *es-Sihâh*, 5/1842; İsfehânî, *el-Müfredât*, 525

⁹⁶⁴ Palûvî, *Zübde*, 7-8; Tetik, *Kırâat İlminin Ta‘lîmi*, 185.

Hem sıla hem de itbâ‘ın yer aldığı Fâtiha sûresinde “صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ” âyetinde geçen “عَلَيْهِمْ” kelimesindeki zamiri Hamza ve Yâkub geçtiği her yerde hâ’nın zammesiyle “عَلَيْهِمْ” şeklinde okumuşlardır. Diğerleri ise hâ’yı esre ile okumuşlar ancak İbn Kesîr, Ebû Ca‘fer ve bir rivâyetinde Kâlûn mîm’i sıla ile okumuştur. Yani vasıl halinde mîm’i ötreli ve medli okumak suretiyle geçiş yapmışlardır. Diğerleri ise her halükârda sâkin mîm ile okumuşlardır⁹⁶⁵. Zamme ile okuyanların gerekçesi “هُم” zamirinin aslının ötreli olmasıdır. Zaten tek başına okunduğunda ötreli okunur. Esreli okuyanlar ise “هُم” zamirinden önce gelen sâkin yâ harfini dikkate alırlar. Yâ’nın yanına yakışan hareke esredir; çünkü yâ esrenin kardeşidir⁹⁶⁶. Bu şekilde müellif sıla ile okuyuşun ilk geçtiği yer olan Fâtiha sûresinde sıla ile ilgili izahı yapmış ve kırâatin gerekçesini de ortaya koymuştur.

Genel değerlendirmelerin ve aynı imamların yer aldığı “ارْجِعْ إِلَيْهِمْ فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَا قِبَالَ لَهُمْ” âyetindeki “إِلَيْهِمْ” kelimesini Hamza ve Ya‘kûb geçtiği her yerde hâ’nın zammesi ile okumuştur. İbn Kesîr, Ebû Ca‘fer ve bir rivâyetinde Kâlûn geçtiği her yerde vâv ile sıla yapmak suretiyle okumuşlardır⁹⁶⁸. Benzer bir sıla örneği de İbn Kesîr’de mevcuttur. İbn Kesîr vasıl yaparken “ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ” âyetindeki “فِيهِ” de olduğu gibi mâkabli sâkin yâ ile meksûr olan bütün “hî” zamirlerini “فِيهِ” şeklinde ve “وَسَرَّوْهُ بِثَمَنٍ” gibi⁹⁷⁰ âyetinde yer alan “وَسَرَّوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمٍ مَّعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الرَّاهِدِينَ” gibi

⁹⁶⁵ En-Nehâs, *Îrâbü’l-Kur’ân*, 1/124; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 108; Dâni, *Teysîr*, 19; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/7; Dimyâtî, *İthâf*, 123; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/46.

⁹⁶⁶ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/46.

⁹⁶⁷ Neml 27/37.

⁹⁶⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 482; Dâni, *Teysîr*, 170; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/37; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/137.

⁹⁶⁹ Bakara 2/2.

⁹⁷⁰ Yûsuf 12/30.

yerlerde mâkabli vâv'lı olan ötreli bütün hû zamirlerini “وَشَرُّهُوَ بِشَمَنِ” şeklinde sıla ile okumuştur⁹⁷¹.

Sıla ve iskânın bir arada yer aldığı yerlerden olan “مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ”⁹⁷² âyetindeki “نُؤْتِيهِ” kelimesini Ebû ‘Amr, Hamza ve ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir, hâ’nın sükûnuyla okumuşlardır. Bir rivâyetinde Ebû Ca’fer de bu şekilde okumuştur. Ya’kûb ve Nâfi’den naklen Kâlûn ise hâ’nın kesresiyle sıla yapmadan okumuşlar, diğer rivâyetinde Ebû Ca’fer ve Hişâm da bunlara katılmıştır. Diğer kırâat imamları -ki onlar İbn Kesîr, İbn ‘Âmir, Kisâî, Halef, ‘Âsım’dan naklen Hafs ve Nâfi’den naklen Verş ise hâ’nın sılasıyla okumayı tercih ederken Hişâm diğer rivâyetinde bunlara katılmıştır⁹⁷³. Lehçelerin aktif rol oynadığı iskân, itbâ’ ve sıla ile ilgili müellif, tefsirinde ilk geçtiği yerlerde gerekli bilgileri vermiş, ihtiyaç halinde meselenin izahına dair açıklamalarda bulunmuştur.

5.9. İbdâl ile İlgili Kırâat Farklılıkları

Sözlükte “değiştirmek, bir şeyi başkasının yerine koymak”⁹⁷⁴ anlamına gelen ibdâl; kırâat ilminde “sâkin hemze’yi mâkablinin (önceki harfin) harekesi cinsinden bir harf-i medde çevirmektir”⁹⁷⁵. Eğer hareke zamme ise hemze vâv harfine; kesre ise yâ harfine; fetha ise elif’e dönüştürülür.⁹⁷⁶ Vakıf ve vasıl halinde ibdâl yapan kırâat imamları Nâfi’nin râvisi Verş, Ebû ‘Amr’ın râvisi Sûsî ve Ebû Ca’fer’dir. Sadece vakıf halinde ise Hamza ibdâl ile okuyarlardır⁹⁷⁷.

⁹⁷¹En-Nehhâs, *İ’râbü’l-Kur’ân*, 1/129; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 130; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/12; Dimyâtî, *İthâf*, 126; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/50.

⁹⁷²Şûrâ 42/20.

⁹⁷³İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/305-306; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/183.

⁹⁷⁴Cevherî, *es-Sihah*, 4/1632; İsfehânî, *el-Müfredât*, 39.

⁹⁷⁵Suyûtî, *el-İtkân*, 1/209.

⁹⁷⁶İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/390-408; Palûvî, *Zübde*, 11.

⁹⁷⁷Muhaysın, *el-İrşadatü’l-celiyye*, 510.

İlk geçtiği yerde meseleleri izah sadedinde genel değerlendirmelerde bulunan müellif, tek başına sâkin halde bulunan hemze'lerin ibdâliyle alakalı “الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ” “الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ” kelimesini Ebû ‘Amr, Nâfi’nin râvîsi Verş ve Ebû Ca‘fer’in ötre harekeden sonra sâkin olarak gelen vâv’ları hemze’siz “يُؤْمِنُونَ” okurken diğer kırâat imamlarının hemze’nin tahkikiyle “يُؤْمِنُونَ” şeklinde okuduklarını haber vermiştir⁹⁷⁹. Genel değerlendirmelerin olduğu yerlerden biri de “فَلَمَّا اسْتَيْسَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا...”⁹⁸⁰ âyetidir. Buna göre Ebû Ca‘fer ve bir rivâyetinde İbn Kesîr’den naklen Bezzî “اسْتَيْسَسُوا”, “لَا يَأْسُسُ”, “وَلَا” gibi kelimeleri hemze’siz olmak üzere yâ’nın fethası ve elif’li okumuşlardır. Diğerleri ise hemze’li olmak üzere yâ’nın sükûnu ve telaffuzda elif’siz okumuşlardır. Hamza ise durduğu zaman usûlü üzere hemze’nin harekesini yâ’ya vermek suretiyle okumuştur⁹⁸¹.

İbdâl değişik şekillerde karşımıza çıkabilmektedir. Nitekim Ebû Ca‘fer “وَأِذَا لَعُوا الَّذِينَ” “وَأِذَا لَعُوا الَّذِينَ” kelimesi ve “مُسْتَهْزِئُونَ”⁹⁸² âyetindeki “مُسْتَهْزِئُونَ” kelimesi ve “مُسْتَهْزِئُونَ”⁹⁸³ âyetinde geçen “مُسْتَهْزِئُونَ” kelimesini geçtiği her yerde hemze’yi terketmek suretiyle okurken diğer kırâat imamları hemze’li okumuşlardır. Yine Hafs’ın tek kaldığı yerlerden olan “وَأِذَا قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا بَقَرَةً بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُونَ هُزُؤًا قَالِ” “وَأِذَا قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا بَقَرَةً بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُونَ هُزُؤًا قَالِ” kelimesini Hamza ve ve Halef zây’ın cezmiyle “هُزُؤًا” şeklinde

⁹⁷⁸ Bakara 2/3.

⁹⁷⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 130; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/13-15-16; Dimyâtî, *İthâf*, 126; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/51.

⁹⁸⁰ Yûsuf 12/80.

⁹⁸¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 352; Dâni, *Teysîr*, 129; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 2/467; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/405-406; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/450.

⁹⁸² Bakara 2/14.

⁹⁸³ Yâsîn 36/56.

⁹⁸⁴ Bakara 2/67.

okurken diğerleri ise zây'ın zammesiyle “هُرُوًا” şeklinde okumuşlardır. Hafs ise burayı hemze'nin vâv'a ibdâliyle yani “هُرُوًا” şeklinde okumuştur⁹⁸⁵.

Vâv'ın yâ'ya kalbedildiği yerlerden olan “إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ”⁹⁸⁶ âyetindeki “إِيَابَهُمْ” kelimesi Ebû Ca'fer tarafından yâ'nın şeddesiyle “أَيْب”nin mastarı olmak üzere “إِيَابَهُمْ” şeklinde okunmuştur. Aslı “فَعَالٌ” vezninde “أَوَابٌ”dur. Sonra “إِيَوَابٌ” denmiş, daha sonra vâv yâ'ya kalbedilmiştir. En sonunda yâ'ya idğâm edilmiştir. Diğerleri ise yâ'nın tahfiyiyle okumuşlardır. Bunlara göre ise aslı “أَوَابٌ”dır. Öncesi esreli olduğu için vâv yâ'ya kalbedilmiş ve o şekilde okunmuştur⁹⁸⁷. Begavî bu kırâatin şâz olduğunu söylemiş, Zeccâc dışında kimsenin bu kırâate cevaz vermediğini ifade etmiştir⁹⁸⁸. Hemze'nin yâ'ya ibdâlinin söz konusu olduğu yerlerden biri de “إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أُولَئِكَ”⁹⁸⁹ âyetlerinde geçen “الْبَرِيَّةَ” kelimeleridir. Nâfi ve İbn 'Âmir'den naklen İbn Zekvân her iki yerde de aslı üzere hemze'li ve medli okumayı tercih etmiştir. Çünkü kullanımda “بِرًّا اللَّهُ الْخَلْقَ” şeklinde bir söz mevcuttur. Diğerleri ise tahfif için hemze'den ibdâl edilmiş bir yâ ile okumuşlar, sonra da yâ'yı diğer yâ'ya idğâm etmişlerdir⁹⁹⁰.

Hemzenin vâv'a ibdâlinin söz konusu olduğu yerlerden olan “وَإِذَا الرُّسُلُ أَقْبَتْ”⁹⁹¹ âyetindeki “أَقْبَتْ” kelimesini Ebû 'Amr ve bir rivâyetinde Ebû Ca'fer hemze'nin ibdâli

⁹⁸⁵ En-Nehhâs, *Î'râbü'l-Kur'ân*, 1/184; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 157-158; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 81-82; Dâni, *Teysîr*, 74; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/60; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/215; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/124.

⁹⁸⁶ Ğaşiye 88/25.

⁹⁸⁷ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/606; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/400; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 7/353.

⁹⁸⁸ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/606.

⁹⁸⁹ Beyyine 98/6-7.

⁹⁹⁰ Dâni, *Teysîr*, 224; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/662; Dimyâtî, *İthâf*, 442; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 7/413.

⁹⁹¹ Murselat 77/11.

sonucunda oluşan zammeli bir vâv ile okumuşlardır. Ayrıca Ebû Ca'fer'den kâf'ın şeddeli ya da şeddesiz okunmasıyla ilgili iki rivâyet daha mevcuttur. Diğer kırâat imamları hemze'li ve şeddeli kâf ile okumuşlardır. Bunlar iki ayrı lugattır. Nitekin Arapların “كَذَّبْتُ وَأَكَّدْتُ” ve “وَرَخْتُ وَأُرَخْتُ” örneklerinde olduğu gibi vâv ve hemze'yi birbirlerinin yerine kullandıkları ifade edilmektedir⁹⁹². Lehçe vurgusunun yapıldığı bir diğer yer “سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ”⁹⁹³ âyetidir. Âyetin başındaki fiili Nâfi, Ebû Ca'fer, İbn 'Âmir “قَالَ” örneğinde olduğu gibi hemze'siz ve elif ile okumuşlardır. Burada “سَالٍ”nin elif'i hemze'den mübeddel olup bu durum soru sormada bir lugattır. Hemze hafifletilmiş ve elif yapılmıştır. Diğerleri ise aslına ittibaen “السؤال” kökünden fethalı bir hemze ile okumuşlardır⁹⁹⁴.

“وَاللَّهُ يَبْقِضُ وَيَبْسُطُ”⁹⁹⁵ âyetinin “مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا”⁹⁹⁶ kısmında geçen sâd harfini Halef hem kendisi hem de Hamza'dan naklen, Dûrî Ebû 'Amr'dan naklen, Hişam İbn 'Âmir'den naklen ve Ruveys ise Ya'kûb'dan naklen sîn ile “وَيَبْسُطُ” şeklinde okumuştur. Çünkü aslı bu şekildedir. Nâfi, Ebû Ca'fer, Kisâî, İbn Kesîr'den nakille Bezzî, 'Âsım'dan naklen Ebû Bekir ve Ya'kûb'dan naklen Ravh sîn'den ibdâl yapmak suretiyle sâd ile okurken, bu imamların diğer râvîleri olan Kunbûl, Sûsî, İbn Zekvân, Hafs ve Hallâd'ın diğer rivâyetleri de mevcuttur. Aynı zamanda bu kelime sâd ile yazılmıştır⁹⁹⁶.

Kelimedeki ibdâlin mânâyada kısmen yansıdığı yerlerden “إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ”⁹⁹⁷ kelimesini Nâfi'den naklen Verş ve Ebû Ca'fer, yâ'nın şeddesiyle ve hemze'siz okumuştur. Kelimeyi, “tehir etmek” anlamında “unutturmak”

⁹⁹² Dâni, *Teyisîr*, 218; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/532; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/396; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 7/247.

⁹⁹³ Me'âric 70/1.

⁹⁹⁴ Dâni, *Teyisîr*, 214; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/467; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/390; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 7/154.

⁹⁹⁵ Bakara 2/245.

⁹⁹⁶ En-Nehâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 1/276; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 186; Dâni, *Teyisîr*, 81; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/254; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/228-229; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/349.

⁹⁹⁷ Tevbe 9/37.

fiilinden “فَعِيل” vezninde düşünmüştür. Hemze yâ’ya dönüştürülmüş ve yâ’ya idgâm edilmiştir. Diğerleri ise medli ve hemze’li okumayı tercih etmişlerdir. Ayrıca Hamza ve Hişâm kelimeyi vakfettiklerinde Verş ve Ebû Ca’fer gibi okumuşlardır⁹⁹⁸.

Birçok farklı vechin meydana geldiği yerlerden olan “وَرَاوَدْنَاهُ آلِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَعَلَّقَتْ”⁹⁹⁹ âyetindeki “هَيْتَ” kelimesini Ebû ‘Amr, Ya’kûb, ‘Âsım, Hamza, Kisâi ve Halef “Haydi! Seni çağırdığım şeye gel” mânâsında hâ’nın fethası ve hemze’siz okumuşlardır. Nâfi, Ebû Ca’fer ve İbn ‘Âmir’den naklen İbn Zekvân hâ’nın kesresi ve tâ’nın fethasıyla hemze’siz okumayı tercih etmişlerdir. İbn ‘Âmir’in râvîsi Hişâm’ın her ikisi de hemze’li olmak üzere hâ’nın kesresiyle birlikte tâ’nın hem fethalı hem de zammeli iki vecih ile okuduğu rivâyeti vardır. İbn Kesîr ise hâ’nın fethası ve tâ’nın zammesi ile hemze’siz okumuştur ki bu da “senin için hazırlandım” demektir¹⁰⁰⁰.

Birçok kırâat farklılığının bulunduğu âyetlerden olan “وَآخِي هُرُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا فَأَرْسَلَهُ”¹⁰⁰¹ âyetinde evvela “مَعِي” kelimesinde bulunan yâ’nın okunması ile farklılıklara değinilmiş ve burayı Hafs’ın yâ’nın fethası ile okurken diğer kırâat imamlarının iskân ile okuduğu haber verilmiştir. Daha sonra “رَدَا” kelimesine geçilmiş Nâfi’nin kelimeyi hafif olsun diye “سَوِي” vezninde tenvinli ve hemze’siz okuduğu söylenmiştir. Hemze’nin elif’e ibdâli bundan sonra ortaya çıkmaktadır. Ebû Ca’fer’in hem

⁹⁹⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 314; Dâni, *Teysîr*, 118; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/279; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/405; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/184.

⁹⁹⁹ Yûsuf 12/23.

¹⁰⁰⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 347; Dâni, *Teysîr*, 128; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/448; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/293-294; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/408.

¹⁰⁰¹ Kasas 28/34.

vasıl hem de vakıf halinde “رَدَا” şeklinde elif’li ve tenvinsiz okuduğu belirtilirken diğer kırâat imamlarının hemze’li ve tenvinli olmak üzere dâl’in sükûnu ile okudukları söylenmiştir¹⁰⁰².

Hemzenin yâ’ya kalbedildiği yerlerden olan “لَا يَلَابُ فُرَيْشٍ”¹⁰⁰³ âyetindeki “لَا يَلَابُ” kelimesini İbn ‘Âmir “لِعَلَابِ” örneğinde olduğu gibi lâm’dan sonra kesreli bir hemze ile ve ardından yâ getirilmeden okumuştur. Bu haliyle sülâsî “أَلَفَ” kelimesinin mastarı konumundadır. Zaten “أَلَفَ الرَّجُلُ الْفَا وَالْفَا” şeklinde bir kullanım da vardır. Ebû Ca’fer ise “دِينَارٍ” vezninde sâkin bir yâ ile ve hemze’siz “لِيَلَابِ” şeklinde okumuştur. Diğerleri ise “لِعِلَابِ” vezninde meksûr bir hemze, sonrasında sâkin bir yâ ile okumuşlardır¹⁰⁰⁴.

Mânâ boyutunun da devreye girdiği kırâat farklılıklarından olan ibdâl ile ilgili farklılıklara müellif tarafından eserde yer verilmiş ve genel değerlendirmelerle birlikte kırâat imamlarının farklı yaklaşımları âyetler üzerinden ortaya konulmuştur.

5.10. Vakıf ile İlgili Kırâat Farklılıkları

Sözlükte “durmak”, “durdurmak”, “duraklamak”, “ayağa kalkmak”, “ayakta durmak”,¹⁰⁰⁵ “vazgeçmek”,¹⁰⁰⁶ “okuyucunun bir kelime üzerinde durması”¹⁰⁰⁷ gibi mânâları ihtiva eden “وقف” lafzı, Kur’ân tilâvetinde bir kelimenin, sonrası ile irtibatının kesilmesini

¹⁰⁰² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 494; Dâni, *Teyisîr*, 170; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/440; Dimyâtî, *İthâf*, 342; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/194-195.

¹⁰⁰³ Kureyş 106/1.

¹⁰⁰⁴ Dâni, *Teyisîr*, 225; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 4/691; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/304; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 7/439.

¹⁰⁰⁵ Cevherî, *es-Sıhah*, 4/1440; Ebu’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî İbn Fâris, *Mu’cemü mekâyisi’l-lüğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Dâru’l-Fikr, 1972), 5/286; Ebu’t-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya’küb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu’l-Muhit* (Beyrut, 2003), 1255 ; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi’l-Kur’ân*, 850; İbn Manzûr, *Lisânü’l-arab*, 6/4898.

¹⁰⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 6/4890.

¹⁰⁰⁷ Zemahşerî, *Esâsü’l-belâğa*, 2/364.

ifade etmektedir. Kur'ân tilâvetini geçici bir süre -nefes alıp tekrar okuyuşa devam etmek için- durdurmayı ifade eden “vakf” kavramı, genelde “durmak” ve “durdurmak” anlamındadır.

“Vakf” ile birlikte kullanılan ve vakfin zıddı olan “ibtidâ” ise sözlükte “başlamak” ve “bir şeyi ilk olarak yapmak”¹⁰⁰⁸ anlamlarına gelir. Kur'ân tilâvetinde okumaya ilk başlamaya veya okuma esnasında herhangi bir sebeple ara verilen (vakf) veya bitirilen (kat‘) tilâvete tekrar başlamaya bu isim verilmektedir¹⁰⁰⁹. Kur'ân tilâveti esnasında nefes almak için durmak ve sonrasında okumaya devam etmek şeklinde kısaca tarif edilebilecek vakıf ve ibtidâ, Kur'ân'ın okunması esnasında başlama ve durmayı temsil etmektedir. Bu anlamda Türkçe'deki noktalama işaretlerine tekabül etmektedir. Mânânın doğru ortaya konması ve Kur'ân'ın fonetiğinin yansıtılması bakımından son derece önemli bir ilimdir.

Genel değerlendirmelerin yer aldığı ¹⁰¹⁰“أَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ” ile başlayan âyetin “فَمَا لِهَؤُلَاءِ الْقَوْمِ” kısmında Ebû ‘Amr ve bir rivâyetinde Kisâî, “فَمَا لِ” kelimesinde durduğu zaman lâm üzere değil elif üzere vakfetmişlerdir. “فَمَا لِهَؤُلَاءِ” “فَمَا لِهَذَا” gibi yerlerde ise mushaf hattına ittibaen Ebû ‘Amr ve yine Kisâî'nin bir rivâyetine göre lâm üzere vakfetmişlerdir¹⁰¹⁴. İbn ‘Atıyye âyetin bu kısmıyla alakalı “bazıları ilgili kısmı cümle olarak değerlendirip bu şekilde durmaktan menetmiştir. Halbuki o harf-i cerr olup devamı da mecrûrudur. Bunların hepsi zarurete binaen veya nefesin kesilmesiyle alakalıdır. Şayet bir kimse yukarıdaki zikrettiklerimizde ihtiyari olarak vakfedecek olursa baştan alır” demiştir¹⁰¹⁵. Aynı izahı “وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ

¹⁰⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/232; Cevherî, *es-Sıhah*, 1/154; İbn Fâris, *el-Mu'cemu Mekâyisi'l-Lugâ* 1305; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhît*, 128; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 223.

¹⁰⁰⁹ Mehmet Kara, “Vakf-ı Lâzım ile İlgili Tespit ve Tahliller”, *Kilitbahir* 18 (21 Mart 2021), 5-35.

¹⁰¹⁰ Nisâ 4/78.

¹⁰¹¹ Kehf 18/49.

¹⁰¹² Furkân 25/7.

¹⁰¹³ Me'âric 70/36.

¹⁰¹⁴ Dimiyâtî, *İthâf*, 192; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/159.

¹⁰¹⁵ İbn 'Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 2/150.

ispat da câizdir. Sûrenin devamında gelen “وَالِ”, “وَاقٍ”, “بَاقٍ” gibi kelimelerde de hüküm aynıdır¹⁰²⁵.

Yine mu‘arreb bir kelime olan ve “وَمُودًا فَمَا أَبْقَى” âyetinde geçen “وَمُودًا” kelimesinin okunuşu da farklılık arz etmektedir. Kelimeyi ‘Âsım, Hamza ve Ya‘kûb kabile ismi kabul edip tenvinsiz okumayı tercih ederken, diğerleri ise babasının ismi kabul edip tenvin ile mensûb okumuşlardır. Mensûb olması da mukadder bir “أَهْلَكْنَا” kelimesinden gelir. Aynı zamanda tenvinli okuyanların her biri elif üzere vakfederken tenvinsiz okuyanlar resm-i mushafta yazılsa bile elif’siz vakfetmişlerdir. Bu şekilde yaptıklarına dair yazılı rivâyet mevcuttur¹⁰²⁶. “إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنَّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ”¹⁰²⁷ âyetinde ve diğer yerlerde geçen “يَا أَبَتِ” kelimesinin vakfedilmesinde de birtakım kırâat vecihleri oluşmaktadır. Kelimeyi Ebû Ca‘fer ve İbn ‘Âmir geçtiği her yerde “يَا أَبَتِ” şeklinde tâ’nın fethası ile okumuşlardır. Takdîri “يَا أَبَتَا” şeklindedir. Bu iki kırâat imamı bu kelimedede durduklarında “يَا أَبَتَا” şeklinde sâkin hâ ile durmuşlardır. Vakıf konusunda İbn Kesîr ve Ya‘kûb da bu imamlara katılmıştır. Diğerleri ise -bunlara İbn Kesîr ve Ya‘kûb da dahildir-tâ’nın kesresiyle okumuşlardır. Çünkü kelimenin aslı “يَا أَبَتَا” şeklinde cezimli olduğundan, cezim de harekeleniği zaman kesre ile harekelenir¹⁰²⁸.

¹⁰²⁹“قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ”

âyetindeki farklılıkları lehçelere dayanarak izah eden ve “النَّشْأَةَ” kelimesinde vakıfla ilgili değerlendirmelerde bulunan müellif, Hamza’nın burada iki vecih üzere vakıf yaptığını,

¹⁰²⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 360; Dâni, *Teyisîr*, 133; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/137; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/479-480.

¹⁰²⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 615; Dâni, *Teyisîr*, 205; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/453.

¹⁰²⁷ Yûsuf 12/4.

¹⁰²⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 344; Dâni, *Teyisîr*, 128; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 2/343; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/131-293; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/390.

¹⁰²⁹ Ankebût 29/20.

bunlardan birincisinde kıyasa aykırı olarak hemze'nin harekesini şîn'e vermek suretiyle okuduğunu söylemiştir. İkinci vecih ise şîn'in fethalanması ve hattı dikkate alarak hemze'nin elif'e ibdâl edilmesidir. Bunun benzeri şeylerin Araplardan işitildiği olmuştur¹⁰³⁰. Görüldüğü üzere birincisinde kıyasa dair unsurlarla izahlarda bulunan müellif, ikincisinde Araplardan bu tür kullanımların duyulmasını Hamza'nın okuduğu veche delil olarak getirmiştir¹⁰³¹.

5.11. Vasılla İlgili Kırâat Farklılıkları

Vasılın oldukça fazla cârî olduğu yerlerin başında önceki kelimenin tenvin ile bitip sonraki kelimenin başında hemze-i vasıl bulunması dolayısıyla iki sâkinin bir araya gelmesinden kaynaklı geçiş yapılması gelmektedir. Bu tür yerler farklı vecihlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Örneğin “إِذْ قَالُوا لِيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَىٰ آبِينَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ آبَانَا لَفِي ضَلَالٍ”¹⁰³² ayetleri arasında geçiş yapıldığında kırâat farklılıkları ortaya çıkmaktadır. “مُبِينٌ أَفْتُلُوا” kısmını Ebû ‘Amr, ‘Âsım, Hamza ve Ya‘kûb vasıl esnasında iki sâkinin bir araya gelmesinden dolayı -ki onlar tenvin ve kâf'ın sükûnlarıdır- tenvinin kesresiyle okumuştur. Diğerleri ise tâ'nın zammesine ittibaen nûn'un kesresi ve tenvinin zammesi ile okumayı tercih etmişlerdir. İbn Zekvân'ın zamme ve kesre vecihleri ile okuduğu rivâyeti vardır ki her iki vecih de kandisinden sahîh olarak gelmiştir¹⁰³³.

Tenvinden sonra gelen sâkin harfe geçişin örneklerinden biri de “إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ”¹⁰³⁴ âyetleridir. Âyetler arası vasıl yapılırken Ya‘kûb'dan naklen Ruveys bir rivâyetinde “وَعُيُوبٌ أَدْخُلُوهَا” kısmında tenvinin zammesi ve hâ'nın kesresiyle fâilini zikretmeden (meçhûl) okumuştur. Buna göre buradaki hemze, hemze-i kat'ı olup harekesi tenvine taşınmıştır. Diğerleri ise hâ'nın zammesiyle okumuşlardır. Bunlara göre ise emir fiili

¹⁰³⁰ Muhammed b. Ahmed el-Misrî, *Zübdetü't-tefâsîr*, 275b

¹⁰³¹ Dâni, *Teyisîr*, 173; Dimyâfî, *İthâf*, 345; ‘Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 5/238.

¹⁰³² Yûsuf 12/8-9.

¹⁰³³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 345; Dâni, *Teyisîr*, 127; ‘Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/394.

¹⁰³⁴ Hicr 15/45-45

konumunda olup hemze'si vasıl hemzesidir. Tenvin konusunda imamların usûlleri bağlamında Ebû 'Amr, 'Âsım, Hamza ve Ya'kûb vasıl halinde tenvini kesre ile okurken diğerleri ve bir rivâyetinde İbn Zekvân zamme ile okumuşlardır¹⁰³⁵.

Tenvinden hemze'ye geçişi gösteren yerlerden olan “ أَجْعَلُ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا أَلَمْ يَأْتِي زُرَّيرٌ ”¹⁰³⁶ âyetleri arasında 'Âsım'dan naklen Ebû Bekir, “gelmek” anlamında tenvinin kesresi, vasıl elif'i ve ardından hemze'yi sâkin okumayı tercih ederken, eğer ikinci kelimededen başlayacak olursa hemzeyi vaslı kesrelemek ve sâkin olan hemze'yi yâ'ya ibdâl etmek suretiyle okumuştur. Diğerleri ise vasıl ve vakıf halinde “vermek” anlamında if'âl hemze-i kat' ve bu hemze'nin meddi ile okumuşlardır. Verş ise mezhebi üzere hemze'nin harekesini öncesinde bulunan tenvine nakletmekle okumuştur¹⁰³⁷.

Ebû 'Amr'ın farklı değerlendirmelerinin olduğu yerlerden olan “ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ ”¹⁰³⁸ âyetleri arasında vaslederken iki sâkinin bir araya gelmesinden dolayı aslolan tenvinli ve esreli bir geçişle vasletmektir. Ebû 'Amr ise “ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ” âyetinde çoğu rivâyetlerinde sekte yapmayı tercih etmiş ve böyle yerlerde Arapların vasletmediğini ifade etmiştir. Ona göre bu tür yerlerin vasledilmesi sonradan türemiş bir usüldür. Yine Ebû 'Amr'dan, kurrânın burayı sakin halde okuyup¹⁰³⁸, sadece vasıl halinde tenvin verdikleri dile getirilerek “bana en sevimli gelen, âyet başında olduğu zaman burada sekte yapmaktır” dediği rivayet edilmektedir. Çünkü ona göre âyetin, sonrasında irtibatı yoktur ve mânâsı itibariyle de tamamdır. Birbirinden ayrı oldukları için de âyetlere âyet ismi verilmiştir. Âyetlerin her biri vakıf yeridir ve bundan dolayı dâl harfleri üzerinde sekte yapılır¹⁰³⁹.

¹⁰³⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/301; Dimyâtî, *İthâf*, 285; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/554.

¹⁰³⁶ Kehf 18/95-100

¹⁰³⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 400; Dâni, *Teyisîr*, 146; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/63; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/220.

¹⁰³⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 701; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/164; Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Basît fî tefsîri Kur'âni'l-Mecîd* (Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1430), 24/433.

¹⁰³⁹ İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 5/536. 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 7/461.

Vasıl konusunu vakıftan ayrı ele almak pek mümkün değildir. Çünkü her vasıl yerinde aynı zamanda bir vakıf söz konusu iken tersi de mümkündür. Bu durumun varlığını gösteren örneklerden olan “هُرُونَ أَحْيَىٰ أُشْدُّ بِهٖ أَرْبِي وَأَشْرِكُهُ فِي أَمْرِي”¹⁰⁴⁰ âyetleri arasındaki geçiş vechilerini kırâat imamları farklı değerlendirmişlerdir. Buna göre “أَحْيَىٰ أُشْدُّ” kısmında İbn ‘Âmir ve bir rivâyetinde Ebû Ca‘fer¹⁰⁴¹ vasıl ve kat‘ı da hemze’nin fethasıyla, “وَأَشْرِكُهُ” kelimesini hemze’nin zammesiyle, “أَحْيَىٰ” kısmını ise yâ’nın sükûnuyla okumuşlardır. Buna göre mânâ Hz. Musa’dan haber vermek şeklinde ortaya çıkmaktadır¹⁰⁴². “أُشْدُّ” kelimesinin cezimli olmasının sebebi, şartın cevabı cezimli olduğu gibi talebin cevabının da aynı olmasındandır. “وَأَشْرِكُهُ” ise ona atfedilmiştir Mânâsı “beni onunla güçlendir ve onu bana yardımcı kıl” demektir. Diğerleri ise “أُشْدُّ” kelimesinin hemze’sini vasletmekle okumuşlar ve “أُشْدُّ” kelimesinin zammesi ve “وَأَشْرِكُهُ”nün hemze’sinin fethası ile başlamayı tercih etmişlerdir. Bu sefer de “Allahım! Böyle yapmanı senden istiyorum!” mânâsında Hz. Musa’nın duası şeklinde olmaktadır¹⁰⁴³. Ebû ‘Amr ve İbn Kesîr “أَحْيَىٰ” kısmını fetha ile okurken Nâfi, Kûfe kırâat imamları ve Ya‘kûb sâkin olarak okumuşlardır. İbn Kesîr “وَأَشْرِكُهُ” kısmını hâ’nın işbâ‘ı ve vâv ile sıla yaparak okurken diğerleri zammenin ihtilasıyla okumuşlardır¹⁰⁴⁴.

Emir fiilin yine emir fiil üzerine geldiği yerlerden olan “قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ..”¹⁰⁴⁵ şeklinde başlayan âyette vasılla alakalı şu farklılıklar mevcuttur. Buna göre “قُلْ ادْعُوا اللَّهَ” ve “قُلْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ” kısımlarında ‘Âsım ve Hamza usûllerine göre lâm’ın ve vâv’ın kesresiyle geçiş

¹⁰⁴⁰ Tâhâ 20/30-32

¹⁰⁴¹ Begavî ve Zemahşerî gibi âlimler Ebû Cafer rivâyetine yer vermeyip bu vechi sadece İbn ‘Âmir üzerinden nakletmişlerdir. Bk. Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/261; Zemahşerî, *Keşşaf*, 3/61.

¹⁰⁴² Dâni, *Teyisîr*, 151; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/120; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/320; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/291.

¹⁰⁴³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 418; Dâni, *Teyisîr*, 151; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/323; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/291.

¹⁰⁴⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 418; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/291.

¹⁰⁴⁵ İsrâ 17/110.

yaparken Ya‘kûb sadece lâm’ın kesresi konusunda onlara katılmıştır. Diğer kırâat imamları ise zamme ile okumayı tercih etmişlerdir¹⁰⁴⁶.

Ebû Ca‘fer hurûf-ı mukattaaları sekte-i yesire ile okumayı tercih ederken bunun neticesi olarak devamında gelen hemze’leri de hemze-i kat’ı ile okumuştur¹⁰⁴⁷. Sûre başlarında bulunan hurûf-ı mukattaalardan âyetlere geçiş vecihlerini göstermesi bakımından Bakara sûresinin başındaki “*اَلَمْ اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّوْمُ*”¹⁰⁴⁸ âyetlerini incelemek yerinde olacaktır. Buna göre Ebû Ca‘fer ve bir rivâyetinde Ebû Bekir, “*اَلَمْ*”in mîm’inin sükûnu ve “*اَللّٰهُ*” lafzını ise kat’ı hemzesi ile okuma yoluna gitmiştir¹⁰⁴⁹. “*اَلَمْ*”i vasıl ile okuyan genelin mezhebine mensûb kurrâya göre ise mîm’de bulunan yâ’yı med veya kasr ile okumak ve vasıl esnasında iki sâkinin bir araya gelmesinden dolayı tahfif için mîm’in fethasıyla okumak câizdir¹⁰⁵⁰. Genel yaklaşım bu olmakla birlikte farklı vecihlerin varlığı da söz konusu olabilmektedir. Örneğin Ankebût sûresinin başında yer alan “*اَلَمْ اَحْسِبِ النَّاسَ اَنْ يُّرَكَّبُوْا اَنْ يَقُوْلُوْا اٰمَنَّا*”¹⁰⁵¹ âyetleri arasında Verş’e hâs, mîm’in fethası ve hemze’yi hafzedip harekesini mîm’e nakletmek suretiyle okuduğu bir vecih mevcuttur¹⁰⁵².

Yâ’nın okunuşuyla alakalı bu başlık altında da zikredebileceğimiz “*رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو*”¹⁰⁵³ ve “*وَيَا قَوْمِ اِنِّيْ اٰخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ*”¹⁰⁵⁴ âyetlerinin sonlarında yer alan “*التَّلَاقِ*” ve “*التَّنَادِ*” kelimelerini Nâfi bir rivâyetinde; Ebû Ca‘fer ve Nâfi’nin birinci râvîsi Kâlûn ise vasıl halinde yâ’lı okumuşlardır. İbn Kesîr ve Ya‘kûb

¹⁰⁴⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 389; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/225; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/141.

¹⁰⁴⁷ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/49.

¹⁰⁴⁸ Âl-i İmrân 3/1-2.

¹⁰⁴⁹ Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/320; Dimyâtî, *İthâf*, 170; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/415.

¹⁰⁵⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 200; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 105; Zemahşerî, *Keşşaf*, 1/173; Dimyâtî, *İthâf*, 170; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*,

¹⁰⁵¹ Ankebût 29/1-2.

¹⁰⁵² Dimyâtî, *İthâf*, 344; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/228.

¹⁰⁵³ Mü’min 40/15.

¹⁰⁵⁴ Mü’min 40/32.

her iki kelimeyi, vasıl ve vakıf halinde yâ ile diğer kırâat imamları ise herhalükarda yâ'yı hazfetmek suretiyle okumuşlardır¹⁰⁵⁵.

Görüldüğü üzere birçok farklı değerlendirmenin yer aldığı vasıla ilgili farklılıklar ayrıntılı olarak ele alınmış, gerektiğinde kırâat imamlarının açıklamalarına başvurularak konu izaha çalışılmıştır. Kırâat imamlarının usûllerinin etkin olduğu bu alanda vecihler arasında anlam bakımından farklılıklar varsa onlar da ortaya konulmuştur.

5.12. Hemze-i Vasıla İlgili Kırâat Farklılıkları

Arapçanın aslî harflerinden olan hemze, vasıl hemzesi ve kat' hemzesi olmak üzere iki kısımda ele alınır. Hemze ile başlayan kelimelerin başında yazıda bulunup kendisi ile başlanınca okunan ancak kendinden önce harekeli bir harf gelip de vasledilince okunmayan hemzelere hemze-i vasl denir. Hem yazıda hem de okunuşta bulunan hemzelere hemze-i kat' denir. Aynı zamanda bu hemzeler hem vasıl hem de vakıf halinde değişmeyip sâbit kalmaya devam eder¹⁰⁵⁶. Hemzenin kat' hemzesi veya vasıl hemzesi olarak değerlendirilmesine göre birtakım farklı vecihler ortaya çıkabilmektedir. Hem vasıl hem de hemze-i vaslın konusu olan ¹⁰⁵⁷“قَالُوا يَا لَوِطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ فَأَسْرِبْ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا أَمْرَاتَكَ” âyetinde geçen “فَأَسْرِبْ” kelimesinde kırâat farklılıklarına değinen müellif, kelimeyi Nâfi, Ebû Ca'fer ve İbn Kesîr'in “سَرَى” kökünden ele aldıklarını ve elif'in vasılıyla okuduklarını haber vermektedir. Diğerlerinin ise “أَسْرَى” kökünden ele alıp hemze-i kat' ile okuduklarını ifade ettikten sonra her iki kırâatin de aynı mânâda olduğunu belirtir ki o da “gece yürüyüşü” anlamındadır¹⁰⁵⁸. Kelimenin diğer varyantlarının geçtiği “أَنْ أَسْرِبْ-فَأَسْرِبْ” gibi yerlerde aynı kuralın işlediği, Medîneli iki kırâat imamıyla İbn Kesîr'in geçiş yaparken iki sâkinin bir araya gelmesinden dolayı vasıl hemzesi ve nûn'un kesresiyle geçiş yaptıkları görülmektedir.

¹⁰⁵⁵ Dâni, *Teysîr*, 192; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/366; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 6/104-105.

¹⁰⁵⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, 250-251.

¹⁰⁵⁷ Hûd 11/81.

¹⁰⁵⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 338; Dâni, *Teysîr*, 125; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/417-418; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/290; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/364.

¹⁰⁵⁹ Hûd 11/81; Hier 15/65; Duhân 44/23; Tâhâ 20/77; Şu'arâ 26/52.

Yine bu imamlar bu kelimedeki başlarken hemze'nin kesresiyle başlamayı, diğerleri ise hepsinde kat' hemzesi ile ve fethalı okumayı tercih etmişlerdir¹⁰⁶⁰.

Sadece hemze'nin değil aynı zamanda elif-lâm takısının farklı değerlendirildiği yerlerden olan “سَلَامٌ عَلَىٰ آلِ يَاسِينَ”¹⁰⁶¹ âyetindeki “إِلِ يَاسِينَ” kelimesini Nâfi, İbn ‘Âmir ve Ya‘kûb “إِلِ يَعْثُوبٍ” der gibi hemze’yi fethalı ve medli, lâm’ı da yâ’dan ayırarak kesre vermek suretiyle “إِلِ يَاسِينَ” şeklinde okumuşlardır. Zaten bütün mushaflarda bu şekilde yazılmıştır. Mânâsı “bu peygamberin âline selam verdi” olarak değerlendirilmiştir. Bu kırâate göre kelime iki kelimedeki olduğundan vakıf esnasında bu iki kelimenin ayrılması câiz olmaktadır. Buradaki muradın Hz. Muhammed’in âli (s.a.v.) olduğu söylenmişse de Begavî bu görüşü uzak bulmuş ve daha önce zikrinin geçmediğini ifade etmiştir¹⁰⁶². Beyzâvî ise bu görüşün zikredilen diğer kıssaların dizilişine münasip olmadığını, çünkü diğer kıssalarda Hz. Musa ile Hz. Hârûn ve Hz. Nûh gibi peygamberlerin kendisine selam verildiğini, burada âlini ifade etmenin uygun olmayacağını söylemiştir¹⁰⁶³. Diğerleri ise hem vasıl hem de vakıf halinde hemze'nin kasr ile kesresi, lâm'ın sükûnu ve bir kelime halinde yâ'ya bağlamak suretiyle “إِلِ يَاسِينَ” şeklinde okumuşlardır. Yazı bakımından ayrı yazılsa da bu son kırâate göre kelimeyi kesmek ve tek bir kelime olduğu için lâm üzerinde vakıf yapmak ittifaqla câiz olmaz. Bunların kırâatine göre kelime yazı bakımından ayrı olurken telaffuz bakımından birleşik olmaktadır. O zaman burada vakıf esnasında resm-i mushafa ittiba etmek icmâ ile câiz olmaz. Bunun benzeri bir kelime kırâat açısından mevcut değildir. O zaman bu kırâatin mânâsı “selam bu nebînin, burada adı yazan kimsenin, onun veya onun dininden olan âlinin üzerine olsun” demektir. Bu birçok kimse üzerine selamı cemetme işini “لِلْمُهَلَّبِ وَقَوْمِهِ الْمُهَلَّبُونَ” kullanımına dayanarak yapmışlardır¹⁰⁶⁴. Bu kelimedeki ihtilaf edildiği gibi “إِلِ يَاسِينَ” isminde de

¹⁰⁶⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 338; Dâni, *Teysîr*, 125; Dimyâtî, *İthâf*, 388; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/364-560, 4/311, 5/63, 6/249.

¹⁰⁶¹ Sâffât 37/130.

¹⁰⁶² Dâni, *Teysîr*, 187; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/677; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/360; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 5/545.

¹⁰⁶³ Nâsrüddin el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. M. Abdurrahman el-Maraşlı (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997), 5/26; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 5/544.

¹⁰⁶⁴ Dâni, *Teysîr*, 187; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/677; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/360; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 5/545.

ihtilaf edilmiştir. “وَإِنَّ الْيَأْسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ”¹⁰⁶⁵ âyetinde geçen kelimeyi İbn ‘Âmir’den naklen İbn Zekvân bir rivâyetinde vasıl hemzesi ile okurken diğer kırâat imamları kat‘ hemzesi’yle ve kesreli okumayı tercih etmişlerdir¹⁰⁶⁶.

Hazifle ilgili konular arasında zikredebileceğimiz ve “وَلَدَ اللَّهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ أَصْطَفَى الْبَنَاتِ”¹⁰⁶⁷ âyetleri arasında “لَكَاذِبُونَ أَصْطَفَى” kısmında yer alan hemze’yi Ebû Ca‘fer, cümleyi haber cümlesi kabul ederek hemze-i vaslın hazfiyle okumuş, başlarken de istifham hemzesi’ni hafzederek hemze’nin kesresiyle başlamayı tercih etmiştir. Diğerleri ise vasıl halinde öncesiyle irtibatını keserek kat‘ hemzesi’yle ve onun da fethasıyla okumuşlardır¹⁰⁶⁸. Çünkü buradaki hemze vasıl hemzesi’nin önüne gelen istifham hemzesi’dir. İstifham hemzesi’nin varlığında vasıl hemzesi’ne ihtiyaç duyulmayarak vasıl hemzesi hafzedilmiştir. Neticede istifham hemzesi de fethalı kalmıştır¹⁰⁶⁹.

“بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بَلِ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا بَلِ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ”¹⁰⁷⁰ âyetinin “بَلِ ادَّارَكَ” kısmını Ebû Ca‘fer, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr ve Ya‘kûb fethalı bir kat‘ hemzesi’yle, sonrasında elif olmayan dâl’in sükûnuyla “ادَّارَكَ” şeklinde okumuştur. Bu haliyle, “âhiretin ne zaman meydana geleceğine dair onların ilimleri nihâyete erip tekâmül etti mi?” anlamındadır. Buna göre soru, istifham-ı inkârî olup azarlama içindir. Diğerleri ise hemze-i vasıl ile ve fethalı bir dâl’in şeddesi ve sonrasında bir elif getirmek suretiyle okumuştur. Kelimenin aslı “تَدَارَكَ” olup dâl harfi tâ’ya idğâm edilmiştir. Mânâsı ise “âhiretin meydana gelmesi ile ilgili onların bilgileri peşpeşe geldi ve toplandı, ancak onlar onun hakkında yine de bir bilgi edinememişlerdir ve onlar cahillerdir” demektir¹⁰⁷¹. Yine fiilin başında bulunan hemze’nin

¹⁰⁶⁵ Sâffât 37/123.

¹⁰⁶⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 548; Dâni, *Teysîr*, 187; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/359-360; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/541.

¹⁰⁶⁷ Sâffât 37/152-153.

¹⁰⁶⁸ Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/680; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/360; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/551.

¹⁰⁶⁹ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/551.

¹⁰⁷⁰ Neml 27/66.

¹⁰⁷¹ Dâni, *Teysîr*, 168; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/411; Dimyâtî, *İthâf*, 344; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/256.

farklı değerlendirildiği yerlerden olan “قَالُوا أَنْتُمْ لَكُمْ وَاتَّبَعَكَ الْأَزْدِيُّونَ”¹⁰⁷² âyetinde Şeyh Ya‘kûb “وَاتَّبَعَكَ” kelimesini cemi olmak üzere kat‘ hemzesi, tâ’nın sükûnu, ayn’ın zammesi ve öncesinde bir elif bulunmak suretiyle “اتَّبَاعُكَ” şeklinde okurken diğer kırâat imamları ise hemze-i vasıl, fethalı ve şeddeli bir tâ ve ayn’ın fethası ve elif’siz okumayı tercih etmişlerdir¹⁰⁷³.

Lafzatullahın başındaki hemze’nin vasıl hemzesi olarak düşünülüp hazfinin gündeme geldiği yerlerden olan “سَيَقُولُونَ لِلَّهِ”¹⁰⁷⁴ âyetlerinin son ikisinde kırâat imamları ihtilaf etmişlerdir. Buna göre Ebû ‘Amr ve Ya‘kûb lafzatullahın başındaki lâm’dan önce gelen elif’leri ispat ile okumuş ve söylenen bir söze cevap olarak geldiğinden ta‘zîm için sondaki hâ’yı raf’ etmişlerdir. Çünkü “مَنْ رَبُّ هَذَا” diye soran birine “فُلَانٌ” şeklinde cevap verilir. Dolayısıyla burada talil için bir lâm’a ihtiyaç yoktur. İsmi geçen kırâat imamları bundan dolayı lâm’sız okumuşlardır. Basra mushaflarında da zaten bu şekilde yazılmıştır. Diğer kırâat imamları ise her ikisini de elif’siz okuyup sondaki hâ’yı kesrelemişlerdir. Hicaz, Şâm ve Irak mushaflarında da bu şekilde yazılmıştır. Cevabı adeta şöyle düşünmüşlerdir: “مَنْ فُلَانٌ” diyen birisine “فُلَانٌ” demek gibidir. Aslında bunun açılımı “أَنَا فُلَانٌ وَهُوَ مَوْلَايَ” demektir. Bunlardan önceki âyette geçen “سَيَقُولُونَ لِلَّهِ”¹⁰⁷⁵ kelimesinin “سَيَقُولُونَ لِلَّهِ” şeklinde olmasında ise ihtilaf etmemişlerdir. Çünkü onun öncesi “فُلٌ لِمَنْ الْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ” şeklinde geldiği için cevap da sorunun lafzında olduğu gibi lâm ile gelmiştir. Diğer ikisinde ise böyle bir şey söz konusu değildir¹⁰⁷⁶.

Lafzî bir ihtilaf gibi görünen hemze-i vasılın farklı değerlendirilmesi sonucu farklı anlamların ortaya çıktığı da olmuş ve müellif bunları gerek cümle takdirleri gerekse başka

¹⁰⁷² Şu‘arâ 26/111.

¹⁰⁷³ Begavî, *Me‘âlimü’l-tenzîl*, 3/365; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/80.

¹⁰⁷⁴ Mümünûn 23/87-89.

¹⁰⁷⁵ Mü’minûn 23/85.

¹⁰⁷⁶ Dâni, *Teyisîr*, 160; Begavî, *Me‘âlimü’l-tenzîl*, 3/254-255; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/329; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/489.

delillerle kırâatler açısından ele almıştır. Çünkü hemzenin farklı değerlendirilip hazfinin gündeme gelmesi fiillerde bâbının değişmesine sebep olurken, isimler de ise başka birtakım değişikliklere yol açmaktadır. Bu alanda da mushaf hattının belli oranda etkili olduğu görülür.

5.13. Sekte ve Hâ-i Sekt ile İlgili Kırâat Farklılıkları

Sekte lugatta, “susmak, konuşmamak, sözü kesmek”¹⁰⁷⁷ anlamlarına gelmektedir. Nefesi kesmeden sesi bir müddet kesme anlamına gelen sekte¹⁰⁷⁸ İbnü'l-Cezerî'ye göre ise; “sesi nefes almaksızın vakıf zamanından daha kısa bir müddet kısmaktan ibarettir”¹⁰⁷⁹. ‘Âsım kırâatinin Hafs rivâyetinde sadece dört yerde¹⁰⁸⁰ sekte mevcut iken diğer kırâatlerde daha fazla ve farklı yerlerde sekte mevcuttur¹⁰⁸¹. Örneğin kırâat imamlarından Ebû Ca'fer sûre başlarında bulunan hurûf-ı mukattaaları sekte ile okumuştur. Bu durumda idğâm edilen harfin izhar edilmesi ve tahfifli okunması gerekmektedir. Kırâat imamlarından Hafs, Hamza, Ebû Ca'fer ve İdris'in (ö. 292/904) sekte yaptıkları rivâyet edilmiştir¹⁰⁸².

Genel değerlendirmelerin yer aldığı “قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ مَنِ آمَنَ تَبِعُونَهَا”¹⁰⁸³ âyetinin “مَنِ آمَنَ” kısmında Hamza, önce gelen kelimenin sonu sâkin olup sonraki kelime hemze ile başladığı her yerde sekte ile okumuştur. Vakfettiği zamanların dışında teshîl ile sekte yaptığı da kendisinden gelen diğer bir rivâyettir¹⁰⁸⁴. Yine Hamza “إِنَّ اللَّهَ كَانَ”

¹⁰⁷⁷ İsfehânî, *el-Müfredât*, 236; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/43.

¹⁰⁷⁸ Muhammed Sâlim Muhaysın, *el-Mühezzeb fi'l-kırâati'l-'aşr ve tevcihihâ min tariki Tayyibeti'n-neşr* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, 1997), 1/43.

¹⁰⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/240.

¹⁰⁸⁰ Hafs'ın buraları sektesiz okuduğu rivâyeti de mevcuttur.

¹⁰⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/425-426.

¹⁰⁸² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/240; Palûvî, *Zübde*, 6.

¹⁰⁸³ Âl-i İmrân 3/99.

¹⁰⁸⁴ Dimiyâtî, *İthâf*, 178; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/497.

”عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا“¹⁰⁸⁵ âyetinde geçen ”شَيْءٌ“ kelimesi ve ”شَيْءٌ“, ”فِي شَيْءٍ“, ”شَيْئًا“ gibi yerlerin hepsinde sekte ile okumayı tercih etmiştir¹⁰⁸⁶.

Şeyh Yâkub ”مَا أَعْنَىٰ عَنِّي مَالِيَّةٌ هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَّةٌ“¹⁰⁸⁷ âyetlerinde olduğu gibi ha-i sekt ile biten yerleri vasıl halinde hâ'nın hazfiyle okumayı tercih ederken vakıf halinde hâ ile okumuştur. Hamza sadece ”سُلْطَانِيَّةٌ“ ve ”مَالِيَّةٌ“ kelimelerinde kendisine muvâfakat etmiştir. Diğer kırâat imamları ise resm-i mushafa ittibaen hâ ile okumayı tercih etmişlerdir¹⁰⁸⁸. Yine ”فِيمَ“¹⁰⁸⁹ âyetinde ”فَلَمَ“ kelimesinin aslının ”لِمَا“ olduğu, ”فِيمَ“ ve ”فِيمَ“ kelimelerinde olduğu gibi haber için gelen ile soru için olan ”مَا“ların birbirinden ayrılması maksadıyla elif'in hazfedildiği izah edildikten sonra, Bezzî ve Ya'kûb'un bir rivâyetlerinde bu kelimelerde vakfettiği ve vakfettiği zaman da hâ-i sekt'le durduğu rivâyet edilmiştir. Bu imamlar, ”لِمَ“, ”فِيمَ“, ”بِمَ“, ”عَمَّ“, ”بِمَ“ kelimelerinde de Kur'ân'da geçtiği her yerde aynı tutumu sergilemişlerdir¹⁰⁹⁰.

Yine hâ'nın farklı değerlendirildiği yerlerden olan ”أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبُهْدِيهِمْ أَفْتَدِهَ قُلْ لَا“¹⁰⁸⁵ âyetindeki ”أَفْتَدِهَ“ kelimesini Hamza, Kisâi, Ya'kûb ve Halef vasıl halinde hâ'ya ihtiyaç duymaksızın hâ'nın hazfiyle okumuşlardır. İbn 'Âmir'den naklen İbn Zekvân ise hâ'nın kesresinin işbâ'ı ile okurken, vasıl halinde yâ ile sıla yapmayı tercih etmiştir. Hişâm ise kelimenin aslına benzeterek vasıl halinde sıla yapmaksızın hâ'nın kesresini ihtilas ile okumuştur. Diğer kırâat imamlarının ise mushaflarda var olduğu için her iki halde de hâ ile, vasıl halinde ise hâ'nın sükûnuyla geçiş yaptıkları da rivayet edilmiştir.

¹⁰⁸⁵ Nisâ 4/33.

¹⁰⁸⁶ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/421.

¹⁰⁸⁷ Hâkka 69/27-28.

¹⁰⁸⁸ Dâni, *Teyisîr*, 214; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/142; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 7/148.

¹⁰⁸⁹ Bakara 2/91.

¹⁰⁹⁰ Dâni, *Teyisîr*, 254; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/152.

Çünkü buradaki hâ sekte için vardır¹⁰⁹¹. Yine aynı kırâat imamları “يَسْتَسْنِي”¹⁰⁹² kelimesini vasıl halinde hâ’sız okumuşlardır. Hâ’yı düşürenler onu zâid bir sıla saymış ve aslının “يَسْتَسْنِي” olduğunu, yâ’nın cezimden dolayı hafzedildiğini, vakıf halinde gelen hâ’nın bu yâ’dan ibdâl edildiğini söylemişlerdir. Hâ’yı hafzetmeyenler ise onu lâme’l-fiil yerinde kelimenin aslından saymışlardır¹⁰⁹³.

Mânâya etkisinin sınırlı olduğu farklılıklardan olan sekte ve hâ-i sekt ile ilgili farklılıklara müellif eserinde mutlaka değinmiş, gerekçelerini ortaya koymuş ve vasıl ve vakıf halinde meydana gelen farklılıklarda imamların yaklaşımlarını açıklamıştır.

5.14. Eda Farklılıkları

Tefsirlerin temel fonksiyonu âyeti anlam yönünden izah etmek olarak açıklanabilir. Ancak yeri geldikçe mânâya etkisi olsun veya olmasın lafız yönünden izahlara da tefsirlerde rastlamak mümkündür. Özellikle müfessirin dil ve kırâat alanlarında mahir olması bu tür izahlara eserinde fazlaca yer vermesine neden olmaktadır. İlk dönem tefsirlerde dilsel izahların, son dönem tefsirlerde ise kırâate yönelik izahların daha fazla yer aldığı söylenebilir. Aslında telaffuza dair bilgiler kırâat kitaplarının konusudur. Ancak bu eser kırâat ağırlıklı bir tefsir olduğundan bu vecihleri vermiştir. Gerek telaffuzda gerekse mânâda herhangi bir farklılığa sebep olmayan farklılıkların eda farklılığı olarak değerlendirilmesi mümkündür. Çünkü bunlar, sadece ses bakımından birtakım farklılıklara yol açmakta, onun dışında herhangi bir etkisi söz konusu olmamaktadır.

Med mertebeleri ve kırâat imamlarının özellikle bir elif miktarını aşan medlerle ilgili tutumları başlı başına bir konudur. Bu alanla alakalı müstakil eserler de kaleme alınmıştır¹⁰⁹⁴.

¹⁰⁹¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 262; Dâni, *Teysîr*, 105; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/43; Dimyâtî, *İthâf*, 213; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/433-432.

¹⁰⁹² Bakara 2/259.

¹⁰⁹³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 189; Dâni, *Teysîr*, 82; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/278; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/372-373.

¹⁰⁹⁴ Med mertebeleri için bk. Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Yusuf Efendizade, *Risaletü’l-meddât*, thk. İbrahim Muhammed Cürmi (Dar Ammar, 2000).

Medlerin bir elif'ten beş elif miktarına kadar uzatılabilmesi ve bunun kırâat imamları arasında farklı tercihlere konu edilmesi kırâat kitaplarının en uzun mevzuları arasındadır. Kırâat imamlarından Hamza özellikle bazı kelimelerde işbâ'ya ulaşmayan miktarda medli okumayı tercih etmiştir. Bakara sûresi "ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ ۚ فِيهِ ۙ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ" ¹⁰⁹⁵ âyetinde geçen "لَا رَيْبَ" ¹⁰⁹⁷ "لَا مَرَدَّ لَهُ" ¹⁰⁹⁶ "لَا شَيْءَ فِيهَا" ¹⁰⁹⁶ kelimesi bu şekilde okunan kelimeler arasındadır. Yine "لَا حَرَمَ" ¹⁰⁹⁸ "لَا حَيْرَ" ¹⁰⁹⁹ "لَا ضَرَّ" ¹¹⁰⁰ kelimeleri de böyledir ¹¹⁰¹.

Müellif "وَمَا" ¹¹⁰² "وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ ۚ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ" kısmında meydana gelen medd-i munfasılı izah ederken kırâat imamlarının muttasıl ve munfasıl medlerle ilgili genel tutumu hakkında özet bilgiler vermiştir. Buna göre İbn Kesîr Ebû Ca'fer bütün medd-i munfasılları kasr ile okurken Kâlûn, Verş, Ebû 'Amr, Ya'kûb, Hişâm ve Hafs'ın da kasr ile okuduğu rivâyetleri mevcuttur. Diğerleri ise daha fazla uzatmışlardır. Muttasıl medde gelince bütün kurrâ bir elif'ten fazla uzatılması noktasında ittifak etmişlerdir ¹¹⁰³. Her iki meddi de bir elif'ten fazla uzatanların uzatma ölçüleri ise kendi içinde derecelenmektedir. Buna göre en çok uzatanlar; Verş ve Hamza, sonra 'Âsım, sonra İbn 'Âmir, Kisâî, Halef, sonra Kâlûn ve Ebû 'Amr'ın râvîsi Dûrî ve Ya'kûb, en az uzatanlar ise İbn Kesîr ve Ebû Ca'fer'dir. Müellifimiz bu açıklamayı yaptıktan sonra bunların tespit edilmesinin oldukça zor olduğunu ifade etmekte ardından medd-i muttasıl ve medd-i munfasılı örneklerle açıklamaktadır ¹¹⁰⁴.

¹⁰⁹⁵ Bakara 2/2.

¹⁰⁹⁶ Bakara 2/71.

¹⁰⁹⁷ Ra'd 11.

¹⁰⁹⁸ Hûd 22.

¹⁰⁹⁹ Nisâ 22.

¹¹⁰⁰ Şu'arâ 26/50.

¹¹⁰¹ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/49.

¹¹⁰² Bakara 2/4.

¹¹⁰³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 132; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/16; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/52.

¹¹⁰⁴ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/52.

5.15. Değerlendirme

Fonetik farklılıklar başlığı altında bir bölüm olarak ele aldığımız farklılıklara müellif de eserinde oldukça fazla yer verdiği için biz de bölümü ayrıntılarıyla ele almaya çalıştık. Bölüm başlığı altında da değindiğimiz üzere lehçeye dayalı olan bu farklılıklar, kural dahilinde her yerde aynı şekilde telaffuz edilmektedir. Yani bir kırâat imamı hangi lehçeye göre okumuşsa diğer yerlerde de genellikle aynı lehçeye göre okumuştur.

Mânâya etkileri oldukça sınırlı olan fonetik farklılıklar tefsirlerin yazılış amaçları doğrultusunda bazı tefsirlerde yer almamıştır. Ancak Kur'ân'ın telaffuzuna ayrı bir önem veren *Fethu'r-rahmân*'da bu farklılıklar mutlaka yer almış, bunlar hakkında doyurucu bilgiler verilmiş, kırâat imamlarının ihtilafları değerlendirilmiş ve gerektiğinde vecihlerin sıhhatini ortaya koymak için başka delillere başvurulmuştur. Genellikle belli kurallar dahilinde ilerleyen bu farklılıklarda her ne kadar ilk geçtiği yere atıf yapılsa da her seferinde farklılığa değinilmesi eseri oldukça uzatmıştır. Bazen de kırâat imamları arasındaki lehçeye dair ayrıntıları izah etme çabası esere bir tefsirden çok bir kırâat kitabı görünümü vermiştir. Birtakım fonetik farklılıkların mânâya etkilerinin sınırlı olduğu düşünülse de hemzelerin durumu, idğam ve vasılla ilgili farklılıklar vb. yerlerde anlama etkilerinin olduğu görülmüş ve bunlar müellif tarafından değerlendirilmiştir.

ALTINCI BÖLÜM

KIRÂATLERİN TEVCİHİ VE TERCİHİ

Bir müfessirin kırâatlere yaklaşımı ele alınırken dikkat edilmesi gereken en önemli husus onun kırâatleri tevcihidir. Bu alan kırâatler açısından vazgeçilmezdir. Çünkü kırâat farklılıklarının değerlendirilmesinde tercih edilen kırâatin hangi delile ve gerekçeye dayandırıldığı önem arz etmektedir. Böylece o kırâatin kırâatler içerisindeki değeri daha iyi anlaşılabilir olacaktır.

Kırâat alanında uzman olan âlimlerin kırâatleri belli kriterlere göre değerlendirdikten sonra, kendi görüşlerine uyan, sahîh buldukları ve telaffuz bakımından güzel gördükleri birtakım kırâatlerin arasından tercihte buldukları malumdur. Erken veya geç dönemde yazılan birçok tefsirde bu tür tercihlere rastlamak mümkündür. Nitekim kırâat tercihleri bakımından tenkide tâbi tutulan Taberî'nin tefsirinde bunu görebildiğimiz gibi kırâatlerin yerleşmesinden asırlar sonra gelen Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* isimli tefsirinde de buna rastlamak mümkündür. Öyle ki geç bir dönemde olmasına rağmen İbnü'l-Cezerî'nin tercihleri de kırâat alanında önemli yer tutmaktadır.

6.1. Kırâatlerin Tevcihi

Kırâate dair eserlerde râvînin kırâat vecihlerini gerekçelendirmede sıklıkla başvurulan temel kavramlardan biri olan tevcih, lugatta “(birinin) yüzünü çevirmek; yöneltmek, yollamak; yüzünü, dikkatini, isteğini, talebini, sualini yörendirme ve çevirme” anlamlarına gelmektedir¹¹⁰⁵. İstilahta ise “sözü hasmın kelamına aykırı olarak ifade etmeye veya bir sözü iki muhtemel anlama gelecek şekilde söylemeye” denilmektedir¹¹⁰⁶. Bu anlamda kullanılan diğer bir ifade ise hüccet kavramıdır. Sözlükte “delil” ve “burhan” anlamına gelen¹¹⁰⁷ hüccetin terim anlamı şöyledir: “Kırâat farklılıklarında var olan vecihleri

¹¹⁰⁵ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 13/60.

¹¹⁰⁶ İbn Fâris, *Mu'cem*, 6/88. Diğer kullanımlar için bk. Abdü'l-'Ali el-Mes'ûl, *Mu'cemü mustalahâti 'ilmi'l-kirâ'ati'l-Kur'âniyye ve mâ yete'alleku bihî* (Kahire: Dâru's-Selâm, 2007), 156-157.

¹¹⁰⁷ İbn Fâris, *Mu'cem*, 2/30; Cevherî, *es-Sihah*, 1/304; İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, 3/3-4.

dil ve i'râb yönünden ele alarak bu farklılıkların birbirlerine göre tercihe sebep olan illet ve hüccetlerini inceleyen bir ilim dalı"dır¹¹⁰⁸.

Mânâ değişikliğine sebep olsun ya da olmasın her âyetle ilgili kırâat farklılıklarına mutlaka değinen müellif, o kırâatleri sadece aktarmakla yetinmemiş, gerekçesini de vermeye çalışmıştır. Ancak bazı yerlerde sadece kırâat farklılıklarını verip geçtiği de olmuştur. Çünkü aynı gerekçeleri her defasında tekrar etme ihtiyacı duymamış ve böylece eserin hacminin daha da büyümesinin önüne geçmiştir. Müellifin gerekçelendirme yöntemlerine bakıldığında onun kırâatleri, senedin sıhhati başta olmak üzere diğer âyetlere, hadislere, lehçelere, mushaf hattına, nahiv kurallarına, kelime köklerine dayandığı görülmektedir. Ayrıca kırâatleri selefın, dilcilerin, kırâatçilerin ve müfessirlerin tercihleriyle gerekçelendirdiği de olmuştur. Bu başlık altında bu hususlar örnekleriyle izah edilecektir.

6.1.1. Senedin Sıhhatiyle İstişâd

Kırâatlerin birinci dayanağı hiç şüphesiz senettir. Senedi sahîh olmayan bir kırâat, sıhhat şartlarının ilkinin taşımadığı için şâz kabul edilmiş ve kırâat imamları tarafından reddedilmiştir¹¹⁰⁹. Senedin tek gerekçe olarak sunulduğu ve hemze'lerin aynı kelimedede bulunup ikisinin de fethalı olarak geldiği yerlerden olan Bakara sûresindeki “إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ”¹¹¹⁰ ayetinde geçen “ءَأَنْذَرْتَهُمْ” kelimesini Ebû ‘Amr, İbn Kesîr, Ebû Ca‘fer, Nâfi'nin râvîsi Kâlûn, Ya'kûb'un râvîsi Ruveys birinci hemze'yi tahkîk ile okurken, ikincisini hemze ile elif arası teshîl ile okumuşlardır. Ebû ‘Amr, Kâlûn, Ebû Ca‘fer iki hemze'nin arasını elif ile ayırmışlardır. Verş ise ikinci hemze'yi hâlis bir elif'e çevirerek okumuştur. Yine Verş'in beyne beyne şeklinde teshîl ile okuduğu da rivâyet edilmiştir.

¹¹⁰⁸ Abdulfettah İsmail Şelebî, “el-İhticâc li'l-Kırâât: Bevâisuhû ve Tetavvuruhû ve Usûluhû ve Simâruh”, *Mecelletü'l-Bahsi'l-İlmî ve't-Türâsi'l-İslâmî* 6 (ts.), 71-107, 87-88; Nasr b. Ali b. Muhammed b. Ebû Abdullah İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah fî vucûhi'l-kırâât ve 'ilelihâ*, thk. Ömer Hamdân Kübeysî (Cidde, 1993), 1/19.

¹¹⁰⁹ Ebû Şâme el-Makdisî, *Mürşidü'l-vecîz*, 238; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 94; Ayrıca farklı yaklaşımlar için bk. Mehmet Dağ, “Kırâat İliminde Şâzz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair -”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/2 (01 Ekim 2007), 57-110; Harun Öğmüş, “Kur'an'ın Sıhhati Bağlamında Kırâat Farklılıklarının Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (05 Mart 2014).

¹¹¹⁰ Bakara 2/6.

Kûfeli imamlarla birlikte İbn Zekvân ve Ravh bütün Kur'ân-ı Kerîm'deki bütün hemze'lerin arasını ayırmadan tahkîk ile okumuşlardır. İçlerinden Hişâm'ın iki hemze'nin arasını ayırarak tahkîk ile okuduğu da mervîdir. Yine onun Verş'in vecihlerinden biri olan ikincisini hâlis elif'e çevirerek okuduğu rivâyeti de mevcuttur. Bu hususta Verş'in iki sâkini bir araya toplaması dolayısıyla lahn yaptığı iddia edilmiştir. Ancak müfessir Kevâşî bu kırâatin tevcihini yaparken, iki sâkinin bir araya gelmesinin câiz olduğunu ifade sadedinde özetle şöyle demiştir: “Eğer nakli sahîhse iki sâkinin bir araya toplanması câizdir. Burada da nakil sahîhtir. Hangi hareke ile olursa olsun iki hemze bir kelimedede peşpeşe gelir ve ikincisi sâkin birincisi de harekeli olursa bütün kurrâ birincisinin tahkik, ikincisinin ise teshîl ile okunmasında icmâ etmişlerdir. Nitekim “أَدَمَ”، “أَوْتِيَ” ve “بِمَا نَ” örneklerinde olduğu gibi hemze, mâkabli zammeli olduğu zaman vâv'a, fethalı olduğu zaman elif'e, kesreli olduğu zaman ise yâ'ya dönüşür”¹¹¹¹. Görüldüğü üzere Kevâşî'den naklen müellif, iki sâkinin bir arada toplanması noktasında başka hiçbir gerekçeye ihtiyaç duymadan senedin sahîh olmasını kırâatin makbûl olması için yeterli görmektedir. Dolayısıyla naklin sahîh olmasının kırâatin kabulü noktasında tercihi değil tespiti bir hüccet olduğu görülmektedir¹¹¹². Birtakım tercihi delillerden bahsedilmiş olsa da kırâatin kabul edilmesinin asıl sebebi senedinin sahîh olmasıdır.

Kırâat açısından farklı değerlendirmelerin fazla olduğu alanlardan biri de hazif ile ilgili farklılıklardır. Çünkü kırâat âlimlerinin usûl ve mezhepleri gereği farklı gerekçelerle hazifler meydana gelebilmektedir. Kırâate yönelik farklı yaklaşımları ortaya koyan bu alanla alakalı kırâat farklılıkları müellif tarafından ele alınmış ve bunların tahlilleri detaylı bir şekilde yapılmıştır. Örneğin “قَالَ أَبَشَّرْتُمُونِي عَلَى أَنْ مَسَّنِيَ الْكِبْرُ فِيمَ ثَبَشَّرْتُمْ”¹¹¹³ âyetinde geçen “ثَبَشَّرْتُمْ” kelimesini Nâfi, nûn'un kesresi ve tahfifiyle okumuştur. Nâfi'nin kırâatine baktığımızda; mütekellim nûn'u hafzedilmiş, raf' alâmeti olan nûn kesrelenmiş ve bu kesre burdaki yâ'ya delalet ettiği için yâ hafzedilmiştir. İbn 'Atıyye'nin haber verdiği göre Ebû Hâtim, Nâfi'nin bu kırâatinde yanlış yaptığını, eğer şiiirleri dikkate alsaydı bu hataya düşmeyeceğini

¹¹¹¹ En-Nehhâs, *Î'râbü'l-Kur'ân*, 1/134; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 134; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 65; Dâni, *Teyisr*, 80; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/17; Dimyâtî, *İthâf*, 128; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/55.

¹¹¹² Tercihî ve tesbîti hüccet ayrımı için bk. Mehmet Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İSAM Yayınları, 2011), 382-383.

¹¹¹³ Hier 15/54.

söylemiştir¹¹¹⁴. Kevâşî ise bu kırâatin naklinin sahîh hatta tevatür seviyesine ulaştığını, eleştirenlerin tenkitlerinin bundan dolayı dikkate alınmayacağını söylemiş ve bu kırâatin aslî bir kırâat olduğuna dair delillerin olduğunu ifade etmiştir¹¹¹⁵. İbn Kesîr ise şeddeli nûn'un kesresiyle okuyup kelimenin aslını “نُبَشِّرُونِي” olarak değerlendirmiş, cemi nûn'u izâfet nûn'una idğâm edilmiş ve yukarıda belirtilen gerekçelerle de yâ hafzedilmiştir. Diğer kırâat imamları ise raf' alameti olan şeddesiz bir nûn ile okumayı tercih etmişlerdir¹¹¹⁶. Burada da müellifin başka gerekçelerle birlikte naklin sahîh olmasını kırâatin kabûlü için delil olarak getirdiği görülmektedir.

6.1.2. Âyetlerle İstîşâd

Âyetler arasında bir tutarlılığın ve bütünlüğün olması dolayısıyla Kur'ân'da herhangi bir yerde geçen kelimenin, geçtiği diğer yerlerde de aynı şekilde okunması gerektiği düşüncesiyle âyetler kırâat yönünden birbirlerine delil olmuşlardır. Ancak bu, Kur'ân'da geçen bir kelimenin her yerde aynı şekil ve kalıpta okunacağı anlamına gelmez. Bu da kırâatlerde senedin ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Müellif, eserinde âyetlerden çokça delil getirmiş ve kırâatleri farklı âyetler bağlamında izaha çalışmıştır.

Fiilin ğaib, muhatap ya da mütekellim sîgasıyla okunması dolayısıyla oluşan kırâat farklılığını âyetler yoluyla izah ettiği¹¹¹⁷ “أَفَعَيِّرْ دِينَ اللَّهِ يَبْعُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا”¹¹¹⁷ âyetinde geçen “يَبْعُونَ” kelimesini Ebû 'Amr, 'Âsım'dan naklen Hafs ve Ya'kûb ğaib sîga ile okurken diğerleri ise muhatap sîga ile okumuşlardır¹¹¹⁸. Bu bilgileri verdiği yerde müellif

¹¹¹⁴ İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 3/365.

¹¹¹⁵ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/557.

¹¹¹⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 367; Dâni, *Teyisîr*, 136; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/589; Dimyâtî, *İthâf*, 275; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/557.

¹¹¹⁷ Âl-i İmrân 3/83.

¹¹¹⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 214; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 112; Dâni, *Teyisîr*, 79; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/377; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/241; Dimyâtî, *İthâf*, 177; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/485.

ğâib sîga ile okuyanların kırâatini bir önceki âyette geçen “فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ”¹¹¹⁹ lafzına dayandığını, muhatap sîga ile okuyanların ise iki önceki âyette geçen “وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّنَ لَمَا “¹¹²⁰ âyetindeki “لَمَا أَتَيْتُكُمْ” kısmına dayandığını ifade etmektedir¹¹²¹. Yine muhatap ve ğâib farklılığının bir örneği olarak “أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا“¹¹²² âyetinin başındaki “تَقُولُونَ” fiilini İbn ‘Âmir, Hamza, Kisâî, Halef, Hafs ve Ruveys öncesinde geçen “فَلِئَلَّاحُجُونَنَا فِي اللَّهِ” âyetine ve âyetin devamında gelen “فَلِئَلَّاحُجُونَنَا فِي اللَّهِ” kısmına dayandırıp muhatap sîgayla okurken diğerleri ğâib sîgayla okumayı tercih etmiştir¹¹²³. Yani birinci kırâate göre mânâ “Yahudi ve Hristiyanlar diyorsunuz ki...” demektir. Ğâib okuyanların kırâatine göre ise “Yahudiler ve Hristiyanlar böyle der” demektir¹¹²⁴. Böylece müellif öncesinde geçen âyeti ilk vecih için delil olarak getirmektedir. Burada ayrıca, mushaf metnini ikinci veche göre oluşturmuş ve fiili ğâib olarak yazmıştır¹¹²⁵. Yine “وَلَتَبْلُؤُنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ ۗ وَتَبْلُؤُوا أَخْبَارَكُمْ”¹¹²⁶ âyetinde geçen fiillerin ğâib ya da nefis-i mütekellim sîga ile okunması ile alakalı farklılıklar söz konusudur. Buna göre ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir bir önceki âyette yer alan “وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَالَكُمْ” kısmında geçen fiile dayanarak her üç yerde de ğâib sîga ile okumuştur. Diğerleri ise “وَلَوْ نَشَاءُ لَارْتَيْنَاكُمْ” âyetine dayanarak nûn ile okumuşlardır. Ya ‘kûb’dan naklen Ruveys ise “وَنُحْنُ نَبْلُوا” takdîrinde vâv’ın sükünüyle okumuştur. Diğerleri ise “حَتَّىٰ نَعْلَمَ” kısmına bağlı olarak fethalı okumayı tercih etmişlerdir¹¹²⁷.

¹¹¹⁹ Âl-i İmrân 3/82.

¹¹²⁰ Âl-i İmrân 3/81.

¹¹²¹ Muhammed b. Ahmed el-Misrî, *Zübdetü't-tefâsîr* 61a.

¹¹²² Bakara 2/140.

¹¹²³ En-Nehâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 1/219; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 171; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 89; Dâni, *Teysîr*, 77; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/113; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/223; Dimyâtî, *İthâf*, 149; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/210.

¹¹²⁴ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/210.

¹¹²⁵ Muhammed b. Ahmed el-Misrî, *Zübdetü't-tefâsîr* 29b

¹¹²⁶ Muhammed 47/31.

¹¹²⁷ Dâni, *Teysîr*, 201; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/162; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 6/325-326.

Müellif ¹¹²⁸“فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوسٍ جَنَفًا أَوْ إِتْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ” âyet-i kerîmesinde geçen “مُوسٍ” kelimesini Hamza, Kisâî, ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir, Ya‘kûb ve Halef’in vâv’ın fethası ve sâd’ın şeddesiyle “مُوسٍ” şeklinde okuduğunu aktarmıştır. Bu kırâati delillendirirken Kur’ân’da başka yerlerde geçen kullanımları dikkate almıştır. Öne sürdüğü iki yerden ilki ¹¹²⁹“مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا” âyeti, diğeri ise ¹¹³⁰“وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ” âyetidir. Görüldüğü üzere âyetlerdeki fiiller tef’il babındandır. Diğer kırâat imamları ise vâv’ın sükûnu ve sâd’ın tahfifiyle “مُوسٍ” şeklinde okumuşlardır. Bu kırâati gerekçelendirirken de ¹¹³¹“يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ” âyetinde geçen kullanımı delil getirmiştir¹¹³². Buradaki fiil ise if’âl babındandır. Dolayısıyla her iki kırâat için de Kur’ân’ın başka yerlerindeki âyetler delil gösterilerek kırâatlerin dayanakları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Aynı şekilde her iki kırâatin de âyetlere dayandırıldığı ve kelimenin kökünün değiştiği yerlerden olan “وَجَعَلُوا” ve ¹¹³³“إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ” âyetindeki “عِبَادٌ” kelimesi Nâfi, Ebû Ca‘fer, İbn Kesîr, İbn ‘Âmir ve Ya‘kûb tarafından sâkin nûn fethalı dâl ile zarf olmak üzere “عِنْدَ” şeklinde okunmuştur. Çünkü ¹¹³³“إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ” âyeti bunu tasdik eder. Diğerleri ise “عَبْدٌ” kelimesinin çoğulu olarak kendisinden sonra elif bulunan bâ ve dâl’in zammesiyle “عِبَادٌ” olarak okumuşlardır. Onun da delili ¹¹³⁴“بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ” âyetidir¹¹³⁵.

¹¹²⁸ Bakara 2/182.

¹¹²⁹ Şûrâ 42/13.

¹¹³⁰ Ankebût 29/8; Lokmân 31/14; Ahkâf 46/15.

¹¹³¹ Nisâ 4/11.

¹¹³² En-Nehhâs, *Î‘râbü’l-Kur’ân*, 1/234; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 186; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 124; Dâni, *Teyisîr*, 79; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/149; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/116; Dimyâtî, *İthâf*, 154; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/252.

¹¹³³ A‘râf 7/206.

¹¹³⁴ Enbiyâ 21/26.

¹¹³⁵ Dâni, *Teyisîr*, 196; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 4/94-95; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/368-369; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/211-212.

1136” وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ” Müfred-cemi ihtilafının âyetler yoluyla izah edildiği “لِأَمَانَاتِهِمْ” kelimesi, İbn Kesîr tarafından “وَعَهْدِهِمْ” kelimesi müfred olarak geldiği için nûn’dan sonra bir elif getirilmeden müfred okumuştur. Diğer kırâat imamları ise “وَلَيْسَتَّيْبِينَ” 1137” إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا” âyetine dayanarak cemi olmak üzere nûn’dan sonra elif ile okumuşlardır¹¹³⁸. Yine “وَكَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ” âyetindeki “وَلَيْسَتَّيْبِينَ” kelimesini Hamza, Kisâî, Ebû Bekir ve Halef yâ ile “وَلَيْسَتَّيْبِينَ” şeklinde okurken “سَبِيلَ” kelimesini raf etmiştir. Diğer kırâat imamları ise “ortaya çıkması ve açıklığa kavuşması” anlamında “وَلَيْسَتَّيْبِينَ”yi tâ ile okumayı tercih etmişlerdir. Müellif bu iki kırâatin neden kaynaklandığını ifade etmek için iki âyetten delil getirmektedir. Buna göre “سَبِيلَ” kelimesi “لَمْ تَصُدُّونَ عَنْ” 1139” وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا” âyetine dayanarak müzekker okunabilirken, “سَبِيلَ” kelimesine dönen zamir, müzekker iken, ikinci âyette müennes olarak gelmiştir. Müellif bu açıklamasıyla âyetlerin ışığında fiilin müzekker ya da müennes okunmasının gerekçesini ortaya koymaktadır.

6.1.3. Hadislerle İstîshâd

Âyetler kadar olmasa da hadisler de kırâatlerin tevcihinde delil olarak kullanılmıştır. Hadiste geçen bir kelimenin âyetlerde geçen kelimeyi kırâat noktasında desteklediği olmuştur. Sayı bakımından fazla olmayan bu örneklerin burada incelenmesi âyet ve hadis sıralamasına uygun olması dolayısıyla âyetlerden sonra hadislerin incelenmesi düşüncesine

¹¹³⁶ Mü’minûn 23/8.

¹¹³⁷ Nisâ 4/58.

¹¹³⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 444; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/240; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/458.

¹¹³⁹ A’râf 7/146.

¹¹⁴⁰ Âl-i İmrân 3/99.

¹¹⁴¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 258; Dâni, *Teyâsîr*, 203; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/28; İbnü’l-Cezerî, *en-Nesr*, 2/258; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/404-405.

matuftur. Müellif, eserinde kırâatlere destek mahiyetinde geçen hadisleri zikretmiş ve gerektiğinde bunları değerlendirmiştir.

“بَلَىٰ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُم مِّن فَوْرِهِمْ هَذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ”¹¹⁴² âyetinde geçen “مُسَوِّمِينَ” kelimesini İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, ‘Âsım ve Ya‘kûb vâv’ın kesresiyle okumuşlardır. Kelime “bineklerini damgalamış melekler” anlamında kullanılmıştır. Diğerleri ise vâv’ın fethasıyla okumuşlardır ki bu da “kendileri işaretlenmiş melekler” anlamına gelmektedir¹¹⁴³. Müellif bu izahlardan sonra Hz. Peygamber’in bir hadisini delil olarak sunmakta ve onun “تَسَوَّمُوا فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ قَدْ تَسَوَّمَتْ بِالصُّوفِ”¹¹⁴⁴ diye başlayan hadisinde Bedir günü ashabına şöyle buyurduğunu haber vermektedir: “Alamet/nişaneler edinin. Şüphesiz ki melekler miğferlerinde ve başlıklarında beyaz yünden nişaneler edindiler. Melekler alaca atlar üzerinde ve başlarında beyaz sarıklar olduğu halde indiler. Onlar omuzlarında Cebrâil’i getirmişlerdir. Cebrâil’in sarığı ise Zübeyr b. Avvâm’ın sarığı gibi sarıydı”¹¹⁴⁵. Hadisten de anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber atların değil, sahabenin kendilerini işaretlemesini istemiştir. Müellifin bu yorumuna göre vâv’ın fethasıyla olan ikinci vecih, hadisle desteklenmiş olmaktadır.

“بَلَّ عَجِبْتُ وَبَسَّحَرُونَ”¹¹⁴⁶ âyetindeki zamirin okunuşunda da Hz. Peygamber’in hadisleri ile ilişki kurulmak suretiyle kırâate delil getirilmeye çalışılmıştır. Buna göre kırâat imamlarından Hamza, Kisâi ve Halef, Hz. Peygamber’den haber vermek suretiyle “عَجِبْتُ” kelimesini “بَلَّ عَجِبْتُ” şeklinde tâ’nın zammesiyle okumuşlardır. Allah’tan haber vermek şeklinde düşünülebileceği de söylenmiştir. Ancak Allah’ın taaccüb etmesi âdemoğlunun taaccüb etmesi gibi değildir. Taaccüb insanlarda “inkâr ve ta‘zîm” için olurken Allah için düşünüldüğünde “inkâr ve yerme” için olabileceği gibi “güzel görme ve razı olma”

¹¹⁴² Âl-i İmrân 3/125.

¹¹⁴³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 216; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 124; Dâni, *Teysîr*, 90; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/414; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/242; Dimiyâtî, *İthâf*, 179; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/21.

¹¹⁴⁴ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, ed. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru’l-Kible li’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye, 2006), 6/437 (32722), 7/263 (35916), 7/354 (36668).

¹¹⁴⁵ <https://www.hadisvesiyer.info/wp-content/uploads/2018/01/02-b-n-guler.pdf>. 64a.

¹¹⁴⁶ Sâffât 37/12.

1147"عَجَبَ رُبُّكُمْ مِنْ شَابِّ لَيْسَتْ لَهُ صَبُوءٌ" anlamında da olabilir. Nitekim hadiste de şöyle gelir: "Rabbin şu gencin haline hayret eder ki onda çocukluk alameti bulunmaz". Müellif hadisin izahında "işte bu Allah'ın o kimseyi yüceltecek veya tahkir edecek birtakım hasletleri onlara hayret edenlerde ortaya çıkarmasından ibarettir. Netice de insanlar onlara şaşırırlar" demektedir. Hadisten hareketle müellifin zammeli kırâati tercih ettiği söylenebilir. Çünkü hem âyette hem de hadiste Allah'ın hayret etmesinden bahsedilmektedir. Diğer kırâat imamları ise Hz. Peygamber'e hitaben fetha ile okumuşlardır. O zaman da mânâ "Ey Muhammed! Delillerin ortaya konmasından sonra onların imanı nasıl terkettiklerini şaşırдың değil mi?" anlamında olmaktadır¹¹⁴⁸.

1149"وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فِيمَا كَسَبْتُمْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْرِفُوا عَنْ كَثِيرٍ" âyetindeki "فِيمَا" kelimesini Nâfî, Ebû Ca'fer ve İbn 'Âmir bâ'dan önce fâ olmadığı halde "فِيمَا" olarak okumuştur. Medîne ve Şâm mushaflarında da böyledir. Diğerleri de fâ'lı okumuşlardır ki onların mushaflarında da bu şekilde geçmektedir¹¹⁵⁰. Fâ'lı kırâate göre söylenen bir şeye cevap verme anlamında şartiyet söz konusudur ve mübtedâ mahallinde olması dolayısıyla merfûdur. Fâ'sız kırâate göre ise âyetin başı mübtedâ, "فِيمَا كَسَبْتُمْ" ile başlayan kısım ise haberidir. Müellif bundan sonra Hz. Peygamber'in aynı meyandaki "مَا أَصَابَكُمْ مِنْ مَرَضٍ، أَوْ عُقُوبَةٍ، أَوْ بَلَاءٍ فِي الدُّنْيَا، فِيمَا كَسَبْتُمْ" hadisini âyeti tefsir mahiyetinde getirmiştir¹¹⁵². Dikkat edilecek olursa hadiste geçen kelime de fâ'lı olarak gelmiştir. Buradan hareketle fâ'lı olan kırâatin müellifin tercihi olduğu söylenebilir.

¹¹⁴⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, ed. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1995), 9/28 (16812).

¹¹⁴⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'â*, 547; Dâni, *Teyisîr*, 186; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/655; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 5/508.

¹¹⁴⁹ Şûrâ 42/30.

¹¹⁵⁰ Dâni, *Teyisîr*, 195; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/85; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/367; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 6/191.

¹¹⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/78 (649).

¹¹⁵² Muhammed b. Ahmed el-Misrî, *Zübdetü't-tefâsîr*, 319a.

6.1.4. Lehçelerle İstişhâd

Bir önceki fonetik farklılıklar bölümünde izah edildiği üzere kırâatler konusundaki birçok husus, aslında Arapça'nın farklı lehçelerinden kaynaklanmaktadır. Bir kelime bir kabilenin diliyle bir şekilde okunurken başka kabilenin dilinde başka şekilde karşımıza çıkabilmektedir. Bazen kelimeler üzerinde i'râba etki eden bir kelime (âmil) başka bir lehçe de amel ettirilmeden okunmaktadır¹¹⁵³. Kırâat imamlarının kırâatlerinin oluşmasında etkili olan en önemli hususlardan birisi işte bu lehçe farklılıklarıdır. Özellikle kırâatlerin tevâtürü veya sıhhati tartışılırken ferşî farklılıkların mütevâtir olduğu ancak lehçeye dayalı farklılıkların ise mütevâtir olmadığını öne sürenler olmuştur¹¹⁵⁴.

Müellifin kırâatleri delillendirme noktasında lehçeye dayanan bu farklılıkları eserinde sıkça kullandığı görülmektedir. Örneğin “وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا “¹¹⁵⁵”عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْمَيِّبَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ”¹¹⁵⁵ âyetindeki “الْقُدُسِ” kelimesini İbn Kesîr’in dâl’in sükünüyle “الْقُدْسِ” şeklinde okuduğunu haber verdikten sonra bunların “الرُّعْبِ” ve “الرُّعْبِ” örneklerinde olduğu gibi iki lehçe olduğunu ifade etmektedir¹¹⁵⁶. Fiilin farklı bablarda okunmasını da lehçeyle izah ettiği olmuştur. “وَوَصَّى”¹¹⁵⁷ âyetinde geçen “وَوَصَّى” kelimesini Nâfi, Ebû Ca’fer ve İbn ‘Âmir if’âl babından “وَأَوْصَى” şeklinde okumuşlardır. Müellif kelimenin Medîne ve Şâm mushaflarında böyle geçtiğini söylemiştir. Diğer kırâat

¹¹⁵³ Âmil, kelimenin sonuna etki eden kelimedir. Ma’mûl ise âmil nedeniyle sonu değişen kelimeye denir. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Abduh Alî İbrâhîm Râcihî, *et-Tatbîku’n-nahvî* (Beyrut: Dâru’n-Nahdati’l-‘Arabiyye, 1431), 20-21.

¹¹⁵⁴ Tartımlar için bk. Ögmüş, “Kur’ân’ın Sıhhati Bağlamında Kırâat Farklılıklarının Değerlendirilmesi”, 10 vd; Ömer Türkmen, “Kırâat İliminde Tevâtür Olgusuna Farklı Bir Yaklaşım”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/2 (27 Aralık 2021), 547-569; Özbek, “İbnü’l-Cezerî’nin Kırâatlerin Mütevâtirliği Meselesine Bakışı”, 558 vd.

¹¹⁵⁵ Bakara 2/87.

¹¹⁵⁶ En-Nehhâs, *İ’râbü’l-Kur’ân*, 1/198; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 163; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 84; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/74; Dimyâtî, *İthâf*, 141; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/147.

¹¹⁵⁷ Bakara 2/132.

imamları ise şeddeli ve elif'siz olarak okumuşlardır. Müellif bu bilgileri verdikten sonra “نَزَلَ” ve “أَنْزَلَ” örneklerinde olduğu gibi bu iki okuyuşun iki lehçe olduğunu belirtir¹¹⁵⁸.

“فَاكِهُِونَ”¹¹⁵⁹ âyetinde geçen “شُعْلٌ” ve “فَاكِهُِونَ” kelimeleri ile ilgili şu bilgiler mevcuttur. “شُعْلٌ” kelimesini Nafi‘, İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr’ın “السُّحْتِ” ve “السُّحْتِ” örneğinde olduğu gibi ğayn’ın sükunuyla okurken diğerleri ğayn’ın zammesiyle okumuşlardır¹¹⁶⁰. “فَاكِهُِونَ” kelimesini ise Ebû Ca’fer “حَاذِرُونَ” ve “حَاذِرُونَ” örneğinde olduğu gibi fâ’dan sonra elif getirilmeden “فَاكِهُِونَ” şeklinde okurken diğerleri elif’li okumuşlardır¹¹⁶¹. Müellif bu bilgileri verdikten sonra her iki kelimenin de okunuşundaki farklılığın lehçeye dayandığını kısaca ifade etmektedir¹¹⁶².

Cemi kelimelerden lehçe farklılıklarına örnek olarak ise “يَوْمَ تَرَوْهَا تَدْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا”¹¹⁶³ âyetinde iki defa geçen “سُكَارَى” kelimeleri dikkat çekicidir. Hamza, Kisâf ve Halef her ikisinde de kelimeyi sîn’in fethası, kâf’ın sükûnu ve elif’siz “سُكَارَى” şeklinde okurken diğer kırâat imamları sîn’in zammesi, kâf’ın fethası ve elif’li “سُكَارَى” şeklinde okumuşlardır. Bu iki kırâat de tıpkı “كَسَالَى-كَسَالَى” örneklerinde olduğu gibi “سُكْرَانَ” kelimesinin cemisi olarak gelen iki lehçeye aittir¹¹⁶⁴.

¹¹⁵⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 171; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 84; Dâni, *Teysîr*, 89; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/109; Zemahşerî, *Keşşaf*, 1/95; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/222; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/202.

¹¹⁵⁹ Yâsîn 36/55.

¹¹⁶⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 541; Dâni, *Teysîr*, 184; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/644; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/490.

¹¹⁶¹ Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/644; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/354; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/491.

¹¹⁶² ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/491.

¹¹⁶³ Hac 22/2.

¹¹⁶⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 434; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/200; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/400.

Farklı lehçelere ait örneklerin yanında bunların anlama etkileri konusunda da müellif, eserinde bilgiler vermiştir. Buna göre “وَحَرَامٌ عَلَىٰ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ”¹¹⁶⁵ âyetinde geçen “وَحَرَامٌ” kelimesi Hamza, Kisâî ve ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir tarafından hâ’nın kesresi, râ’nın sükûnu ve elif’ siz “وَحَرَمٌ” olarak okunmuştur. Diğer kırâat imamları ise hâ’nın ve râ’nın fethasıyla ve arkasından gelen elif ile okumuşlardır. Bu izahlardan sonra müellif bu iki okuyuşun “حَلَالٌ-حِلٌّ” örneğinde olduğu gibi iki lehçeye dayandığını ifade ettikten sonra bu iki lehçenin aynı anlama geldiğini belirtmiştir¹¹⁶⁶. Aynı şekilde “وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهَوْنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ”¹¹⁶⁷ âyetinde geçen “يُضَاهَوْنَ” kelimesini imam ‘Âsım hâ ve vâv arasına zammeli bir hemze eklemek suretiyle ve hâ’nın kesresiyle okurken diğer kırâat imamları hâ’nın zammesiyle ve hemze’siz okumuşlardır. Bu iki kırâat iki lehçedir ve mânâsı bir olup “benzetiyorlar” anlamındadır¹¹⁶⁸.

Müellif, lehçeleri gerekçe olarak gösterirken bazen sadece lehçe olduğunu belirtmekle kalmamış aynı zamanda o lehçenin ismini de zikretmiştir. Buna göre “اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ” âyetinde birkaç defa geçen “ضَعْفٍ” kelimesini her üçünde de Hamza ve ‘Âsım’dan naklen Hafs hulf¹¹⁶⁹ vechinde dâd’ın fethası ile okumuşlardır. Diğerleri ise dâd’ın zammesiyle okumuşlardır. Zammeli okuyuşun Hafs’ın diğer vechi olduğu da söylenmiştir. Zammeli okuyuş Kureyş lügatının, fethalı okuyuş Temim lügatının okuyuşudur¹¹⁷⁰. Yine Temim ve Kureyş lehçelerini ifade ettiği yerlerden biri de “فَوَاقٍ”¹¹⁷¹ âyetinde geçen “فَوَاقٍ”

¹¹⁶⁵ Enbiyâ 21/95.

¹¹⁶⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 431; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/191; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/390.

¹¹⁶⁷ Tevbe 9/30.

¹¹⁶⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 314; Dâni, *Teyisîr*, 118; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/272; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/178.

¹¹⁶⁹ Hulf, imam veya râvînin kendi kırâat ya da rivâyetinin dışında diğer kurrâya muvâfakat ettiği ikinci vecih için kullanılır. Bu durumda, söz konusu kurrânın münferiden ya da diğer birkaç kurrâ ile muvâfakat ettiği ilk ihtilaf onun ilk vechi; kurrânın çoğuna katıldığı ikinci vecih ise söz konusu kurrânın hulfüdür. Bir başka deyişle, bir kırâat şeklini iki farklı rivâyetle okumak demektir. Temel, *Kırâat ve tecvîd istilâhları*, 63-64.

¹¹⁷⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 508; Dâni, *Teyisîr*, 175; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/502; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/294-295.

¹¹⁷¹ Sâd 38/15.

kelimesinin okunuşuyla alakalıdır. Kelimeyi Hamza, Kisâi ve Halef fâ'nın zammesiyle “فَوَاتِي” şeklinde okurken diğer kırâat imamları fâ'nın fethasıyla okumuşlardır. Bu iki okuyuşun iki lehçeye ait olduğunu belirten müellif, fethalı okuyuşun Kureyş lügatı, zammeli okuyuşun ise Temim lügatı olduğunu ifade etmiştir¹¹⁷². “أَسْلُكَ يَدَاكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءَ مِنْ عَيْرٍ سَوِيٍّ”¹¹⁷³ âyetinde ise “فَدَانِكَ” kelimesini Ebû ‘Amr, İbn Kesîr ve Ruveys’in medli ve şeddeli “فَدَانِكَ” şeklinde okuduklarını ve bu okuyuşun Kureyş lehçesi olduğunu ifade etmiştir. Diğerleri ise şeddesiz okumuşlardır¹¹⁷⁴. “قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ”¹¹⁷⁵ âyetindeki farklılıkları lehçelere dayanarak izah eden müellif “النَّشْأَةَ” kelimesini Kur’ân’da geçtiği her yerde İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr’ın şîn’in fethası ve med ile okuduklarını diğerlerinin ise şîn’in sükûnu ve meksur okuduklarını haber vermiştir. Ayrıca bu iki okuyuşun “رَافَةٌ” ve “رَافَةٌ” örneklerinde olduğu gibi birer lügat olduğunu da söylemiştir¹¹⁷⁶.

Lehçeye dayalı gerekçelendirmede izahları kısa tutan müellif, örnek kelimeler üzerinden meseleyi ele almayı tercih etmiştir. Zira özellikle bu alandaki farklılıkların bazen hiç anlama etkileri olmazken bazen de çok sınırlı olabilmektedir.

6.1.5. Mushaf Hattıyla İstişhâd

Her ne kadar kırâat farklılıklarının temel dayanağı senet olsa da kırâatlerin sıhhat şartlarından birisi de Mushaf hattına uygunluktur. Özellikle farklı beldelelere gönderilen mushaflarda bulunan birtakım farklılıklar kırâatleri delillendirmede önemli bir dayanak olmuştur. Burada kastedilen özellikle harf ve kelime ziyadesi örneklerinde olduğu gibi birtakım ferşî farklılıklardır. Çünkü bu tür farklılıklar kelimenin iki farklı şekilde yazılmasını

¹¹⁷² Dâni, *Teyisîr*, 187; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/689; Dimyâtî, *İthâf*, 372; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/11.

¹¹⁷³ Kasas 28/32.

¹¹⁷⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 493; Dâni, *Teyisîr*, 171; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/439; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/341; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/193.

¹¹⁷⁵ Ankebût 29/20.

¹¹⁷⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 498; Dâni, *Teyisîr*, 173; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/466; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/238.

bir şeyin arasının ayrılmasının zaten câiz olmayacağını ifade ederek ikinci vechin daha tutarlı olduğunu belirtmiştir¹¹⁸¹.

Harf ziyadesinin söz konusu olduğu “ وَأَنْفَعُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ وَأَكُنْ”¹¹⁸² âyetinde geçen “وَأَكُنْ” kelimesini Ebû ‘Amr, temenninin cevabı olarak “فَأَصَدَّقْ” kelimesine atfetmek suretiyle vâv’lı ve nûn’un fethasıyla “وَأَكُونُ” okumuştur. Çünkü kelime bu haliyle “أَنْ”in gizlenmesi suretiyle naspedilmiştir. Ayrıca Ebû ‘Amr izahında, buradaki vâv’ın ihtisar için mushaftan hazfedildiğini söylemiştir. Diğerleri ise “فَأَصَدَّقْ”nın mahalline atfen “وَأَكُنْ” şeklinde vâv’sız ve nûn’un cezmi ile okumuşlardır. Çünkü kelime şartın cevabı konumundadır. O zaman takdir “أَخْرَجْتِي أَصَدَّقْ وَأَكُنْ” şeklinde olmaktadır. Zaten bütün mushaflarda da bu şekilde yazılmıştır¹¹⁸³. Yine harf ziyadesiyle ilgili örneklerden olan “ حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَرَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مِنْ نَشَاءٍ ”¹¹⁸⁴ âyetinde geçen “فَنُجِّيَ” kelimesini İbn ‘Âmir, ‘Âsım ve Ya’kûb meçhul olmak üzere tek bir nûn’la, yâ’nın fethası ve cîm’in şeddesi ile “فَنُجِّيَ” şeklinde okumuşlardır. Bu kırâatin tevcihinde müellif bütün mushafların bir nûn’la yazılması noktasında birleştiklerini ifade etmektedir. Diğerleri ise cîm’in yanında ikinci bir sâkin nûn, cîm’in tahfifi ve yâ’nın sükûnuyla okumayı tercih etmişlerdir. Yani fâil belli olacak şekilde “biz azabın ineceği gün onları kurtarırız” demektir ki onlardan kastedilen müminlerdir¹¹⁸⁵. Kelimenin haber ya da inşâ kalıplarıyla okunması konusunda verilecek güzel örneklerden birinde müellif, mushaf hattı konusunda bilgi vermekle kalmamış, aynı zamanda bunların hangi mushaflar olduğunu da beyan etmiştir. “ أَوْ يَكُونُ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرَفٍ أَوْ تَرْقَىٰ فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ ”

¹¹⁸¹ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/129.

¹¹⁸² Tağabün 63/10.

¹¹⁸³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 637; Dâni, *Teyisîr*, 211; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 4/406; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 7/70.

¹¹⁸⁴ Yûsuf 12/110.

¹¹⁸⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 352; Dâni, *Teyisîr*, 130; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/505; İbnü’l-Cezerî, *en-Nesr*, 2/296; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/471.

”فُلٌ“ kelimesini¹¹⁸⁶ ”لِرَبِّكَ حَتَّىٰ تُنَزَّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُؤُهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّيَ هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا“ İbn Kesîr ve İbn ‘Âmir Hz. Peygamber’in sözünü haber vermek üzere elif’le ”قَالَ“ şeklinde okumuştur¹¹⁸⁷. Bu kırâat farklılığını verdikten sonra müellif kırâatin Şâm ve Mekke mushaflarında bu şekilde geçtiğini söylemiştir. Diğerleri ise emir olmak üzere elif’siz ”قُلْ“ şeklinde okumuşlardır. Bu da onların mushafına dayanmakta ve ”deki: Yâ Muhammed!” anlamındadır¹¹⁸⁸. Medîne ve Şâm mushaflarının geçtiği ”وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ“¹¹⁸⁹ âyetini Nafi, Ebû Ca’fer ve İbn ‘Âmir bir önceki ”فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تَعْمَلُونَ“ âyetinde geçen ”فَقُلْ“ kelimesine atfetmek suretiyle başındaki fâ harfiyle okumuşlardır. Bu onların mushafları olan Medîne ve Şâm mushaflarına dayanmaktadır. Diğerleri de mushaflarında geçtiği üzere vâv harfiyle okumuşlardır¹¹⁹⁰.

Mastarın sülâsî veya rubâî babdan gelmesine bağlı oluşan farklılığın mushaf hattı ile izahına örnek olarak ”وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمَلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا“¹¹⁹¹ diye devam eden âyette geçen ”إِحْسَانًا“ kelimesi verilebilir. Tefsirin metninde ”حُسْنًا“ kırâatini tercih eden müellif¹¹⁹², kelimeyi Kûfelilerin hâ’nın sükûnu, arkasından elif gelen sîn’in fethası ve hâ’dan önce bir hemze getirmek suretiyle ”إِحْسَانًا“ şeklinde okuduklarını ifade etmektedir¹¹⁹³. Bu kırâati gerekçelendirirken de Kûfe mushaflarında bu şekilde geçtiğini dile getirmektedir. Diğerlerinin ise hâ’nın zammesi, sîn’in sükûnu ve hemze’siz ”حُسْنًا“ okuduklarını, bu kırâatin de onların mushaflarına dayandığını açıklamaktadır¹¹⁹⁴.

¹¹⁸⁶ İsrâ 17/93.

¹¹⁸⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 386; Dâni, *Teyisîr*, 142; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/309; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/131.

¹¹⁸⁸ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/131.

¹¹⁸⁹ Şu‘arâ 26/217.

¹¹⁹⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 473; Dâni, *Teyisîr*, 167; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/377; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/106.

¹¹⁹¹ Ahkâf 46/15.

¹¹⁹² Muhammed b. Ahmed el-Misrî, *Zübdetü’t-tefâsîr*, 327b.

¹¹⁹³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 596; Dâni, *Teyisîr*, 199; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/136; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/287.

¹¹⁹⁴ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/287.

Mushaf hattına dayandırılan kırâat farklılıklarından bir tanesi de “وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ”¹¹⁹⁵ âyetinde geçen ve mu‘arreb bir kelime olan “إِبْرَاهِيمَ” kelimesinin okunuşuyla alakalıdır. İbn ‘Âmir’in râvîsi olan Hişâm, Bakara sûresinde geçenlerin hepsini elif ile “إِبْرَاهَامَ” şeklinde okumuştur. Bunlar toplamda on beş yerdir. İbn Zekvân’dan ise farklı rivâyetler mevcuttur. Her iki râvînin bu sûre dışındaki on sekiz yerdeki kırâat farklılıklarına ve gerekçelerine yeri geldikçe değinilmiştir. Toplamda otuz üç yerde geçen kelimenin farklılık arzemesinin sebebi Şâmî mushaflarda kelimenin yâ’sız yazılmış olmasıdır. Sonradan bulunan bazı Medenî mushaflarda da özellikle Bakara sûresindekilerin durumu aynıdır. İbn ‘Âmir’in Kur’ân’da geçen bütün “إِبْرَاهِيمَ” lafızlarını elif’li okuduğu rivâyeti de vardır¹¹⁹⁶.

“فَلَا تَسْتَلْنِي”¹¹⁹⁷ âyetinde geçen “فَلَا تَسْتَلْنِي” kelimesi Nâfi, Ebû Ca’fer ve İbn ‘Âmir lâm’ın fethası, kesreli nûn’un şeddesi ve nûn’dan sonra gelen yâ’nın ispatı ile okumuştur. Çünkü fiil şeddeli olarak gelen te’kid nûn’uyla birlikte fetha üzere mebnî olmaktadır. Araya bir nûn-i vikaye girmiş ve bu nûn da hafzedilmiştir. Geriye ise devamında yâ bulunan kesreli bir te’kid nûn’u kalmış olur. İbn ‘Âmir’in râvîsi İbn Zekvân’ın kesreyi kullanmaktan istiğna ettiği için her iki halde de yâ’yı hafzettığı rivâyet edilmiştir. Diğerleri ise lâm’ın sükûnu ve nûn’un kesresiyle okumuşlardır. Çünkü burada fiil te’kid nûn’una birleşmemiştir. Bundan dolayı da mushaf hattına ittiba olsun diye her iki halde de yâ’yı ispat etmişlerdir¹¹⁹⁸.

İzâfet yâ’larının mushaf hattı ile gerekçelendirildiği yerlerden olan “يَا عِبَادِ لَا حَوْفٌ”¹¹⁹⁹ âyetinde geçen “عِبَادِ” kelimesini ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir ile

¹¹⁹⁵ Bakara 2/124.

¹¹⁹⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 169; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/101; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/221-222; Dimyâtî, *İthâf*, 147; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/189.

¹¹⁹⁷ Kehf 18/70.

¹¹⁹⁸ Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/47; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/199.

¹¹⁹⁹ Zuhruf 43/68.

okumuştur. “وَضَعَ الْأَرْضَ وَخَلَقَ الْحَبَّ وَوَحَلَقَ الرَّيْحَانَ” anlamındadır. Aynı şekilde Şâmî mushaflarda elif ile “ذَا الْعَصْفِ” şeklinde yazılmıştır. Hamza, Kisâî ve Halef ise “الْحَبُّ” ve “ذُو” raf ile okurken “وَالرَّيْحَانَ” kelimesini “الْعَصْفِ”ye atfetmek suretiyle nûn’un kesresiyle mecrûr okumuşlardır. Diğerleri ise her üç kelimeyi on birinci âyette geçen “وَالنَّخْلَ” kelimesine atfetmek suretiyle merfû okumuşlardır. Tahlili ise şöyledir; burada “ذُو” hazfedilmiş ve “وَالرَّيْحَانَ” onun yerine ikame edilmiştir. Bunların mushaflarında zaten “ذُو” vâv ile yazılmıştır¹²⁰⁵. Aynı durum Rahmân sûresinin son âyeti olan “تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ”¹²⁰⁶ âyetinde de söz konusudur. İbn ‘Âmir ‘ذِي الْجَلَالِ” kısmını Şâmî mushaflara dayanarak ve “اسْمُ” kelimesine atfederek vâv’lı okurken, diğer kırâat imamları kendi mushaflarına dayanarak ve “رَبِّ” kelimesine atfederek yâ’lı okumuşlardır¹²⁰⁷. Görüldüğü gibi müellif, bazen mushaf isimlerini vererek bazen de vermeden kırâat farklılıklarının gerekçesini mushaf hattı bağlamında izah etmeye çalışmıştır.

6.1.6. Selefin Kırâatleriyle İstişâd

Tefsirin kırâat ağırlıklı bir tefsir olduğu yeri geldikçe dile getirilmiştir. Zira tefsirde kırâat tahlilleri bütün yönleri ve incelikleriyle fazlasıyla yer tutmaktadır. Kırâat aktarımlarında ise farklı tevcihler söz konusu olup bu tevcih yöntemlerinden biri de kırâatin selefin kırâatlerine dayandırılmasıdır. “وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ”¹²⁰⁸ âyetinin tefsiri buna örnek verilebilir. Bahsi geçen ayetin “لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا” kısmı kırâat imamları arasında oldukça ihtilaflıdır. Ebû Ca’fer itbâ’dan dolayı “لِلْمَلَائِكَةِ” kelimesini tâ’nın zammesi ile okumuştur. Yine ondan kelimenin kesresini zammeye işmâm ederek

¹²⁰⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 619; Dâni, *Teyisr*, 206; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 4/285; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/479.

¹²⁰⁶ Rahmân 55/78.

¹²⁰⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 321; Dâni, *Teyisr*, 207; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 4/299; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/497.

¹²⁰⁸ Bakara 2/34.

okuduğu rivâyet edilmiştir. Kendisinden nakledilen her iki vecih de sahîhtir. İşmam vechinin gerekçesi; başladığında zamme olacak olan ve vasıl esnasında hazfedilmiş bulunan vasıl hemzesi'ne işaret etmektir. Zamme vechinin gerekçesi ise arızî kesre yerinde lazımlî kesreyi icra ederken kesreden zammeye geçmenin zor olmasındandır. Ebu'l-Bekâ (Ukberî)¹²⁰⁹ bu kırâati gerekçelendirmiş ve onun önce tâ üzere vakfa niyetlenerek sâkin kıldığını, sonra cîm'in zammesine ittibaen zamme ile harekelediğini ifade etmiştir. Bu da vakıf yerinde vasıl icrasından kaynaklanmıştır¹²¹⁰. Ebû Ca'fer'e bir grup âlim bu kırâatinden dolayı itirazda bulunmuş, İbnü'l-Cezerî ise bunları reddederek Ebû Ca'fer'e, kırâati konusunda destek çıkmış ve onun kırâatini tasvib etmiştir. İbnü'l-Cezerî şöyle demiştir: Ebû Ca'fer burada kırâatiyle tek başına kalmamıştır. Bilakis Ebû Ca'fer dışında seleften onun gibi okuyan başkaları da vardır¹²¹¹. Diğerleri ise hâlis kesre ile okumuşlardır. Böylece İbnü'l-Cezerî, Ebû Ca'fer'in kırâatin tevcihinde seleften gelen kırâat vecihlerini delil olarak kullanmakta, müellif de buna kendi eserinde yer vermek sûretiyle kırâati gerekçelendirmiş olmaktadır.

Tâbiinden gelen dil tahlillerine de yer veren müellif “حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا”¹²¹² âyetindeki “السَّدَّيْنِ” kelimesiyle alakalı kırâat farklılıklarını verirken Ebû 'Amr, İbn Kesîr ve 'Âsım'dan naklen Hafs'ın kelimeyi fetha ile, diğerlerinin ise zamme ile okuduklarını haber vermektedir. Bu iki okuyuşun mânâları bir olan iki farklı lehçe olduklarını belirttikten sonra İkrime'nin kelimenin okunuşuyla alakalı görüşünü paylaşmaktadır. Buna göre “yapılan set âdemoğlunun bir eseri ise o fetha ile okunur. Eğer Allah yapısı olursa o zaman da zamme hareke ile okunur. Çünkü zammeli okunan “السَّدَّ” kelimesi mef'ûl mânâsında fiil olur. Fethalı okunan ise mastar olur”. Bu bilgilerden sonra bu iki seddin Ermenistan ve Azerbeycan arasında iki dağ olduğu ifade edilmiştir¹²¹³. Görüldüğü üzere müellif her iki lehçeyi temellendirirken tâbiinden İkrime'nin kelimeler hakkındaki görüşünden istifade etmiştir.

¹²⁰⁹ Ebu'l-Bekâ için bk. Selami Bakırcı, “Ukberî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

¹²¹⁰ Ebu'l-Bekâ Muhibbüddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah Ukberî, *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed Bicâvî (Beyrut: İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuh, 1987), 1/50-51.

¹²¹¹ En-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 1/161; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/35; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/261; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/210; Dimyâtî, *İthâf*, 134; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/84.

¹²¹² Kehf 18/93.

¹²¹³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 399; Dâni, *Teyisîr*, 145; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/59; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/216.

6.1.7. Dilcilerin İzahlarıyla İstîşhâd

Müellifin kırâatleri gerekçelendirirken başvurduğu yollardan birisi de Arapça da müstesna yeri bulunan birtakım dil âlimlerinin görüşlerine başvurmasıdır. Bu mecrada Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Sîbeveyhi ve Ahfeş ed-Dımaşkî (ö. 292/904)¹²¹⁴ gibi âlimlerden istifade etmiştir. Örneğin “وَقَالَ مُوسَى رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُ زِينَةً وَأَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ”¹²¹⁵ şeklinde başlayan âyette geçen “يُضِلُّوا” kelimesini ‘Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef yâ’nın zammesiyle okumuş olup “başkalarını saptırmaları için” anlamındadır. Diğerleri ise yâ’nın fethasıyla okumuşlar ki buna göre de mânâ “kendileri saptırmaları için” olmaktadır¹²¹⁶. İkinci okuyuşa göre lâm, lâmü’l-âkıbedir. Bu aynen “فَالْقَاطِطَةُ أُلْ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا”¹²¹⁷ “Nihâyet Firavun ailesi kendilerine düşman ve üzüntü kaynağı olacak olan o çocuğu bulup aldı” âyetinde olduğu gibi “onlar saptılar ve onların akıbetleri dalalet oldu” demek gibidir. Lâm’ın “آتَيْتَهُمْ كِي تَفْتِنَهُمْ فَيَضِلُّوا وَيُضِلُّوا” örneğinde olduğu gibi “lam-ı key” olduğu da söylenmiştir. Bu da “لَا سَقَيْنَاهُمْ مَاءً غَدَقًا لِنَقْتَبَهُمْ فِيهِ”¹²¹⁸ “Kendilerini denememiz için onlara bol su verdik” âyetinde olduğu gibi “saptılar ve saptıkları için saptırdılar” demek gibidir. Müellif bu kırâatin gerekçesinde Kurtubî’den naklen âyetin tefsiriyle alakalı söylenenlerin en doğrusunun Halil b. Ahmed ve Sîbeveyhi’nin kavlinin olduğunu, onun da lâm’ın, akıbet ve dönüşüm (sayrûret) lâm’ı olduğunu ifade etmiştir¹²¹⁹.

Müellif, “يُجَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يُجَادِعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ” âyetinde iki defa aynı kökten gelen ve şu andaki mushaflarda birincisinin “يُجَادِعُونَ”, ikincisinin ise “يُجَادِعُونَ” şeklinde yer aldığı kelimedeki kırâat farklılıklarına değinerek İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr’ın birincisinde olduğu gibi ikincisini de “يُجَادِعُونَ” okuduklarını, diğer kırâat imamlarının ise “يُجَادِعُونَ”

¹²¹⁴ Ahfeş ed-Dımaşkî için bk. Emin Işık, “Ahfeş ed-Dımaşkî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988).

¹²¹⁵ Yûnus 10/88.

¹²¹⁶ Dâni, *Teyyîr*, 106; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/262; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/308.

¹²¹⁷ Kasas 28/8.

¹²¹⁸ Cin 72/16-17.

¹²¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 8/374; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/308.

okuduklarını haber vermiştir¹²²⁰. Kırâat farklılıkları bağlamında kelimenin sözlük mânâsı üzerinde duran müellif, “الْحَدْعُ”nun aslının “gizlemek” olduğunu ifade etmiş, “البيت” kelimesine de eşyaları gizlediği için bu ismin verildiğini söylemiştir. Ancak burada “مُخَادِعٌ” kelimesine de eşyaları gizlediği için bu ismin verildiğini söylemiştir. Ancak burada “مُخَادِعٌ” kelimesinin zıddına “açığa çıkarıcı” mânâsındadır. “وَهُوَ خَادِعُهُمْ”¹²²¹ âyetinde Allah için kullanılan “الْحَدْعُ” kelimesi “onları açığa çıkaracak ve âhirette azabı gizlemesinin aksine dünyada nimetleri hemen sunacak” anlamındadır. Müellif âyetin tefsirini izah ederken ise “onların tuzakları ancak kendilerine işler, düşmanlarına geçmez” yorumunu yapmaktadır. Çünkü bazı dilciler, eğer tuzak karşı tarafa ulaşmazsa fiili “خَادِعٌ” kalıbından kullanırken, karşı tarafa geçerse sülâsî kalıptan “خَدَعٌ” şeklinde kullanmışlardır. Onların tuzakları kastettikleri şeylere ulaşmazsa o zaman “مُخَادِعَةٌ” olur. Yaptıkları fiilin zararı gerçekleşirse o kendileri için de bir tuzak olmuş olur. Bir kimsenin başkasına ulaşmayan tuzağının sanki kendisine kurduğu bir tuzak olması “falan kimse falancayla alay etti” denilmesine benzer. O ancak kendisiyle alay etmiş demektir. Çünkü bir şeyin kendisi o şeyin zatı ve hakikatidir¹²²².

“بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ”¹²²³ âyetinde kırâat farklılıkları ve bu farklılıkların mânâyâ yansımaları ile ilgili bilgi verilirken büyük dil ve kırâat âlimlerinden Ahfeş ed-Dımaşkî’den delil getirilmiştir. Öncelikle kırâat ihtilafları verilen âyette İbn ‘Âmir’in Âl-i İmrân sûresindeki “كُنْ فَيَكُونُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ”¹²²⁴ kısmını ve En‘am sûresindeki “كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ”¹²²⁵ haricindeki bütün “كُنْ فَيَكُونُ” âyetlerini nasb ile okuduğu haber verilmiştir. Çünkü ona göre emrin cevabı fâ ile geldiğinde mensûb olmalıdır. Diğerleri

¹²²⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 139; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 68; Dâni, *Teysîr*, 72; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/19; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/207; Dimyâtî, *İthâf*, 128; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/58-59.

¹²²¹ Nisâ 4/142.

¹²²² ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/58-59.

¹²²³ Bakara 2/117.

¹²²⁴ Âl-i İmrân 3/59-60.

¹²²⁵ En‘am 6/73.

ise “فَهُوَ يَكُونُ” takdîrinde merfû okumuşlardır¹²²⁶. Âl-i İmrân’daki yer “كُنْ فَكَانَ” takdîrinde iken En‘am sûresindeki yerde ise kıyametten haber verilmektedir ki o da şüphesiz gerçekleşecektir. Çünkü “فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ۖ وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ”¹²²⁷ ve “وَجَاءَ رُتُلُكَ”¹²²⁸ örneklerinde olduğu gibi Kur‘ân‘da ne zaman kıyametten bahsedilecek olsa mâzî kalıp kullanılmaktadır. Bundan dolayı da buraları İbn ‘Âmir raf‘ ile okumuştur. Lafzın değişmesiyle mânânın da değişeceği konusunda şüphe yoktur. Bu izahlardan sonra müellif İbn ‘Âmir’in kırâatini desteklemek için Ahfeş ed-Dımaşkî’nin şu sözünü nakletmiştir: “İbn ‘Âmir En‘am sûresindeki yeri “فَسَيَكُونُ” şeklinde sîn‘i haber olarak değerlendirdiği için raf‘ ile okumuştur¹²²⁹.

6.1.8. Kırâat Âlimlerinin Değerlendirmeleriyle İstîshâd

Kırâat tarihi açısından dönüm noktası kabul edilecek bazı isimlerden bahsedilebilir. Bunlardan birisi de İbnü‘l-Cezerî‘dir. Yazdığı eserler ve verdiği derslerle dönemin padişahlarının da taltifiyle İslam coğrafyasında ve özellikle Osmanlı topraklarında kırâatin yerleşmesine öncülük etmiş, bu topraklarda kırâatin üstadı sayılmıştır. Kendisinden sonra gelen kırâat geleneğini etkileyen İbnü‘l-Cezerî, on kırâatin sahîh olarak kabul edilmesinde önemli rol oynamıştır. Yazdığı eserler dolayısıyla İbnü‘l-Cezerî‘den sonra on kırâat geleneği yerleşmiş ve daha sonra oluşan mesleklerle birlikte günümüze kadar gelmiştir¹²³⁰.

Özellikle ihtilafli konularda İbnü‘l-Cezerî‘nin sözüne itibar edilmiş ve onun sözü üzerine başka kelam etme ihtiyacı duyulmamıştır. Müellif, ölüm tarihi itibarıyla İbnü‘l-Cezerî‘den yaklaşık yüz yıl sonra yaşamış, İbnü‘l-Cezerî‘nin kırâat tercihlerine ulaşmış, özellikle ihtilafli meselelerde onun birçok tercihinde eserinde yer vermiştir.

¹²²⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 168; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 88; Dâni, *Teysîr*, 76; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/97; İbnü‘l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/220; Dimyâtî, *İthâf*, 146; ‘Uleymî, *Fethu‘r-rahmân*, 1/183.

¹²²⁷ Hâkka 69/15-16.

¹²²⁸ Fecr 89/22.

¹²²⁹ Ebü ‘Amr ed-Dâni, *Câmi‘u‘l-beyân fi‘l-kirâati‘s-seb‘i‘l-meşhûra* (B.A.E: Câmi‘atü‘ş-Şârîka, 1428), 3/108; İbnü‘l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/220; ‘Uleymî, *Fethu‘r-rahmân*, 1/183.

¹²³⁰ İbnü‘l-Cezerî ve eserleri için bk. Yüksel, *İbn Cezerî*, 15 vd.

İbnü'l-Cezerî'nin değerlendirmelerinin yer aldığı “اِسْتَكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ وَلَا يَجِئُ”¹²³¹ âyetinde Ebû 'Amr'ın hareketlerin peşpeşe gelmesi dolayısıyla “بَارِكُمْ” kelimelerindeki hemze'yi sükûn ile okuması gibi İmam Hamza da vasıl halinde “السَّيِّئِ” kelimesindeki hemzeyi sükûn ile okumuştur. Bu kırâatle ilgili Kevâşî, bazılarının cahillikleri dolayısıyla Hamza'yı lahn ile suçladıklarını, ancak asıl lahn yapanların kendileri olduğunu söylemiştir. Yine İbnü'l-Cezerî *en-Neşr*'de bu kırâatin sıhhatini teyid etmiştir¹²³². Diğerleri ise hemze'nin kesresiyle okumuşlardır. Hamza kelimedede vakfettiği zaman hâlis yâ'ya ibdâl ederek vakfetmiştir. Hişâm da aynı yolu izlemiştir. Ancak o Hulvânî tarîkinde Hamza'ya ilaveten beyne beyne okuyuşuna revmi de eklemiştir¹²³³. Bu kısa açıklamadan aslında Hişâm'ın üç vecihle okuduğu ortaya çıkmaktadır: Birincisi Hamza'nın aynısıdır. İkincisi kesreli yâ'ya ibdâl etmesi ve bunu revmli okumasıdır. Üçüncüsü ise revmle beraber teshîl beyne beyne vechidir¹²³⁴.

Kevâşî ile İbnü'l-Cezerî'nin birlikte yer aldığı “وَكَذَلِكَ زَيْنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ”¹²³⁵ âyetinde geçen “زَيْنَ” kelimesini çoğunluk, zây'ın ve yâ'nın fethası, sarîh mef'ûl olmak üzere “قَتَلَ” keimesinin nasbı ile okumuşlardır. Devamında ise muzafun ileyh olarak “أَوْلَادِهِمْ” kelimesinin cerri, “زَيْنَ”nin fâili olmak üzere “شُرَكَائِهِمْ” kelimesinin de raf' ile okumuşlardır. “Şeytanları, onlara geçim korkusuyla kız çocuklarını diri diri gömmelerini güzel gösterdi” demektir. İbn 'Âmir ise meçhûl olmak üzere zây'ın zammesi, yâ'nın kesresi “قَتَلَ”nin raf'ı “أَوْلَادِهِمْ”in dâl'ının nasbı, aynı zamanda “قَتَلَ”nin muzâf olmak üzere nasbı ve “شُرَكَائِهِمْ” kelimesinin hemze'sinin cerri ile okumuştur. Cümlenin Arapça takdîri şöyledir: “وَكَذَلِكَ زَيْنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَائِهِمْ”¹²³⁵. Böyle olunca fiil ile fâilin arasına mef'ûl-u

¹²³¹ Fâtır 35/43.

¹²³² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/352.

¹²³³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 535; Dâni, *Teysîr*, 181-182; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/629; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 5/461-462.

¹²³⁴ Sefakusi, *Ğays'ün-nef' fi'l-kirâat's-seb'*, 487.

¹²³⁵ En'âm 6/137.

bih girmiş olmaktadır. Burada mef'ûl “وَلَادٌ” olmakta “قَتَلَ” öldürme eylemi “شَرِكَاؤُهُمْ” kelimesine izafe edilmektedir¹²³⁶. Zemahşerî *el-Keşşâf*'ında İbn 'Âmir'in bu kırâatine itiraz etmiş¹²³⁷, İbnü'l-Cezerî ise *en-Neşr*'inde Zemahşerî'nin görüşünü reddederek İbn 'Âmir'in kırâatinin doğruluğunu savunmuştur. Kevâşî de İbnü'l-Cezerî ile aynı görüşte birleşmiştir¹²³⁸. Yine İbnü'l-Cezerî'nin yer aldığı “فَمَا اسْتَطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا”¹²³⁹ âyetinde geçen “فَمَا اسْتَطَاعُوا” kısmını Hamza tâ'nın şeddesiyle okumuştur. Bununla, aslında “فَمَا اسْتَطَاعُوا” demek istemiş ve tâ harfi tî harfine idgâm edilmiş ve vasıl halinde iki sâkin bir araya toplanmıştır. İbnü'l-Cezerî bu tür yerlerde iki sâkinin bir araya getirilmesinin câiz ve Araplardan duyulan bir şey olduğunu söylemiştir. Diğerleri ise tahfifle ve tâ'nın hazfiyle okumuşlardır¹²⁴⁰. Görüldüğü üzere Hamza'nın tek kaldığı kırâatin gerekçesi ortaya konulurken İbnü'l-Cezerî'den delil getirilmiştir. Başka başlıklar altında da karşılaşılabilecek bu türden değerlendirmeleri müellif eserine almış ve bunları kırâatleri gerekçelendirmede kullanmıştır.

Ebû 'Amr'ın izahlarına yer verilen “فَانطَلَقًا حَتَّىٰ إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ أَقْتَلْتَنِي نَفْسًا رَّكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ”¹²⁴¹ âyetindeki “رَّكِيَّةً” kelimesini Kûfeliler, İbn 'Âmir ve Ya'kûb'dan naklen Ravh zây'dan sonra elif getirmeden ve yâ'nın şeddesiyle “رَّكِيَّةً” okurken diğerleri elif ile ve yâ'nın tahfifiyle “زَاكِيَّةً” okumayı tercih etmişlerdir. Müellif yazma nüshada mushaf metnine bu kırâati yazmayı tercih etmiştir¹²⁴². “فَاسْبِيَةَ-فَسْبِيَةَ” örneğinde olduğu gibi mânâsı her ikisinde de aynı olup “günahların belirtisi” anlamındadır. Ebû 'Amr b. Alâ “الرَّكِيَّةُ” “hiç günah işlememiş” anlamında iken “الرَّكِيَّةُ”nin “günahı işleyip sonra tevbe eden” anlamında olduğunu

¹²³⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 270; Dâni, *Teyisîr*, 107; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/67-68; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/263; Dimyâtî, *İthâf*, 238-239; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/469-470.

¹²³⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/374.

¹²³⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/263.

¹²³⁹ Kehf 18/97.

¹²⁴⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 401; Dâni, *Teyisîr*, 146; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/63; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/221.

¹²⁴¹ Kehf 18/74.

¹²⁴² Muhammed b. Ahmed el-Misrî, *Zübdetü't-tefâsîr*, 210b.

söylemiştir¹²⁴³. Aynı şekilde Ebû ‘Amr’ın yer aldığı ve hemzenin ve illet harflerinin okunuşunda karşımıza çıkan “إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُجْلُونَ فِيهَا”¹²⁴⁴ âyeti ve Kur’ân’ın başka yerlerinde geçen “لَوْلَا” kelimesi de bunlardan biridir. Kelimeyi Nâfi, Ebû Ca’fer, ‘Âsım ve Ya’kûb “incilerle süslenecekler” anlamında nasb ile okumuşlardır. Çünkü mushaflarda kelime elif ile yazılmıştır. Ebû Ca’fer ise her iki hemze’yi de terkederek birinci vâv’ı sâkin, ikinciye nasb ile okumayı tercih etmiştir. ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir ise birinci hemze’yi terketmiştir. İkinci kısımda bulunan elif’in belli edilmesi konusunda kırâat imamları arasında ihtilaf vardır. Ebû ‘Amr “Onu “قَالُوا” ve “كَانُوا” de olduğu gibi ispat edin” derken Kisâi ise “elif’i hemze olarak ispat edin, çünkü hemze harflerden bir harftir” demektedir¹²⁴⁵. Görüldüğü gibi müellif imamların tek kaldıkları vecihlerinde büyük kırâat imamlarının görüşlerinden istifade ederek onları desteklemiştir.

Te’kid nûn’unun birleştiği ve farklı değerlendirmelerin olduğu yerlerden “قَالَ قَدْ أُجِيبَتْ”¹²⁴⁶ âyetindeki “وَلَا تَتَّبِعَانَّ” kelimesi yaygın okuyuşa göre ikinci tâ’nın şeddesi ve fethası, bâ’nın kesresi, nehiy konumunda meczûm olarak bulunan nûn’un şeddesi ile okunmuştur. Buradaki nûn te’kid nûn’udur. İki sâkinin bir araya gelmesinden dolayı harekelenmek istenmiş ve kesre tercih edilmiştir. Çünkü o “رَجُلَانِ” kelimesine benzetilmiştir. Müfred olduğu zaman nûn’un fethasıyla “تَتَّبِعَانَّ” denilmektedir. İbn ‘Âmir’den naklen İbn Zekvân ise tâ’nın şeddesi ve nûn’un tahfiyiyle okumuştur. O zaman da “لَا”, nâfiye; lafız ise haber konumunda olmaktadır. Nehye göre mânâ “لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ”¹²⁴⁷ âyetindeki “تُضَارَّ” kelimesini raf’ edenlerde olduğu gibi şekillenmektedir¹²⁴⁸. İbn

¹²⁴³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 395; Dâni, *Teysîr*, 144; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/50; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/313; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/202.

¹²⁴⁴ Hac 22/23.

¹²⁴⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 435; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/210; Dimiyâtî, *İthâf*, 314; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/413.

¹²⁴⁶ Yûnus 10/89.

¹²⁴⁷ Bakara 2/232.

¹²⁴⁸ Muhaysin, *el-Kirâat ve eseruhâ fi ‘ulûmi’l-‘arabiyye*, 2/251.

Zekvân'dan başka bir vecih daha rivâyet edilmiştir ki o da “نَبِعَ” kökünden, ikinci tâ'nın tahfifi, bâ'nın fethası ve nûn'un şeddesiyledir. Buna göre de mânâ “va'dimin ve va'îdimin hakikatini bilmeyen yolu bulamaz” demektir¹²⁴⁹. Kurrâ arasında ikinci tâ'nın şeddesi konusunda ittifak olduğundan İbn Mücâhid kanalıyla İbn Zekvân'dan gelen ikinci tâ'nın şeddesiz okunduğu vecih başta Ebû 'Amr ed-Dânî olmak üzere kırâat âlimleri tarafından zayıf bulunmuş¹²⁵⁰ ve bu kırâatin alınamayacağı belirtilmiştir¹²⁵¹. Bu kırâat hakkında İbnü'l-Cezerî de *en-Neşr*'inde nakletmiş ve onun ğalat olduğunu ve onunla kırâat edilemeyeceğini söylemiştir¹²⁵². İbn Zekvân'dan gelen bu vecih hakkında bu tür bilgiler mevcutken müellif bu tartışmalara girmemiş ve sadece böyle bir rivâyetin varlığından bahsetmekle yetinmiştir. Bu tavrıyla on kırâat içinde yer alan bu veçhe yönelik eleştirileri görmezden gelerek on kırâati müdafa eden tavrını sürdürmüştür.

6.1.9. Müfessirlerin Tercihleriyle İstişâh

Müellifin âyetlerde geçen kırâatleri verirken izlediği yöntemlerden birisi de o âyette geçen kırâat vecihlerinin hangi müfessirin tercihi olduğunu belirtmesidir. Müfessir, bazı âyetlerde genellikle kırâat izahlarının sonunda İbn 'Atıyye, Begavî, Kurtubî, Zemahşerî gibi âlimlerin de bu kırâati tercih ettiklerini ifade etmiştir. Bunu yaparken müfessirlerin o kırâati tercih etmesinin gerekçesini de açıklamakta, böylece o kırâatin müfessirler tarafından da takdîrle karşılandığı ifade edilmekte ve diğerlerine nazaran daha kuvvetli bir kırâat olduğu vurgulanmaktadır. Tefsirde müfessirlerin tercihini yansıtan örneklerden bazıları şunlardır.

”وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ اَنْ صَدُّوْكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ“¹²⁵³ âyetinin

kısımında geçen “اَنْ” in okunuşuyla alakalı İbn Kesîr ve Ebû 'Amr'ın kelimeyi şart edatı olmak üzere hemze'nin kesresiyle okudukları haber verilmiştir. Çünkü sizi engellemeleri

¹²⁴⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 329; Dâni, *Teyisîr*, 123; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/376; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/378; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/309.

¹²⁵⁰ Sefakusi, *Ġays'ün-nef' fi'l-kirâat's-seb'*, 300.

¹²⁵¹ Ebu'l-Kâsım Muhammed en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*, thk. Mecdî Muhammed Sürûr Sa'd Baslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003), 2/375.

¹²⁵² Abdülfettah Abdülġani el-Kadî, *el-Vâfi fi Şerhi's-Şâubiyye* (Cidde: Mektebetü's-Süvâdî li't-Tevzi', 1420), 289.

¹²⁵³ Mâide 5/2.

gelecekte olacak bir durumdur. Şartın da ifade ettiği mânâ istikbale yöneliktir. Bu engelleme işi Hudeybiye yılında hicri altıncı senede olmuştur. Âyet ise Mekke'nin fethi senesinde hicri sekizinci yılda nâzil olmuştur. O zaman mânâ takdîri “onların geçmişte olduğu gibi gelecekte de birtakım engellemeleri olabilir fakat siz yine de onlara karşı haddi aşmayın” şeklinde olmaktadır. Diğerleri ise “onların sizi engellemeleri dolayısıyla...” anlamında fetha ile okumuşlardır¹²⁵⁴. Ayrıca İbn ‘Atıyye ve onu takip eden Kurtubî fethalı okuyuşu tercih etmişler ve fethalı okuyuşun mânâ bakımından daha mümkün olduğunu ifade etmişlerdir¹²⁵⁵. Çünkü âyet bu engelleme işinden daha sonra inmiştir¹²⁵⁶.

“فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْعَمِّ وَكَذَلِكَ نُنَجِّي الْمُؤْمِنِينَ”¹²⁵⁷ âyetindeki “نُنَجِّي” kelimesini İbn ‘Âmir ve ‘Âsım’dan nakille Ebû Bekir cîm’in şeddesi ve yâ’nın sükûnuyla “نُجِّي” şeklinde tek bir nûn’la okumuştur. Bu kırâatte aslında “نُنَجِّي” mânâsındadır. Sonra İbn Kesîr ve diğerlerinin Furkan sûresindeki “وَيَوْمَ تَشْقَى السَّمَاءُ بِالْعَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلَائِكَةُ تَنْزِيلًا”¹²⁵⁸ âyetinde “وَنُزِّلَ” kelimesindeki nûn’u hazfettikleri gibi burada da hafiflik olsun diye iki nûn’dan birisi hazfedilmiştir. İmam Ebu’l-Fazl er-Râzî Levâmih adlı eserinde¹²⁵⁹ Mekke ehlinin okuyuşuna göre “وَنُزِّلَ”nin aslı olan “نُنَزِّلَ” kelimesinde fâe’l-fiili olan ve hazfedilen nûn harfidir. “وَكَذَلِكَ نُنَجِّي الْمُؤْمِنِينَ” âyetindeki “الْمُؤْمِنِينَ” kelimesinin mensûb olması ise mef’ûl-ü bih sarih olmasındandır. Yani cümlelerin takdîri “نُجِّي النَّحَى الْمُؤْمِنِينَ” şeklinde olur. Bunun benzeri Ebû Ca’fer’in kırâatine göre Câsiye sûresinde yer alan “لِيَجْزِيَ الْجَزَاءَ”¹²⁶⁰ âyetidir. Aslında burası “لِيَجْزِيَ الْجَزَاءَ” fiilinin “فَوْمًا” demektir. Diğerleri cîm’i şeddesiz okumak suretiyle ikinci bir nûn’la, “النُّجَيْنَا” fiilinin

¹²⁵⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 242; Dâni, *Teysîr*, 98; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/633; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/253; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/246.

¹²⁵⁵ İbn ‘Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, 2/150; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 6/46; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/247.

¹²⁵⁶ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/247.

¹²⁵⁷ Enbiyâ 21/88.

¹²⁵⁸ Furkân 25/25.

¹²⁵⁹ Müellif için bk. Ali Turgut, “Ebu’l-Fazl er-Râzî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 315.

¹²⁶⁰ Câsiye 45/14.

müstekbel anlamını ihtiva edecek şekilde okumayı tercih etmişlerdir¹²⁶¹. Zemahşerî ve bazı âlimler İbn ‘Âmir ve Ebû Bekir’in kırâatine itiraz emişler ve onun bir lahn olduğunu söylemişlerdir¹²⁶². Kevâşî ise onların itirazını reddetmiş ve bu kırâatin sıhhatini beyan etmiştir¹²⁶³.

قَالُوا يَا لَوْ طُ إِنَّا رَسُولُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ فَأَسْرِبَ أَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا أَمْرَاتِكَ إِنَّهُ مُصِيبُهَا

1264 “ما أصابهم إنَّ موعدهم الصُّبحُ أليس الصُّبحُ بِقَرِيبٍ

‘Amr “إِلْتِمَاتٍ” kelimesinden istisna yaparak tâ’nın raf’ıyla okumuşlardır¹²⁶⁵. Bu kırâate göre

mânâ “şüphesiz ki o geriye bakar ve helak olur” demek olup “sizden hiç kimse ardına bakmasın, ancak eşin müstesna” anlamına gelmektedir. Aslında “o ardına bakar ve helak olur” demektir. Begavî burayı şöyle tefsir eder. “Hz. Lût eşini de kendisiyle beraber çıkardı. Kendisiyle gece yola çıkanları ardına bakmamaları konusunda uyardı, ancak eşi azabın hiddetini duyunca ardına baktı ve “vay kavmime!” dedi. Kendisine bir taş isabet etti ve onu öldürdü”¹²⁶⁶. Diğer kırâat imamları ise “الإِسْرَاءِ”den istisna yaparak nasb ile okumuşlardır.

Yani “ehlinle yolculuğa çık, ancak eşin müstesna. Onunla yolculuğa çıkma, onu kavmiyle beraber arkada bırak, çünkü onun hevası onlaradır” demektir¹²⁶⁷. Kurtubî bu kırâatin daha açık ve mânâsının beyana daha uygun olduğunu söylemiştir¹²⁶⁸. Ayrıca Kurtubî “كَانَتْ مِنْ

1269 “الْغَابِرِينَ” âyetine dayanarak birinci kırâatin câiz olmayacağını iddia etmiştir. Çünkü o geride

kalanlar arasında yer almış ve Hz. Lût ile beraber çıkmamıştır¹²⁷⁰. Bu ve bunun gibi yerlerde müellif, müfessirlerin kırâat tercihlerini ve bu tercihlere dair gerekçeleri kırâatlerin sahîhliğine delil olarak sunmuştur.

¹²⁶¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 340; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/189; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/385.

¹²⁶² Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/132.

¹²⁶³ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/385.

¹²⁶⁴ Hûd 11/81.

¹²⁶⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 338; Dâni, *Teysîr*, 125; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/460; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/290; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/364-365.

¹²⁶⁶ Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/460.

¹²⁶⁷ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/364-365.

¹²⁶⁸ İbn ‘Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, 2/150; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 9/80.

¹²⁶⁹ A’râf 7/33.

¹²⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 9/80.

İn kelime kökünün değişmesi dolayısıyla oluşan kırâat farklılıklarından olan “إِن” yine kelime kökünün değişmesi dolayısıyla oluşan kırâat farklılıklarından olan “إِن” âyetinde geçen “حُلُقٌ” kelimesini Ebû Ca‘fer, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, Ya‘kûb ve Kisâî hâ’nın fethası ve lâm’ın sükunuyla okumuşlardır. “اِحْتِلَاقُ الْأَوَّلِينَ” “öncekilerin uydurması ve yalanı bir şeydir” anlamında değerlendirmişlerdir. Diğerleri ise hâ’nın ve lâm’ın zammesi ile okumuşlardır ki o zaman da “عادة الأولين من قبلنا” “bizden öncekilerin adeti” anlamına gelmektedir¹²⁷⁴. Kelime kökünün farklı değerlendirildiği isimlerden olup birincisi “وَأَذْكُرُ اسْمَ عَيْلٍ وَالْبَيْعِ وَذَا الْكِفْلِ وَكُلٌّ مِنَ الْأَخْيَارِ” âyeti olmak üzere Kur’ân’da iki defa geçen¹²⁷⁵ “وَالْبَيْعِ” kelimesidir. Hamza, Kisâî ve Halef kelimeyi lâm’ın şeddesi ve yâ’nın sükunuyla okurlarken diğerleri yâ’nın fethası, lâm’ın sükunu ve şeddesiz okumuşlardır. Bu iki okuyuş iki lehçedir. İki lâm ile okuyanlara göre ismin aslı “بَيْعٌ”dır. Sonra başına elif ve lâm-ı tarif getirilmiştir. Tek lâm ile okuyanlara göre ise isim “بَيْعٌ” kökünden gelmektedir. Başına “الْحَمْسَةَ عَشَرَ” örneğinde olduğu gibi zâid bir elif-lâm ilave edilmiştir¹²⁷⁶.

فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرِيكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرِيكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا بِادِي الرَّأْيِ وَمَا نَرِيكَ “بَادِي” kelimesi Ebû ‘Amr hemze’li “بَادِي” şeklinde okumuştur. Yani “بَادِي الرَّأْيِ” “ilk bakışta” anlamındadır. “Sana ilk anda, görmeden ve tefekkür etmeden tâbi oluyorlar. Eğer tefekkür etselerdi tâbi olmazlardı” anlamına gelecektir. Diğerleri ise hemze’siz olarak, fethalı bir yâ ile “بَادِي” şeklinde okumuşlardır. Yani “dış görünüş itibariyle” demektir. O zaman da mânâsı “sana, arka planını ve iç yüzünü düşünmeden, zahir itibariyle tâbi oluyorlar” şeklinde ortaya çıkmaktadır. Her iki kırâat de

¹²⁷⁴ Şu‘arâ 26/137.

¹²⁷⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 472; Dâni, *Teyşîr*, 166; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/367; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/335; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/85.

¹²⁷⁶ Sâd 38/48, En‘âm 6/86.

¹²⁷⁷ Dâni, *Teyşîr*, 104; Dimyâtî, *İthâf*, 373; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/37.

¹²⁷⁸ Hûd 11/27.

kelimeyi zarf olmak üzere mensûb okumuştur¹²⁷⁹. Ancak dikkatli bakıldığında her iki kelimenin kökünün aynı olmadığı görülecektir. Birincisinde kelime, “başlamak” anlamında kullanılan “بَدَأَ-يَبْدَأُ” kökünden gelirken ikincisinde “ortaya çıkmak” anlamına gelen “يَبْدُو - بَدَا” kökünden gelmektedir.

Müellifin kelime kökü itibariyle izah ettiği yerlerin çoğu, fiillerin farklı babdan okunmasıyla oluşan kırâat farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Fiillerin ayrı bablardan geldiği farklılıkların diğer bir başlıkta ele alınması sebebiyle burada sadece birkaç örnekle mesele ele alınacaktır. Örneğin “فَارِدًا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا رَحْمَةً خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رَحْمَةً”¹²⁸⁰ âyetinde geçen “يُبَدِّلُهُمَا” kelimesini Ebû Ca’fer ve Ebû ‘Amr “بَدَّلَ” kökünden bâ’nın fethası ve dâl’in şeddesiyle “يُبَدِّلُهُمَا” şeklinde okumuşlardır. Diğerleri ise “أَبَدَلَ” kökünden bâ’nın zammesi ve dâl’in kesresiyle şeddesiz okumuşlardır. Bu ikisi ayrı birer lehçedir. Bazıları ise bunların farklı anlamlara geldiğini ifade etmişler, tebdilin bir şeyin aynının kaim olmasıyla birlikte halinin değişmesi olduğunu, ibdâlin ise bir şeyi kaldırıp onun yerine başka bir şey koymak için kullanıldığını söylemişlerdir¹²⁸¹. Aynı farklılıkların ve izahın yer aldığı “وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا”¹²⁸² şeklinde başlayan âyette geçen “وَأَيُّبَدِّلَنَّهُمْ” kelimesinin okunuşuyla alakalı olarak da kelimeyi İbn Kesîr, Ya’kûb ve ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir bâ’nın sükûnu ve dâl’i şeddesiz okumak suretiyle “أَبَدَلَ” kökünden okumuşlardır. Diğerleri ise bâ’nın fethası ve dâl’in şeddesiyle “بَدَّلَ” kökünden okumuşlardır. Bu ikisi birer lehçedir¹²⁸³. Müellif bu bilgilerden sonra “tebdil” ve “ibdâl” farkına burada da değinmiştir¹²⁸⁴.

¹²⁷⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 332; Dâni, *Teysîr*, 124; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/396; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/335; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/333.

¹²⁸⁰ *Kehf* 18/81.

¹²⁸¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 397; Dâni, *Teysîr*, 145; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/53; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/314; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/207-208.

¹²⁸² *Nûr* 24/55.

¹²⁸³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 458-459; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/310; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/555.

¹²⁸⁴ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/555.

Sülâsî olarak kullanılıp farklı bablardan değerlendirilen fiillerde ise “وَلَعْنُ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ” kelimesini ve sonraki âyette geçen “مُتُّ” kelimesini ve kelimenin diğer türevleri olan “مِتُّ” ve “مِتْنَا” kelimelerini Nâfi, Hamza, Kisâî ve Halef geçtiği her yerde mîm’in kesresiyle okumuşlardır. Hafs ise Âl-i İmrân sûresi dışındaki yerlerde onlara katılmıştır. Diğerleri ise mîm’in zammesiyle okumayı tercih etmişlerdir. Kelimeyi zammeli okuyanlar fiili “مَات-مُوتُ” kökünden değerlendirirken, kesreli okuyanlar ise “بِمَاتٍ” kökünden ele almışlardır¹²⁸⁶. Fiilin harfleri değişmese de yapısının değiştiği yerlerden olan “وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَا بَاجَانِيَةً وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَئُوسًا” âyetindeki “وَنَا” kelimesini Ebû Ca’fer ve İbn ‘Âmir’den naklen İbn Zekvân “فَاعَ” ve “جَاءَ” fiillerinde olduğu gibi “نَوَاءَ” mastarından türediğini düşünmüş ve “ilerleme” ve “kalkınma” anlamına gelen kelimeyi hemze’den önce bir elif getirmek suretiyle “وَنَاءَ” şeklinde okumuştur. Diğerleri ise elif’ten önce bir hemze getirmek suretiyle okumuşlardır¹²⁸⁷. Kelimenin imâle ile okunuşu ile ilgili bilgiler de yer almıştır¹²⁸⁸.

Uzun bir âyet olan ve “الرُّجَا جَهُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ...” diye devam eden âyetteki “دُرِّيٌّ” kelimesi Ebû ‘Amr ve Kisâî tarafından “الدَّرِيءُ” kökünden dâl’in kesresi, aynı zamanda medli ve hemze’li olmak üzere “دُرِّيٌّ” şeklinde okunmuştur. Bu haliyle “defetmek” anlamına gelir ki yıldızlar da gökteki şeytanları kovmaktadırlar. Hamza ve ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir ise zammeli bir dâl ile kelimeyi medli ve hemze’li okumuşlardır. Bu haliyle ise mânâ “ışıyla yıldızların karanlığı kovması” anlamına gelir. Diğer kırâat imamları ise dâl’in zammesi ve yâ’nın şeddesi ile

¹²⁸⁵ Âl-i İmrân 3/157-158.

¹²⁸⁶ En-Nehhâs, *Îrâbü'l-Kur’ân*, 1/373; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 115; Dâni, *Teysîr*, 91; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/436; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/243; Dimyâtî, *İthâf*, 181; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/49.

¹²⁸⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 384; Dâni, *Teysîr*, 141; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/710; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/308; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/126.

¹²⁸⁸ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/126.

¹²⁸⁹ Nûr 24/35.

medsiz ve hemze'siz okumuştur. Mânâsı “parlaklığı fazla olan” demektir. Özelliği ve güzelliği bakımından inciye nispet edilmiştir. Ziyası bakımından yıldız inciden daha parlak olsa da diğer takılar içinde inci nasıl tercih edilirse yıldız da aynı şekilde tercih edilir¹²⁹⁰. Görüldüğü üzere kelimenin köküne nispetle kırâat ihtilafları ve mânânın ne tür değişikliğe uğradığı müellif tarafından ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur.

6.1.11. Nahiv Kurallarıyla İstişhâd

Sözlü bir hitap olan Kur'ân-ı Kerîm'de dile dair birçok unsur bulunmaktadır. Arapça'da cümle bilgisi olarak tarif edebileceğimiz nahiv başta olmak üzere sarf, şiir, belağat vb. unsurlar tefsirde yeri geldikçe kullanılmıştır. Özellikle nahiv alanındaki değerlendirmeler, diğer birçok unsurla birlikte Kur'ân lafzının doğru mânâyâ hamledilmesi, ibarenin doğru okunup cümlenin doğru konumlandırılması ile birinci derecede ilgilidir. Çünkü nahiv açısından doğru konumlandırılmayan bir lafızdan doğru mânâ çıkması mümkün değildir. Müellif de âyetlerde gerekli gördüğü yerlerde nahivle ilgili değerlendirmelerini yapmış, farklı görüşler söz konusu ise onları ayrıca ele almış ve oluşan anlam farklılıklarını ayrıca zikretmiştir. Yaptığı nahiv izahlarından müellifin Arapça'ya olan hakimiyeti görülecektir. Nahiv izahlarında gerekirse kendinden önceki müfessirlerin ve dilbilimcilerin görüşlerinden faydalandığı da olmuştur.

لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ “

”¹²⁹¹”¹²⁹¹ âyetinde geçen “الْبِرُّ” kelimesini Hamza ve Hafs râ'nın fethasıyla okurken, diğer kırâat imamları zamme ile okumuşlardır. Müellif bu bilgiyi verdikten sonra bu kırâatlerin nahvî açıdan izahına girmekte ve şöyle demektedir: “الْبِرُّ”yı raf ile okuyanlar onu “لَيْسَ”nin ismi yapmakta, haberi ise “أَنْ تُولُوا” ile başlayan cümle olmaktadır. Nasb ile okuyanlara göre ise “أَنْ تُولُوا” cümlesi “لَيْسَ”nin ismi olmaktadır. Yine aynı âyette geçen “وَلَكِنَّ” kelimesini Nâfi ve İbn ‘Âmir’in mübtedâ konumunda nûn’un tahfifi ve râ'nın zammesiyle okuduğunu,

¹²⁹⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 456; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/300; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/538.

¹²⁹¹ Bakara 2/177.

haberinin ise “مَنْ آمَنَ” cümlesi olduğunu söylemekle kırâatin nahiv yönünden izahını yapmış olmaktadır¹²⁹².

“إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً” âyetinin “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ آجَلٍ مُّسَمًّى فَاتَّخِذُوهُ” kısmının tefsirini tamamen kırâat farklılıkları ve bu farklılıkların nahiv yönünden izahı ile yapan müellif “تِجَارَةً حَاضِرَةً” kelimelerini kırâat imamlarından ‘Âsım’ın “كَانَ”nin haberi olmak üzere her ikisini de nasb ile okuduğunu ve mânânın şu takdîr üzere çıktığını söyler. “إِلَّا أَنْ تَكُونَ” “التِّجَارَةُ تِجَارَةً حَاضِرَةً” “Ancak ticaretiniz peşin ticaret olursa başkadır”. Diğer kırâat imamları ise raf’ ile okumuşlardır. O zaman da karşımıza iki vecih çıkmaktadır. Birinciye göre buradaki “كَوْنٌ” vukû (oluş) mânâsında olmasıdır. Yani nâkıs değil tam fiil olarak değerlendirilmiştir. Çünkü “إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً” demek “إِلَّا أَنْ تَفْعَلَ تِجَارَةً” demektir. İkinci veche göre ise “كَانَ”nin ismi “تِجَارَةً” kelimesi, haberi ise devamında gelen “تُدِيرُوهَا” fiili cümlesidir. O zaman da cümlenin takdiri “إِلَّا أَنْ تَكُونَ التِّجَارَةُ حَاضِرَةً يَدَا بِيَدٍ تُدِيرُوهَا بَيْنَكُمْ” şeklinde olurken, mânâsı “ticaret ancak aranızda peşin olarak elden ele dolaşan bir unsur olursa müstesna” şeklinde olmaktadır¹²⁹³.

“وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا” kısmında sarf ve nahve dair unsurlar bir arada yer almıştır. Müellif buranın okunuşuyla alakalı Nâfî, Ebû Ca‘fer, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, İbn ‘Âmir ve Ya‘kûb’un fâ’nın tahfifi ve “وَكَفَّلَهَا” kelimesinin fâili olmak üzere “زَكَرِيَّا” kelimesini raf’ ile okuduklarını haber verir. ‘Âsım, Hamza, Kisâf ve Halef ise “Allah’ın, Zekeriyâ’yı Meryem’e kefil kıldığı” anlamında şeddeli okumuşlardır.

¹²⁹² En-Nehhâs, *Î‘râbü’l-Kur‘ân*, 1/230; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 175; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 68; Dânî, *Teyisîr*, 79; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/141; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/226; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/245.

¹²⁹³ En-Nehhâs, *Î‘râbü’l-Kur‘ân*, 1/300; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 194; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 103; Dânî, *Teyisîr*, 87; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/345-346; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/237; Dimyâtî, *İthâf*, 166; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/404-405.

¹²⁹⁴ Âl-i İmrân/37

Ayrıca ‘Âsım’ın râvîsi Ebû Bekir, “وَكَمَّلَهَا”yı şeddeli ve “زَكْرِيَّا” kelimesini mef’ûl olmak üzere hemze’li okumuşlardır. Diğer Kûfeliler ise “زَكْرِيَّا”yı her geçtiği yerde elif-i maksura ile hemze’siz okumuşlardır¹²⁹⁵.

“وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّنَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ”¹²⁹⁶ âyetinin “لَمَا آتَيْتُكُمْ” kısmında bulunan lââm’ı, kırâat imamlarından Hamza, harf-i cerr olmak üzere kesre ile okumuş ve harf-i cerrin müteallakı olarak “أَخَذَ” fiilini göstermiştir. Mânâsı “biz şundan dolayı mîsâk aldık” şeklindedir. Buradaki “مَا”, “الَّذِي” mânâsındadır. Diğerleri ise lââm’ın fethasıyla okumuşlardır. O zaman da “مَا” yine “الَّذِي” mânâsında olurken lââm ise yemini te’kid için gelen ibtidâ lââm’ı olmaktadır. Çünkü “mîsâk”, bir mânâda “yemin” demektir. Âid zamiri ise mahzûftur. Yani “الَّذِي آتَيْتُكُمْ” şeklinde düşünölmelidir¹²⁹⁷.

﴿ وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّذِي تُقْرَبُونَ عِنْدَنَا زُلْفَىٰ إِلَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ هُم جَزَاءُ الضَّعِيفِ بِمَا عَمِلُوا ﴾¹²⁹⁸ âyetinde geçen “جَزَاءَ” kelimesini Ya’kûb’dan naklen Ruveys tenvinli ve hâl olmak üzere mensûb okumuştur. Vasıl halinde esreli geçiş yapmış ve oradan başladığında ise merfû olarak başlamıştır. Arapça’daki örneği “في الدار زيد قائما” sözüdür. O zaman cümlenin takdîri “فَأُولَٰئِكَ هُم جَزَاءُ” şeklinde olmaktadır. Diğerleri ise “جَزَاءَ” kelimesini tenvinsiz raf’ ile okurken muzâfun ileyh olmak üzere “الضَّعِيفِ” kelimesini mecrûr okumuşlardır¹²⁹⁹.

¹²⁹⁵ En-Nehâs, *Î’râbü’l-Kur’ân*, 1/326; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 204; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 108; Dâni, *Teysîr*, 85; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/310; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/239; Dimyâtî, *İthâf*, 173; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/444-445.

¹²⁹⁶ Âl-i İmrân 3/81.

¹²⁹⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 213-214; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 111; Dâni, *Teysîr*, 89; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/376; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/241; Dimyâtî, *İthâf*, 177; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/483.

¹²⁹⁸ Sebe’ 34/36.

¹²⁹⁹ Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/609; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/351; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/191.

“فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِفُونَ”¹³⁰⁰ âyetinde geçen “مِثْلَ” kelimesini Hamza, Kisâî, Halef ve ‘Âsım’dan naklen Ebû Bekir “لِحَقِّ” kelimesinin sıfatı olarak merfû okumuşlardır. Çünkü “benzerlik” çok olduğu için nekre olarak gelmiştir. “مَا” ise “tekid” mânâsında zâiddir. Diğerleri ise mahzûf mastara sıfat olmak üzere mensûb okumuşlardır. Bu durumda cümle “إِنَّهُ لِحَقِّ حَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِفُونَ” takdîrindedir¹³⁰¹.

Mezkur örneklerde olduğu gibi müellif kırâat ihtilaflarını nahiv yönünden izahlarla gerekçelendirmekte, gerektiğinde cümle ve i’râb takdirleriyle mânâyâ yönelik izahlarda bulunmaktadır.

6.2. Kırâatlerin Tercihi

Kırâat tarihi incelendiğinde kesin hatlarla olmasa da bir tedvin ve tasnif döneminden bahsetmek mümkündür. Kırâat alanında uzman olan âlimlerin kırâatleri belli kriterlere göre değerlendirdikten sonra, kendi görüşlerine uyan, sahîh buldukları ve telaffuz bakımından güzel gördükleri birtakım kırâatlerin arasından tercihte buldukları malumdur. Tercih “iki şey arasında bir seçimde bulunmak, yeğlemek, üstünlük payesi vermek, üstün tutmak ve üstün görmek” anlamında kullanılır¹³⁰². Kırâat ilminde ise “kırâat farklılıkları çerçevesinde nakledilen birtakım vecihlerin gerek senet gerekse râvîler bakımından en meşhur olanını diğerlerine tercih etme” anlamında kullanılmaktadır¹³⁰³. Tercih kavramlarından biri de farklı varyantları ile kullanılan “ihtiyar” kavramıdır. İhtiyar “kendi iradesi ile bir şeye yönelmek, tercih etmek, seçmek” anlamına gelmektedir¹³⁰⁴. Kırâat ilmi bağlamında ihtiyar, “kârinin kendisinin alıp öğrendiği kırâat rivâyetleri arasında bir tercihe giderek bu

¹³⁰⁰ Zâriyât 51/23.

¹³⁰¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 609; Dâni, *Teysîr*, 203; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 4/231; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/403.

¹³⁰² Ebu’l-Kâsım ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-belâğa* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998), 1/338.

¹³⁰³ Mes’ûl, *Mu’cem*, 129; Tercihle alakalı diğer kavramlar için bk. Mehmet Ünal, “Bir Kırâat Terimi Olarak ‘Hüccet’in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2004).

¹³⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 4/258-259.

okuyuşlar/kırâat/harf arasından bir vechi tercih edip bu kırâati okuması ve okutmasıdır”¹³⁰⁵. Geç dönemde yazılan bir tefsir olmasına rağmen müellif kırâatlere dair birtakım değerlendirmelerde bulunduktan sonra bu kırâatlerin bazılarını eleştirmiş, bazen de aralarında tercihte bulunmaktan geri durmamıştır. Bunun yanında bazı lehçeleri daha fasîh ve tecvide daha uygun bulduğunu belirtmiştir.

6.2.1. Senetle İlgili Tercihleri

Bölüm başlığı altında da değindiğimiz üzere müellifin kırâat tercihlerini yansıtmak için kullandığı kavramların başında senetle ilgili kavramlar gelmektedir. Bu alanda mütevâtir, sahîh ve muhtar vecih kavramlarını kullandığını görmekteyiz.

Mütevâtir Kırâat ve Sahîh Kırâat İfadesi

Senedin sahîh olmasının kırâatin kabulünün birinci şartı olduğunu daha önce belirtmiştik. Müellif de on kırâat içinde yer alan bazı vecihler için sahîh ve mütevâtir kavramlarını kullanarak o vechin diğerlerinden daha üstün olduğunu ya da onun da sahîh bir kırâat olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Sahîh ve mütevâtir kavramlarını bir arada geçtiği ¹³⁰⁶”*يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِبُهُمْ وَيَعْمَلُ آيِنَ شُرَكَاءِي الَّذِينَ كُنتُمْ تُشَاقِقُونَ فِيهِمْ*“ âyetindeki “شُرَكَاءِي” kelimesini İbn Kesîr’den naklen Bezzî hemze’siz ve medsiz olarak yâ’nın fethasıyla “شُرْكَايِ” okumuştur.

Bu kırâatin tevcihi konusunda müellif, Kevâşî’nin görüşüne başvurmuştur. Kevâşî burada aslolan hususun meddi terketmek olduğunu, zira meddin kelimenin aslından olmayan harfin ziyadesiyle meydana geldiğini, kırâatin sahîh olup naklinde tevatür varsa kelimenin aslına döneceğini, dolayısıyla bu kırâati eleştirenlerin tenkitlerine kulak asılmayacağını beyan etmiştir. Diğerleri ise hemze’li ve medli olarak yâ’nın da fethasıyla okumuşlardır. Çünkü meşhur olan “شَهِيد-شَهَدَاءُ” örneğinde olduğu gibi “فُعَلَاءُ” vezninde cemi olarak okunmasıdır¹³⁰⁷. Görüldüğü üzere her ne kadar ikinci vecih daha meşhur olsa da müellif

¹³⁰⁵ Abdulkayyim b. Abdilgafur Tahir, *Safahat fi ‘ulüml’l-kırâat* (Mekke: Câmî’atu Ummi’I-Kura, 1414), 288.

¹³⁰⁶ Nahl 16/27.

¹³⁰⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 371-372; Dâni, *Teyisîr*, 137; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/18.

Bezzî'den gelen ve on kırâat içinde yer alan vechin de sahîh olduğunu birtakım delillerle ortaya koymuştur.

Yine uzun izahlarla ele alınan “قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ أَنْ يُخْرِجَاكُم مِّنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا”¹³⁰⁸ âyetindeki “إِنَّ” edatının okunuşu ve devamında gelen kelimelerin nasıl i'râblanacağı kırâat alanında ihtilaf edilen konulardan olmuştur. Ebû 'Amr “إِنَّ” edatını şeddeli okurken “هَذَا” kelimesini de başında nasb edatı olması dolayısıyla yâ'lı “هَذَا” şeklinde okumuştur. İbn Kesîr, ‘Âsım’dan naklen Hafs “إِنَّ” maddesini tahfipli “هَذَا”yi ise elif’le okumuşlardır. İbn Kesîr “هَذَا” kelimesini elif ile, nûn’unu da şeddeli okumuş, Hafs ise şeddesiz okumuştur. Yani “وَأَنْ تَطُنَّكَ إِلَّا مِنَ الْكَاذِبِينَ” âyetinin “وَأَنْ تَطُنَّكَ لِمَنْ الْكَاذِبِينَ” takdîrinde olduğu gibi “إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ” cümlesinin “مَا هَذَا إِلَّا سَاحِرَانِ” takdîrinde olduğunu söylemişlerdir. Diğerleri ise “إِنَّ” edatını Ebû 'Amr gibi şeddeli, “هَذَا” kelimesini ise Hafs’ın okuduğu gibi elif’li ve nûn’un tahfiifiyle okumuşlardır. O zaman da “إِنَّ”, “نَعَمْ” mânâsında olurken “هَذَا” mübtedâ, “سَاحِرَانِ” ise mahzûf mübtedânın haberi olmaktadır. Lâm ise cümleye dahil olmuştur. Cümlenin takdirinin “هَذَا هُمَا سَاحِرَانِ” şeklinde olması mümkün olduğu gibi “هَذَا”nin mübtedâ, “سَاحِرَانِ”nin haber olması da mümkündür. Lâm ise zâiddir¹³⁰⁹. Kevâşî “إِنَّ” edatının şeddeli ve “هَذَا”nin mensûb olmak üzere yâ'lı okunması konusunda; bu kırâatin mushaf hattına muhalif olduğunu iddia edenlerin bulunduğunu, yine bazılarının Ebû 'Amr’ın lahn korkusuyla bu şekilde okumayı tercih ettiğini söylediklerini haber vererek böyle bir yaklaşımın Ebû 'Amr’ın adaletinin ve ilminin ta'n edilmesi anlamına geldiğini söylemiştir. Müellif bu konuda yine Kevâşî’nin “böyle diyenlerin Ebû 'Amr’ın bu kırâati Hz. Peygamber’den mütevâtir olarak almadığını ve “إِنَّ”yi şeddeli ve “سَاحِرَانِ” kelimesini raf üzere okuyuşun ta'lilini bilmediğini zannetmektedirler. Halbuki onun adaleti ve Arapça

¹³⁰⁸ Tâhâ 20/63.

¹³⁰⁹ Dâni, *Teyşîr*, 151; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/128-129; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/302-303.

konusundaki kabiliyeti ortada iken böyle bir şeye inanmamız nasıl câiz olsun” dediğini aktarmaktadır. Yine Kevâşî, Ebû ‘Amr’ın “ben burayı şeddeli ve raf üzere okumaktan dolayı Allah’tan utanmıyorum” dediği şeklinde sözler nakledildiğini, halbuki mümin bir kimsenin, sahîh olan ve Hz. Peygamber’den tevatürle gelen bir kırâatle okumaktan haya ettiği şeklindeki bir söze inanmanın mümkün olmayacağını söylemiştir. Kevâşî sonuç olarak Ebû ‘Amr ve diğer imamların bu tür yerleri şeddeli okuduklarını, ayrıca Arap şiirlerinin ezgilerinde bu türden okuyuşları dinlediklerini, dolayısıyla bu okuyuşun onlardan alınmış olabileceğini dile getirmektedir¹³¹⁰. Müellif bu izahlarıyla senedi sahîh olan ve tevâtürle nakledilen bu kırâatlerin reddedilemeyeceğini savunmuştur.

Müellif tarafından tevâtürün delil olarak getirildiği yerlerden olan “إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِالسِّنِّتِكُمْ”¹³¹¹ âyetindeki “إِذْ تَلَقَّوْنَهُ” kısmını Ebû ‘Amr, Hişâm, Hamza, Kisâi ve Halef’in zâl’ı tâ’ya idgâm ederek okurken, diğerlerinin izhar ile okudukları haber verilmektedir. Ayrıca müellif, Bezzî’nin kırâat mezhebine göre “تَلَقَّوْنَهُ” kelimesindeki tâ’ları şeddelemek suretiyle okuduğunu eklemiştir. Bu da “onu kabul ediyorsunuz” anlamındadır¹³¹². Ayrıca kelime “çabuk yalan söylemek” anlamına gelen “وَلَقَّ” kökünden lâm’ın kesresi ve kâf’ın şeddesiz olarak zammesi ile de okunmuştur. Kaynaklarda bu kırâatin Hz. Aişe’ye ait bir vecih olduğu zikredilmektedir¹³¹³. Kelime hakkında bu bilgileri verdikten sonra müellif, kelimenin başka şekillerde okunuşunun da nakledilmesinden hareketle, mütevâtir olan kırâatin ilk vecih olan lâm’ın fethası ve kâf’ın şeddeli fethası ile okunan kırâat olduğunu eklemiştir¹³¹⁴.

Müellifin bu alanda kullandığı kavramlardan birisi de “sahîh kırâat” kavramıdır. İdgâmın da konusuna giren yerlerden “مِمُّصْرِحِيَّ”¹³¹⁵ âyetindeki “مِمُّصْرِحِيَّ” kelimesi kırâat imamlarının çoğunluğu tarafından yâ’nın fethasıyla okunurken Hamza

¹³¹⁰ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/303.

¹³¹¹ Nûr 24/15.

¹³¹² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 453; Dimiyâtî, *İthâf*, 323; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/517.

¹³¹³ Ebu’l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed Sehâvî, *Cemâlü’l-kurrâ ve kemâlü’l-ikrâ*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Mekke: Mektebetü’t-Türâs, 1987), 322.

¹³¹⁴ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/517.

¹³¹⁵ İbrâhîm 14/22.

yâ'nın kesresiyle okumuştur. Müellif, Hamza'nın bu kırâati hakkında şunları paylaşır: "İbnü'l-Cezerî, Hamza'nın kırâatinin Benî Yerbu' lughatına göre olduğunu ve Kutrub'un (ö. 210/825) metni buna göre oluşturduğunu söyleyerek Kutrub, Ferrâ ve Ebû 'Amr b. Alâ'nın bu kırâatle okumaya cevâz verdiğini ifade etmiştir. Ebu'l-Kasım b. Ma'n en-Nahvî (ö. 337/949) ise bu kırâatin sahîh ve doğru olduğunu, zira sahîh kırâatin taşıması gereken üç şartın (senet, mushaf hattına riâyet ve Arap diline uygunluk) bu kırâatte bir araya geldiğini, dolayısıyla Zemahşerî'nin bu kırâati zayıf ve yanlış gösteren sözlerine itibar edilmeyeceğini beyan etmiştir. O, ayrıca bu kırâatle okuyanlar arasında Yahya b. Vessâb (ö. 103/722), Süleyman b. Mihran el-A'meş (ö. 148/765) ve Hamrân b. A'yün ve bir grup tâbiînin olduğunu bu kırâatin nahiv yönünden de kıyasının sahîh olduğunu bildirmiştir. Buna göre birinci yâ cemî yâ'sıdır ve idğâmdan dolayı sahîh bir yâ yerine gelmiştir. Bu yâ'ya, sâkin olan izâfet yâ'sı dahil olmuştur. İki sâkinin bir araya gelmesinden dolayı kurala göre kesre ile harekelenmiştir. Bu lughat günümüzde de insanların dilinde kullanılan, yaygın ve kabul gören bir lughattır. Mesela izâfet yâ'sının idğâm edildiği "مَا عَلَيَّ مِنْكَ", "مَا فِي كَذَا" veya "لَا أَمْرَكَ" gibi kullanımlar mevcuttur. Hatta bazılarının kesresinde mübalağa ederek yâ'ya dönüştürdükleri de olur"¹³¹⁶. Görüldüğü gibi müellif ilgili kırâatin birçok noktadan hareketle sahîh olduğunu ifade etmiştir. Benzer gerekçelerin olduğu "وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَدْهَبْتُمْ" âyetinde geçen "أَدْهَبْتُمْ" kelimesini Nâfi, Ebû 'Amr ve Kûfeliler haber olmak üzere tek hemze ile okurken İbn 'Âmir, İbn Kesîr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb soru olmak üzere iki hemze ile okumuşlardır. Bunların usûlü bu şekildedir. İbn 'Âmir'den naklen İbn Zekvân her iki hemze'yi de tahkikle okurken yine ondan naklen Hişâm bir hemze ve med ile okumuştur. Çünkü soru hemzesi hemze-i kat'ın üzerine gelmiş ve böylece hemze-i kat', hemze ile elif arasında kalmıştır. İki hemze ile okuyan diğer üç imam ise birincisini tahkik ikincisini teshîl ile okumuşlardır. Ebû Ca'fer ise usûlü üzere tahkik edilen ve yumuşatılan hemze'ler arasına bir elif girdirmek suretiyle okumuştur. Tek veya iki hemze ile gelen vecihlerin ikisi de sahîhtir. Çünkü Arapların azarlayarak sordukları ve soru edatını düşürerek "أَدْهَبْتَ فَفَعَلْتَ كَذَا" veya "ذَهَبْتَ فَفَعَلْتَ كَذَا" şeklinde hitap ettikleri vâkidir¹³¹⁷.

¹³¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/298-299; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/517.

¹³¹⁷ Dâni, *Teysîr*, 199; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/139; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/366; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 6/295.

Örneklerde görüldüğü üzere müellif kırâatin nakli sahîh ise başka bir delile ihtiyaç duymaksızın o kırâatin sahîhliğine hükmetme konusunda tereddüt etmemiş, farklı görüşte olanlara gerekli cevapları delilleriyle vererek on kırâat içerisinde yer alan kırâatleri savunmuştur.

Muhtar Vecih İfadesi

Müellifin kullandığı tercih kavramlarından birisi de muhtar vecih ifadesidir. “وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيَكَانَ اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَوْ لَا أَنْ مِنَ اللَّهِ عَلَيْنَا لَحَسَفَ بِنَا وَيَكَانَهُ”¹³¹⁸ âyetinde birincisi zamir ilavesiz iki defa geçen “وَيَكَانَهُ” kelimesi hem yazılışı hem kırâati hem de üzerinde durulduğunda farklı vecihler ortaya çıkan bir kelimedir. İlk geçtiği yerde bütün mushaflarda birleşik yazılan kelime, âyette ikinci defa zamirle geçtiği halde kesret-i isti‘malden dolayı aynı şekilde değerlendirilmiştir. Çünkü Basralılara göre taacüb için olan “وَي” ile kâf’a birleşik olan “أَنَّ” beraber yazılmıştır. Bunun için hemze fetha ile harekelenmiş ve mânâ “hataya karşı tenbih ve pişmanlık” şeklinde ortaya çıkmıştır. Kûfelilere göre ise “أَنَّ وَئِكَ”, “وئِكَ” mânâsında “أَلَمْ تَرَ” demektir. Kelimenin nasıl vakfedileceği hususunda da ihtilaf edilmiş, Ebû ‘Amr “وئِكَ” şeklinde kâf üzere hemze’den ayrılmış vaziyette vakfedileceğini ve başlarken de hemze ile başlanacağını ifade etmiştir. Kisâi ise kâf’tan ayırmak suretiyle “وئ” kelimesi üzerinde vakfetmeyi tercih etmiş, başlarken de kelimedeki kâf’tan başlayarak devam etmiştir. Diğerleri ise her iki kelimeyi birleştirerek durmayı tercih etmişlerdir¹³¹⁹. Bu bilgilerden sonra müellif cumhura uymak ve sahîh olan kıyasa tâbi olmak için son görüşün bütün mezheplerde evlâ ve muhtar olduğunu ifade etmiştir¹³²⁰.

¹³¹⁸ Kasas 28/82.

¹³¹⁹ Dâni, *Teyşîr*, 61; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/223.

¹³²⁰ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/223.

Tercih kavramı olarak müellifin bazen ihtiyar kelimesini kullandığı da olmuştur. Örneğin “شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ”¹³²¹ ile başlayan âyetin “وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ” kısmındaki kırâat farklılıklarını verirken burayı Ebû Bekir ve Ya’kûb’un mîm’in şeddesiyle “وَلِتُكْمِلُوا” şeklinde okuduklarını, diğerlerinin ise şeddesiz yani tahfifli okuduklarını haber vermektedir. Devamında ise bunun tercih (ihtiyar) edilen kırâat olması gerektiğini ifade etmekte ve Kur’ân’dan bir delille tercihini savunmaktadır. Buna göre “الْيَوْمَ”¹³²² âyetinde kelime if’âl babından kullanılmıştır. Burada da if’âl babından kullanılması daha uygun olacaktır¹³²³.

Müellifin genel anlamda kullandığı tercih kavramlarından birisi de ercah kavramıdır. Tekâsür sûresinde geçen “لَتَرْوُونَ الْجَحِيمَ” âyetinde “لَتَرْوُونَ” kelimesiyle ilgili kırâat farklılıklarında İbn ‘Âmir ve Kisâi’nin kelimeyi tâ’nın zammesiyle meçhûl okuduklarını, diğerlerinin ise tâ’nın fethasıyla okuduklarını haber verdikten sonra fethalı kırâatin tercihe şayan (ercah) olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda mânâ “uzaktan onu gözlerinizle göreceksiniz” şeklinde olmaktadır¹³²⁴. Benzer bir ifadenin geçtiği “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْجُوا شَعَائِرَ اللَّهِ”¹³²⁵ âyetinin “وَلَا يَجْرَمَنَّكُمْ” kısmında geçen “شَنَاؤُ” kelimesini İbn ‘Âmir, Ebû Bekir ve bir rivâyetinde Ebû Ca’fer birinci nûn’un sükûnuyla “شَنَاؤُ” şeklinde okumuşlardır. Her iki okuyuş şekli iki lehçedir. Ancak fethalı okuyuş daha uygun (أَجْوَدُ) olup diğer kırâat imamları onunla okumuştur¹³²⁶.

¹³²¹ Bakara 2/185.

¹³²² Mâide 5/3.

¹³²³ En-Nehâs, *Î’râbü’l-Kur’ân*, 1/239; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 176; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 93; Dâni, *Teysîr*, 79; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/156; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/226; Dimyâtî, *İthâf*, 154; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/259.

¹³²⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 695; Dâni, *Teysîr*, 225; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 4/676; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 7/426.

¹³²⁵ Mâide 5/2.

¹³²⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 242; Dâni, *Teysîr*, 98; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/633; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/253; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 2/246.

“هَيِّهَاتَ هَيِّهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ”¹³²⁷ âyetinde iki defa tekrarlanan kelime ile ilgili kırâat farklılıklarında Ebû Ca‘fer’in kelimeyi tenvinsiz olarak kesreli okuduğu, diğerlerinin ise fethalı okuduğu bilgisi mevcuttur. Ayrıca kelime üzerinde nasıl vakfedileceğine dair de birtakım farklılıklara değinilmiştir. Buna göre Bezzî, Kisâî ve Ravh kelimedede hâ üzere vakfederken diğerleri tâ üzere vakfetmişlerdir. Müellif bu bilgileri verdikten sonra tâ ile vakfin, muhtar (tercih edilen) vecih olduğunu belirtmiştir¹³²⁸. Görüldüğü üzere müellif birtakım delillere dayanarak kırâatlerin bazı kırâatlerin diğerlerine nazaran tercihe şâyan olduğunu belirtmektedir.

6.2.2. Lehçe İle İlgili Tercihleri

Yukarıda lehçelere dayandırdığı kırâatlere yönelik bilgiler verilmiştir. Bu kısımda ise müellifin ilgili kırâate yönelik lehçeye dayalı tercih ifade eden değerlendirmeleri ele alınacaktır. Bu bağlamda lehçeleri fasîh, sahîh, yaygın ve fasîh kırâat şeklinde değerlendirdiği ve tercihlerini bu kavramlarla ifade ettiği görülmektedir.

Fasîh Lugat İfadesi

Lehçelere dayanan farklı kırâat vecihlerinin bulunduğu yerlerde müellif bazen o lehçeyi vermekle yetinmeyip hangisinin daha fasîh olduğunu da belirtmiştir. Eğer hepsi fasîh ise hepsinin fasîh birer lugat olduğunu ifade etmiştir. Örneğin “يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ”¹³²⁹ âyetinde ve Kur’ân-ı Kerîm’de birçok yerde farklı şekillerde geçen “يُبَشِّرُهُمْ” kelimesini İmam Hamza sülâsî “بَشَّرَ” kökünden yâ’nın fethası ve şîn’in zammesi ile şeddesiz okumuştur. “الْبَشْرَى” ve “الْبَشَارَةُ” kelimeleri de bu köktendir. Diğerleri ise “بَشَّرَ” kökünden “çokluk” mânâsında yâ’nın zammesi ve şîn’in şeddesiyle okumuşlardır¹³³⁰. Bu bilgilerden sonra müellif, kelimenin farklı bablardan türevleri olan “الْبَشِيرُ”, “الْبَشِيرِ” ve “الْبَشَارُ”

¹³²⁷ Mü’minûn 23/36.

¹³²⁸ Dâni, *Teyisr*, 60; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/246; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/131; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/471.

¹³²⁹ Tevbe 9/21.

¹³³⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/239; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/165.

kullanımlarının hepsinin fasîh birer lugat olduğunu ifade etmektedir. Bu ifadesiyle de her iki kırâatin de tercih edilebileceğini belirtmiş olmaktadır¹³³¹.

”وَاللَّهُ عَلَى النَّاسِ حَجُّ الْبَيْتِ مِنْ اسْتِطَاعِ إِلَيْهِ سَبِيلًا“¹³³² âyetinin ”فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ“ geçen ”حَجُّ“ kelimesinin okunuşuyla alakalı Ebû Ca’fer, Hamza, Kisâî, Hafs ve Halef’in kelimeyi hâ’nın kesresiyle okurken diğerlerinin fetha ile okuduklarını haber vermektedir. Fetha ile okuyuşun Hicaz ehlinin lugatı olduğunu ifade eden müellif, her iki lugatın da fasîh olduğunu ve aynı anlama geldiğini söylemektedir¹³³³.

Yaygın Lugat İfadesi

Kırâatin lehçeler bağlamında değerlendirildiği kavramlardan birisi de yaygın lugat ifadesidir. ”وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ وَمِنْ“¹³³⁴ âyetinde geçen ”ظَعْنِكُمْ“ kelimesini Kûfeliler ve İbn ‘Âmir ayn’ın sükûnuyla okurken diğerleri ayn’ın fethasıyla okumuşlardır. Bu ikisinin birer lehçe olduğunu haber veren müellif fethalı lehçenin daha bol ve yaygın (اجزل) olduğunu belirtmiş ve kendi tercihinin de bu kelimedede gizlemiştir¹³³⁵.

Kelimenin haber ya da inşâ kalıbıyla okunduğu yerlerden olan ”قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي“¹³³⁶ âyetinin başında geçen ”قَالَ“ kelimesini Hamza, Kisâî, Halef ve ‘Âsim’den naklen Hafs, kâf harfinden sonra bir elif getirmek suretiyle ”قَالَ“ şeklinde mâzî sîga ile okumuştur. Yani ”Hz. Peygamber, onlara rabbinin o sözü bildiğini haber verdi“ anlamındadır. Diğerleri ise emir olmak üzere elif’siz okumuşlardır. Bu iki vecih şehirlerde

¹³³¹ Dâni, *Teysîr*, 88; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/239; 4/471; Dimyâtî, *İthâf*, 241; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 3/165.

¹³³² Âl-i İmrân 3/97.

¹³³³ İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 112; Dâni, *Teysîr*, 90; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/386; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/241; Dimyâtî, *İthâf*, 178; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/495.

¹³³⁴ Nahl 16/80.

¹³³⁵ Dâni, *Teysîr*, 138; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/628; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/304; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/46.

¹³³⁶ Enbiyâ 21/4.

yaygın olarak okunan iki kırâattir¹³³⁷. Benzer bir ifade “ فَعَتْنَا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ ”¹³³⁸ âyetinde geçen “الصَّاعِقَةُ” kelimesinde geçmektedir. Buna göre Kisâî kelimeyi ayn’ın sükûnu ve elif’siz okurken, diğerleri ayn’ın kesresi ve öncesinde elif ile okumuşlardır. Bu iki okuyuş büyük sahîh iki kırâat üzeredir¹³³⁹. Müellif örneklerdeki her iki kırâatin de yaygın olarak okunduğunu ifade etmekle her ikisinin de tercih edilebilir olduğunu belirtmiş olmaktadır.

Bu bağlamda değerlendirilebilecek kavramlardan biri de meşhur lugat ifadesidir. “ أَنْ ”¹³⁴⁰ âyetinde geçen “رَأَهُ” kelimesi genelin okuyuşuna göre “رَعَاهُ” vezninde medli okunmuştur. İbn Kesîr’den naklen İbn Zekvân ise meşhur lugat olarak “رَأَى” fiilindeki elif’i hazfetmek suretiyle kasr ile “رَعَاهُ” vezninde okumuştur. Buradaki elif’i, cezmeden edattan dolayı değil tahfif için hazfetmiştir. Çünkü fetha tahfife delalet eder¹³⁴¹. Burada ise hem yaygın lügat hem de meşhur lügat kavramları kullanılarak her iki kırâatında farklı gerekçelerle tercih edilebileceği ifade edilmiştir.

Sahîh Lugat İfadesi

Hem senet hem de lehçe bağlamında değerlendirilebilecek kavramlardan olan sahîh lugat ve meşhur lugat ifadeleri müellifin kırâat tercihlerinde yer verdiği kavramlardandır. Buna göre Fâtiha sûresindeki “إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ” âyetinde geçen “الصِّرَاطَ” kelimesiyle ilgili şu bilgiler yer almaktadır. İbn Kesîr’den naklen Kurbûl ve Ya’kûb’dan naklen Verş Kur’ân’daki bütün “الصِّرَاطَ” kelimelerini sîn ile “السِّرَاطَ” şeklinde okumuşlardır. Çünkü lafzın aslı sîn iledir. İmam Hamza’nın râvîsi Halef ise, bütün sadları sâd-ı müşemme ile okumuştur. Hamza’nın diğer râvîsi Hallâd ise sadece Fâtiha’daki “الصِّرَاطَ” kelimesini sâd-ı müşemme ile

¹³³⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 428; Dâni, *Teyisr*, 154; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/152; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/342.

¹³³⁸ Zâriyât 51/44.

¹³³⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 609; Dâni, *Teyisr*, 203; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 4/233; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 6/429.

¹³⁴⁰ Alak 96/7.

¹³⁴¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 692; Dâni, *Teyisr*, 224; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 7/401.

okumak suretiyle Halef'e muvâfakat etmiştir¹³⁴². Müellifimiz kelime kökü itibariyle yaptığı izahı devam ettirmekte bunların hepsinin birer sahîh lehçe (lugat) olduğunu söylemektedir. Yâsîn sûresinde geçen “عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ”¹³⁴³ ayetinde de aynı ifadeyi kullanan müellif, kurrânın çoğunluğunun ihtiyarının “الصِّرَاطُ” yönünde olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda bunun mushaf hattına uygun olan okuyuş olduğunu söyleyerek mushaf hattını da kırâati delillendirmede kullanmıştır¹³⁴⁴. Görüldüğü üzere kırâatlerin sıhhatini ortaya koyabilmek için birden fazla gerekçe bir arada sunulabilmektedir.

“مِنْسَاتُهُ”¹³⁴⁵ âyetinde geçen “مِنْسَاتُهُ” kelimesini Nâfi, Ebû Ca‘fer ve Ebû ‘Amr hemze’siz olarak sîn’den sonra sâkin bir elif’le okumuşlardır. Bu şekilde hemze’den bedel olarak gelen elif ile okuyuş ve Araplardan işitilen sahîh bir lugattır. Ebû ‘Amr b. ‘Alâ bunun Kureyş lugatı olduğunu ve aslının “من نسات الغنم:” kullanımıyla geçtiği gibi hemze’li olduğunu söylemiştir. İbn Zekvân ise Kur’ân’ın kendisiyle geldiği lugatlardan olan sahîh ama bilinmeyen (ğarib) bir lugatla hemze’nin sükûnuyla okumuştur. Diğerleri ise aslı üzere hemze’nin fethasıyla okumuşlardır. Aynı zamanda Hamza kelimedede duracağı zaman usûlü üzere beyne beyne ile durmayı tercih etmiştir¹³⁴⁶. Müellif birinci vechi izah sadedinde sahîh lügat kavramını kullanmış ve bu ifadeyle ilgili kırâati savunmuştur. Aynı ifadenin geçtiği “وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ”¹³⁴⁷ âyetindeki fiilin babından kaynaklanan kırâat farklılıklarını izah ederken müellif, Nâfi, Ebû Ca‘fer ve İbn ‘Âmir’in “أَقْتَرُ” kökünden yâ’nın zammesi ve tâ’nın kesresi ile okuduklarını, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr ve Ya‘kûb’un yâ’nın fethası ve tâ’nın kesresi ile okuduklarını haber vermektedir. Kûfeliler ise kelimeyi şeddesiz olmak üzere

¹³⁴² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 105; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/6; Dimyâtî, *İthâf*, 23; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 1/45.

¹³⁴³ Yâsîn 36/4.

¹³⁴⁴ ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/467.

¹³⁴⁵ Sebe’ 34/14.

¹³⁴⁶ Dâni, *Teysîr*, 180; Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 3/599; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/350; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/412.

¹³⁴⁷ Furkân 25/67.

yâ'nın fethası ve tâ'nın zammesi ile “فَتَرَ” fiilinden “müstakbel” mânâsında değerlendirmişlerdir¹³⁴⁸. Müellif bu açıklamaları yaptıktan sonra burada da bunların her birinin sahîh lugat olduğunu ifade etmiştir.

Fasîh Kırâat İfadesi

Lehçe ile ilgili müellifin kullandığı tercih kavramlarının sonuncusu fasîh kırâat ifadesidir. Buna göre “أَنَّ اللَّهَ”¹³⁴⁹ âyetinin “أَنَّ اللَّهَ” kelimesini hemze'nin kesresiyle “يُبَشِّرُكَ”yi ise evveli zammeli, şîn'ı ise şeddeli ve kesreli okuduğunu, Hamza'nın ise “أَنَّ اللَّهَ” kısmını aynı İbn 'Âmir gibi okurken “يُبَشِّرُكَ” kelimesini yâ'nın fethası, şîn'in zammesi ve şeddesiz “يُبَشِّرُكَ” şeklinde okuduğunu haber vermiştir. Kisâî ise “أَنَّ اللَّهَ” kısmındaki hemze'nin fethasıyla olmak şartıyla Hamza gibi okumuştur. Diğerleri ise hemze'nin fethasıyla İbn 'Âmir'in kırâati üzere okumuşlardır. Esreli kırâate göre takdîr kavlin gizlenmesi üzerine kuruludur ve mânâ itibariyle “melekler nida ettiler ve dediler ki...” demektir. Fetha üzere okuyanlara göre ise nidanın nida edildiği şeyde gerçekleşmesidir. Yani meleklerin sana Yahya'yı müjdelediklerini nida ettiklerini söylemesidir. Müellif bu izahları yaptıktan sonra “بَشَّرَ” kökünden gelip şeddeli ve yâ'nın zammesiyle okunan kırâatin daha fasîh olduğunu belirtirken “بَشَّرَ” kökünden gelip tahfifli, şîn'in zammesi ve yâ'nın fethasıyla olan lehçenin ise töhmetli olduğunu ifade etmiştir¹³⁵⁰.

“وَأَتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ”¹³⁵¹ âyetinin “وَأَتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ”

kısımında ise “تَسَاءَلُونَ” kelimesinin 'Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef tarafından sîn'in tahfifi ve

¹³⁴⁸ Dâni, *Teysîr*, 164; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/343; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/334; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 5/41.

¹³⁴⁹ Âl-i İmrân 3/39.

¹³⁵⁰ En-Nehâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 1/328; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 205; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 108; Dâni, *Teysîr*, 87; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/347-348; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/239; Dimyâtî, *İthâf*, 174; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/448.

¹³⁵¹ Nisâ 4/1.

tâ'lardan birinin hazfi ile okunduğunu haber vermiştir. Daha sonra “وَالْأَرْحَامَ” kelimesinin okunuşuna geçen müellif, çoğunluğun burayı nasb ile okuduğunu ve mânânın “sıla-i rahime dikkat edin, onu kesmekten sakının” şeklinde olduğunu söylemiştir. İmam Hamza'nın ise cerr ile okumak suretiyle kelimeyi bâ harf-i cerrine bağladığını haber veren müellif, nasb ile okuyuşun daha fasîh olduğunu belirtmiştir¹³⁵². Müellif bu ifadesiyle nasb ile okunan kırâatin tercihe daha yakın olduğunu ifade etmiş olmaktadır.

6.2.3. Diğer Tercih Kavramları

Müellifin senet ve lehçe ile ilgili kullandığı tercih kavramlarına ilaveten birtakım ifadelere daha yer verdiği olmuştur. Bunlar genel anlamda kullandığı ercah, evlâ gibi kavramların yanında hem senet hem de lehçeyi birlikte içine alan sahîh-fasîh kırâat ifadeleridir. Yine bu bağlamda daha belîğ, kıyasa daha uygun vb. kavramları da kullandığı olmuştur.

Sahîh Fasîh Kırâat ve Daha Belîğ Kırâat İfadesi

Hem senedin sahîhliğini hem de lehçenin fasîhliğini ifade eden kavramların kullanıldığı ayetler ise şunlardır: “وَكُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا”¹³⁵³ âyetinde geçen “وَنُخْرِجُ” kelimesini Ebû Ca'fer zammeli yâ ve fethalı râ ile meçhûl okumuştur. Yine ondan fâilin Allah olduğu kesreli râ vechi de nakledilmiştir. Ya'kûb ise fethalı yâ ve zammeli râ ile okumuştur. “Ona amel defteri kıyamet günü yazılı olarak çıkar” anlamındadır. Diğer kırâat imamları ise zammeli nûn ve râ'nın kesresiyle okumuşlardır ki o zaman mânâ yüce Allah'ın kıyamet günü ona bir kitap çıkardığını ifade etmesi şeklinde olacaktır. Kırâat imamları “كِتَابًا” kelimesinin mensûb olmasında ittifak etmişlerdir. Nasb üzere okunmasında ittifak edildiğine göre, o zaman Ebû Ca'fer'in kırâatini tevcihi nasıl olacaktır. Buna göre tevcihi hâl olmasıdır. “Melek kitap halinde ona çıkarır” anlamına gelir. Ya'kûb'un nasb

¹³⁵² En-Nehâs, *Î'râbü'l-Kur'ân*, 1/389-390; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 226; İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 118; Dâni, *Teyisr*, 93; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/481; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/247; Dimyâtî, *İthâf*, 185; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/82-83.

¹³⁵³ İsrâ 17/13.

olarak okuduğu kırâatin de tevcihi aynı şekildedir. Böylece her iki kırâat aralarında ihtilaf olmayan sahîh/fasîh kırâat olma noktasında birleşmişlerdir.

Yine “قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ”¹³⁵⁴ âyetinin “قَدْ أَفْلَحَ” kısmını Nâfi’den naklen Verş hemze’nin harekesini, öncesinde sâkin olarak bulunan dâl harfine naklederek okumuş ve hemze’yi hazfetmiştir. Hamza ise bir rivâyetinde vakfettiği zaman nakille okumuştur. Hamza’dan tahkîk ve nakille gelen vecihlerin her ikisi de sahîh ve kendisiyle amel edilen vecihlerdir¹³⁵⁵. Âyette geçen vecihler her ne kadar mânâyâ etkisi olmayan lafzî farklılıklar olsa da müellif bu farklılıkları ortaya koymuş ve bu vecihlerin sıhhat derecesi hakkında bilgi vermeyi de ihmal etmemiştir.

Müellifin vecihlerden daha belîğ olanı ifade ettiği “وَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَزِينَتُهَا”¹³⁵⁶ âyetinin sonunda yer alan “تَعْقِلُونَ” kelimesini Ebû ‘Amr ğaib sîgasıyla olmak üzere yâ ile okumuştur. Müellif bu kırâatin “öğüt verme” noktasında daha belîğ bir tercih olduğunu ifade etmiştir. Diğerleri ise muhatap sîga ile okumuşlardır. Bu sîga aynı zamanda Ebû ‘Amr’ın diğer vechidir. Ancak ondan nakledilen meşhur rivayet ilk vecih olan ğaib sîgadır¹³⁵⁷.

Kıyasa Uygun Vecih İfadesi

Sarf-nahiv kuralları ve kırâat imamlarının okuyuş usulleri bağlamında değerlendirilerek kıyasa daha uygun olan vechin müellif tarafından belirtildiği olmuştur. Örneğin farklı kelimelerde olup birincisi ötreli ikincisi esrelî olarak gelen hemze’lerle alakalı bilgilerin yer aldığı “سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّيْتُمْ عَنْ قِبَلْتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي

“مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ”¹³⁵⁸ âyetinde “مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ” kısmında bulunan hemze’leri Nâfi, Ebû ‘Amr, İbn Kesîr, Ebû Ca’fer ve Ruveys birinci hemze’yi tahkîk ile okuduktan sonra

¹³⁵⁴ Mü’minûn 23/1.

¹³⁵⁵ Dimiyâtî, *İthâf*, 318; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 4/455-456.

¹³⁵⁶ Kasas 28/60.

¹³⁵⁷ Dâni, *Teyşir*, 172; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 3/448; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/342; ‘Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 5/210.

¹³⁵⁸ Bakara 2/142.

ikincisinde teshîl ile okumuşlardır¹³⁵⁹. Bununla birlikte teshîlin nasıl yapılacağı konusunda ihtilaf edilmiştir. Mütেকaddimîn kurrânın çoğunluğuna göre ikinci hemze meksûr/hâlis bir vâv'a çevrilmek suretiyle okunmuştur. Mütেকaddimînden bir kısmı ise onun hemze ile yâ arası okunması görüşündedir. Bu görüş aslında nahiv imamlarının, müteahhirin kurrânın görüşüdür ve kıyasa uygun olan görüş de budur. Kûfeliler İbn 'Âmir ve Ravh ise iki hemze'nin de tahkîkiyle okumuşlardır¹³⁶⁰.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ
 إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ “أَوَّلَىٰ بِمِمَّا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلَّوْا أَوْ تُعْرَضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا”¹³⁶¹ âyetindeki
 “فَقِيرًا” kısmını izah ederken Ebû Ca'fer dışındaki kırâat imamlarının sâkin nûn'dan sonra gelen
 (غ) ğayn ve (خ) hâ harflerinde sâkin nûn'un izhar ile okunması konusunda ittifak ettiklerini
 söylemiş, Ebû Ca'fer'in ise “مِنْ خَيْرٍ” vb. örneklerde olduğu gibi sâkin nûn'u ihfa ile
 okuduğunu haber vermiştir. Bununla birlikte Ehl-i Edâ'dan bazıları “إِن يَكُنْ غَنِيًّا”,¹³⁶² ve “وَالْمُنْحِقَّةُ”¹³⁶³
 ve “فَسَيُغِضُّونَ”¹³⁶³ kelimelerinin onun bu kuralının istisnası olduğunu belirterek izhar ile
 okuduğunu da söylemişlerdir. Yani Ebû Ca'fer'in bu kelimeleri hem izhar hem de ihfâ ile
 okuduğuna dair rivâyetler vardır. Ancak istisna rivâyeti daha meşhur iken istisna etmediğine
 dair rivâyet kıyasa daha uygundur¹³⁶⁴.

Görüldüğü üzere kırâatler konusunda büyük birikime sahip olan müellifin tercihlerinin ele alındığı son kısımda sarf-nahiv kuralları, kırâat imamlarının okuyuş usûlleri ve lehçeye dair unsurlar çerçevesinde değerlendirilen kırâatlerin belirli gerekçelerle diğerlerinden daha üstün olduğu tespit edilmeye çalışılmış ve tercihe şayan olan kırâatin hangisi olduğu ortaya konulmuştur. Her iki kırâat de sıhhat şartlarını taşıyorsa bu da belirtilerek her ikisiyle de amel edilebileceği vurgulanmıştır.

¹³⁵⁹ Dimyâtî, *İthâf*, 149; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/212.

¹³⁶⁰ Ebû Hayyân, *el-Endelüsî, el-Bahru'l-muhît*, 4/92; Dimyâtî, *İthâf*, 149; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/212.

¹³⁶¹ Nisâ 4/135.

¹³⁶² Mâide 5/3.

¹³⁶³ İsrâ 17/51.

¹³⁶⁴ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/219.

YEDİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Tarih, fıkıh, hadis ve tefsir alanlarında eserleri bulunan ve Hanbeli bir âlim olması dolayısıyla ülkemizde pek tanınmayan Ebu'l-Yumn Mucîruddîn el-'Uleymî'nin *Fethu'r-rahmân fî tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserinde kırâatlere yaklaşımı bu çalışmanın esasını teşkil etmiştir. Müellifin kırâatçiliği, tefsirdeki kırâat metodu ve buna dair ayrıntılar ele alınmıştır. Müfessirin kırâatlere olan vukûfiyetinin ortaya çıkarılması ve onun yaşadığı dönemin kırâat anlayışının yansıtılması amacıyla yapılan bu çalışmanın alandaki literatüre büyük katkı sağlayacağı ifade edilebilir.

Tezde ayrıntılı bir şekilde ele alınan müellifin kırâatler konusundaki tutumu şöyle özetlenebilir. Müfessir on kırâatin dışında kalan ve bir şekilde şâz olarak değerlendirilen kırâatlere girmemiştir. Gerçekten de gerek sahabe ve tabiinden gelen farklı vecihler gerekse on kırâatin dışında kalan diğer rivayetlere tefsirde rastlamak pek mümkün değildir. Bu yönüyle eser, kırâat alanıyla ilgilenenler için kıymetli bir eserdir.

Müellif gerek mukaddime kısmında gerekse tefsirinde Kur'ân'ın şekil ve telaffuz özelliklerine ayrı bir önem vermiştir. Çünkü birçok alanda vereceği bilgileri özet olarak aktarırken Kur'ân'ın şekli ve lafzî yönüne ait izahlarında çerçeveyi oldukça geniş tutmuştur. Şekil ve telaffuz özellikleri Kur'ân'ın hattına ve okunmasına etki eden unsurlardır. Bu da kırâatlerin etkin olduğu bir alandır.

Müellif kırâatleri ele alırken ferşî farklılıkları mutlaka vermiştir. Mânâyâ etkileri oldukça fazla olan bu alanda bazen sadece cümlenin ya da kelimenin i'râb durumundan yola çıkarak mübteda-haber, fiil-fâil-mef'ûl gibi konumu hakkında bilgi verilip geçilirken bazen de cümle takdirleri ile oluşan yeni mânâlar hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bazen de aynı mânâ da oldukları ifade edilmekle yetinilmiştir. Lehçe ile ilgili farklılıklar için de aynı durum söz konusudur. Kelimelerin gerek kök mânâları gerekse türevleri konusunda lehçeler arasında farklılık söz konusu ise bunlar eserde yer almış, anlam değişikliği olan yerlerde bunlar hakkında bilgiler verilmiş, anlamı değişmeyen yerlerde ise bunların birer lehçe

olduğu belirtilip geçilmiştir. Özellikle hangi kabilenin veya kırâat imamının lehçesi olduğu belli ise onlar hakkında bilgilerin yanında, bu lehçelerden hangilerinin sahîh/fasîh olduğu konusunda de bilgiler yer almıştır.

Müellif kırâatleri ele alırken o kırâatin gerekçesini de çoğunlukla vermeye çalışmıştır. Gerekçelendirme yöntemleri incelendiğinde, senedin sıhhati başta olmak üzere diğer âyetlere, hadislere, lehçelere, mushaf hattına, kelime köklerine ve sarf/nahiv kurallarına dayandırarak kırâatleri gerekçelendirdiği görülmektedir. Bunlara ilaveten selefin, dilcilerin, kırâatçilerin ve müfessirlerin tercihlerini de kırâatleri gerekçelendirmede kullandığı olmuştur. Ayrıca geç sayılabilecek bir dönemde yazılmasına rağmen ihtilafı vecihlerin bir kısmında kırâatler arasından tercihte bulunduğu da görülmüştür. Bu noktada kırâatlerle ilgili bilgiler değerlendirildikten sonra mütevâtir, sahîh, muhtar, fasîh, ercah vb. kavramlarla kırâat hakkındaki kendi tercihini ortaya koymuştur.

Eserin en önemli özelliklerinden birisi ferşî farklılıkların yanında fonetik/edâ farklılıklarının da tefsirde yer almasıdır. Tefsirlerin yazılış amaçları doğrultusunda bazı tefsirlerde yer almayan bu alan Kur'ân'ın telaffuzuna ayrı bir önem veren *Fethu'r-rahmân*'da bu farklılıklar mutlaka yer almış, bunlar hakkında doyurucu bilgiler verilmiş, kırâat imamlarının ihtilafı değerlendirilmiş ve gerektiğinde vecihlerin sıhhatini ortaya koymak için başka delillere başvurulmuştur. Genellikle belli kurallar dahilinde ilerleyen bu farklılıklarda her ne kadar ilk geçtiği yere atıf yapılsa da her seferinde farklılığa değinilmesi eseri oldukça uzatmıştır. Bazen de kırâat imamları arasındaki lehçeye dair ayrıntıları izah etme çabası esere bir tefsirden çok bir kırâat kitabı görünümü vermiştir.

Tefsirin kırâat ağırlıklı bir eser olduğunu gösteren en önemli hususlardan birisi gerek tecvid gerekse kırâate dair kavramların eserde tarif edilmesidir. Bu durum kavramın ilk geçtiği yerde olabildiği gibi bazen de en ilgili olduğu yerde olabilmektedir. Kırâatlerin kavramları arasında yer alan tahkik, teshil, feth, imâle, idğam, izhar, med vb. kavramlarının tariflerini tefsirde görmek mümkündür. Böylece kırâatler hakkında bilgi sahibi olmayanların bile istifade edebileceği bir eser haline gelmiştir.

Tefsirin kırâat noktasında genel olarak değerlendirilmesi halinde onun on kırâati savunma amacı güttüğü ifade edilebilir. Nitekim İbnü'l-Cezerî ile on kırâatin ümmet arasında kabul görüp yerleşmesi adeta tamamlanmış, İbnü'l-Cezerî'den sonra muteber kırâatlerin varlığına dair bir tartışma da kalmamıştır. Bunu gören ve kendisinden yaklaşık bir asır önce vefat eden İbnü'l-Cezerî'nin eserlerine ulaşan 'Uleymî, bu on kırâat çerçevesinde tefsirini kaleme almıştır. Tefsirinde bunu doğrulayacak birçok kanıt rastlamak mümkündür. Müfessir kırâat vecihlerini ele alırken vecihlerden on kırâatin içinde yer alanları savunmuş, on kırâatin dışındakilerde ise böyle bir şeye ihtiyaç duymamıştır. Yine kırâat alanında görüş bildiren Taberî, Begavî, İbn 'Atıyye, Kurtubî, Zemaşerî, Kevâşî gibi âlimlerin on kırâat içinde yer alan tercihlerini delil olarak getirmiştir. Bu noktada kırâat alanında önemli isimler olan Ebû 'Amr ed-Dânî, Şâtıbî gibi âlimlerin kanaatlerini paylaşmış, tartışmalı yerlerde özellikle İbnü'l-Cezerî'nin değerlendirmelerine başvurarak on kırâat içinde yer alan kırâatleri savunmuştur. Bu kabilden olmak üzere hem kırâat imamı hem de dil ekolleri konusunda öncü olan Kisâî ve Ebû 'Amr gibi âlimlerin on kırâati destekleyen açıklamalarından istifade etmiştir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde 'Uleymî'nin bu tefsiri on kırâati müdafaa eden, destekleyen ve tasvip eden bir tefsir konumundadır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. ed. Ahmed Muhammed Şakir. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1995.
- Akaslan, Yaşar. "Kırâat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (28 Aralık 2017), 217-251.
- Akaslan, Yaşar. "Kırâat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar". *İslâm Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4 (2017), 6-31.
- Aktaş, Sahip - Kirkiz, Mustafa. "Arap Dilinde Ta'rib Olgusu". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (01 Aralık 2016), 17-38.
- Altıkulaç, Tayyar. "Ebu'l-Alâ' el-Hemedânî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/286-287. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Altıkulaç, Tayyar. "Kitâbü's-seb'a". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 26/113-114. İstanbul: TDV Yayınları, 2002. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kitabus-seba>
- Aşıkkutlu, Emin. *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV: Kırâat İlmi ve Problemleri: Tartışmalı İlmî Toplantı 13-14 Ekim 2001, İstanbul*. ed. M. Sait Şimşek. İstanbul: İslamî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV), 2002.
- Bakırcı, Selami. "Ukberî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/66-67. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Baltacı, Cahid. *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*. 2 Cilt. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005.
- Bâzemûl, Muhammed b. Ömer b. Sâlim. *el-Kırâat ve eseruhâ fi'l-ahkâm ve't-tefsîr*. Riyad: Dâru'l-Hicr, 1996.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Me'âlimü't-tenzîl*. thk. Abdurrezzak el-Mehdi. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 1420.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. 10 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1925.
- Beyzâvî, Nâsirüddin. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. M. Abdurrahman Maraşlı. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-'Arabî, 1997.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der arabischen Litteratur (GAL)*. 2 Cilt. Weimar, 1898.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınları, 1975.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcü'l-luga ve sıhahi'l-'arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafur Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melayin, 4. Basım, 1987.
- Çetin, Abdurrahman. "Ebu Amr ed-Dani ve Kırâat İlmindeki Yeri". *Uludağ Üniversitesi*

İlahiyat Fakültesi Dergisi 3/3 (1991), 13-30.

Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.

Çetin, Abdurrahman. *Yedi Harf ve Kıraatler*. Ensar Neşriyat, 2013.

Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İSAM Yayınları, 2011.

Dağ, Mehmet. “Kırâat İlminde Şâzz Kavramı-Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair –”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/2 (01 Ekim 2007), 57-110.

Dağ, Mehmet. “Kırâat İlminin Akademik Serencami -Araştırma Mantığı ve Biçimi Üzerine-”. *Ekev Akademi Dergisi* 17/56 (2013), 311-324.

Dağ, Mehmet. *Kur'ân'da Üslup Diyalektiği; İltifat (Zamanlar ve Şahıslar Arası Geçiş)*. Salkımsöğüt Yayınları, 2008.

Dânî, Ebû 'Amr. *Câmi 'u'l-beyân fi'l-kırâati's-seb'i'l-meşhûra*. 4 Cilt. B.A.E: Câmi'atü's-Şârika, 1428.

Dânî, Ebû 'Amr. *el-Mukni' fi resmi mesâhifi'l-emsâr*. thk. Muhammed Sâdık Gamhâvî. Kahire: Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, t.s.

Dânî, Ebû 'Amr Osmân b. Saîd. *et-Teysîr fi'l-kırâati's-seb'a*. thk. Otto Pretzl. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabi, 1404.

Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed. *İthâfû fudâlâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erbe'ate aşer*. thk. Şa'ban Muhammed İsmail. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1407.

Doğan, İshak. “Mucîruddîn el-'Uleymî ve Fethu'r-Rahmân fi Tefsiri'l-Kur'ân Adlı Tefsiri”. *Din ve Bilim–Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/1 (Haziran 2021), 45-70.

Doğan (Şenel), Emine. *Muhammed b. Ahmed el-Mısri'nin “Zübdetü't-tefâsîr” Adlı Eseri ve Tefsirdeki Metodu*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Duman, M. Zeki - Altundağ, Mustafa. “Hurûf-i Mukattaa”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 18/401-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Durmuş, İsmail. “Hemze”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/190-193. İstanbul: TDV Yayınları, 1998. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hemze>

Ebu Bekir es-Sicistânî İbn Ebî Davud. *Kitâbu'l-mesâhif*. ed. Muhammed b. Abduh. Kahire: el-Faruku'l-Hadîse, 2002.

Ebû Bekr Muhammed b. Hasen b. Düreyd el-Ezdî. *Cemheretü'l-luga*. thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1987.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. ed. Şu'ayb el-Arnaûd. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999.

Ebû Muhammed Necmüddîn (Tâcüddîn) Abdullâh b. Abdilmü'min b. el-Vecîh el-Vâsîti, İbnu'l-Vecîh. *el-Kenz fi'l-kırâati'l-'aşr*. thk. Halid el-Meşhedânî. 2 Cilt. Kahire:

Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1425.

- Ebû Şâme el-Makdisî. *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmi tete'allaku bi'l-Kitâbi'l-Âzîz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1975.
- Ebû Şâme el-Makdisî. *İbrâzu-l-me'ânî min Hirzi'l-emânî fi'l-kirâati's-seb'*. thk. İbrahim Adve İvaz. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1402.
- Ebu Tahir, Abdulkayyim b. Abdilgafur. *Safahat fi 'ulüml'l-kiraat*. Mekke: Câmi'atu Ummi'l-Kura, 1414.
- Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellam. *Kitâbü'l-kirâât*. thk. Câsim Muhammed ed-Düleymi. Bağdat: Divânü'l-Vakfî's-Sünni Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 2007.
- Ebu'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdirrahmân el-'Uleymî el-Makdisî el-Hanbelî. *Fethu'r-rahmân fi tefsiri'l-Kur'ân*. 7 Cilt. Katar: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2009.
- Efendizade, Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Yusuf. *Risaletü'l-meddât*. thk. İbrahim Muhammed Cürmi. Dar Ammar, 2000.
- Enbârî, Ebu'l-Berekât Abdurrahman. *Esrâru'l-'arabiyye*. thk. Fahr Sâlih Kadâre. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1995.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2019.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luga*. thk. Muhammed İvaz Mer'ab. 15 Cilt. Beyrut: Dâr-u İhyâ-i't-Turâsi'l-Arabî, 2001.
- Fârisî, Ebû Alî Hasen b Ahmed b Abdilgaffâr Ebû Ali. *el-Hücce fi 'ileli'l-kirâati's-seb'*. thk. Abdul'âl Sâlim Mukrim. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1401.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Lügâtü'l-Kur'ân*. thk. Câbir b. Abdullah es-Serî. Şâmîle, ts.
- Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *Kâmûsu'l-Muhit*. Beyrut, 2003.
- Gezer, Süleyman. "İnşâ-Haber Bağlamında Kur'ân Dilinin Yapısı". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (01 Haziran 2007), 135-153.
- Ğazzî, Muhammed Kemaluddîn b. Muhammed el-Ğazzî. *en-Na'tu'l-ekmel li ashâbi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1982.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilal, ts.
- Hamurli, Mustafa. "Ya'kûb el-Hadramî Kıraatini Diğer Kıraatlerden Ayıran Özellikler". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (15 Aralık 2021), 1163-1180. <https://doi.org/10.18505/cuid.987244>
- İbn 'Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak. *el-Muharrarü'l-vecîz fi tefsiri'l-Kitâbi'l-Âzîz*. thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Ebî Meryem, Nasr b. Ali b. Muhammed b. Ebû Abdullah. *el-Mûdah fi vucûhi'l-kirâât ve 'ilelihâ*. thk. Ömer Hamdân Kübeysî. Cidde, 1993.

- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *el-Musannef*. ed. Muhammed Avvâme. 26 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 2006.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî. *Mu'cemü mekâyisi'l-lüğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Fikr, 1972.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *el-Hucce fi'l-kirâati's-seb'*. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1979.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *el-Kirâatu's-şâzze*. Tanta: Dâru's-Sahâbe, 2008.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *Muhtasar fi Şevâzzi'l-Kur'an min Kitâbi'l-Bedî'*. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.
- İbn Humeyd, Muhammed b. Abdillâh en-Necdî İbn Humeyd. *es-Sühübü'l-vâbile alâ darâihi'l-Hanâbile*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1996.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. thk. Abdullâh Ali el-Kebîr. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr b. Ahmed b. Mûsâ. *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâat*. thk. Şevki Dayf. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1400.
- İbn Sellâr, Abdülvehhab b. Yûsuf b. İbrâhîm. *Tabakâtü'l-kurrâi's-seb'a ve zikru menâkibihim ve kiraatihim*. thk. Ahmed Muhammed Azuz. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2003.
- İbn Şattî, Muhammed Cemil b. Ömer el-Bağdadî. *Muhtasaru Tabakâti'l-Hanâbile*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1986.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir. *Ahkâmu'l-Kur'an*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424.
- İbnü'l-Cezerî. *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1301.
- İbnü'l-Cezerî. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*. thk. Enes Mühre. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*. thk. Zekeriyâ Umayrât. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn*. thk. Zekeriyâ 'Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- İbnü'l-Kâsîh, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan. *Sirâcü'l-kâriü'l-mübtedî ve tezkiretü'l-mukriü'l-müntehî*. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1954.
- İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifîn ve esmaü'l-müellifîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Işık, Emin. "Ahfeş ed-Dımaşkı". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1/588. İstanbul: TDV Yayınları,

1988. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahfes-ed-dimaski>
- Kadî, Abdülfettah Abdülğani. *el-Vâfi fî Şerhi 'ş-Şâtibiyye*. Cidde: Mektebetü's-Sevadî li't-Tevzi', 1420.
- Kara, Mehmet. "Vakf-ı Lâzım ile İlgili Tespit ve Tahliller". *Kilitbahir* 18 (21 Mart 2021), 5-35. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4625759>
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "Ta'rîb". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/26-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2011. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tarib>
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı kerîm'in faziletleri ve okuma kâideleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2007.
- Kartal, Ahmet. "Dede ile Torunun Medeniyet Yolculuğu". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (01 Mart 2011), 79-103.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü 'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. thk. Şerafettin Yaltkaya - Rifat Bilge. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1941.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1957.
- Kevserî, Muhammed Zâhid. "Çeşitli İslam Merkezlerine Gönderilen Mushaflar ve Müslümanların Kur'ân'a Verdikleri Önem". çev. Muhittin Akgül. *Usul İslam Araştırmaları* 7/7 (01 Haziran 2007), 169-186.
- Kılıç, Mustafa. *Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Kırâat Olgusu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Kılıç, Servet. "Mekkî b. Ebî Tâlib'in Sahîh Kırâat Kriterlerine Yaklaşımı". *Genç Mütefekkirler Dergisi* 2/2 (15 Aralık 2021), 230-257.
- Kudat, Aydın. "Osmanlı Dönemi Nükûd Vakıfları Bağlamında Dâru'l-Kurrâ ve Kırâat Tedrisatı, (Rumeli Nükûd Vakıfları Örneği)". *Turkish Studies - Religion* 13/25 (2018), 291-304.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhim Etfayyîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kırâat İlmî*. Otto, 2016.
- Mekkî b. Ebî Tâlib. *el-İbâne 'an me'âni'l-kırâat*. thk. Muhyiddîn Ramazan. Şam: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1979.
- Mes'ûl, Abdü'l-Ali. *Mu'cemü mustalahâti 'ilmi'l-kırâati'l-Kur'âniyye ve mâ yete'alleku bihi*. Kahire: Dâru's-Selâm, 2007.
- Midilli, Muhammed Enes. "Ulemânın Memlûk Coğrafyasına Yönelmesi ve Memlûkler Döneminde Kahire İlim Kurumları". *İslam Tetkikleri Dergisi* 10/1 (20 Mart 2020), 389-412. <https://doi.org/10.26650/iuitd.2020.672905>
- Mollaibrahimoğlu, Süleyman. *Yazma Tefsir Literatürü*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2007.
- Muhamî, Muhammed Ferid Bey. *Tarihu'd-Devleti'l-Âliyyeti'l-Usmaniyye*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1981.

- Muhammed b. Ahmed el-Mısıri. *Zübdetü't-tefâsîr*. Süleymâniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, 145.
- Muhaysın, Muhammed Sâlim. *el-Hadî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr ve'l-keşf 'an 'ileli'l-kırâati ve tevcîhiha*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-cîl, 1997.
- Muhaysın, Muhammed Sâlim. *el-İrşadatü'l-celiyye*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, 2015.
- Muhaysın, Muhammed Sâlim. *el-Kırâât ve eseruhâ fi 'ulûmi'l-'arabiyye*. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1984.
- Muhaysın, Muhammed Sâlim. *el-Mühezzeb fi'l-kırâati'l-'aşr ve tevcîhihâ min tarîki Tayyibeti'n-Neşr*. 2 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, 1997.
- Muhaysın, Muhammed Sâlim. *Muktebes mine'l-lehecati'l-'arabiyye ve'l-Kur'âniyye*. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, 1978.
- Muhibbî, Muhammed el-Emîn b. Fazlillâh b. Muhibbillâh el-Muhibbî el-Ulvânî el-Hamevî ed-Dımaşkî. *Hulâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Mustafa Sâdık er-Râfi'î. *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-belâğatü'n-nebeviyye*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'arabi, 1425.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısıri. *İ'râbü'l-Kur'ân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1421.
- Nüveyrî, Ebu'l-Kâsım Muhammed. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*. thk. Mecdî Muhammed Sürûr Sa'd Baslûm. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003.
- Öğmüş, Harun. "Kur'ân'ın Sıhhati Bağlamında Kıraat Farklılıkların Değerlendirilmesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (05 Mart 2014). <https://doi.org/10.15370/muifd.56198>
- Öğmüş, Harun. "Yedi Harf Meselesi". *İslam Araştırmaları Dergisi* 24 (01 Eylül 2010), 1-23.
- Özaydın, Abdülkerim. "Ebu'l-Yümn el-'Uleymî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/352-353. İstanbul: TDV Yayınları, 1994. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-yumn-el-'Uleymî> (16.09.2021).
- Özbek, Ömer. "İbnü'l-Cezerî'nin Kırâatlerin Mütevâtirliği Meselesine Bakışı". *Bilimname* 2018/36 (31 Ekim 2018), 555-586. <https://doi.org/10.28949/bilimname.458437>
- Özdemir, Abdurrahman. "Kadim Bir Söz Sanatı: İltifat Ve Kur'ân'da İltifat Örnekler". *İslami İlimler Dergisi* 1/2 (01 Ekim 2006), 151-160.
- Palûvî, Hâmid b. Hâce Abdulfettâh. *Zübdetü'l-'irfân fi vucûhi'l-Kur'ân*. İstanbul: Asitane Neşriyât, ts.
- Râcihî, Abduh Alî İbrâhîm. *et-Tatbîku'n-nahvî*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 1431.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed el-Ma'rûf bi'r-. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dârimî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, Dâru's-Şâmiyye, 1. Basım, 1412.

- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebu'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1999.
- Râzî, Fahrüddîn. *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz*. thk. Bekrî Emîn. Beyrut: Dâru 'İlmi'l-Melâyîn, 1985.
- Râzî, İbn Ebî Hâtîm. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 10 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1422.
- Sarı, Mehmet Ali. "İdgam". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sawas, Abdullah. "مصطلح الاحتجاج وصلته بالاختيار والترجيح في علم القراءات". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (15 Ocak 2022), 450-474.
- Saylan, Nesrişah. "Arap Dili ile İlişkisi Bağlamında Begavi Tefsirinde Kıraat Vecihleri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (30 Aralık 2015), 159-178.
- Saylan, Nesrişah. "Begavî Tefsirinde Kıraat Olgusu". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 28/1 (31 Ocak 2018), 217-230. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.387909>
- Sefakusi, Ali b. Sâlim b. Muhammed b. Sâlim en-Nuri. *Ğays 'ün-nef' fî'l-kıraati's-seb'a*. thk. Ahmed Mahmud Abdu's-Semî eş-Şafi'î. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425.
- Sehâvî, Ebu'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed. *Cemâlû'l-kurrâ ve kemâlû'l-ikrâ*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. Mekke: Mektebetü't-Türâs, 1987.
- Sezgin, M. Fuad. *Geschichte des arabischen Schrifttums*. 17 Cilt. Leiden: Brill, 1967.
- Subhî es-Sâlih. *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2000.
- Suleymân b. Necâh, Ebû Dâvûd Suleymân b. Necâh. *Muhtasarü't-Tebyîn li-hecâi't-tenzîl*. 5 Cilt. Medine: Mecma'u'l-Melik Fehd, 1433.
- Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyeti li'l-Âmme, 1974.
- Suyûtî, Celaleddin. *ed-Dürrü'l-mensûr fî tefsîr bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.
- Şelebî, Abdulfettah İsmail. "el-İhticâc li'l-Kırâât: Bevâisuhû ve Tetavvuruhû ve Usûluhû ve Simâruh". *Mecelletü'l-Bahsi'l-İlmî ve't-Türâsi'l-İslâmî* 6 (ts.), 71-107.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Abdulmuhsin Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Hicr, 2000.
- Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvid İstilahları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Tetik, Necati. *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'lîmi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.
- Tirmizî, Ebû İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. ed. Ahmed Muhammed Şakir - Muhammed Fuâd Abdülbâki. Mısır: Şeriketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975.
- Turan, Abdülbaki. "Arza". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/446-447. İstanbul: TDV Yayınları,

1991.

- Turgut, Ali. "Ebu'l-Fazl er-Râzî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/315. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Türkmen, Ömer. "Kıraat İlminde Tevâtür Olgusuna Farklı Bir Yaklaşım". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/2 (27 Aralık 2021), 547-569. <https://doi.org/10.51447/uluifd.880829>
- Ukberî, Ebu'l-Bekâ Muhibbüddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah. *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*. thk. Ali Muhammed Bicâvî. 2 Cilt. Beyrut: İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuh, 1987.
- Uleymî. *et-Tarihu'l-mu'teber fî enbai men 'aber*. Dimeşk: Dâru'n-Nevâdir, 2011.
- Uleymî, Mucîruddîn el-'Uleymî. *el-Menhecu'l-Ahmed fî terâcimi ashâbi'l-İmam Ahmed*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1997.
- Uleymî, Mucîruddîn el-'ULEYMÎ. *el-Ünsü'l-celîl bi tarihi'l-Kudüs ve'l-Halîl*. 2 Cilt. Amman: Mektebetu Dendis, 1999.
- Ünal, Mehmet. "Bir Kıraat Terimi Olarak 'Hüccet'in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi". *İslami Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2004). <https://avesis.aybu.edu.tr/yayin/7c4764a6-63cc-43bf-a299-a1c7bf694540/bir-kiraat-terimi-olarak-huccetin-kavramsal-alani-ve-tarihsel-gelisimi>
- Ünal, Mehmet. "Kıraat Kriterleri Bağlamında Kıraatlerin Tevatürü Meselesi ve Şia'nın Buna Bakışı". *Milel ve Nihal* 8/3 (01 Eylül 2011), 77-114.
- Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed. *el-Basît fî tefsîri Kur'âni'l-Mecîd*. 25 Cilt. Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1430.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed. *Esbâbü nüzûli'l-Kur'ân*. thk. Kemal Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
- Yiğit, İsmail. "Ayni'yi Yetiştiren Memlükler Dönemi İlmi Hareketine Genel Bir Bakış". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (14 Ocak 2014), 27-45. <https://doi.org/10.15370/muifd.40068>
- Yiğit, İsmail. "Memlükler". 29/97-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2004. <https://islamansiklopedisi.org.tr/memlukler#1>
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.
- Zebidî, Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Abdalâim et -Tahâvî. 40 Cilt. Dâru'l-Hidaye, ts.
- Zeccâc, Ebü İshâk İbrâhim. *Me'âni'l-Kur'âni ve i'râbuhu*. thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. Beyrut: Âlemü'l Kütüb, 1988.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Esâsü'l-belâğa*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an*

hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'arabi, 3. Basım, 1986.

Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. M. Ebu'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Türâs, 1957.

Ziriklî, Hayruddîn. *el-A'lâm kamusü terâcim li eşhuri'r-ricâl ve'n-nisâ*. Beyrut: Dâru'l-'İlmi'l-Melayin, 1423.

Zürkânî, Muhammed Abdülazim. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. baskı., t.s.

“<http://arabiclexicon.hawramani.com/>.” Erişim 17 Mart 2022.
<http://arabiclexicon.hawramani.com/>.

“https://www.turkedebiyati.org/sozcuk_turleri/zarflar.html”, 18 Mart 2022.

